

Документи
Матеріали
Спогади
Щоденники
Листи
Фотографії

Магістр Христина Овад

**ПОЛКОВНИК
РОМАН СУШКО
(1894 - 1944)**

НА ВШАНУВАННЯ ЙОГО ПАМ'ЯТІ

ТОРОНТО, 2006

Присвячую пам'яті моїх батьків
Ярослава Овада та Романи Сушко-Овад

Автор

ISBN 978-0-921537-82-3

РОМАН СУШКО

Нарисував: Ярослав Овад. 1980 р.

Роман Сушко

Г Е Р Б ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Від Проводу ОУН:

1. Подаємо до відома членству ОУН, що з надісланих проєктів відзнаки-герба ОУН прийнято проєкт, поданий проф. Р. Лісовським*.
2. Прийнятий Герб ОУН буде вживаний як відзнака для членів ОУН, на прапорі, печатках, фірмових блянкетях, на обкладинці офіційного органу ОУН тощо, отже, всюди там, де йде про офіційний виступ ОУН назовні.

Січень-лютий 1932 року

---

* Лісовський Роберт (1893-1982), графік і маляр із Запоріжжя, студіював у Мистецькій Школі О. Мурашка, згодом в Академії Мистецтв у класі Ю. Нарбута і М. Бойчука в Києві, з 1927 в Академії Мистецтв у Берліні; професор Українських Пластичних Студій у Празі (1929-1945). Виставлявся в Києві, Львові, Варшаві, Берліні, Празі, Римі. Оформлювач книжок і журналів, плакатів, державних печатей, акварелі та проєкти килимів у майстерні "Гуцульське Мистецтво" в Косові й ін. За проєктом Р. Лісовського виконано надгробок Ользі Басараб у Львові. Помер в Женеві (Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1331; – Львів, 2003. – Т. II. – С. 328.).

МАРШ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Слова Олесья Бабія*

Зродились ми великої години,
З пожеж війни і з полум'я вогнів;
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет і гнів на ворогів.

І ось ідем у бою життєвому,
Міцні, тверді, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплатою нам радість боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Ніж в путах жити, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди:
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи,
З'єднає весь великий нарід свій.

Велику правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народіві несе:
Батьківщині будь вірний до загибуні,
Нам Україна вище понад все!

Веде нас в бій упавших слава,
Для нас закон найвищий та наказ:
Соборна Українська держава –
Міцна й одна від Сяну по Кавказ.

---

* Бабій Олесь (1897-1975), поет і прозаїк з Галичини; учасник установчих зборів ОУН, засуджений польським судом на 4 роки в'язниці. Літературну діяльність почав у символістичній групі журналу "Митуса", "Поезії" (1923), збірка "За шастя оманом" (1930), "Ненависть і любов" та ін.; зокрема відомі твори з воєнного життя: поема "Гуцульський курінь" (1927), збірник новел "Гнів" (1922), повісті "Перші стежі", "Останні", "Дві сестри" та ін. На еміграції: поезії "Жнива" (1946), "Світ і людина" (1947), відомий також як дитячий письменник (Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. I. – С. 79).

ВІД АВТОРА (внучки)

Минуло 110 років від дня народження мого дідуся, славного Сина України, відомого військового й політичного діяча, полковника Корпусу Січових Стрільців, співзасновника Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів Романа Сушка і 60 років від часу його трагічної загибелі. Але ці дати якось непомітно пройшли не тільки в діаспорі, але й на його і моїй Батьківщині. Не відгукнулася на них ні громадськість, не відгукнулися не тільки українські історики, яким би і належало спромогтися хоча би на невеличку статтю, опубліковану в наукових часописах, але й журналісти, яким близька історична тематика. Промовчав ці дати і Провід Українських Націоналістів з-під стягу Андрія Мельника, очолюваний Миколою Плав'юком. Щоб якось заповнити цю прогалину, я, автор, внучка Романа Сушка Христина Овад, відчуваючи не тільки свій родинний обов'язок, але й велику відповідальність перед українським народом, почуваючи себе широкою українкою, хоча і прожила своє життя далеко від Батьківщини, взялася за написання споминів про життя і діяльність мого діда.

Спомини про Романа Сушка почав ще писати мій тато – Ярослав Овад (чоловік Роми – доньки Романа і Христини Сушко).

В липні 2003 р., за два дні до смерті, тато попросив закінчити його книжку про діда-полковника Романа Сушка, що я і зробила.

Від часу описуваних подій пройшов не один десяток років. За цей час, колись могутній моноліт, яким була Організація Українських Націоналістів, ворожими силами був поділений на дві частини, і ці дві частини колись єдиного й міцного організму, почали поборювати одна одну, кожна претендуючи на свою зверхність. Але враховуючи те, що ні мельниківці, ні бандерівці не привели Україну до її державності, й те, що в сучасній Україні націоналістичний рух, відживши свій час, зійшов з політичної арени, то саме тепер прийшов час примирення і каяття. Так думала автор, приступивши до цієї праці. Але коли довідалася, що на Батьківщині Романа Сушка, у місті Львові, у якому він довгі роки жив, вчився й працював, у місті, в якому підло, по-зрадницькому був вбитий і в цьому ж місті захоронений, споруджують величавий пам'ятник С. Бандері, не пам'ятник усім полеглим в боротьбі за волю України: мельниківцям, бандерівцям, гетьманцям, бульбівцям, дивізійникам і невідомим українським патріотам, які віддали цій боротьбі своє життя, а тільки одному-єдиному С. Бандері, автор зрозуміла, що до ніякого примирення не йде, тому у своїй праці дещо змінила акценти. Вважала, що з'ясування історичної правди є найбільшим і найшляхетнішим її обов'язком.

Життєвий шлях Романа Сушка намагалася висвітлити на широкому тлі тогочасного громадсько-політичного життя не тільки на українських землях, а й у Польщі, Росії (згодом у Советському Союзі), Німеччині, тобто у сусідніх державах, які протягом значного періоду часу шукали в наших краях свої власні інтереси. Притримуючись історичної правди і достовірності викладених фактів із життя і діяльності Романа Сушка та намагаючись надати споминам науково-популярний характер, широко використовувала праці українських істориків, окремі статті авторів – дослідників національно-визвольної боротьби, енциклопедичні видання та деякі архівні матеріали. Треба зауважити, що не всі періоди життя та діяльності Романа Сушка вивчені дослідниками однаково. Найкраще відображена його участь в українських військових формуваннях (1914-1921), його діяльність в УВО (1927-1929) та в часі його перебування в Генеральній Губернії (1939-1941). Все решта, з причини перебування в підпіллі, покрито більшою чи меншою тасмницею.

Отже, основною джерельною базою даних споминів в першу чергу є низка праць, авторами яких були безпосередні учасники української національно-визвольної боротьби,

соратники і друзі по зброї Романа Сушка. Так, аналізуючи період його участі в Легіоні Українських Січових Стрільців, мною використана фундаментальна праця О. Думіна "Історія Легіону Українських Січових Стрільців" (Львів, 1936. – 375 сторінок), С. Ріпецького "Українське Січове Стрілецьтво. Визвольна ідея і збройний чин" (Нью-Йорк, 1956. – VII + 360 сторінок), а також ювілейне ілюстроване видання "Українські Січові Стрільці. 1914-1920" (Львів, 1935. – 160 сторінок) та прекрасно виданий збірник статей і спогадів під заголовком "За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914-1964" (Нью-Йорк, 1967. – 608 сторінок).

Для розділів нарису про участь Романа Сушка в організації та бойових діях київських Січових Стрільців під проводом Є. Коновальця в першу чергу базувала своє дослідження на працях самого Романа Сушка, серед інших використала цікаві його спогади "Січові Стрільці за Центральної Ради (Мої спомини про І. сотню С.С.) та його праці, поміщені в другій частині цього видання. Поза увагою не залишилась праця В. Кучабського "Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис", праця М. Безручка "Від Проскурова до Чорторії" та Є. Коновальця "Спомини й уваги" – всі три поміщені у збірнику "Золоті Ворота. Історія Січових Стрільців. 1917-1919" (Львів, 1937. – 395 сторінок), а також праця Р. Дашкевича "Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські Ворота" (Нью-Йорк, 1965. – 206 сторінок).

При дослідженні участі Романа Сушка у підпіллі Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів базувалася на наступних публікаціях: В. Мартинець. Українське підпілля. Від УВО до ОУН (Вінніпег, 1949); збірник "Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН" (На чужині, 1955), у якому зібрані статті А. Мельника, Ю. Бойка, О. Бойківа, Ю. Вассіяна, З. Книша та інших авторів; "Спогади про Андрія Мельника. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника – Голови Проводу Українських Націоналістів" (Без місця. – Без дати. – 116 сторінок); Володимир Кубійович. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи (Париж-Львів, 2000. – 1024 сторінки).

З певним критичним застереженням в деяких випадках мною використано дослідження П. Мірчука "Історія Організації Українських Націоналістів" (Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т. I. – 640 сторінок). П. Мірчук, якого вважають "батьком" бандерівської історіографії, зібрав для своєї книжки велику кількість фактичного матеріалу, однак ця його праця написана не об'єктивно, з виразними симпатіями до однієї сторони націоналістичного руху.

Користувалася також збірником "Євген Коновалець та його доба" (Мюнхен, 1974. – 1020 сторінок), це, мабуть, єдиний збірник такого обсягу, у якому не вказано редакційної колеґії й взагалі ніде не зазначена особа, яка б повинна відповідати за зміст книги. Власне тому на сторінки збірника потрапили матеріали, які часом не відповідають дійсності. Стосовно Романа Сушка, то за недоглядом (невідомо кого!) дату його трагічної смерті подано – "19 січня 1944 року" (див. сторінку 269).

У деяких випадках використовувала і архівні матеріали, переважно ті, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Хоч ця джерельна база є недостатньою, бо це, що зберігалось за межами України на Заході, в різні часи і поляки, і більшовики старалися прибрати до своїх рук, особливо все, що стосувалось УВО, ОУН і взагалі української національно-визвольної боротьби, і не тільки намагалися приховати їх від широкого загалу, але в першу чергу використати їх для своєї мети – подавлення всяких проявів такої боротьби. Таким чином, досліднику із діаспори є майже недоступною для вивчення переважна більшість архівних матеріалів.

Для того щоб захистити честь і гідність Романа Сушка, змушена була звертатись навіть до "праць" советських авторів – носіїв комуністичної ідеології, яка, опираючись на людиноне-

нависницькій теорії класової боротьби та інтернаціоналізму, намагалась постійно стверджувати, що між українським націоналізмом і фашизмом нема й не може бути ніякої різниці, а також й те, що український націоналізм завжди був буржуазним й представляв та захищав інтереси лише буржуазії та куркульства (заможного селянства), а отже, був ворогом українського народу. Звичайно, такі твердження є неправомірними, бо, по-перше, фашизм був засобом організації вже існуючої держави, тоді як український націоналізм був засобом здобуття Україною своєї державності. Таким чином, українці не могли бути фашистами, бо вони не досягли того, що робило фашизм можливим – своєї держави. І по-друге. Україна не мала своєї буржуазії. Вся велика і мала промисловість, земельні і лісові мастки, фінанси, торгівля - все це не належало українцям, а євреям, німцям, полякам і т. д., тобто усяким зайдам у наш край.

Виходячи із вищевказаного, "праці" більшовицьких авторів не мали нічого спільного із справжньою історією України, були наскрізь просякнуті хворобливою, рафінованою й неперевершеною злобою та ненавистю до всього українського – некомуністичного. Із праць такого спрямування звернена увага на "дослідження" якогось "історика і професора" В. Замлинського "Шлях чорної зради" (Львів, 1969. – 168 сторінок), в якій цей "професор", фальсифікуючи і вульгарно шельмує нашу історію, серед іншого подав низку неправдивих даних, які стосувалися діяльності Романа Сушка в УВО-ОУН 20-30-х років минулого століття і які потрібно було спростувати.

Із видань посткомуністичного режиму, звернена увага на книгу П. Судоплатова "Спецоперації. Лубянка и Кремль. 1930-1950 гг." (Москва, 2003. – 688 сторінок), у якій цей генерал НКВД, професійний вбивця, описуючи злочини, вчинені комуністичним режимом протягом 20-50-х років минулого століття, спрямовані проти українського національно-визвольного руху та його керівників, декілька разів торкався особи Романа Сушка.

З метою придати (данім споминам) якнайбільше історичної правди, умисно включила до свого тексту відповідні цитати та вислови окремих осіб – істориків, публіцистів, письменників, військовиків, свідків і безпосередніх учасників тих чи інших подій тощо. Все це було опубліковано в різний час та у різних державах, а з цього виходить, що вони різняться між собою граматично. Це закономірно, адже український правопис 20-х років істотно відрізнявся від правопису 40-х чи 90-х років минулого століття. Також книжкова мова видань діаспори відрізнялася від мови публікацій в советській, чи уже в самостійній Україні. В таких випадках не "усучаснювала" мову цитованих нею джерел, взятих із видань різних років, бо вважала, що первісний текст віддзеркалює колорит певної історичної епохи. Особливо це стосується статей та нарисів, автором яких був Роман Сушко, бо всяке мовне "усучаснення", яким так захоплюються тепер в Україні, зводить нанівець авторську мову і є, на нашу думку, неприпустимим.

Автор також не вживала у нарисі літеру "Г", з причини того, що відносно цієї літери ще не унормований правопис сучасної української літературної мови.

Свідомо вживаю такі слова та абрєвіатури, як Советський союз, СССР, енкаведист, НКВД, рубль тощо, у їх первісному російському звучанні, бо їх так вживають українці, адже такі слова ніяк не українізуються.

І на закінчення, вважаю своїм обов'язком шире подякувати усім, хто добрими порадами, науковими консультаціями, підбором відповідної літератури, мовним редагуванням, врешті поліграфічними послугами були причетні до появи у світ цього першого видання про видатну постать патріота-українця – Романа Сушка.

Магістр Христина Овад

ЦЕ ТВІЙ СИН, УКРАЇНО !

Легендарний лицар – полковник Роман Сушко був одним із тих, хто в першій половині ХХ століття збройно виступив на захист потоптаної і зганьбленої честі України, хто високо підняв прапор Самостійної Соборної Української Держави й ніколи ні вчинками, ні навіть думками не зганьбив його перед ворогами. В його руках заграла зброя, яка мовчала сотні років, ще від часів нашого славного Гетьмана Івана Мазепи. Все своє життя був вірним Січово-Стрілецькій присязі, яку ніколи й ні при яких обставинах не зламав, так як і ніколи не міняв своєї політичної орієнтації, не переходив з одного, нехай і українського, табору в інший. Як добрий син своєї Землі Галицької, яка виплекала його незламним українцем, ніколи не був сепаратистом. Волю свого рідного знедоленого краю він бачив разом з волею Великої України.

Як військовик, був талановитим самородком, хоч і не мав військової освіти, не закінчував ніяких військових академій. Власне в цьому його феномен – своїми здібностями військового стратега й тактика не поступався титулованим полководцям чужих армій.

Збройну боротьбу за Українську Державу починав стрільцем, а закінчив полковником. В кінці війни командував дивізією, хоч посада такого рівня вимагала генеральського рангу. Ось тут і перша характерна його риса: після війни не домагався від українського уряду на вигнанні генеральського звання, як це робили інші, бо боровся він не за чини, не за якісь особисті привілеї, а за свій український народ.

А другою характерною його рисою було те, що цієї боротьби він ніколи не припиняв – усе своє життя був у вирі найвідповідальніших і найважчих зв'язів: Українські Січові Стрільці, Корпус Січових Стрільців київських, Армія УНР, підпілля Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів. Поневірявся по таборах військовополонених та тюрмах, переніс злидні еміграції, зазнав болючих ударів і від чужих, і від своїх. Метою життя його стала боротьба. Задля цієї боротьби він навіть відрікся свого родинного щастя. В цій боротьбі він і загинув. Його світлий образ повинен знайти місце у серці кожного свідомого українця.

СЛАВА УКРАЇНІ !

*Іван Залужний – краєзнавець,
дослідник історії
української національно-визвольної
боротьби ХХ століття*

ч а с т и н а   п е р ш а

**РОМАН СУШКО:
ЖИТТЯ
ТА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

"Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вільностей бороніте.
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права!

.....
Всі покою щиро прагнуть,
А не в єден гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А всі брати, то-то диво!
Не маєш любові, не маєш згоди,
Од Жовтої взявши Води.
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали".

Гетьман Іван Мазепа

Розділ перший

ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ

Українці Галичини, внаслідок першого поділу Польщі в 1772 році потрапили під владу Австрії. Потрапили навіть не як нація, а як етнічна група, замучена довгими роками панщинянської неволі. І тільки аж в кінці XIX – початку XX століття в Галичині розпочався період бурхливого розвитку політичного й громадського життя краю. На піднесенні були усі економічні і культурні установи. Швидкими темпами розвивалося шкільництво. Вже на передодні Першої світової війни українці мали в Галичині 3 000 своїх шкіл, а це означало, що майже у кожному селі була Народна школа. Українці також мали 7 гімназій, першою із яких була Академічна гімназія у Львові, яка від 1874 року стала суто українською, а в 1906 році при ній було організовано ще й філіал. В цей же час у Львівському університеті імені цесаря Франца I було 12 українських кафедр. Надзвичайно велике значення для українців мало Товариство "Прогрес", засноване у Львові в 1868 році та створені при ньому "Читальні". Тут варто згадати ще Товариство ім. Т. Шевченка, яке проводило свою роботу в галузі розвитку науки, а в 1892 році реорганізоване в Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Вершину свого розвитку воно досягло в часі, коли в ньому працювали Іван Франко та Михайло Грушевський.

В 1881 році у Львові засновано "Українське Педагогічне Товариство", яке згодом одержало назву "Рідна Школа". Метою Товариства було за зібрані серед населення кошти, відкривати початкові та професійні школи й залучати до праці в них національно-свідомих вчителів, які б здійснювали навчальний і виховний процес в національному дусі. Товариство дбало також про організацію для учнів гуртожитків (бурс).

Небувалого розвитку набула видавнича справа (для порівняння: у 1848 році виходило тільки 3 українські часописи, у 1861 - 33, а у 1900 році уже 48 і серед них щодення газета "Діло", перше число якої побачив світ у 1880 році). Українські видавництва підготовляли і друкували велику кількість книг, розрахованих на масового читача.

В 1898 році українці Галичини створили Товариство "Сільський Господар", яке своєю працею сприяло розвитку та зміцненню селянських господарств, а від 1900 року започаткувало українську кооперацію. В 1898 році у Львові було також створено "Крайовий Союз Кредитовий" з метою організації господарських спілок та їх кредитування. Появились і перші українські банки: "Дністер" (1895), "Земельний Банк" (1901) та "Карпатія" (1911).

Активізація національного життя в Галичині привела до утворення українських політичних партій. Так, в 1890 році, під впливом Й. Драгоманова та за участю І. Франка і М. Павличка, було створено першу українську політичну партію - "Українську Радикальну Партію". В 1885 році заходами В. Романчука було засновано політичну організацію, яка в 1899 році за участю М. Грушевського, переросла в "Національно-Демократичну Партію". Третьою партією була, створена у цьому ж 1899 році з ініціативи М. Ганкевича та Р. Ярославича "Соціал-демократична Партія". Усі ці партії були демократичного спрямування, мали своїх послів у Галицькому сеймі та у Віденському парламенті й були об'єднані в єдиний Парламентський Клуб у Відні. Усі ці партії між собою суперничали, полемізували, але коли йшлося про українські

справи, завжди виступали солідарно. Незважаючи на різнопланову орієнтацію, галицькі політичні партії в 1900 році визнали остаточною своєю метою створення Української Держави, вийшовши із складу Австро-Угорської Імперії.

Таким чином Галичина стала центром українського національного руху, а переважна більшість галицьких українців почала усвідомлювати себе приналежними до нації, яка може претендувати на свою державну самостійність. До такого розвитку галицькі українці дійшли самі, без сторонньої допомоги, завдяки своїй витримці та копіткій праці, поборюючи шалений спротив польської адміністрації на місцях, й значній протидії москвофілів*, тієї політичної течії галицьких українців, яка вважала, що ніякого українського народу не існує, а українське населення, не що інакше, як західна вітка російського народу, діяльність якої фінансувала Москва.

Але найбільша заслуга у формуванні української нації належить, в першу чергу Митрополиту Української Греко-Католицької Церкви Андрею Шептицькому, який виробив концепцію національної Церкви, іншими словами, концепцію будівництва з допомогою церкви - Української Держави, й, врешті, священництву, вірному цій Церкві. Бо справді, греко-католицьке священництво відіграло велику роль в житті галицьких українців. Крім своєї душпастирської праці, воно дбало про те, щоб віруючі були по-зможі матеріально забезпечені, щоб вони душею і тілом були здоровими, щоб, розгортаючи просвітню працю, збагачували себе культурно. Священництво дбайливо плекало серед навого народу рідну мову та релігійні й національні звичаї. Отже, священництво було духовним та національним проводирем української нації. У важких умовах Австро-Угорської окупації краю, крок за кроком, греко-католицьке духовенство вело свій народ до вищого рівня розвитку, до формування новочасної української нації.

Успіхи на вказаних напрямках розвитку нації, священництво досягало як своїм авторитетом й особистим прикладом, так і впливом на своїх вірних через різні товариства, гуртки, об'єднання, перед якими в різний час стояли різні завдання. Серед таких громадських установ на першому місці стояло Товариство "Просвіта", до якої належала так звана "Читальня", яка діяла чи не в кожному селі. Кожної неділі, після відслуження вечірнього Богослужіння, до "Читальні" сходились люди старшого віку - чоловіки й жінки, особливо молодь, для спільного вивчення історії рідного краю, читання творів різних українських письменників та поетів (особливо творів Т. Шевченка та І. Франка). Час від часу аматорські гуртки ставили вистави за п'єсами українських драматургів та проходили виступи церковного та сільського хору. Стало традиційним в рамках "Просвіти" проводити щорічні Шевченківські свята, відзначати дні пам'яті національних героїв. Так же само, як церква на селі була і є Божою Святиною, центром релігійного життя, джерелом, яке гасить всяку душевну спрагу, так "Читальня" в усі часи була національною кузнею, в якій кувалися мужні характери, справжні сини й дочки України.

На особливу увагу заслуговують різні релігійні Братства, як от "Братство Мужчин" та "Братство жінок, дівчат та хлопців", члени яких ставили перед собою мету вести повсякденне життя зразково, відповідно до християнської моралі, щоби нікому не послужити злим прикладом, старалися жити у любові і злагоді з ближніми, творити добро і уникали зла. Молоді заміжні пари охоче вступали до "Братства подружого", члени якого свято оберігали присягу,

---

* Москвофіли (русофіли), суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини і Закарпаття в 50-х роках XIX століття - 30-х роках XX століття. Обстоювали державно-політичну єдність з російським народом і Російською імперією. В 1914-1918 роках напередодні і під час Першої світової війни поживлення діяльності, в 1920-30 роках у Галичині перейшли на комуністичні, прорадянські позиції. (Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 1185.).

зложеною ними в часі вінчання. Це Братство відіграло у суспільстві надзвичайно важливу роль, бо і Церква, і народ впевнені були, що з таких супругів виросте морально і фізично міцна нація.

Можна згадати ще "Братство тверезості". Священики після Служби Божої вели ненав'язливу розмову, переконуючи своїх парафіян про згубність алкоголю, про ту велику шкоду, яку він приносить не тільки людському організму, а й взагалі всьому українському народу. Важкою була священича праця на цій ділянці, але в більшості випадків їхні зусилля не були марними. Окреме місце займали господарські товариства, як от "Ощадна каса" - фондована переважно церковними грішми та внесками парафіян й мала на меті підтримувати людей у критичних випадках, та "Шпихлір" - збір певної кількості зерна, для забезпечення селян на випадок неврожаю або будь-якого іншого стихійного лиха.

Грунтовно зупинилася тому на цьому середовищі, в якому жили й працювали галичани, щоб краще зрозуміти, які чинники впливали в ці часи на формування мужніх характерів майбутніх борців за волю України, адже серед тисяч й тисяч цих незламних українців був і мій дід Роман Сушко. Бо власне саме в цей час, коли українці почали відчувати себе нацією, яка може й повинна прагнути до побудови своєї власної держави, коли повсюдно звучало Франкове:

"...Тож не даром пробудився
Український жвавий рід.
Тож не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас неволя жерла
Досі нас недуга жре,
Та ми крикнім: "Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!",

саме тоді, в селі Ременів, що біля Львова, 9 березня 1894 року в родині Кирила Сушка та Марії (з дому Мельник) народилась шоста дитина - син Роман, про що зроблено відповідний запис у метричній книзі¹. Охрестив і миропомазав новонародженого о. Стефан Онишкевич, парох місцевої церкви Собору Пресвятої Богородиці*, який, хоч і недовго був на парафії у Ременіві (серпень 1892 - квітень 1894) залишив у селі добру пам'ять про себе тим, що організував "Братство тверезості". Члени очоленого ним Братства повели непримиренну боротьбу з таким ганебним явищем як пияцтво, стимульоване єврейською корчмою й домоглися відчутних наслідків.

Родина Сушків, це споконвічна, побожна, працьовита, хліборобська родина, яка відзначалася високою християнською мораллю, чесністю, й завжди служила зразком для інших. В Кирила та Марії Сушків, крім Романа, було ще п'ятеро дітей: Василь (1875 р.н.), Ганна (1878 р.н.), Іван (1882 р.н.), Юрій (1887 р.н.) та Пелагія (1890 р.н.). Крім того, у Ременові проживали ще Кирилові два брати: Іван та Атанас та сестра Параска, в яких були свої сім'ї і свої діти. Усі вони

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові. - Ф. 201. - Оп. 4а. - Спр. 7076. - Арк. 131.

* Це була дерев'яна церква з 1726 року, на місці якої в 1906-1908 роках збудовано муровану хрестоподібну, трибанну церкву за проектом Казимира Жеціцького (Kazimierz Rezesycki) 14 квітня 1907 року благословлено закладення фундаменту, а 8 листопада 1908 року в ній відправлено першу Службу Божу. Кошторисна вартість будівництва церкви - 78 412 корон (без внутрішнього упорядження), зібраних переважно як пожертвування парафіян греко-католиків. (Див.: о. Й. Іванець, о. І. Нагурський. Парафіяльний літопис села Ременів. - Львів, 1999). У 1990 році захоплена православними. (Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії УПЦ КП. - Львів, 2000. - С. 150.).

своєю чесною працею домоглися того, що стали в селі заможними господарями, мали свої власні хати, відповідну кількість поля (більш-менш по 10 моргів), на якій добре родила пшениця, для ярини і картоплі обробляли городи, утримували коней, корів, овець, свиней та домашню птицю. Своєю важкою селянською працею досягли нормального рівня життя. У важкі хвилини допомагали один одному, жили у великій згоді між собою та односельцями. Всі вони були шанованими господарями на своїй землі.

Декілька слів про родинне село Романа Сушка - Ременів. Воно згадується вперше в історичних джерелах за 1399 рік². Ременів, як село, мало чим відрізнялося від сотень інших українських сіл Галичини. Хіба що тим, що розташоване поблизу Львова, а це мало певний вплив на економічний і культурний його розвиток. В 1898 році в селі створено осередок Товариства "Просвіта". Ременівська "Просвіта" зробила надзвичайно вагомий внесок в національно-патріотичне виховання молоді, позитивно вплинула на формування їхньої світоглядної позиції. Цей вплив на молодь Товариство здійснювало шляхом залучення її до "Читальні", до участі в роботі хору та драматичного гуртка (тільки у 1902 році гуртківці поставили 5 вистав, а у 1905 році - "Наталку-Полтавку" І. Котляревського), до проведення тематичних вечорів (пам'яті Т. Шевченка, М. Шашкевича, гетьмана І. Мазепи, тощо), шляхом розкриття суті реакційної течії так званого "москвофільства", яка усіма способами старалась проникати в українське середовище, і т. п. Невтомна, копітка праця церкви спільно з громадськими організаціями призвела до того, що в Ременові зросла моральність, тверезість, призупинились всякі сварки та незгоди між сусідами, на піднесенні була національна свідомість, словом, люди почали жити по-християнськи.

В 1898 році в селі почала також працювати українська крамниця, а вже наступного року зведено дім, у якому розмістилася і читальня, "Просвіти", і крамниця зі своїм складом, а також і громадська канцелярія. Восени 1906 року громада приступила до будівництва великої мурованої церкви. В 1911 році засновано "Кружок Сільського Господаря" та Товариство "Сокіл"*. Ременівські Соколи виготовили собі прапор, який і дуже урочистій обстановці, в присутності делегацій соколів із Яричева та із сусіднього села Вислобоки, а також духового оркестру з Малехова, був освячений місцевим священиком. Ременівські соколи (14 хлопців і 4 дівчини із своїм прапором), 10 жовтня 1911 року брали участь у величному святі "Соколів" у Львові. Була це багатолюдна маніфестація українців, які раз у раз заявляли про себе, як про волелюбну надію, яка прямує до свого самовизнання.

Родина Романа Сушка не тільки була в Ременові зразковими господарями, але вона також брала активну участь в житті сільської громади. Правда, родовід Сушків в Ременові та у Вислобоках до наших днів є невивченим і вимагає окремого дослідження. Тому не можемо вказати родинну ступінь Романа Сушка з іншими Сушками, про яких є згадка в "Літописі парафії Ременів". Автори "Літопису..." згадують про: Олексу Сушка, який в 1899 році будував приміщення читальні, Максима Сушка, який у 1909 році пожертвував на "паук" (підвісний світильник) до церкви 800 корон, та на "кулю" - ще 20 корон, Атанаса Сушка, який пожертвував на внутрішнє оздоблення церкви 100 корон та Ганну Сушко, яка передала церкві два обруси на престол. Є ще згадка про Кіндрата Сушка, який від 1893 року керував у селі "Читальнею"³. Є

---

2 Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. - Київ, 1968. - С. 439.

* Соколи, Сокіл-Батько - українське спортивне товариство, засноване у 1894 році у Львові, в 1912 році організувало Стрілецько-сокільські курені, у 1914 році разом із Січачами стали базою формування Українських Січових Стрільців. Ліквідоване більшовиками у 1939 році.

3 Іванець Й., Нагурський І. Парафіяльний літопис села Ременів. - Львів, 1999. - С. 11, 14, 16, 17.

ще відомості про те, що Василь Сушко, народжений 21 лютого 1891 року в Ременеві, який в 1905-1912 роках вчився в Академічній гімназії у Львові, закінчив її і був 5 червня 1912 року визнаний "зрілим до навчання в університеті"⁴. Отже, коли б родинне дерево Сушків було відповідним чином опрацьоване, то питання спорідненості Романа Сушка з вказаними вище Сушками не виникало б.

Згідно з тогочасним австрійським законодавством, коли Роману Сушку виповнилося шість років, а було це в 1900 році, його записали до Народної школи у рідному селі. Навчання в такій школі було обов'язковим, а батьки, які не посилали своїх дітей до неї, каралися досить високим на той час грошовим штрафом. Народна школа, іншими словами початкова школа, мала чотири класи, в яких діти навчалися релігії, читали й писали рідною мовою, рахували. З третього класу вивчали польську, а в четвертому ще й німецьку мови. Цю школу Роман закінчив дуже добре, бо успішно склав вступні екзамени й був прийнятий на навчання до української Академічної гімназії у Львові. А коли в 1906 році відкрилася філія цієї гімназії - перевівся до неї.

Філія української Академічної гімназії розміщала на третьому поверсі Народного Дому й мала окремий вхід з вул. Вірменської, 3. Її управителем у ці роки був Ізидор Громницький, почесний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, який зумів поставити навчально-виховний процес на надзвичайно високий рівень. Предмети, які вивчали гімназисти від наглядом своїх професорів*, розподілялися на обов'язкові (наприклад у 5 класі такими були: релігія, українська, польська, німецька мови, латина та грека, математика, природа, історія та географія - 32 години на тиждень) та необов'язкові, тобто факультативні (історія рідного краю, французька мова, стенографія, рисунок й співи). Особливо велике значення в навчальному процесі надавалося фізичному вихованню. Так, гімназисти могли удосконалюватися в наступному: гімнастиці, плаванні, їзді верхом на конях, їзді на ковзанах, лещатах, санях та роверах, легкій атлетиці, військовій стрільбі та навіть у танцях. Змагання з різних видів спорту, прогулянки та різні забави гімназисти проводили на тодішніх околицях Львова: Царському лісі, Кульпаркові, Личаківських Пасіках, Козельниках, Брюховичах, Лисиничах, Сокільниках, Голосках, тощо. Для гімназистів були організовані гуртожитки (бурси), вихідцям із незаможних родин надавалась матеріальна допомога на харчування та одяг.

Роман Сушко успішно закінчив гімназію, склав іспит зрілості у 1912-1913 навчальному році і одержав "Свідоцтво зрілості", яке давало йому право вступу до університету⁵.

Академічна гімназія у Львові була не тільки навчальним закладом, одним із найкращих в Європі, але славилась і як кузня, в якій кувались незламні характери українських патріотів. Молодь, яка закінчувала цю гімназію, одержувала в її стінах такий заряд енергії, який дав змогу проявити себе згодом, в часі, коли почали лунати громи Першої світової війни і чим раз виразніше вирисовувався на горизонті той історичний момент, коли і австрійська, і російська Україна здобуде свою незалежність. Один із професорів цієї гімназії О. Домбровський охарактеризував діяльність цього навчального закладу за "австрійських часів" наступними словами: "...Історія нашої Академічної гімназії за Австрії - це дебют її діяльності, етапи розвитку та змаг розпростертих крил до дальшого лету на височини завдань, наложених на неї судьбою в аспекті виховування молодого покоління української інтелігенції, провідної верстви галицького українства. В вирі змагань за українське духово-культурне обличчя Львова, за українське

---

4 Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. - Філадельфія-Львів, 1995. - Т. 3. - С. 776.

* Так тоді звали гімназійних вчителів.

5 Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/13. - Львів, 1913. - С. 88.

шкільництво, за наші права, за український університет, з австрійсько-польською адміністрацією, наша Альма Матер, як забороло-бастіон українського Львова стояла на висоті своїх завдань. Згодом її професори й учні відиграли активну роль в добі наших визвольних змагань"⁶.

Приведені вище слова були доповнені В. Гордієнком, одним із перших, хто в кінці тоталітарного комуністичного режиму в Україні, добровільно взявся за відродження пам'яті про національно-визвольну боротьбу галичан та про їхні звитяги у рядах Українських Січових Стрільців, писав: "...У стінах гімназії вони ставали Мужами України: Євген Коновалець і Іван Іванець, Петро Бубела і Петро Франко, Василь Кучабський і Роман Сушко, Яків Струхманчук і Теофіль Мойсейович, Мирон Коновалець і Олена Степанівна. І багато, багато інших. До злету їх кликав ЧАС. ...Визначальним у формуванні світоглядної позиції і української сутності було родинне коло. ...їх доповнювали щоденно професори гімназії Іван Боберський, Іван Верхратський, Михайло Возняк, Василь Пачовський, Юліян Гірняк, Йосип Застирець, Ілля Кокорудз, Філарет Колесса і Іван Крип'якевич..."⁷.

На шлях боротьби за українську справу Роман Сушко вступив ще тоді, коли став членом Товариства "Сокіл". Хоча й було воно суто спортивним (як тоді говорили руханковим), все ж таки в ньому проявилось прагнення української молоді до згуртування, до удосконалення своїх духовних і фізичних здібностей. Але в найближчий час мета, яка стояла перед "Соколами" почала незадовольняти передову частину молоді, яка зрозуміла, що їй необхідна не тільки спортивна, а й військова підготовка. Особливо такі прагнення появились в буйних головах І. Чмоли, Р. Сушка, В. Кучабського, О. Степанівної, П. Франка (сина Івана Франка) та інших, тоді ще гімназистів. В ювілейному виданні "Українські Січові Стрільці. 1914-1920 про це сказано наступне:

"В 1908 р. Австро-Угорщина прилучила до себе Боснію, окуповану ще 1878 р. Шум з цього приводу, що зірвався в світовій пресі, напруження між Росією та Австрією, частинна мобілізація тих держав виявили недвозначно наміри царату також щодо Галичини, як тодішнього Піємонту українського націоналізму. Всі відчували, що в разі зудару, Українці мусять стати активними в обороні свого існування. Свідомість цього викликала у деякої частини української молоді потребу перевірки поглядів на дотеперішні тактичні спроби політичної боротьби та разом з тим і на відношення до мілітаризму. Ця молодь починає організуватись по пластових гуртках, в яких ознайомлюється з військовою літературою та військовим ділом.

Львівські ученики середніх шкіл організують у 1911 р. перший тайний військовий гурток "Пласт" з метою військового вишколу. Його основниками та діяльними членами були відомі пізніше старшини УСС І. Чмола, В. Кучабський, О. Кучерішка, П. Франко, О. Степанівна, О. Яримович та Р. Сушко"⁸.

Дослідник історії молодіжних організацій до 1914 року В. Леник у своїй магістерській праці, виконаній для Українського Вільного Університету в Мюнхені, присвятив "Пласту" та участі в ньому, серед інших, Романа Сушка, наступне: "Ініціатором і організатором військової організації серед студентів Львівського університету був Іван Чмола. До створеного ним восени 1911 р. таємного військового гуртка "Пласт" включено також старших гімназистів. Гурток поставив собі за завдання поширювати військове виховання і вишкіл серед молоді, щоб

6 Домбровський О. З перспективи пройденого шляху // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. - Фіядельфія-Львів, 1995. - Т. 3. - С. 25-26.

7 Гордієнко В. До злету його кликав час // Поклик сумління. - Львів, 1994. - Ч. 42. - С. 2. - Листопад.

8 Українські Січові Стрільці. 1914-1920. - Львів, 1935. - С. 8.

приготувати її до майбутньої боротьби за самостійну Україну. Між першими організаторами гуртка були: В. Кучабський, Р. Сушко, О. Кучерішка, І. Франко, О. Квас та Олена Степанівна. Остання так описує свою участь в ньому: "Ця організація вела більше військову, як пластову роботу, бо крім в'язання вузлів, пластового ходу і сигналізації учились ми стріляти з револьвера, пізнавати систему кріса Манхліра (поки що лиш теоретично), таборувати і підходити. Учились ми з малих, битих на цикльостилі видань, які перекладали з польської на українську мову. З пластових прогульок пригадую собі одну до Брюхович, нічний табір на Чортівській Скалі з підходженням і двоє нічних вправ в околицях Чортівської Скалі та Винник. З замилюванням розчитувалися ми в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу і захоплювалися героїськими подвигами одиниць, чи невеликих гуртів людей, про яких розповідав Чмола, що знав численні приклади того роду з воєн різних віків"⁹.

Але не все було гладко в діяльності низових осередків "Пласту". Причини були різні: поперше, потрібно було повести боротьбу з поширеними тоді серед гімназійної молоді "Драгоманівськими гуртками", які притримувалися ідеї автономії України в складі Росії, й, по-друге, поборювати серед молоді австрофільські настрої, які зводилися до надії на "добраго цесаря", який сам віддасть автономію чи незалежність українській Галичині. Крім того, пластові гуртки вели здебільша теоретичну працю й виявилися неспроможними перевести мілітарну підготовку молоді в практичне русло. Отже, виникнула потреба шукати інших форм підготовки молоді до збройної боротьби.

З тієї причини передове гімназійне учнівство та університетське студентство не могло задовольнятися "Пластом" й приступило до пошуків нових форм і методів організації мілітарної підготовки. Це до деякої міри вдалось виконати І. Чмолі, В. Кучабському, О. Квасу, Р. Сушку та іншим, які виступили на засадах української державно-самостійницької ідеології і створили таємну військову організацію "Мазепинський Курс Мілітарний". О. Думін у своїй "Історії Легіону Українських Січових Стрільців" писав: "...Щодо ясности програми і систематичности праці, на перше місце вибився серед них тайний гурток у Львові під назвою "Мазепинський Курс Мілітарний". Заходом цього курсу, в якому брали участь між іншими й відомі опісля старшини УСС І. Чмола, В. Кучабський, Ф. Черник, появились перші українські військові підручники. І під впливом цього курсу почалася серед львівської середньо-шкільної молоді, студентства та молоді інтелігенції, виміна думок на тему війни й активної в ній участі"¹⁰.

Безпосередній учасник цього таємного гуртка О. Квас* згадував наступне: "...порозумілося приватно нас трьох, тобто я, тов. Кучабський і тов. Клим, щоб оживити роботу. Ми організували "Мазепинський Курс Мілітарний" між гімназистами у Львові, до котрого відразу вступило 30 українських гімназистів, а опісля число це зросло до 80. Крім того, захопили ми під свій вплив існуючий вже від початку 1913 шкільного року "Пласт" - організацію, признану офіційно Красвою Шкільною Радою в українській Академічній гімназії у Львові. Членів було там 120. Я став головою "Пласту". Я і тов. Клим почали виклади в обох тих молодечих організаціях, а крім нас викладав на "Мазепинським Курсі Мілітарнім" тов. Кучабський. Ми

9 Леник В. Українська організована молодь. - Львів-Мюнхен, 1994. - С. 17-18.

10 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914-1916. - Львів, 1936. - С. 14-15.

* Квас Осип народився 15 травня 1893 р. у Львові. Навчався у Філії української Академічної гімназії в одному класі з В. Кучабським та Р. Сушком. Студент Політехніки. Організатор стрілецького руху, співзасновник гуртка "МКМ" та автор перших підручників з військової справи українською мовою (1913-1914 рр.). При УОС - четар в технічній сотні. Командир чети та сотні скорострільів (1917 р.). Подальша доля не з'ясована. (Див.: Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя. - Львів, 1998. - С. 616.).

викладали предмети, обняті вище вчисленими видавництвами*.

Заінтересовання викладами було величезне, що видно було з численних запитів слухачів. Крім викладів, відбували з учасниками цих курсів практичні польові вправи в стрийському лісі, на стрільниці в Замарстинові і в Брюховичах... Весь той приготівляючий мілітарний рух відбувався на основі державно-самостійницької української ідеології, про котру давали ми виклади, що спричинювали дуже великі дебати, головно про спроби здобуття самостійної української держави та будучий устрій в ній... Невеличкі фонди, потрібні на закупівлю паперу та чорнила в цілях літографування часописів і видавництв, мали з членських вкладок, котрих висота не була означена, тільки кожний платив місячно по змозі. Наприкінці були видатки на шапірографічну масу, котрої один звій коштував 8 корон.

Приготовивши в той спосіб насамперед "Мазепинський Курс", вийшли ми одної неділі рано на початку травня за Львів на замарстинівську стрільницю, і по цілоденних вправах (обід, варений в наших власних двох казанах, був пізно вечером) розставили на 50 кроків полеві сторожі в квадрат. Ішов дощ. Як дощ перестав, тов. Кучабський провів роту присяги, котрою присутні зобов'язувалися з оружжям в руці здобувати незалежність українського народу. Присутні повторяли присягу, і кожний поданням руки давав зокрема знак, що годиться з її змістом. На основі попередньої ухвали видав тов. Кучабський приказ, що заприсяжені мають бути між собою на "ти"¹¹.

"Мазепинський Курс Мілітарний" заснував так званий "Воєнний фонд" з метою закупівлі зброї, а також займався друком та розповсюдженням навчальних й агітаційних видань. Його діяльність до Першої світової війни охопила усю територію Галичини. Потрібно наголосити й на тому, що за весь час діяльності гуртка, поліція жодного разу не вийшла на його слід, а це вказує на належну конспірацію гуртківців.

Підсумовуючи діяльність "Пласту" й "Мазепинського Курсу Мілітарного", В. Клим та О. Квас відзначали, що "з членів висше згаданих молодечих організацій є в Стрільцях 70% (після обчислень тов. Кліма), з них тов. В. Кучабський є четарем, а тов. Р. Сушко є командантом сотні"¹². Власне це й підтверджує, що Роман Сушко був учасником військового вишколу.

Зараз можемо тільки подивуватися, як у тодішньої молоді, в їх числі й у Романа Сушка, вистачало сил, енергії, завзятості, врешті часу, щоби не тільки вчитися, й вчитися надзвичайно добре, але ще брати таку активну участь в національно-визвольному русі! Дійсно, як сказав сучасний публіцист - "до злету їх кликав ЧАС!" Тому не дивно, що після закінчення гімназії Роман Сушко записався на Відділ права і політології Львівського Університету, в якому до початку Першої світової війни закінчив "два курси", тобто два семестри, або один навчальний рік. Про це довідуємося із так званої "Картки запису для вжитку деканату (індекс 6599)", в якій йдеться про те, що "Роман Сушко, греко-католик, рідною мовою якого є українська, народжений 9 березня 1894 року в селі Ременів Львівського повіту, у якому мешкає його батько Кирило Сушко, громадянин Австрії, який проживає у Львові на вул. Супінського, 21**", 20 червня 1913 року закінчив Філію цісарсько-королівської Академічної гімназії у Львові,

---

* Це були 10 перших військових підручників українською мовою авторів: "Бука" (псевдонім В. Кучабського), "Зінка Бурлаки (псевдонім О. Кваса) та Іринія Дмитрака (псевдонім В. Кліма).

11 Леник В. Українська організована молодь. - Львів-Мюнхен, 1994. - С. 157-160.

12 Леник В. Українська організована молодь. - Мюнхен-Львів, 1994. - С. 160. (Свідчення відноситься до вересня 1915 року).

** На вул. Супінського, 21 (тепер вул. Коцюбинського) у Львові знаходився Академічний Дім, збудований 1917 р., належав університету й був його гуртожитком. Цей дім став центром українського студентського життя не тільки Львова, а й усього краю. Тут українська молодь проводила збори та віча. Дім пам'ятний тим, що 5 березня 1910 р. в ньому відбулися збори за участю А. Кошка, які прийняли рішення продовжувати боротьбу за український університет у Львові.

записаний як слухач до університету..."¹³.

Навчаючись в університеті, Роман Сушко включився в боротьбу не тільки за право існування української мови, як мови викладання, але й за організацію "цісарсько-королівською" австрійською владою окремого Українського Університету у Львові.

Саме в цей час, у березні 1913 року у Львові було створено академічне Товариство "Січові Стрільці-I", яке очолив В. Старосольський. Відтак було організовано Товариство "Січові Стрільці-II" під проводом Р. Дашкевича та окремий "Стрілецький Курінь" на чолі із С. Горюком. Ці товариства швидко дістали широке розповсюдження в Галичині, так що на початок війни кількість членів у них сягала 8 200 осіб. Метою цих стрілецьких товариств було надання теоретичної та практичної військової підготовки українській молоді.

Про участь Романа Сушка в діяльності Товариства "Січові Стрільці-II", вдалось віднайти одну-єдину згадку, яку тут і приводимо: "Старшини і члени УСС-II почали думати про стрілецькі однострої, січові надавалися до святкових виступів, але не до стрілецьких вправ. В тій справі велися довгі підготовчі наради з управою студентського Стрілецького Гуртка, який тайно існував від 1912 року. Керував ним Іван Чмола, членами були: Петро Франко, Василь Кучабський, Осип Квас, Роман Сушко, Василь Клим, Омелян Кучеріжка, Мирон Любинецький, Роман Дашкевич, Гриць Ничка, Іван Калиняк. Той гурт зорганізував у літі 1913 року під проводом Івана Чмоли, перший рухомий двотижневий табор в Карпатах, в районі Чорногорі"¹⁴.

Весною 1914 року два перші, вказані вище, товариства об'єдналися між собою і вже 28 червня заманіфестували перед українською громадою Львова свою готовність до визвольної боротьби. А 2 серпня 1914 року всі стрілецькі товариства об'єдналися в єдину організацію - Українські Січові Стрільці й створили при австрійській армії свій Легіон УСС.

---

13 Львівський державний обласний архів. - Ф. 26. - Оп. 15. - Спр. 168. - Арк. 368.

14 Дашкевич Р., Ничка Г. "Повітова Січ" у Львові // Гей, там на горі "Січ" іде!... - Едмонтон, 1965. - С. 236.

Розділ другий

ДОБРОВОЛЕЦЬ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

28 липня 1914 року Австрія проголосила війну Сербії. Стало цілком зрозумілим, що за Сербію заступиться Росія і це приведе до довгої, кровопролитної війни між блоками ворогуючих держав: Англії, Франції та Росії, з одного боку, і Австро-Угорщини та Німеччини - з другого. І дійсно, 1 серпня 1914 року у війну вступила Росія й почалась Перша світова війна, яка смертями і розрухою пронеслась над Галичиною, залишивши за собою нечувану досі руїну. Ця війна принесла великі муки і страждання українському народу Галичини. Але в цій війні вирішувалась майбутня доля багатьох народів, які пізніше на обломках імперій побудували свої незалежні держави. Близькою до здобуття своєї незалежної держави була й Україна, але доля розпорядилася по-іншому.

А тоді, з початком війни, не могло бути сумнівів, що український народ повинен йти у цій війні в союзі з центральними державами, щоби знищити історичного ворога України - царську Росію. Бо лише перемога центральних держав могла принести можливість збудувати Українську державу на українських землях, відвойованих від Росії. Виходячи із умов війни, українські політичні партії в Галичині об'єдналися і підняли питання про створення українського легіону при австрійській армії. Представники цих партій 1 серпня провели спільну нараду, і уже 2 серпня, як наслідок переговорів, була створена Головна Українська Рада, яку очолив відомий політичний і громадський діяч Галичини Кость Левицький. 4 серпня Головна Українська Рада організувала Українську Босву Управу, яка повинна була стати верховною владою майбутньої української військової формації - Легіону Українських Січових Стрільців, яку очолив відомий організатор січового руху Кирило Трильовський. 6 серпня ці дві організації виступили з маніфестом: "Головна Українська Рада до всього українського народу!". Цей Маніфест закликав українську молодь зголошуватись під синьо-жовтий прапор Українського Січового Стрілецтва для збройної боротьби з царатом. Рівночасно Маніфест офіційно проголосив створення нової військової формації "Українські Січові Стрільці".

В Маніфесті Головної Української Ради було, зокрема, сказано:

"Український Народе!

Надходить важна історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Нічого не вдіяли всі зусилля дипломатії, щоб удержати в Європі мир. Буря війни суне на Європу і ніщо її не спинить. Суне отся буря передовсім на держави, в склад яких входить український нарід. Український нарід належить до тих народів, на який війна і її наслідки наляжуть найбільше. В таку хвилю нарід, що хоче жити, мусить мати одну думку і одну волю і ту свою волю перемінити в діло, яке заважило б в історії держав і народів. І тому в сій хвилі представники українського народу в Галичині всіх політичних напрямів, які лучить один національний ідеал, зібралися в Головну Українську Раду, яка має бути висловом одної думки і одного діла, яке жде його в теперішній хвилі...

Ідучи війною на австро-угорську монархію, Росія грозить загином також українському

національному життю, яке нашло охорону в конституційнім ладі австрійської держави. Перемога Росії мала би принести українському народові австро-угорської монархії те саме ярмо, в якому стогне 30 мільйонів українського народу в російській імперії...

Український народе!

Тільки той народ має права, що вміє їх здобувати. Тільки той народ має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким ти здобудеш нові права, утвориш новий період в своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи. Нехай же сей поклик знайде відгомін в кожному українському серці! Нехай збудить в нашій народі давнє козацьке завзяття! Нехай вся наша суспільність буде не тільки видцем, але якнайдіяльнішим учасником грядущих подій! Нехай віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий!

До бою - за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилину з'єднає ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!"¹.

На цей маніфест відгукнулися усі національно свідомі українці. Один із найкращих друзів Романа Сушка - Василь Кучабський - про цей історичний момент згодом писав: "...політичний провід галицької української суспільності наказав мобілізацію Українських Січових Стрільців. Українська молодь з усієї Галичини у надзвичайному пориві валом пішла на цей поклик у збірні пункти. Таким чином, майже за кілька днів зібралось вісім чи десять тисяч юнаків: студентів, гімназистів, селян, робітників. А йшли ці тисячі синів українського народу під зброю, захоплені думкою, що вони мають стати першими від двіста літ незалежним українським національним військом, виявом незломної міцї Української Нації"².

Добровольці збиралися спочатку в повітових осередках, відтак переходили до більших, таких як збірні станиці в Тернополі, Чорткові, Коломиї, Станиславові, Золочеві, Перемишлі, Дрогобичах, Стрию та інших, з яких їх відправляли до Львова. Чисельність одних тільки львівських добровольців сягнула до двох тисяч. В перших днях війни до Боевої Управи з'явився студент відділу права Львівського університету Роман Сушко. У "Списку старшин, що повняли службу в Легіоні Українських Січових Стрільців від 1914 до листопада 1918 р." є наступний запис :

Прізвище та ім'я	Останній ступінь старшинства при УСС	Рік і місяць вступу до Легіону УСС	Посада при УСС
Сушко Роман	поручник	серпень 1914	командир чети та сотні

В перші дні організатори стрілецтва наштовхнулись на непередбачені перешкоди. Українська громадськість Галичини не була готовою створювати свою військову формацію. Бракувало відповідно підготовлених військових кадрів та коштів. Але найбільші перешкоди виходили від австрійської військової влади. Хоча уряд і дав дозвіл на організацію легіону, але місцева

1 Маніфест Головної Української Ради // Національні процеси в Україні. - Київ, 1997. - Т. I. - С. 375-377.

2 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис. - Львів, 1937. - С. 12.

3 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С. 335.

адміністрація, особливо поляки, свідомо гальмувала його виконання: розганяли добровольців, не видавали зброї, недостатньо матеріально забезпечували. Протягом серпня кільканадцять тисяч добровольців утримувались за рахунок пожертвувань українського громадянства. Тільки аж 10 серпня стрільці, зібрані у Львові, одержали тисячу однозарядних крісів застарілої системи Верндля. Великі проблеми були з вишколом добровольців.

Командиром Легіону був призначений Боєвою Управою Теодор Рожанківський. До Легіону австрійське командування надіслало із діючої армії лише двадцять старшин та підстаршин, при потребі ста і більше офіцерів. Між ними були: І. Чмола, В. Дідушок, О. Семенюк та Д. Вітовський, які провели розподіл добровольців на курені і сотні та почали вишкіл новобранців.

Австрійське командування вимагало негайно ввести курені УСС в бій на відтинку фронту Почаїв - Радзивилів, а це означало ввести в бій тисячі невиучених, неозброєних відповідно, неодягнених українських добровольців, що могло призвести до знищення Легіону ще на самому початку війни. Цьому плану рішуче спротивився Т. Рожанківський, чим врятував стрілецьтво, але поплатився своєю посадою - на його місце австрійці призначили свого запасного офіцера, українця Михайло Галушинського. М. Галушинський був високоосвіченою та інтелегентною людиною, великим гуманістом і педагогом, колишнім директором гімназії в Рогатині. Але був він цілком цивільною людиною, не розумівся на військовій справі.

26 серпня 1914 року австрійська армія програла битву під Золочевом і фронт відступив на захід. Почато евакуацію Львова. У неділю 30 серпня біля двох тисяч стрільців-добровольців, які були у Львові, виїхали до Стрия. До Стрия зїхалися добровольці з інших галицьких міст. Було їх біля тридцяти тисяч. В Стрию австрійська військова адміністрація зажадала, поперше, щоби стрільці прийняли присягу на вірність Австрії й, по-друге, скоротити Легіон до двох тисяч чоловік. Така вимога австрійців викликала велике незадоволення та протест всього стрілецьтва, адже добровольці вважали себе борцями за Україну, а не за Австрійську державу. Але австрійці поставили питання так: або стрілецьтво приймає їхні умови, або ніякого українського Легіону не буде. Ось чому Українська Боєва Управа, щоб за всяку ціну зберегти Легіон, змушена була піти на ці вимоги і здійснити принизливі уступки. Було відібрано 2500 добровольців, які 3 вересня прийняли присягу на вірність Австро-Угорщині. Крім того, стрільці, без відома австрійського командування, все ж таки склали присягу на вірність своєму, українському народу. Зложили її польовому духівнику о. О. Нижанківському. Присяга була такого змісту:

"Я, УСС, присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Красві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь"⁴. Таку присягу склав і стрілець Роман Сушко.

Наступного дня, 4 вересня, о п'ятій годині після обіду, Січові Стрільці відїхали зі Стрия до Закарпатського містечка Мукачів. Поїзд складався з одного пасажирського, дев'яти критих і тридцяти відкритих (так званих "льор") вагонів. У цьому пасажирському вагоні їхали старшини та колишні студенти львівського університету і деякі гімназисти. Власне вони, а між ними був і Роман Сушко, спільними силами склали першу стрілецьку пісню, яку присвятили сотнику Дмитру Вітовському. Ось деякі слова із цієї пісні:

---

4 Цитата за: Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. - Київ, 1993. - С. 55.

"Гей, ви хлопці січовії, раз, два, три!
Вже вороже серце мліє, раз, два, три!
На ніщо ми не зважаймо,
Лиш наперед поступаймо.
Раз, два - раз, два - раз, два, три!
Попереду сотник їде, раз, два, три!
Він до пекла з нами піде, раз, два, три!
Бо він хлопець, як сметана,
Має рангу капітана.
Раз, два - Раз, два - раз, два, три!..."⁵

Приїхавши увечері 5 вересня до Мукачєва, стрільці одержали наказ: розміститись у сусідніх селах Страбичєві (по-мадярськи Мезетеребеш) та Горонді. Тут було здійснено організацію Легіону Українських Січових Стрільців. Бойовою одиницею визнано курінь у складі чотирьох сотень, кожна сотня в свою чергу складалася із чотирьох чет. Таким чином було створено два і пів куреня у складі 10 сотень. Кожна сотня нараховувала 220 стрільців. Командирами куренів були: I - четар М. Волошин, II - четар Г. Коссак і III - півкуреном - четар С. Шухевич. До першого куреня увійшли сотні В. Дідушка, Р. Дудинського, Н. Гірняка, О. Будзанівського. У другому курені були сотні С. Горука, О. Семенюка, М. Барана, О. Букшованого. У третьому півкурені були сотні Д. Вітовського і Т. Рожанківського.

Роман Сушко був зачислений стрільцем до сотні Василя Дідушка. Ця сотня складалася із чотирьох чет: першою командував Михайло Гнатюк, другою - Осип Яримович, третьою - Левко Коберський та четвертою - Василь Кучабський. Роман Сушко повнив службу у другій четі, в якій стрільцями були, крім нього, ще: Юна Навроцький, Василь Семень, Степан Ріпецький, Михайло Гайворонський, Євген Якимів, Осип Вудкевич, Юліян Назарак, Михайло Турка та Семен Лісовець⁶. Взагалі у сотні В. Дідушка зібралась краща частина стрілецтва. У складі цієї сотні були "в основному високоїдейні, інтелігентні юнаки, в майбутньому видатні військові старшини українських армій: Федір Черник, Андрій Мельник, Роман Сушко, Северин Яремкевич, Осип Навроцький, Василь Кучабський, композитор, автор поширених тепер стрілецьких пісень, засновник та керівник хору сотні, а потім оркестру Легіону УСС, Михайло Гайворонський, письменники Роман Купчинський і Микола Голубець, скульптор Михайло Гаврилко (наддніпрянець), маляр Юлій Назарак (студент Академії Мистецтв у Кракові), журналіст Дмитро Паліїв та інші"⁷.

Слід наголосити, що у цій сотні, сотні В. Дідушка, панували надзвичайно дружні, товариські стосунки між стрільцями і старшинами. Сотня була озброєна старими "Верндлями" та декількома п'ятизарядними "Менліхерами". Стрільці поволі привикали до буднів фронтового життя, оволодівали військовим фахом. 10 вересня сотня В. Дідушка, яка у військовому відношенні була найбільш вишколеною, одержала наказ досягти села Веречки, нести там службу, виставляючи польові сторожі та стежі. В цей час, коли до безпосередніх сутичок з ворогом ще не дійшло, четарі В. Кучабський та О. Яримович проводили з стрільцями різні військові заняття, вдосконалюючи їхню виучку. 26 вересня із сотні відїхали дві чети з В. Дідушком і М. Гнатюком з Веречок до Сянок, маючи наказ зайти противнику з флангу. Цей підрозділ напав на

5 Пам'яті Українських Січових Стрільців. Видання "Меморіалу". - Львів, 1990. - Без нумерації сторінок.

6 Про це див.: Коцур І. 28 вересня 1914 року // За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 123.

7 Головацький І. Історія не пройде мимо їх діла // За вільну Україну. - Львів, 1995. - Ч. 123. - С. 2. - 21 вересня.

ворога, знищив його та захопив три вози зброї. А дві чети, які залишилися у Веречках під командою В. Кучабського, зранку 28 вересня одержали наказ: разом із одним куренем 65 піхотного полку, одним куренем ополченців "Тухля" і однією четою жандармерії здержати ворожий наступ. Біля 12 години повернулися вислані до Сянок чети, долучилися до чет, які вели бій, і уже ціла сотня, очолена В. Дідушком, повела бій. Після того як мадяри почали відступати, сотня отримала наказ прикривати цей відступ⁸. Це був перший бій, в якому брав участь Роман Сушко. Провів його так, як личило хороброму й відважному стрільцеві, захиснику свого рідного краю.

В цьому часі в бій вступили й інші стрілецькі сотні, проявляючи в них небувалий патріотичний порив. Перші бої Січових Стрільців в обороні рідного краю започаткували збройні визвольні змагання українського народу за свою незалежну державу. "Ця горстка добровольців, - писав згодом Богдан Гнатевич, - стала виявом найсміливіших мрій народу - початком його збройної сили й боротьби за українську державу"⁹.

А між тим, 26 вересня австрійське командування задумало здійснювати свій план так званої "партизанської війни". Полягав він в тому, що сотні О. Будзиновського, С. Горука і Д. Вітовського були розформовані, розбиті на двадцятки і вислані в російські тили в околицях Волівця і Лавочного. 28 вересня на такі ж двадцятки були поділені сотні М. Барана і Е. Коника і вислані в околиці Синяка. Кожний такий загін повинен був нападати на ворожі обози, нищити телефонний зв'язок, руйнувати пости, залізничні колії, дороги і при цьому не вступати в сутички з регулярними частинами. Цей план був заздалегідь приречений на провал, бо вимагав доброї підготовки, досвідчених провідників й доброї волі тих, кого посилали на цю справу. Цих передумов, на щастя, не було, план провалився й тим самим Легіон УСС був збережений.

5 жовтня усі двадцятки одержали наказ зібратися в Чинадієво, туди прибула й сотня В. Дідушка. В Чинадієво було проведено чергову реорганізацію. Легіон обмежено двома куренями: Г. Коссака із сотнями М. Барана, О. Букшованого, Р. Дудинського та І. Коссака, і курінь С. Шухевича із сотнями О. Будзиновського, Д. Вітовського, В. Дідушка та Е. Коника. 7 жовтня перший курінь був переданий до складу 129 австрійської бригади, дві сотні другого куреня - до 130 бригади, сотня Барана до 131 бригади, а сотня Е. Коника перетворена на відділи по 50 стрільців для стежної служби.

До 25 жовтня сотня В. Дідушка перебувала в Ченадієві на відпочинку, всі інші сотні до цього часу вирушили в поле. Саме в цей час австрійські війська провели перші свої наступальні операції, до яких був залучений корпус генерала Петера Гофмана у складі 129, 130 та 131 бригад. Разом з ними в боях брали участь і підрозділи Січових Стрільців, які діяли в трьох напрямках: Воловець - Стрий, Ужок - Турка - Дрогобич та Борислав - Нагуєвичі - Дрогобич. Сотня В. Дідушка здійснила перехід до Скольного, де чекав на неї наказ перейти річку Стрий і зайняти позицію на горі Комарницькій (за селом Крушельниця, на захід від Верхнє Синьовидне). Цю гору в бойовому пориві здобули сотні В. Дідушка та Р. Дудинського, утримували її три дні, але через нерішучість австрійських частин гора знов опинилася в руках ворога. І тільки 3 листопада сміливою стрілецькою атакою гора Комарницька була остаточно відвойована у ворога. Ця невеличка в масштабах війни перемога примножила стрілецьку славу. Це були перші бої стрілецтва, перші подвиги й перші невдачі. В цьому осінньому поході стрільці набували досвіду, гартувались до подальшої боротьби.

---

8 Розлуцький Д. Записки до літопису Українського Січового війська // Шляхи. - Львів, 1916. - Ч. 5. - С. 160. - 15 лютого.

9 Гнатевич Б. Збройні сили сучасної доби // Історія українського війська. - Львів, 1936. - С. 304.

Учасник цих перших стрілецьких боїв В. Кучабський згодом писав: "Серед боїв і сутічок перші Українські Січові Стрільці вчилися військового ремесла, починаючи від найпримітивнішої муштри. У безвістях Карпатських гір, оподалік від австрійських штабів, відроджувалась і їхня національно-військова думка. Творили ж її не їхні запасні австрійські старшини, а сама фронтова Січово-Стрільська сіра братія, поміж якою немало було студентів, учасників перших тайних військових організацій. Вирішним для відродин цієї думки були відродини почуття особистої гідності, ще недавно роздавленої і чужим австрійським, і "своїм" командуванням. Бо молодий, інтелігентний та ідейний Січовий Стрелець дуже швидко набирив воєнного досвіду й ставав кращим воякою, аніж сусідній австрійський чи мадярський, і до нього з пошаною і симпатією почали ставитись чужинці. Таке відношення чужинців швидко викликало у рядах Українських Січових Стрільців почуття гордостів, що вони все ж таки, хоч і в австрійських мундирах, є українським національним військом, яке вміє гідно заступити честь своєї нації"¹⁰. Далі В. Кучабський вказував на те, що Січові Стрільці усвідомлювали собі й те, що в них відроджується давня національно-державницька мрія, що головне завдання чекає їх не тепер, в розгарі війни, а шойно наприкінці її. Бо тепер, поки що іде боротьба за існування Австрії, а не за безпосередній український національний інтерес.

Проминувши ряд бойових операцій за участю УСС, які для Романа Сушка були звичайними фронтовими буднями, відзначимо, що зимою з 1914 на 1915 рік стрільці несли розвідувальну службу на лінії Ужок - Лихобора - Вербаж - Лавочне - Сенече - Вишків. Про цю стежну службу, яку вели стрільці, в ювілейному виданні "Українські Січові Стрільці. 1914-1920" сказано наступне:

"Весь грудень 1914 та половину січня 1915 року виконували Стрільці головно стежну службу в передпіллі обох бригад. Ця служба УСС у Карпатах віддала австрійському командуванню велику прислугу. Корпусна команда генерала Гофмана поклала на УСС завдання бути оком фронту, слідкувати за розположенням московських частин та за їхніми рухами, від Вишкова аж до Ужок. Стрільцькі стежі часто продиралися глибоко у вороже запілля та доказували нераз правдивих чудес. Ніякі інші, навіть старшинські стежі, не могли рівнятися зі стрільцькими, для яких звичайно не було ніяких перепон. Вони своєю відвагою, бистрою орієнтацією та проворністю добували такі вістки про ворога, що викликували у вищих командах справжнє захоплення. З того часу закріпилася слава УСС як незрівняних гірських стежників...

Далекі марші по горах, переходи між ворожими заставами та бродження у глибоких снігах при тріскучому морозі, напружене зорення за ворогом вимагало чимало сили волі й нервів. А все таки бували між стрільцями одиниці, що рвалися на ці небезпеки та труди, їх манила романтика боєвих пригод та вояцька гордість...

Крім четаря Балюка, вславились як провідники далеких стеж Р. Сушко, М. Мінчак, Г. Трух, А. Мельник, д-р О. Левицький, М. Михайлів та інші"¹¹.

Сміливість і рішучість, а також винахідливість Романа Сушка як керівника стрілецьких стеж була справедливо високо оцінена командуванням Легіону УСС. По-перше, потрібно відзначити те, що: "Дня 1 січня 1915 р. ...відбулася номінація вістуну Романа Сушка на хорунжого"¹². По-друге, за вміле ведення розвідки австрійське командування нагородило його великою

10 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис. - Львів, 1937. - С. 13-14.

11 Українські Січові Стрільці. 1914-1920. - Львів, 1935. - С. 25-26.

* Військові ступені, прийняті в Легіоні УСС: стрелець, старший стрелець, вістун, десятник, старший десятник, підхорунжий, хорунжий, четар, поручник, сотник, отаман, підполковник.

12 Носковський З. До історії сотні Зенона Носковського // За волю України. 1914-1964. - Нью Йорк, 1967. - С. 168.

срібною медаллю. Власне про це згодом А. Мельник писав так: "Були ми в Карпатах суперниками у веденні стеж осінню 1914 року. Заткнув мене тоді за пояс Роман Сушко, бо його відзначено великою срібною медаллю, а мене тільки малою..."¹³.

В часі від лютого до початку березня 1915 року сотні II куреня перебували спочатку у Славську, а потім перейшли до Грабівця Скільського. 21 березня до Головецька було переведено I курінь. Саме в цей час для Легіону УСС почались бої за Маківку, які принесли стрілецтву невмирущу славу. Але перед тим, коли стрільці перебували в Грабівці, стрілецтво отримало перший, урядово затверджений, список сорока восьми старшин Легіону УСС. Деяким старшинам військово звання було офіційно підтвержене, а деяким надано вперше. До таких належав і Роман Сушко. Враховуючи бездоганну службу в Легіоні, його підвищили до ранги четаря першого офіцерського ступеня. В I курені, в якому повнив службу тепер уже четар Роман Сушко, рангу отамана затверджено Г. Коссаку, рангу сотника: Р. Дудинському, О. Семенюку, О. Букшованому, І. Коссаку, рангу четаря: З. Носковському, П. Герасиміву, А. Артимовичу, С. Буцманюку, О. Яримовичу. В II курені рангу отамана затверджено С. Горуку, рангу сотника: В. Дідушку, Д. Вітовському, О. Будзиновському, рангу четаря: О. Левицькому, В. Кучабському, І. Чмолі, А. Мельнику, Г. Труху та Б. Гнатевичу¹⁴.

В часі боїв за Маківку* курені Легіону УСС були передані до 130-ї австрійської бригади. Потрібно наголосити, що гора Маківка була стратегічною вершиною в Карпатах, яка перекривала російським військам вихід на Закарпаття. Ось чому російське командування зосередило в цьому регіоні такі свої військові сили, які чисельно переважали не тільки стрілецькі, а й взагалі союзні, що захищали цю ділянку фронту. Ось чому за оволодіння Маківкою росіяни, не дивлячись на великі втрати, повели таку запеклу боротьбу.

Так, перший штурм росіяни провели на ліве крило оборони Маківки в ніч з 28 на 29 квітня. До оборони став цілий I курінь - сотні О. Букшованого, Р. Дудинського, О. Семенюка, З. Носковського (через відсутність якого сотнею командував Роман Сушко) та половина II куреня сотні О. Будзиновського, А. Мельника і одна чета сотні О. Левицького. В часі бою стрільці успішно відбили цю атаку. На чолі бою ворог залишив біля 200 своїх вояків убитими. Другий штурм ворог провів на праве крило оборони Маківки 30 квітня. До бою стали сотні О. Букшованого, О. Будзиновського, А. Мельника, О. Семенюка та дві чети сотні Р. Дудинського. І на цей раз стрільці вистояли, зломив ворожий удар, перейшли в контрнаступ, при якому полонили 173 російських вояки. Третій, найзавзятіший бій, коли ворогу навіть вдалося заволодіти вершиною Маківки, розпочався 1 травня. Свій наступ на позиції сотень А. Мельника й О. Будзиновського ворог розпочав силами цілого полку. На допомогу цим сотням командування залучило весь I курінь. Два рази стрільці змушені були відступити перед ворожою навалюю і два рази відкидали його на вихідні позиції. І тільки за третім разом стрілецька перемога була остаточною. Це була знаменна перемога стрілецької зброї та стрілецького духу.

Про участь в цих боях четаря Романа Сушка докладно подав безпосередній учасник змагань за Маківку, поручник УСС Осип Яримович. Він писав:

"Вночі з 28-го на 29 квітня підсунулися москалі з великою перевагою яром під становища, полонили значне число вояків, забрали три машинові кріси і підходили далі в гору.

13 Організація Українських Націоналістів в 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. - На чужині, 1955. - С. 37.

14 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С. 283-284.

* Гора Маківка знаходиться на схід від села Головецько (тепер Головецьк Сколівського району Львівської області) і має три вершини. Найвища середня висотою 958 м над рівнем моря.

Капітан Дрозд* як командант Маківки жадає від команданта групи, підполковника Альтмана, телефонічно підмоги і той висилає як одну резерву стрільців з Головецька. Зі села вийшла о год. 3.40 рано півсотня Р. Дудинського під проводом хорунжого Свидерського і сотня З. Носковського, ведена четарем Сушком. Ці обі сотні вийшли на гору, щоб оборонити загрожені місця. Після приходить від капітана Дрозда до мене стрілець з усним приказом, щоб зараз з цілою сотнею зійти зі становища і прийти до нього, де він дасть дальші прикази. Коли я зайшов до нього зі сотнею, приказав він йти в боєвій розставці на західний, найнижчий вершок, і зазначив, що хвиля дуже поважна: "Негайно маршувати в боєвій лінії вгору!"

Як провідник сотні післав я по амуніцію до складу батальйону Дрозда і два стрільці принесли набої, які сотня зараз же розібрала. Я йшов у вказанім напрямі лісом вгору і стрітив четаря Сушка з своєю сотнею вже в розстрільні, в лісі, при стежці. Він коротко пояснив, що москалі є найбільше на 30 кроків в долині від нас і окопуються. Спочатку я не вірив, а було темно і нічого не можна було видіти, але стрільці Сушка пильно стріляли. Я приказав своїм стрільцям продовжити розстрільню вправо і скріпити її, бо була зарідка. Стрільці положилися на землю, але не окопувалися, бо терен не надавався до того. Коло 5-ої години розвиднювалося. Видно було кашкети, кучми і кріси. Москалі були від стрільців на 60 до 70 кроків, було видно, що окопуються далі, що їх є дуже багато, а стрільців мало. Старі австрійські вояки вже говорили: "Шкода стріляти. Се надурно, бо москалів велика сила!"

Я з Сушком порозумілися і ми дійшли до висновку, що нема іншого виходу, як лише якнайскорше прогнати москалів приступом. Ми оба видали приказ: "Здержи огонь! Багнет на кріс! - Приступ!" Стрільці перестали стріляти, зложили багнети на кріси, зірвалися з землі і кинулися з гори на москалів, що лежали вже в викопаних глибках. Вони привітали стрільців сильним огнем і кілька стрільців повалилося. Але стрілецька розстрільня бігла далі. Москалі не мали часу подумати, як вирватися з своїх закопів, і вже стрілецькі багнети були при їх грудях. Покидали свої кріси і віддалися в полон. Москалі, що находилися ззаду за закопами, пустилися в утечу. Стрільці бігли за ними і стріляли. Кількох москалів впало вбитих, много попадало ранених, якесь число утікло, ранені полишали криваві сліди за собою по пеньках і бельках, обдертих з кори. Стрільці бігли вперед, за ними лишалися полонені. Стрільці добігли аж до становищ, які австрійське військо стратило було вночі під напором російської переваги, ще там думали москалі ставити опір, але не вдалося їм. Впали в полон або мусіли утікати. Втікачі падали від куль. Пізніше йшли стрільці в долину і поприводили або попринесли ранених на гору. О пів до сьомої години становища були відбиті. Велика втіха у стрільців, бо вони ці укріплення перші копали і уважали їх неначе за свою власність..."¹⁵.

Про участь четаря Романа Сушка в боях за Маківку згадував також й відомий історіограф стрілецтва Осип Думін. Він, зокрема, писав:

"Ще поки УСС з'явилися на Маківці, чети Свидерського і Сушка вислано на підтримку правого крила. Коли ж виявилось, що зі сходу противник обмежується тільки демонстрацією, їх на світанку разом із четою Яримовича перекинули туди, де вже змагалася з москалями сотня Будзиновського. Ця допомога прийшла справді у вирішальну хвилину, бо маси противника (учасник цього бою стрілець Петрів оповідає, що москалів "сипалося і майоріло поміж ліс стільки як ліса"), почали вже оточувати сотню Будзиновського. Сотні забракло набоїв. Висла-

---

* Георг Дрозд - австрійський капітан, поляк, в цей час був комендантом оборони цілої Маківки. Він та його ад'ютант, австрійський четар, чех Ванічек, високо цінили та прихильно ставились до Українських Січових Стрільців.

15 Яримович О. Картини з боїв за Маківку // За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 287-289.

ні по набої стрільці з команди групи ще не повернулися. Тоді четар Гнатевич кинувся до окопів, що були на схилі гори між двома бойовими лініями, вхопив скриньку набоїв і порозкидав їх між стрільцями. Незабаром прибув очікуваний запас набоїв і одночасно підійшли чети Сушка, Свідерського і Яримовича. У стрілецьку лаву вступив новий дух - вона зривається на прорив. Ворог сипонув крісовим вогнем і ручними гранатами, та для стрільців не було стриму. Вони побігли вперед, багнетами торуючи собі шлях. Московська лавка не витримала. Після короткої рукопашної борні повернула назад. Стрільці гналися за нею. Біля підніжжя гори знову вдарили в багнети. Це вже був останній, безнадійний опір ворога"¹⁶.

Стрілецька перемога на Маківці, в досягненні якої зробив свій значний внесок серед інших й четар Роман Сушко, мала непересічне значення. Передусім вона викликала велике захоплення серед всього українського населення Галичини, а також підняла на найвищий рівень престиж Легіону УСС в очах чужинців. Це змушений був визнати навіть командуючий 55 дивізії генерал Ігнац Фляйшман. У своєму наказі від 2-го травня 1915 року він довів до відома всієї дивізії наступне:

"...у найгірній хвилині появилися Українці. Нехай коштує що хоче, відвічний ворог мусить бути відбитий! Зі запалом, одушевлені правдивим патріотизмом, з розмахом як шумна буря, якій ніщо опертись не може, кинулись молоді хоробрі сини тієї країни в обороні рідної землі на ворога і приневолити його залишити те, що він уважав за здобуте. Небезпеку усунуено. Українські Стрільці двічі рішили бій у нашу користь. Вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх хоробрих діл та золотий лавровий листок в історії їхнього народу. Боротьба була важка і вимагала жертв. Тим, що залишилися живими, висловлюємо нашу щирю подяку і наш подив. Героям, що поклали свої голови і віддали останню краплину крові, тим, що не можуть вже радіти перемогою, присвячуємо на вічну пам'ять цю згадку.

Українці! З великою гордістю можете глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги. Кожний мусить славитися приналежністю до Вашого Корпусу, бо матиме право назвати себе вибраною частиною. Я певний у тому, що в кожній небезпеці можна на Вас числити. Щоб ці побажання сповнилися - тричі Слава!".

Після одержання блискучої перемоги над ворогом на Маківці, сповнені радості залишали стрільці Карпати і з великим завзяттям і патріотичним піднесенням спішили визволяти Галичину. Але тут перерву розповідь про подальший бойовий шлях Легіону і зупинюсь на тих уроках, які винесло стрілецьтво із дев'ятимісячних звитяг. Взагалі стрілецьтво за своїми переконаннями не було однорідним. Це особливо проявилось у ставленні їх до Австрії як держави. Одні стрільці вважали, що Австрія для них є лише союзником України в боротьбі за незалежність. Другі, а їх було у стрілецьких рядах найбільше, були б служили і в австрійській армії, якби не було УСС, бо, на їхню думку, Австрія все одно боролась за українську державу. Треті - це українці, колишні австрійські офіцери запасу, які очолили Легіон і для яких участь в цьому війську була лише доказом того, що українці є вірними підданими Австрії.

Таким чином, на початку війни таке різноманіття поглядів, які визначали завдання і цілі УСС, внесло в їхні ряди ідейну незавершеність. Крім того, стрілецьтво зазнало ударів і ззовні, і з боку австрійського командування, яке розігнало кільканадцять тисяч добровольців і цим задушило той порив українських юнаків, що йшли до свого війська, а також змусили офіційно

---

16 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914-1918. Цитата за: Дзвін. - Львів, 1991. - Ч. 12. - С. 117-118. - Грудень.

прийняти присягу на вірність Австрії, а не Україні. Відтак це командування кинуло цілком непідготовлених стрільців у бої в Карпатах, використовуючи їх, як "гарматне м'ясо". До цих дій австрійського командування долучились й деякі українці - австрійські офіцери, які бачили в стрільцях тільки немуштровану "банду". Все це разом внесло в ряди УСС у 1914 році велике розчарування, зневіру та розпуку.

Але після перших перемог в Карпатах, пригнічене і розчароване стрілецьтво почало відроджуватися і втілювати в життя свою думку, думку про здобуття незалежності для своєї Батьківщини. Власне тоді у стрілецькій масі відродилося почуття власної гідності, стрільці набували бойового досвіду і ставали кращими вояками, ніж австрійці чи угорці, які почали ставитися до них з великою симпатією. Гордість за приналежність до українського війська, за вміння гідно репрезентувати українську націю, перетворила стрілецьтво в одностайне військо. "Так Українське Січове Стрілецьтво, - писав згодом В. Кучабський, - прийшло нарешті в 1915 році до переконання, що його головне завдання ще не тепер, у розгарі австрійсько-російської війни, бо поки що йде все ще не за українську державу, а за існування австрійської монархії, а що головне його завдання прийде щойно наприкінці війни, коли знесиляться обі ворожі сторони й кинення на вагу подій української збройної сили зможе поважніше вплинути на майбутню долю України. Тим-то не рвалися сліпо в бої, бо ось так перестали вважати себе "Тирольцями Сходу". Але боролися так, що викликували подив чужинців, якщо треба було рятувати положення на фронті, бо тоді гнало їх у бій їхнє почуття української національної честі"¹⁷.

Австрійське командування відчуло окремішність УСС і почало ставитись до них двояко: після виграних стрільцями боїв вихваляло їх, зате в перервах між боями дошкуляло їм як "зрадникам". Через те почала вирисовуватися в стрілецьких думках прірва між Австрією і Україною, яка поглиблювалась кровавими знущаннями австрійського і угорського війська над українськими селянами, які перебували під російською окупацією, вважаючи їх русофілами, співниками росіян у боротьбі проти Австрії. Ця прірва тільки наприкінці 1916 року дійшла до, хоч і напівсвідомої, ненависті до Австрії, і стрілецьтво було здатне, хоча теж напівсвідомо, повернути зброю проти Австрії.

Розвиток ідейності стрілецьтва залежав від участі в ньому ідейних інтелігентів, і тому не усі стрілецькі сотні були революційними. В цьому відношенні найвиразніше виділялися сотні Д. Вітовського та А. Мельника. "З-поміж ось-таких рядовиків, - відзначав В. Кучабський, - передових в Українському Січовому Стрілецьтві, із-за своїх боєвих заслуг і військового вміння на протязі 1915-1916 років добилися ряд студентів до старшинського ступеня, між якими було немало членів перших тайних українських військових товариств. Оці старшини були всею душею своєю зв'язані із сірою мужвою Українських Січових Стрільців, бо самі з-поміж неї вийшли, вони розуміли її й уміли вести. Вони й були справжніми старшинами Українських Січових Стрільців, що не служили ніколи в ніякій займанщицькій армії, горді були на те, що вони перші старшини національно-українського війська"¹⁸. Власне до таких старшин належав й четар Роман Сушко.

В кінці травня 1915 року стрільці, пройшовши через Тухлю, Сколе, Камінку і Тисів, зосредились в околицях Болехова, ставши запасом 130 бригади. І курінь, в якому повнив службу

---

17 Кучабський В. Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС) // Календар "Червона Калина" на 1924 рік. - Львів-Київ, 1923. - С. 74.

18 Кучабський В. Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС) // Календар "Червона Калина" на 1924 рік. - Львів-Київ, 1923. - С. 74-75.

четар Роман Сушко, зайняв позиції біля села Лісовичі. II курінь - під Гузієвим. Саме в цей час ворог прорвав лінію оборони 130 бригади, і російські війська 31 травня оточили I курінь. Стрілецькі позиції атакували тоді фінляндські полки. Стрільці, щоб вирватись з оточення, змушені були піти в штикову атаку, як тоді говорили, звели бій "на багнети і приклади". В часі бою понесли вони тяжкі втрати вбитими, раненими та полоненими. Ворог забрав тоді до полону сотника О. Букшованого, четарів А. Артимоновича та Д. Кравса, хорунжих О. Степанівну та В. Свідерського; Роман Сушко, завдяки вмільм діям військовика, з боєм пробився з відданими йому стрільцями з ворожого оточення.

А в цей час стрільці II куреня, підкріплені новоприбулою сотнею четаря І. Цяпки, зупинили ворожий наступ на залізничному шляху поблизу Болехова. Саме в цей час, коли ворогу не вдалося перехопити ініціативу у свої руки і тим змусити австрійські війська відійти знов в Карпати, почався загальний відступ російських військ по всьому фронту. Відступом ворога скористалися війська генерала М. Гофмана, якому командування визначило подальший напрям наступу - через Калуш й далі до Галича. В складі корпусу М. Гофмана стрільці I куреня пройшли Чолгани, Слободу, Крехівці, Калуш, Комарів, а другого куреня - Тростянець, Завадку, Верхнє, Сапогів. 10 вересня 1915 року стрілецькі підрозділи були зосереджені в районі села Вікторів, де провели двотижневі позиційні бої з ворогом. Далі бойовий шлях Романа Сушка пролягав через Галич, колишню княжу столицю, яку 28 червня зайняла сотня Д. Вітовського. На міській ратуші стрільці підняли синьо-жовтий прапор перемоги. А 29-30 червня ворог програв бій в районі сіл Семиківці, Тустань та Форостів й змушений був зайняти позиції вздовж ріки Золота Липа.

Розмах стрілецького наступу зупинив ворог, який добре укріпився на заздалегідь укріпленому березі Золотої Липи. В такій ситуації стрільці першого куреня розташувалися біля села Маркова, а другий - в Карачинському лісі біля села Завалів. А в цей час стрілецьтво, одержавши перші загальнопризнані перемоги на Маківці, під Болеховом та Галичем, 21 серпня зустріли наказ по армії про створення самостійного I Полку Українських Січових Стрільців, який очолив отаман Г. Коссак. У складі полку було два курені: першим командував С. Горук, другим - В. Дідушок. Курінь мав чотири сотні, сотня складалася із чотирьох чет, а кожна чета - із чотирьох роїв по 10-15 стрільців. Таким чином, сотня нараховувала у своєму складі 100-150 стрільців.

27 серпня почався загальний наступ союзних військ. Для УСС бойові дії почалися під Заваловом та Заставчм, а через шість днів стрільці досягли ворожі позиції біля річки Серет, перший курінь дійшов до села Заздрість (родинне село Патріарха УГКЦ, кардинала Й. Сліпого), другий курінь досяг села Людвигівка. Розпочались завязті бої над Стрипою. Ворожа армія, одержавши на цій ділянці фронту значне поновнення в живій силі і техніці, пішла в наступ з нотою оволодіти Стрипою, а відтак проломити цілий фронт.

6 вересня ворог напав на Заздрість та Людвигівку, 14 вересня він розпочав бойові операції в районі стрілецьких позицій біля Бурканова та Соколова. Російські підрозділи намагалися оточити стрільців, але С. Горук своїми вмільми діями врятував курінь від можливого знищення. Правда, в цьому бою був захоплений в полон один із кращих товаришів і однодумців Романа Сушка - четар Іван Чмола (в подальшому Роман Сушко листувався з Іваном Чмолою через пошту Червоного Хреста). На цій ділянці фронту, хоча ворог і домігся певних успіхів, але не зумів з них скористатися. Тому 27 вересня, після двотижневого відпочинку в селі Вівся (Увся), стрільці повернулися на свої позиції під Соснів. Від 8 до 11 жовтня ворог провів найсильнішу ще від початку війни артилерійську підготовку, а відтак, 12 жовтня наступ на Семиківці, який 17 жовтня захлинувся, розбившись об стрілецьку оборону. Але 30 жовтня

ворог пішов знов у наступ, який почав із шаленого гарматного обстрілу, а 1 листопада йому все ж таки вдалося заволодіти Семиківцями.

В боях за Семиківці брав участь серед інших і четар Роман Сушко, тому звернусь до опису цієї битви, який залишив нам відомий стрілецький історіограф Осип Думін. Він писав:

"Після відпочинку УСС знову подалися на фронт, який від 30 жовтня до 8 листопада став театром нових московських спроб розтрити Південну армію. Під час цього останнього наступу 1915 року на Стрипі російське командування спрямувало свої зусилля на прорив на Бурканів і Семиківці. Під Буркановом цього разу москалі зазнали невдачі. Однак під Семиківцями прорвалися на правий берег Стрипи й закріпилися на ньому великою дугою. Правий фланг підступав до семиківського ставу, лівий впирався в Стрипу, напроти села Бенєви.

Пам'ятна семиківська битва в історії УСС не менш славна, ніж Маківка, почалась, як звичайно, сильним артилерійським обстрілом австрійських позицій напроти переправи вночі з 30 на 31 жовтня. Гарматний обстріл тривав увесь день 31 жовтня і щойно під вечір того дня ворог перейшов на цей бік ріки. Його пропустили мадярські війська з 38-ї гонведської дивізії генерала Чанадя. На місце прориву негайно кинули український золочівський 35-й полк і обидва курені УСС. Курені 35-го полку зайняли оборонні позиції над Студинкою, уздовж шляху Соснів - Ішків, на північ висоти 352; II-й курінь, що вже 30 жовтня перейшов із Маловодів до Студинки, став проти раковецького ліска й Раківця, I-й курінь підняли по тривозі вночі в Маловодах, і він о 1-й ночі з'явився над Студинкою. Його дві сотні - Яримовича і Дудинського - розташувались на південь від висоти 352, між лівим флангом II-го куреня УСС і правим 35-го полку; дві інші сотні - Носковського і Сушка - під проводом отамана Горука окопались неподалік висоти 357, фронтом до ставу та Ішкова.

1 листопада вранці ворог почав підтягати до своєї семиківської дуги нові сили. "Москалі, - читаємо в одному описі семиківської битви, - нетямующо пхалися вперед, як сарана. Тисячі їх встелило подільський чорнозем, а на Стрипі гребля з людських тіл зупинила воду. І не було їм стриму. Ішли і падали. Котився "російський вал" непроглядною масою, хоча покотом косили їх скоростріли". Типовий російський "ударний дух", окрема масова тактика, з якою ми вже трохи познайомилися на Маківці та ще познайомимось на Лисоні.

Діставши підкріплення, ворог почав розгортати основу своєї семиківської проривної бази в північному і південному напрямі. Незабаром захопив Раковець і частину Соснова, одночасно промашуючи собі дорогу на Росоховатець та Ішків, де відбулася зустріч з німцями. Навдивовижу прицільний вогонь російської артилерії відразу задав німцям великих втрат, і вони скоро відступили на лінію Двориська - Золота Слобода. Тому на лівому фланзі 129-ї бригади з'явився доволі широкий пролом, який лише частково контролювали дві сотні УСС під проводом отамана Горука, котрий, побачивши, що москалі заняли під Ішковом німецькі позиції, залишив три чети як бічну охорону від Ішкова та рештою, тобто шістьма четами, ударив у напрямі ставу. Стрільці кинулись у наступ із запалом. "Розстрільна, - пише Горук у своєму записнику, - під проводом четаря П. Франка* ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострілів. Вони захопили перші рови та 15 москалів. Решта втекла на інші позиції. Стрільці, надихані цією перемогою, кинулися на другі рови, але мусили завернутись". І далі: "В зайнятих ровах сиділи ми аж до вечора й витримували шалені наступи ворога, поки не прийшли підкріплення. Так було аж до вечора. Ввечері почали підходити резерви - мадяри та німці, пе-

---

* Четар Петро Франко повнив службу в 2-ій сотні УСС Романа Сушка. (Див.: Альманах УСС. - Львів, 1935 - С. 146).

реважно від Росоховатця. Незабаром рови переповнилися. Близько 11-ї години ночі знову пішли у наступ на ворожі позиції, але він не вдався. Наша лінія посунулася лише до ворожих дротів і там окопалися. У залишені позаду рови прийшли нові резерви так, що не було де рушитись, і годі було перейти ровами. Стрільців, що залишилися на задній лінії, я випхав у долину Студинки. Одна сотня з четарем Франком залишилась у першій лінії і брала участь у дальшому наступі вночі і вранці. Внаслідок того москалів відсунено (на лівому фланзі) аж поза семиковецький двір. Наша перша лінія була тоді перед двором (на захід від нього). Четар Франко з кількома стрільцями та одним німцем дістався (під час однієї атаки) аж до ставу, але мусів завернути".

Того дня на нашому семиковецькім відтинку йшов бій не на життя, а на смерть. Наша артилерія, яка попереднього дня не була дуже сильна, дістала велике підкріплення і цілий день стріляла ураганим вогнем. Такого гарматного гуркоту досі не довелося чути. На тлі тенорового гуку гармат малого калібру 18-тки гриміли, як баси в хорі"¹⁹.

З приведеного опису бою за Семиківці, у якому перший раз брав участь Роман Сушко як командир сотні, можна збагнути, якими зусиллями і жертвовністю вдавалися стрільцям перемоги, адже росіяни для досягнення загарбницьких цілей не шкодували своїх людей (до речі, в усіх війнах російські більшовики також ніколи не рахувалися з людськими втратами!). Тому не дивно, що в семиківському бою УСС втратили 49 убитими, 168 пораненими, 157 полоненими із 1700 стрільців, які були в I полку УСС станом на 28 жовтня 1915 року²⁰.

В нашому розпорядженні є ще одне свідчення про героїчну участь Романа Сушка в семиківській битві. Їх залишив нам стрілецький літописець Василь Дзіковський. Вій згадував:

"Роман Сушко, найвірніша копія отамана Горука, трудящий, вічно зайнятий і холодний, але чемний і товариський, добрий товариш, а ще краший сотник.

Пригадую собі один гарний момент про нього, один образок із семиковецьких боїв 1915 року. Це було 2 листопада. Стрільці сиділи в других ровах над Стрипою, а його сотня на самім лівім крилі, де лучила з баварцями. Від ранку шаліла ворожа артилерія і розбивалась по усім полі тисячами шрапнелів. Тяжкі "Івани" розбивали рови, вбивали і засипували обсаду. Німці, про яких ми мали якнайкраще поняття, почали в найбільший гураган вогню висмикуватися на зади і по якійсь півгодині лишилося з баварської сотні всього кільканадцять рядовиків і офіцер. Зате з Стрільців не втік ні один. Хлопці попріпадали до стіни окопу і, зрезигнувавши з життя, ждали якого-небудь кінця, але не поступилися, щоб показати німоті свою силу і витривалість... Один Сушко ходив ще по рові і оглядав відтинок, розраджував розхвильованих і втихомирював їх, сам спокійний, зрівноважений, погідний! Його холодний, певний спокій впливав відрадою на хлопців і лагодив страшну дійсність знищення. Поведення стрільців, а сотника особливо, заімпонували німецькому офіцерові і поважання його до УССтрільців зросло ще більше, коли з останньої його горстки дивилося всього кілька вояків. Коли вогонь ослаб, прийшла друга німецька сотня на заміну.

- Які це люди, - питав офіцер, що припровадив сотню, того, що остав в ровах, - чи певні?

- Певніші від твоїх і від тебе самого! Вони всі видержали гураганний вогонь, а з моїх ось що осталося!... Це добровольці-українці, а це їх старшина! Я ще не бачив відважнішого над нього!"²¹.

---

19 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С.

20 Гордієнко В. Українські Січові Стрільці. - Львів, 1990. - С. 23.

21 Фрагмент з більшої, досі не опублікованої праці В. Дзіковського під заголовком: "На Веселій", написаний у 1917 році. Опубліковано: За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 238.

8 листопада 1915 року на цій ділянці фронту, на якій вів бойові дії I полк УСС, наступило затишшя. Полк було переведено на відпочинок. Перший курінь під командою В. Дідушка розташувався у Соснові, другий, на чолі з С. Горуком, - в Тудинці. З цього часу на австрійсько-російському фронті запанував спокій аж до червня 1916 року.

Саме в цей час, втілюючи в життя свою січово-стрілецьку ідею, яка визначала, що збройне виборення незалежної України як держави повинно ґрунтуватися тільки на власних силах та національній єдності всього українського народу, стрілецьтво наштовхнулось на протидію проавстрійського командування Легіоном. У стрілецьтві визрівали два табори: перший - суто український, до якого належали такі старшини, як А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, Ф. Черник, Д. Вітовський та інші, і другий, проавстрійський, який очолив Г. Коссак та його спільники. Перші, покладаючись тільки на власні сили бачили Австрію в цьому історичному моменті лише як союзника України, другі вважали, що державність або навіть автономію Україна може отримати тільки з рук Австрії.

Г. Коссак своєю поведінкою зневажав стрільців, брутально до них ставився і т. п. налаштував проти себе значну частину стрілецьтва. "Цей меткий і підприсмчивий старшина, - писав О. Думін, - через свою імпульсивну і невірноважену вдачу не зумів з'єднати собі прихильності загалу стрілецьтва. Число його сторонників, або як звалось в легіоні "коссаківців", дедалі зменшилось до невеликої жмінки"²². Боротьба проти особи Г. Коссака, яка почалась ще в Карпатах, набула своєї кульмінації в кінці 1915 року. Тоді, 16 листопада, перебуваючі на відпочинку стрілецькі старшини склали листа до Загальної Української Ради наступного змісту:

"До Загальної Української Національної
Ради на руки її Президента Вп. п. д-ра
Костя Левицького у Відні.

1. Ми, офіцери I полку У.С.С., що стоїмо тепер в полі, повідомляємо отсим Хвальну Укр. Нац. Заг. Раду, що в найблищих днях починаємо через наші військові влади урядовою дорогою рапортів акцію, що має на цілі усунення з рядів стрілецьких нашого команданта полка Вп. п. кур. отам. Гриця Коссака.

До своєї акції спонукає нас:

- 1). Загально стрілецький інтерес.
- 2). Теперішні обставини.

II. Пригадуємо Хвальній Українській Національній Раді, що стрілецьтво зорганізовано як "eine in der Nachhut der Armee haltende Abteilung mit politischer Aufgabe".

Наспів час, що ми можемо до сеї ціли бути вже вжиті.

Наша думка в сій справі слідуюча:

- 1). Або взяти стрільців до етапної служби -

Думаємо, що влади військові хотять нас до сеї служби ужити, тому-бо не дозволяють нам на поширення нашої організації як чисто військової (тільки 2 куріні і 500 стр. в кадрі).

Не прив'язуючи, як з того виходить, до нашої організації під зглядом мілітарним більшої вартости 600 людей в полі при теперішних обставинах хіба це нічо не хотять нас.

- 2). Або, коли військові влади прив'язують вагу до нашого мілітарного життя, - в такому разі хай дозволять рекрутовання на більшу скалу, доповнення наших рядів та організацію

---

22 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С. 154.

висших одиниць (полків, бригад). Коли так буде, ми сповнятимемо задачу нам дану як слід і як це досі було. Нині ми і ніхто не знає, що ми є. І робітничий відділ (Arbeiterabteilung) і лінійний відділ, а найліпше ще промовляє нашим властям до серця - цілковито позбутися нас".

Писано на постою 18/XI. 1915. Сушко Роман четар, Р. Дудинський сотник, З. Носковський сотник, Яримович Осип четар, Ю. Нестайко четар, Б. Гнатевич четар, д-р Іван Сіак, Андрій Мельник сотник, Осип Навроцький четар, Ів. Кучабський хорунжий**, Осип Будзиновський сотник, Т. Черник четар, Петро Дідушок кур. адют., Василь Дідушок кур. отам., Ілько Цьокан пров. офіц., о. Андрій Пшеп'юрський полковий духовник, Свістель Франц харч. в. р."²³.

Цей лист, посланий старшинами УСС до Відня, жодних змін стрілецтву не приніс: Г. Коссака залишився й надалі на своїй посаді, а сам Легіон не був розширений до бригади. Лише аж 15 березня 1916 року, коли Начальна Команда провела реорганізацію та кадрові зміни в Легіоні УСС, на місце Г. Коссака було призначено підполковника Антона Вариводу. Внаслідок цього в полку запанував зразковий порядок та припинилися міжусобиці, до яких був причетний Г. Коссака. Структура полку та його дислокація на травень місяць була такою: "II курінь, під проводом С. Горука, із сотнями 5 - чет. В. Кучабського, 6 - пор. А. Мельника, 7 - пор. О. Будзиновського, 8 - пор. О. Семенюка перейшли на становища на "Веселій", на лівому березі Стрипи, між мостовим причітком "Соснів" і "Бенева". I курінь, під проводом сот. Лисняка, із сотнями: I - сот. Р. Дудинського, 2 - пор. Р. Сушка, 3 - О. Яримовича, 4 - З. Носковського перейшли на північний кінець Соснова, як запас бригади"²⁴.

Завдяки фронтовому затишшю, Українське Січове Стрілецтво зробило надзвичайно великий внесок в українську національну культуру, письменство, музику та образотворче мистецтво²⁵. Насамперед потрібно відзначити пісенну творчість. Справжніми народними піснями стали: Р. Купчинський, Л. Лепкий, Й. Гайворонський. В області малярства свій талант і здібності проявили такі художники, як О. Курилас, І. Іванець, Л. Геца, О. Сорохтей, а також скульптори М. Гаврилко та М. Цимбрида. Своєю розвинутою була й стрілецька фотографія. В першу чергу цьому сприяли такі митці-фотографи, як Т. Мойсейович, В. Оробець, І. Озаркевич. Силами учасників "Пресової Кватири" видавався журнал "Шляхи", на сторінках якого виступали стрілецькі літописці: В. Дзіковський, А. Лотоцький, д-р О. Назарук, В. Кучабський, М. Угрин-Безгрішний, Л. Навіна-Розлуцький та багато інших дописувачів. Своєю творчістю стрілецтво розбудило національну свідомість українців не тільки Галичини, а й цілої України.

Сучасний дослідник стрілецької творчості професор І. Головацький в одній із своїх статей писав:

"Артистична горстка" була не тільки піснетворчою. Навесні 1916 року вона подала для військової виставки у Відні картини і малюнки О. Куриласа, Л. Геца, І. Іванця. Зокрема великі портрети В. Дідушка, Г. Коссака, А. Вариводи роботи О. Куриласа. Були виставлені світлини Т. Мойсейовича, І. Іванця, Я. Рудницького, Є. Бородієвича, які зображали командирів сотень: А. Мельника, Д. Вітовського, В. Кучабського, Р. Сушка, О. Левицького, О. Будзиновського, Р.

** Тут Кость Левицький допустив неточність. Має бути: "Василь Кучабський четар" і далі за текстом.

23 Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. - Львів, 1928. - С. 263-264.

24 Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці // Історія українського війська. - Львів, 1992. - С. 331.

25 Про стрілецьку творчість див.: Українські Січові Стрільці. 1914-1920. - Львів, 1935. - С. 121-128; Стрілецька пісня // За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 351-356; Ріпещкий С. Українське Січове Стрілецтво. - Львів, 1995. - С. 135-156.

Дудинського, О. Яримовича; командирів куренів: В. Дідушка, С. Горука, командира полку Г. Коссака. Окремо були представлені світлини могил на Маківці та могила на горі Ключ"²⁶. Майже усі ці мистецькі твори живопису, в їх числі й портрет Романа Сушка, в часі Другої світової війни й більшовицької окупації краю були втраченими назавжди.

Січове стрілецтво виплекало в своїх рядах також славних військовиків, тих національно-свідомих старшин, які вписали золоту сторінку в історію українського війська. Були це справжні самородки, бо ніколи не служили в ніяких чужих арміях, не закінчували "кадетських корпусів" чи військові академії генеральних штабів, свій бойовий шлях пройшли від рядовиків до полководців. Усі вони принесли немеркнучу славу не тільки нашому війську, але взагалі Україні як державі.

Згадуваний уже нами стрілецький літописець В. Дзіковський писав: "Є в нас окрема чисельна група старшин, які творять свій гурт, такий цікавий і відмінний від інших. Мав на думці наше новочасне лицарство, людей твердих жовнярських характерів, наче вроджених до меча, щоб воювати, людей, які в бою знаходять себе, своє живло, і які творять історію. Це вже не ті сантиментальні стрільці, офіцери, але поважні строгі вояки, провідні стовпи відродженого нашого війська, люди, які творять характери, які вчать своїм прикладом і на собі будують храм будучности. Батьком цієї плеяди я назвав би Горука, найпершого з-поміж усіх наших старшин, його учнів...

Багацько їх! Це найпопулярніші і найбільше люблені стрілецькі старшини, це ті, які одним рухом, одним словом ведуть лави за собою і перемагають. Це Мельники, Сушки, Сіяки, Яримовичі, це Кучабський, Черник, а за ними цілий ряд молодших четарів і хорунжих - Пасіка і Матчак, Домарадський, Соколовський і Максимішин, Коберський, Мінчак, Глушко, Квас... і тільки інших, яким бій забавкою, а смерть... Коли ніхто з них навіть не думає про неї, бо що ж вона властиво?... Вони гордять нею і сміються їй у вічі під час сичачих куль, свисту і реву гро- мів, шуткують, коли кругом них валиться покотом смертне жниво і маками кріпне кров..."²⁷.

До вищесказаного стрілецьким літописцем потрібно додати ще й те, що сотник Роман Сушко 25 лютого 1916 року був представлений Корпусною Командою до державної нагороди, а вже 8 березня цього ж року згідно з розпорядженням Краєвої Оборони (Ч. 35) був нагороджений "Медаллю Хоробрості" (Allerhochste Belobende Anerkennung) .

Перебуваючи на відпочинку, стрільці відновили зв'язки з рідними і знайомими, деяким із них надавали відпустки для поїздки додому або для здачі екзаменів в гімназіях чи університеті. А батьки, в свою чергу, мали можливість відвідувати своїх дітей в Легіоні. Збереглися деякі листи та поштівки, адресовані Роману Сушку. Це в свою чергу листи від його батька, Кирила Сушка²⁹, племінника Ілька Сушка (сина Василя)³⁰, а також від вчительки Олени (Галі) Козак³¹ та її сестри Савини³², від львівської знайомої Софії Данилович й інші. З російського полону писали йому Іван Чмола³⁴ та Стефан Тис³⁵. Були це суто приватні листи, які стосувалися

26 Головацький І. Історія не пройде мимо їх діла // За вільну Україну. - Львів, 1993. - Ч. 123. - С. 2. - 21 вересня.

27 Дзіковський В. Силвети старшин УСС // За волю України. 1914-1964. - Нью Йорк, 1967. - С. 236-237.

28 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 77. - С. 135.

29 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 203. - С. 1, 31.

30 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 206. - С. 34-33, 38-39

31 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 85.

32 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 15, 40.

33 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 87.

34 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 4.

35 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 64.

особисто адресата, тому вважаю нетактовним звертатися до них. Зате листи, адресовані Роману Сушку від молодих дівчат, стрільців та підстаршин Легіону УСС, можуть привернути увагу читача.

В самому початку війни, на заклик Української Боевої Управи, до стрілецтва зголосилося тоді також багато молодих дівчат, недавніх гімназисток, учениць вчительських семінарій, студенток університету. Деякі із них були зараховані до Легіону УСС. Взявши в руки зброю, воювали вони на фронті нарівні з мужчинами. Деякі за мужність та хоробрість були навіть відзначені урядовими нагородами. Серед них в першу чергу треба назвати хорунжих Олену Степанівну та Софію Галечко, старшого десятника Павлину Михайлишин, десятника Ганну Дмитерко, стрільця Ольгу Підвисоцьку, санітарок Катерину Гладун і Василю Ощійко та багато інших.

Тут варто звернути увагу на стосунки, які мали тоді місце між молодими стрілецькими старшинами, колишніми гімназистами чи студентами та молодими дівчатами й жінками - стрільцями Легіону УСС. Власне про ці стосунки писав у 1915 році військовий кореспондент "Нової вільної газети", яка виходила у Відні, Ф. Мольнер, наступне:

"Українські студенти відносяться до цих своїх дівчат-борців із зворушливою ніжністю. Вони в розмові з нами поважні і приятельські і навіть на момент не дають їм відчутти, що вони є дівчатами. Група, з якою ми зішлися в лісі (вона складалася із студентів: Мельника, Сушка, Дідушка, Черника, Семирозума, Берегуляка, з яких кожний має одну або дві медалі), оцінює роль цих бойових дівчат з незвичайною увагою і повагою... Нестерпне і докучливе почуття огорнуло би кожного на думку, що в присутності цих дівчат могли би бути порушені інші справи, а не чисто політичного чи мілітарного характеру"³⁶...

Навесні 1916 року австрійське командування видало наказ по армії, яким заборонялося дівчатам і жінкам - військовослужбовцям перебувати безпосередньо на передовій й брати участь в боях. Це стосувалося і Легіону УСС, тому усіх жінок - стрільців та підстаршин I полку УСС відіслали для продовження служби до Кадри*. Цей наказ наніс великий моральний удар по нашому військовому жіноцтву, яке до цього часу своїми подвигами на фронтах прославило не тільки себе, але й справу збройного виборення незалежності України далеко за межами Галичини.

Відправлена до Кадри хорунжа Софія Галечко (повнила службу в сотні Романа Сушка), надзвичайно болісно переживала цю подію. У листі до свого сотника писала: "...А Ви кажете, що не знаєте, чому я маю такий страшний жаль до товаришів. Кажу щиро, що як не вдасться якимсь чудом поїхати в поле**, не знаю, що буде. Я вже не годна довше панувати над собою. Най би мені дозволили бути простим стрільцем в полі, на позиції. Се моє одиноке бажання, одинока мрія. Чейже тільки належиться мені за 2 роки служби!"³⁷

З іншого листа, написаного 24 серпня 1916 року, можна довідатися, як страшно прагнула Софія повернутися на фронт, до своїх товаришів по зброї. Писала Роману Сушку: "Якби так хто дійсно любив мене і бажав би мені щастя, поміг би мені вирватися з тої клятої кадри в по-

---

36 Мольнар Ф. Дівчата бойовики у розстрільній. Звіт воєнного кореспондента із Галицького фронту // За волю України. 1914-1964. - Нью Йорк, 1967. - С. 187.

* Кадра - Кіш УСС, тилова полкова доповнююча формація, яка мала місце в австрійській армії. До кадри поступали новобранці та виздоровці, де їх вишколювали та перевишколювали й посилали на передову для поповнення полків. В складі Кадри були відділи: канцелярія, новобранців, виздоровців, хворих та господарський. Від 14 березня 1915 року Кадрою командував сотник Н. Гірняк.

** Поле - передова, перша лінія оборони або наступу.

37 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 206. - С. 27-28.

ле. Се було би дійсно милосердя. Ходжу прямо як в гарячці. Сидіти тут, в теплій хаті, далеко від боєвої лінії, тоді, коди інші пануть в обороні рідної землі. Сидіти тут здоровому - хоть як хотіла висказати се - не годна. Знаю лише, що такий біль давить горло, така розпука обгортає душу, що чоловік дуріє прямо з болю. Всякі аргументи, докази - це лише пусті звуки, які не годні видерти з душі сего, що в'їдає ся в неї з кожним днем чимраз глибше, чим раз більше раниць єї. Знаю що згину, мушу згинуті, лише болить мене, що може чужі люди будуть тоді зі мною. Я би так хотіла бути до кінця між своїми і сего дочекатись не годна"³⁸.

Крім згаданих вище листів хорунжої Софії Галечко, адресованих Роману Сушку і відправлених полевою поштою 19 липня та 24 серпня 1916 року, збереглися ще листи від неї до свого сотника датовані 15, 16, 17 липня 1916 року³⁹, а також лист від десятника Ганни Дмитерко, написаний Роману Сушку 12 червня 1916 року⁴⁰.

На початок червня 1916 року розпочався наступ російських військ, який увійшов в історію Першої світової війни як "Брусіловський прорив". Цей наступ, який йшов по усьому фронту, змусив австрійську Південну армію відійти на рубіж Маріямпіль - Завалів - Золота Липа - Ценівка - Зборів. XXV корпус генерала М. Гофмана і приналежний йому I полк УСС, не вступаючи в бої, 11 серпня покинув Стрипу, й, через Антонівку, Вівся, Литятин досяг Потутор. В цій околиці почалися бої, які увійшли в історію стрілецтва як бої за Лисоню.

"Перед переходом I полку УСС з-над Стрипи до Потутор обсада командантних становищ виглядала так: командир полку - от. А. Варивода, прибічник* - сот. О. Лисняк. I курінь: командант от. Г. Коссак, прибічник - чет. П. Дідушок. I сотнею командував сот. Р. Дудинський, 2. - пор. Р. Сушко, 3. - пор. О. Яримович, 4. - пор. З. Носковський. II курінь: командант сот. С. Горук, прибічник - хор. О. Суховерський. Сотнями проводили: 5. - чет. В. Кучабський, 6. - пор. А. Мельник, 7. - пор. д-р О. Левицький і 8. - пор. О. Будзиновський. Технічною сотнею командував хор. д-р. І. Сіяк, врешті скорострільною - хор. Ф. Черник"⁴¹.

Ситуацію, яка склалась напередодні боїв за Лисоню, краєзнавець О. Кучабський в одному із своїх досліджень про участь свого стрійка Василя Кучабського в українських національно-визвольних змаганнях початку й середини минулого століття, описав так:

"Ці бої проходили на місцевості, яку можна уявити собі у вигляді трикутника, розміщеного вершиною вниз, на південь. Верхній північний бік цього трикутника окреслюється дорогою Бережани - Шибалин (далі на Козову). Східний бік - селом Шибалин і, нарешті, західний - дорогою Бережани-Потутори (далі на Підгайці). Середину трикутника Бережани-Шибалин-Потутори займають вершини з відмітками: 399 - Лисоня та на південь від неї з відмітками 327 і 348. Східний схил гори покривав тоді ліс, а західний - прорізали яри. Ці вершини з заходу омивала річка Золота Липа, а зі сходу - потічок Ценівка, який впадав у першу в Потуторах. Приблизно посередині дороги Бережани - Потутори знаходилось село Посухів"⁴².

12 серпня I полк УСС зайняв позиції біля села Потутори у місці злиття Ценівки із Золотою Липою. Другий курінь окопався, починаючи від гирла Ценівки, східним краєм Потутор, до дороги Бережани-Підгайці, а перший - узбіччям Лисонського узгір'я до вершини 348. А в

---

38 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 206. - С. 118-119.

39 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 206. - С. 2, 9-12, 29.

40 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. I. - Спр. 205. - С. 42.

* заступник, помічник.

41 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914-1918. - Львів, 1936. - С. 290.

42 Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя. - Львів, 1998. - С. 469.

цей час ворог силами піхотної дивізії при запасі дивізії кавалерії зосередився в околицях села Шибалин і 13 серпня піддав стрілецькі позиції сильному артилерійському та кулеметному обстрілу, а ввечері під прикриттям сумерків увірвався ярмом біля відмітки 327 до позицій 35 австрійського полку й провів атаку на флангову і запасну сотню УСС. Стрілецькі сотні, щоб уникнути оточення, відступили. Подальша ворожа атака була зупинена вогнем скорострільних хорунжого Ф. Черника. Відступаючі сотні перегрупувались і разом з півкуреном 81 мадярського полку, який саме в цей час прямував з Бережан до Посухова, провели контратаку, відкинули ворога на вихідні його позиції й заняли стару свою лінію оборони. Бій було закінчено ще до приходу другого куреня під проводом С. Горука. Отже, цей фронтовий інцидент був зліквідований своїми, стрілецькими силами.

Але австрійське командування, яке упереджено ставилося до стрілецтва, вміло використало цю фронтову подію й звинуватило Легіон УСС у зраді та оголосило йому догану. Крім того, негайно була проведена реорганізація I полку УСС (див. таблицю на сторінці 44) і передислокація його із Потутор до Посухова. Старі стрілецькі позиції в Потуторах зайняли курені 310 мадярського полку, а верх Лисоні - 35 австрійський полк.

Безпосередньо за Лисоню бої розпочалися 2 вересня, коли російські війська силою дивізії зламали оборону 35 полку, захопили ліс та усі три вершини. Полк відступив на запасні позиції. В ніч з 2 на 3 вересня йому на допомогу австрійське командування кинуло дві сотні першого куреня УСС - 1-шу сотню Романа Сушка та 2-гу сотню Андрія Мельника. Перша відразу ж вступила в бій у напрямі Лисонського лісу. Але в нічному бою втратила більше половини особового складу, а сам командир, Роман Сушко, та хорунжий, Михайло Дорошенко, потрапили до полону. Про цей момент лисонського бою Василь Дзіковський згодом писав:

"Коло год. 6-ої вечора в дні ворожого пролomu затривожено Легіон і УСС почали збиратися до відходу. Перші відійшли сотні Сушка і Мельника. "Ми йдемо до бою - сказав сотник Сушко своїм хлопцям, - ми знаємо ворога і йдемо вперед. Ми не знаємо, не повинні знати, що то є обернись!.." Перша сотня, Сушка, відійшла на становище в ліс і скріпила 35-ий полк. Друга сотня, Мельника, пішла в резерву і обсадила прохідні рови на північ від дороги Потутори-Бережани.

Цілу ніч з 2-го на 3-го, а найбільше над раном 3-го тривав бій між наступаючим ворогом і відділами 35-го полку і сотні Сушка. Ворог пхався, де міг, рвав стрілецьку лінію, вічно наступав і подавався. Видко, пробував сил, бо боявся наступати ніччю на непевнім і незнанім терені. Під час тих боїв змаліла перша сотня від боротьби - більше її половини полонив ворог. Москалі полонили тоді сотника Сушка, хорунжого Дорошенка і ще кількох зі стрілецької старшини"⁴⁴.

Про бої на Лисоні та про участь в них сотника Романа Сушка у своїй історії стрілецтва О. Думін писав:

"Битва на Лисоні почалася 2 вересня о 4 годині пополудні. Москалі виробили собі перехід через Ценівку, прорвали позиції суміжних флангів правого 35-го стрілецького й лівого 310-го мадярського полку. В його руках незабаром опинилася більша частина лисонського лісу й вершина 348. Австрійська бойова лінія відійшла на хребет Лисоні та з вершини 348 зійшла до резервних позицій на західному узбіччі горбовини. Склалась дуже грізна ситуація.

О 6 годині вечора піднято по тривозі полк УСС. Стрілецькі підрозділи стояли тоді в Посухові. Незабаром після того відійшли на Лисоню дві сотні I-го куреня: 1-а поручника Сушка і 2-а поручника Мельника. Стрілецтво не здавало собі ще справи, не здогадувалося, що полк

---

44 Дзіковський В. Лисоня // За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 318.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛЬОВОЇ ФОРМАЦІЇ ЛЕГІОНУ УСС
ЗГІДНО ДИВІЗІЙНОГО НАКАЗУ РЕЗ. N 3052⁴³

Український Легіон
Посухів, дня 18 серпня 1916
Приказ ч. 70

Число сотні та її командир	Харчовий стан		Бойовий стан	
	офіцерів	стрільців	офіцерів	стрільців

I. курінь - командир отаман О. Лесняк.

1. сотня – сотник Роман Сушко	8	198	6	166
2. сотня – сотник Андрій Мельник	4	178	4	163
3. сотня – сотник Василь Кучабський	3	167	3	153
4. сотня – сотник О. Будзиновський	6	221	5	165

II. курінь - командир отаман С. Горук.

5. сотня – сотник Р. Дудинський	9	155	7	119
6. сотня – сотник З. Носковський	4	171	4	152
7. сотня – сотник Осип Семенюк	4	138	4	123
Сотня піонерів* – чет. д-р Іван Сіак				

43 За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 414-415.

* Саперна сотня.

УСС кличе бойова сурма на його найзавзятіший і "найкривавіший танець". Ворожа артилерія того дня працювала сильніше, ніж звичайно, але стрільці не давали тому гуркутові особливого значення, москалі під кінець серпня щодня обстрілювали Посухів, "мацали" то тут, то там і до цього стрілецьтво звикло. Тільки газові гранати трохи попусували гарний настрої Легіону. З газом він не мав ще справи - того дня російська артилерія уперше послала кілька "смердючих" снарядів на Посухів. Ніч з 2 на 3 вересня полк перечекав у готовності. Сотню Сушка скеровано в Лісок на Лисоні, щоб підсилити 35-й стрілецький полк. Сотню Мельника залишено в резерві в яру. Ніч не припинила боротьби. Ворог наступав безугаву. В нічній метушні більшість сотні Сушка разом із командантом і хорунжим Дорошенком потрапили в полон, австрійську бойову лінію ворог витіснив із лісу на південно-західне узбіччя гори. Командування над залишками сотні взяв на себе хорунжий Кучабський"⁴⁵.

Із цих двох приведених вище цитат можна докладно побачити лише початок боїв, які вело стрілецьтво за стратегічно важливу з воєнної точки зору гору Лисоню та її околиці. Тоді, 2 вересня 1916 року, о 4-ій годині пополудні, почався наступ московських військ, який тривав усю ніч. Першою до оборони була залучена сотня Романа Сушка. Але ворогом, який мав на цій ділянці фронту колосальну перевагу в живій силі і техніці, сотня була розбитою, Лисоня здобута царськими військами, а командир сотні Роман Сушко потрапив до полону. Для того щоб задержати ворога, у бій були залучені сотні А. Мельника та В. Кучабського, але до 9-ї години ранку із цих сотень залишилась горстка стрільців, а А. Мельник та В. Кучабський також потрапили до полону. О 9-ій годині ранку в бій вступила сотня О. Будзиновського, але й вона за деякий час ворогом була розбита, а її командири чет - О. Соколовський, І. Максимішин та Б. Романишин були полонені ворогом. І тільки після того як І курінь УСС був розбитий, коли поле бою було встелено трупами та пораненими своїх і чужих вояків, коли повсюдно стояв зойк і стогін покалічених, яким неможливо через безперервний ворожий обстріл надати першу допомогу, - тільки тоді австрійське командування залучило до бою II курінь УСС. Але і цей курінь, зробивши дві спроби заволодіти Лисоню, зазнав невдачі. Бої за Лисоню стали для стрілецьтва кривавими, трагічними сторінками в його історії. За два дні цієї битви Легіон УСС втратив майже 700 чоловік: 81 вбитий, 293 поранених, 285 ворогом було взято в полон. Із 44 старшин залишилось тільки 16"⁴⁶.

"І хоч У.С.С. не скинули ворога з лисонського узгір'я, - писав згодом О. Думін, - то все ж зламали його розгін. Своїми очайдушними наступами стрілецькі сотні неосмілили його й підірвали його боєвий розгін. Шойно коли використано обидва стрілецькі курені, лисонський відтинок австрійського фронту дістав міцну опору та австрійські відділи набрали відваги. Високе боєве завзяття Стрілецьтва піддержувало їх на духу. Тому Стрілецьке Військо вважало і уважає лисонську битву 3-4 вересня своєю битвою. І справедливо гордиться тим, що його вчинки в цих двох пропам'ятних днях охрестили незнану досі гору історичною назвою"⁴⁷.

Після запеклих боїв на Лисоні I полк УСС був знову реорганізований, але в подальшому виступав уже без хоробрих, шанованих і загально улюблених стрілецьтвом лицарів Андрія Мельника, Романа Сушка і Василя Кучабського та інших, яким ще доведеться прославити українську зброю та українську державу новими подвигами. Але все це буде значно пізніше.

---

45 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С. 179-181.

46 Гордієнко В. Українські Січові Стрільці. - Львів, 1990. - С. 25.

47 Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. - Львів, 1936. - С. 187.

Розділ третій

КИЇВСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ В ОБОРОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Відразу ж після полонення в районі Бережан, в часі Лисонської битви, старшин Українських Січових Стрільців повезли через Козову, Бучач, Тернопіль, Житомир в глибину тодішньої Росії. Побували вони в перехідному таборі в Дарниці, на їхньому шляху був Воронеж, Пенза, Оренбург, Уфа, Саратов. По усіх етапних таборах військовополонених зазнавали вони моральних принижень, їх мучив голод і холод, але не це було їхньою бідою. Найбільше їх мучило те, що не зможуть вже далі продовжувати боротьбу за вимріяну волю своєї України.

І тільки десь з початком зими з 1916 на 1917 рік їх загнали до табору військовополонених "Даргора" в околицях Царицина (пізніше Сталінград, тепер Волгоград). Тут для них були створені жахливі умови перебування: в часі, коли лютували сильні завірюхи й міцні морози, бараки майже не опалювалися, полонені старшини (їх утримували окремо від рядових стрільців) обморозувалися, хворіли простудними та іншими захворюваннями. І тільки під весну 1917 року, після різних протестів та звернень до влади й навіть до Міжнародного Червоного Хреста, старшин перевезли до табору в Дубовці.

Один із полонених старшин УСС Дмитро Герчанівський про це згадував наступне: "З Євгеном Коновальцем я зустрівся щойно в таборі полонених вояків австрійської армії в Царицині на "Даргорі", як не помиляюся 12 березня 1917 року. Тоді нашу групу старшин, що перебувала в цьому таборі десь від перших днів грудня 1916 року, забирали звідти, щоб перевезти її 50 верстов на північ від Царицина - в посад Дубовку. Тоді саме, як ми ждали надворі на провідника нашого конвою, він, - Євген Коновалець, прощався з поручником Андрієм Мельником і Романом Сушком та хорунжим Михайлом Матчаком*, а через них і з нами. Хтось із львов'ян відповів на запити кількох з-поміж нас, що це один з найдіяльніших організаторів і молодих громадських працівників не тільки у Львові, а й у Львівщині взагалі. А чотар Василь Кучабський додав, що цей саме Коновалець один із тих, що можуть і творять обставини"¹.

У своїх спогадах Роман Сушко подав, що весною 1917 року в таборі у Дубовці перебували: "сотник Мельник, Сушко, Чмола, чет. Кучабський, хор. Матчак, Пасіка, Загаєвич, Микуляк, Герчанівський, Дорошенко (який, купаючись у 1917 році у Волзі, втопився і похований є на тамошнім кладовищі), підхор. Андрух, Савчин, Рондяк і Козак. З активніших старшин австрійської армії пор. Лев Гавинський, інж. Н. Левицький, суддя Ілля Кук, а головно студенти Бурко, Кушнірук і Колтунюк. Українців, старшин австрійської армії, було в Дубовці до 60

---

* Хоча Євген Коновалець й не служив при УСС, вищесказане підтверджує те, що Р. Сушко, А. Мельник, М. Матчак та В. Кучабський знали особисто з ним ще з часу передвоєнного січово-стрілецького та пластового студентського руху, свідчить про високу популярність Є. Коновальця серед галицької молоді.

¹ Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917-1919) // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 178.

душ, та контакт з ними налажено щойно з вибухом революції"².

Треба мати на увазі, що табір в Дубовці, як і переважна більшість царських таборів військовополонених, ще не були такими, як табори зловіщої більшовицької системи чи табори нацистської Німеччини - Росія ще дотримувалася міжнародних конвенцій щодо військовополонених. Тому в Дубовці полонені старшини УСС користувалися певними правами людини: їх утримували в достатньо задовільних умовах, їх не залучали до примусових фізичних робіт, харчувалися самі, одержуючи по 50 рублів на місяць. Були під охороною команди солдатів, на чолі яких стояли два унтер-офіцери. Ця охорона майже не втручалася до їхнього внутрішнього життя.

В таких умовах полонені старшини розпочали підготовку до активної участі в національній роботі на Великій Україні, яку активізували після того, як у Києві було створено Центральну Раду й проголошено Українську Народну Республіку. Старшини організували гуртки самоосвіти, вивчали військову справу, зібрали непогану бібліотеку, їм вдалося налагодити міцні зв'язки з полоненими українцями в таборах Донщини, Сибіру, а головне, нав'язати тісні контакти з царицинською групою українських військовополонених, яку очолював Євген Коновалець. Словом, старшини намагалися утримувати на належному рівні визвольний дух українського вояцтва.

М. Савчин як безпосередній учасник цих подій згодом згадував: "Дуже часто вечорами відбувалися реферати на різні теми. На одному із таких вечорів, може, в квітні 1917 р. В. Кучабський висунув думку організувати систематичні виклади з різних ділянок науки. "Нас-бо жде праця в Україні, тому не вільно нам марнувати часу". Цю думку підхоплено, і так почали діяти курси - з досить високим рівнем, що їх організували і вели УСС-и. Викладачами були: А. Мельник - політична економія, І. Чмола - географія України, В. Кучабський - історія України та під опікою Р. Сушка окремі групи вивчали кооперацію. Майже всі курсанти простудіювали велику працю французького економіста Андре Жіда - "Політична Економія". Цікавий і легкий спосіб подачі матеріалу А. Мельником, з'єднавав собі найбільше слухачів різного віку і різної освіти - щонайменше середньої. Треба при цьому згадати, що цілий штаб УСС-ів, виготовив тоді цінну з військового боку і таку дуже потрібну на той час працю, а саме, "Муштровий впоряд для піхоти". - Спершу, цим впорядком користувався Корпус СС-ів Є. Коновальця, а згодом, за Директорії, був затверджений і виданий друком для вжитку української армії..."

"Тим часом, - згадував далі М. Савчин, - в жовтні 1917 р., до влади прийшли московські більшовики... Із зміною режиму, змінилося і наше положення. Для його в'яснення у посадника міста були: А. Мельник і Р. Сушко, однак посадник ніяких інструкцій у цій справі не мав і як успокоював, то тільки від самого себе. - Хоч більшовики до нас не заходили і навіть не змінили нашої сторожі, ми все ж таки відчували в них нового небезпечного господаря. Нам вже не виплачували місячної платні по 50 рублів, ані не давали ніяких харчів. Ми жили з наших заощаджень, що не могли надовго вистачити. - Політична ситуація вказувала на те, що збройний удар між більшовиками і визвольним рухом в Україні неминучий і що кожний вояк для України цінний"³.

В цьому часі кожний полонений старшина думав тільки про втечу на Україну. Одному із

---

2 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 9.

3 Савчин М. В російському полоні // За волю України. - Нью Йорк, 1967. - С. 221.

перших у липні 1917 року вдалося втекти Є. Коновальцю. Слідом за ним здійснили втечу І. Чмола, І. Андрух, М. Загаєвич, К. Кушнірук та інші. Ці випадки втеч призвели до посилення охорони та нагляду за полоненими, почастишали обшуки та перевірки в таборах. Зорганізувати масову втечу тоді ще стрілецьким старшинам не вдалося.

А в цей час у Києві галичани гуртувалися при "Галицько-Буковинським комітеті допомоги жертвам війни". Починаючи від липня 1917 року, "Комітет" почав робити заходи перед Центральною Радою, вимагаючи створення окремої галицької військової частини, яка б була Центральній Раді надійною опорою і стала б зразком для усієї зукраїнізованої армії. Але Центральна Рада й особливо її Військовий Секретаріат, виявляючи лояльність до Росії, заборонили таке військово-формування. І тільки тоді, коли більшовики повалили Тимчасовий Уряд в Росії, такий дозвіл було одержано. Комітет надав своїй військовій частині назву "Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців", перейнявши назву "Січові Стрільці" від "Українських Січових Стрільців", яких на Великій Україні добре знали й поважали. 13 листопада 1917 року старшини новоствореного Куреня оприлюднили наступну відозву:

"Ми, Галицькі, Буковинські і Угорські Українці, сини єдиного українського народу, в цей важкий час, почувавши свою відповідальність перед будучими поколіннями, не можемо бути тільки глядачами, а повинні взяти якнайдіяльнішу участь у творенні нового державного ладу в Україні і в закріпленні тих всіх свобод, які виборов собі український народ. Сповнюючи цей наш святий обов'язок, ми повинні створити таку силу, яка змогла б допомогти українському народові здобути і закріпити все те, що було проголошено Третім Універсалом. В порозумінні і за згодою Генерального Військового Секретаріату, Тимчасова Головна Рада Українців Західних Земель в Києві приступила до формування Галицько-Буковинського Куреня СС при першому Українському Запасному Полку і доручила гуртові старшин видати відозву - заклик до вояків, що повертали з російського полону чи були російських вояків, що не мали приділу (Відозва закликала вступати добровільно в ряди куреня). Відозву підписали: Голова Іван Лизанівський, заступник голови Гриць Лисенко, секретар Ф. Черник, члени: Микола Низькоклон, Іван Чмола, Є. Коновалець і Р. Дашкевич"⁴.

Формування Куреня проходило у складі зукраїнізованого полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка в казармах на вулиці Пироговській, 9. Комітет, призначаючи на посаду командира Куреня спочатку Г. Лисенка, а відтак В. Дідушка, зробив дві невдалі спроби. І тільки призначивши на цю посаду Євгена Коновальця, Комітет не помилився. Євген Коновалець обіймав цю посаду від початку до кінця бойових дій, які вели на різних фронтах і в різному складі київські Січові Стрільці.

Десь у місяці грудні 1917 року полоненим в Дубовку прийшло повідомлення від Є. Коновальця про те, що їхня присутність в Києві є вкрай необхідною. Усі полонені УСС-и вирішили втікати на Україну цілою групою. Після відповідної підготовки, діждавшись Святвечера, група старшин кількістю одинадцять чоловік рушила на Царицин, звідки планували дістатися до Києва.

Безпосередній учасник цієї втечі Роман Сушко згодом згадував: "Тоді у нас не ставилось ще питання, чи маємо визволяти Галичину від Австрії, чи може будемо боронитись перед большевиками. Нам тільки одно було ясне: треба формувати українське національне військо.

---

4 Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917-1919) // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 185.

Наша втеча з усіма пригодами, це в мініатюрі наша пізніша діяльність на Великій Україні. Утікають: Мельник, Сушко, Кучабський, Матчак, Пасіка, Герчанівський, Козак, Колтунюк, Гурко, Савчин, Микуляк. Шлях на Царицин веде зимою по Волзі, але він для нас не був безпечний. По дорозі були козацькі станиці, одинокі опори поваленої царської влади, козаки могли нас зловити і повернути в табор, тому ми не дивлячись на азійський бурун і глуху ніч рішили виминути станицю степом. І так ціла одинайцятка збилась з дороги. Безлюдний степ, бурун, метелиця. Утікачі вислюються, а виснажений Мельник* таки не видержав і пристав. Оставити його - це все одно, що лишити на певну смерть. Тому товариство взялось його нести, бродячи вище колін в сипкім снігу, на перемену по чотирьох, решта шукала напрямку. Та загроза катастрофи була очевидна для всіх. Дороги не знаходили. Тоді Мельник рішає жертвувати себе, щоби уможливити ратунок другим: "Оставьте мене, - просить, - нехай я один тут загину, а ви старайтесь і спішіть у Київ до праці". Не чув я, чи хто відповів йому на ці слова, - знав тільки, що тепер вже 6-ох товаришів підняло Мельника на плечі і рванули вперед. Боролись з природою, що слала смерть. Не вільно було пристанути й на хвилину, бо вже дубів Мельник, а прочі тільки надмірним рухом поборювали сибірський холод. Був це момент, - коли зникла надія дістатись у Київ, бо ратуєчись перед смертю треба було знайти станицю і наразитись на арештовання⁵.

І все ж таки вкрай перемучені, змерзлі і голодні, втікачі набрали на якусь станицю, їм вдалося перехитрити представника влади - старосту, відпочити й зігрітись, найняти підводу та вирушити до Царицина. "Під вечір того дня, - згадував далі Роман Сушко, - ми вже в бараках царицинського полку. Там стрінули нас "писар" Загасвич, а "каптенармус" Андрух видав нам вечором одяг. (Оба вислані нами наперед для підготовки діла). Комендантом куріня був сотник російської армії Максимович, українець (пізніше був в загоні ген. Присмовського). Тут очікував нас і хор. УСС Грималюк, що привіз для полонених і декому з нас біженські документи із Києва. За добу були ми готові в дорогу на Київ. Одні передягнені за "солдатів", другі за біженців з Галичини, а хор. Бурко, що мав добрий кожух і жалував його позбутись, побрив вуси і мав їхати як католицький біженець-священик до Києва. При значній допомозі місцевих українців, головно "вольноопределяющих" студента Харченка (1919 року - служив старшиною при СС, пізніше в Запоріжській Дивізії), вибрались ми 29 грудня поїздом Царицин - Вороніж - Курськ - Конотоп до Києва"⁶.

Через декілька днів подорожі поїзд зупинився серед чистого поля. Вийшовши із нього, подорожуючі побачили розібрану залізничну колію. Це був кордон між Росією й Українською Народною Республікою. На українському боці на них уже очікував український поїзд. На цьому кордоні, не позначеному ще ніякими знаками, люди падали на коліна, хрестилися, плакали й цілували свою рідну землю. "Дня 4-5 січня**", - згадував Роман Сушко, - залишили ми московські вагони, а перейшовши 500-800 кроків по розібранім залізничнім шляху, примістились у товарних возах українського поїзду, що мав завезти нас у Київ... Та війська українського ми не бачили. Тільки на першій стації стояв у снігу скоростріл ніби готовий до стрілу, а оподалік

---

* А. Мельник ще з дитинства був хворим на легені. В 1916 році, як старшина УСС був визначений лікарською комісією, як такий, що перебування на фронті йому протипоказане, але він не придав цьому значення й залишався кадровим офіцером вищого рангу.

5 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 11.

6 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 12.

** За старим стилем. Тут і далі, у працях Р. Сушка, В. Кучабського, М. Савчина та Д. Герчанівського є розбіжності у датуванні одних і тих же подій.

один солдат лузав завзято насіння ("сімячка") і плював на всі сторони. Ми прийняли цей випадок за прикре непорозуміння. Однак неспокій наш зростав з кожною дальшою стацією. Ми бачили все, тільки не бачили ні війська, ні порядку... Ось вже і Дарниця, а там видніє здалека Київ (перший раз бачили ми Золотоверхий перед роком, коли нас везли сильні ескорти на Сибір). За годину маємо вступати в святі його мури"⁷. 19 січня 1918 року* у Києві, в приміщенні стрілецької казарми на вул. Пирогівській, 9, втікачів з російської неволі тепло зустрічали: Є. Коновалець, І. Чмола, Ф. Черник та А. Домарадський.

Прибувши до Києва і познайомившись з особовим складом Куреня, старшини відразу ж побачили, що радянське безладдя, яке панувало в ньому, веде тільки до деморалізації цієї військової частини. Вони відчули, що молодій Українській державі такого війська не потрібно, й почали готуватися до знищення більшовицьких "солдатських рад", які перебрали на себе роль офіцерського корпусу. Але й "ради", в свою чергу, вели приготування до розправи над новоприбулими "контрреволюційними" старшинами.

Між тим, 18 січня 1918 року Січових Стрільців перевели до нових казарм, які знаходилися в приміщенні Духовної Семінарії над Подолом. А ще перед тим, 16 січня 1918 року Центральна Рада під тиском соціалістів прийняла закон про демобілізацію української армії, тобто про те, що усі військовики мають повне право покидати свої частини й розходитися по домівках. Мотивація була такою: соціалісти Росії ніколи не будуть воювати із соціалістами України, робітник не піде ніколи на робітника. В таких умовах 19 січня 1918 року Курінна Рада скликала загальне віче за участю 600 стрільців, яке повинно було вирішити подальшу долю Куреня. На цьому віче в полемічному двобою зустрілися: з одного боку, стрілецькі старшини, а з другого - Генеральний секретар військових справ М. Порш та комендант міста Києва М. Шинкар у супроводі "делегатів Всеукраїнської та київської Ради Військових Депутатів". Власне ці "товариші" в категоричній формі заявили, що в подальшому Курінь може існувати тільки як "народна міліція" й то при умові збереження в ньому "солдатських рад". Усі ці виступи мали провокаційний характер і були спрямовані проти стрілецьких старшин. "Збори були надзвичайно бурхливі, - згадував Роман Сушко, - грозила бійка, бо малося до діла з товпою дуже поганого характеру. В обороні військовости і регулярности виступили бесідники: Мельник, Чмола, Черник, Кучабський, Сушко, Гладкий, підстар. УСС Кизима та другі. Дашкевич і Курах - боронили "виборного начала". Тому вирішення мусіло бути компромісове, а до цього зумів довести Кучабський у кінцевій, дуже палкій, але річевій промові"⁸.

На цьому ж віче врешті-врешт основна стрілецька маса пішла за старшинами: було скасовано "солдатські ради", стрільці заявили, що будуть підпорядковуватися тільки тим старшинам, які будуть призначені вищим командуванням. Отож день 19 січня 1918 року став днем народження нової військової формації - Січових Стрільців** - однієї із найкращих формацій Армії Української Народної Республіки.

Після закінчення віча, при Курені було створено Стрілецьку Раду, як новий чинник в його організації, який до кінця існування цієї військової формації відігравав вирішальну роль в її історії та займався справами ідеологічного, політичного й організаційного характеру. До

---

7 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 12-13.

* За новим стилем.

8 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 14.

** В результаті воєнних дій, Січове Стрільцтво в подальшому мало такі назви форм своєї організації: І-ший Курінь СС, Полк СС, Окремий Загін СС, Дивізія СС, Осадний Корпус СС, Корпус СС та Група СС.

складу Стрілецької Ради повинні були входити: командир всього Січового Стрілецтва, командири сотень, а також ті старшини, яких могла підібрати собі сама Стрілецька Рада*. Новобрана Стрілецька Рада прийняла рішення назву "Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців" замінити на "І-ший Курінь Січових Стрільців", адже Курінь уже став військовою одиницею всієї України, а не тільки Галичини й Буковини. Стрілецька Рада визначила також й структуру Куреня: "командиром усього стрілецтва залишався Є. Коновалець. Командування пішим куренем доручено Андрієві Мельнику. Стрілецтво поділено на частини: курінь піхоти, зложений із двох сотень, кожна поперх 200 вишколених бойовиків під командуванням Романа Сушка і Івана Чмоли, і запасної сотні, зложеної лише з поперх 100 немуштрованих іще молодих галицьких "біженців", під командуванням Василя Кучабського, сотню скорострільів, на яку склалося ок. 150 колишніх скорострільчиків, під командуванням Федя Черника, відділ гарматчиків, зав'язок майбутньої Січово-Стрілецької батареї, зложеної із 12 стрільців, здебільша найзавзятіших "радянців" під проводом Романа Дашкевича. Д-р Кость Восвідка, давній лікар УСС, почав організовувати санітарну частину Січового Стрілецтва й шпиталь. При запасній сотні закладено евіденційну канцелярію. Організацію канцелярського діла при командуванні Січових Стрільців доручено Грицькові Гладкому. Потрохи також наладив господарську справу Січового Стрілецтва Іван Даньків"⁹.

Про "свою" першу сотню Роман Сушко згадував наступне: "І-ша сотня числила 200 стрільців. Більшість - це були полонені австрійської армії (66%), дальше біженці з Галичини (15%), студенти (15%), а (8-10%) старі УСС теж з полонених. У тій сотні почалися найскорше муштрові навчання з повною систематичністю. Стрільці бачили поступ і успокоїлися. Але треба було на початку ужити ріжних підступів, щоби їх заставити до муштри. Правда, це були більшістю бувші вояки, тільки ріжних вишколів, здеморалізовані в полоні так, що годі було часто пізнати, хто бувший військовий, а хто ні. Коли ж старі вояки протестували проти муштрових навчань, бо "це тільки парада, а не революційне військо", то найлекше було доказати неправду тим, що на вправах наказувано деяким командувати росм, або четою, а що це їм не йшло, то не ляяти, а впевнити треба було їх, що вони самі знають діло, хоч за них робив наглядуючий старшина. Та не сліпі були стрільці, які бачили, що - інакше іде виконання під рукою вміючого старшини, а зовсім не йде під рукою компромітуючогося крикуна. Так само приборкувано комендантів чет, які були завдяки своїй демагогії вибрані на підрядні становища, з чого явно не були вдоволені. Також незвичайно важко було встановити внутрішнє життя і порядок. Новий клич "воля" розуміло військо як самоволя..."¹⁰.

В ці перші дні існування Куреня Січових Стрільців, старшини напружено проводили серед стрільців військово-фахову підготовку, чергуючи теоретичні заняття з муштрою. Було встановлено чітко регламентований розпорядок дня та впроваджувано залізну дисципліну. Заходами Є. Коновальця стрільців залучали тільки до караульної служби: вони здійснювали особисту охорону Голови Центральної Ради професора М. Грушевського та охороняли Управу Київського військового Округу. Стрілецьким старшинам в дуже короткий час вдалося "створити Січове Стрілецтво, - як згадував В. Кучабський, - й таке Січове Стрілецтво виступило

---

* Особовий склад Стрілецької Ради був таким: а). Перший склад (січень, 1918): Є. Коновалець, А. Мельник, І. Чмола, Ф. Черник, В. Кучабський, К. Восвідка та Р. Сушко, б). Другий склад (в часі протигетьманського повстання, осінь, 1918): крім вищезгаданих, до Стрілецької Ради були включені: Р. Дашкевич, М. Матчак та на деякий час О. Назарук. в). Третій склад (в добі Директорії, 1919, крім уже названих - І. Андрух, І. Рогульський, Я. Чиж, В. Чорній та Ю. Отмарштайн.

9 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 35-36.

10 Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради // Календар Червона Калина на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 15.

кілька днів пізніше в бою на вулицях Києва та спасло Центральну Раду, а з нею й усю тогочасну українську державність. Коли б слідами Січових Стрільців бодай у час його реорганізації пішли були всі інші українські частини, що були ще в Києві, то - бути може - відперта б була перша більшовицька навала з України самими лише українськими силами, а тоді вся українська історія може пішла б була іншим і щасливішим шляхом"¹¹.

Ця перша більшовицька навала на українські землі почалася в кінці грудня 1917 року. Загальний свій наступ російські більшовики розпочали 25 грудня*, в часі, коли Україна ще не була готовою до ведення воєнних дій. Це стало причиною того, що впродовж січня 1918 року більшовикам вдалося захопити Лівобережжя і безпосередньо загрозити Києву. На столицю з боку Харкова та Курська прямували більшовицькі ватаги силою до 10 000 вояків з відділами артилерії, керовані В. Антоновим-Овсєнком, М. Муравйовим та Ю. Коцюбинським. У цій складній ситуації єдиним порятунком для України могло бути підписання миру з Центральними Державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією) й допомога цих держав Україні у війні з російськими більшовиками. Для досягнення цієї мети Центральна Рада 22 січня 1918 року видала свій Четвертий Універсал, в якому проголосила Українську Народну Республіку "самостійною, від нікого не залежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу". Але, як з'ясувалось, Центральна Рада нічого не зробила для оборони проголошеної самостійності, її уряд залишився перед лицем більшовицької агресії цілком безборонним.

Лише тоді, коли агресори зайняли Полтаву й почали безпосередньо загрожувати Києву, цей уряд "заметушився, - як згадував В. Кучабський, - і по-своєму зрозумівши справу збройної оборони України, - вислав проти більшовиків те, що йому якраз випадково попало під руку: була це сотня квіту українського студентства у Києві, цілком немущтрованих юнаків, що, бачучи руїну України, з власного почину, лише декілька днів тому, почали були формуватись для збройної оборони української землі в т. зв. "Студентському Полку Січових Стрільців". Кишено цю сотню на фронт, хоч при розумній організації в самому лише Києві можна було набрати не менше колишніх вояків-українців, аніж було всієї большевицької "армії", що наступала ва Київ, і сформувати їх у більш-менш здисципліновану частину за один-два тижні. 29 січня 1918 р. большевики були оточили Студентську сотню під Крутами і в більшості там вимордували"¹².

Й тільки після трагічних подій під Крутами, з метою зупинити розгін більшовицької навали, на Лівобережжя відправлено новостворений курінь під командою С. Петлюри, силою до 300 бійців та однієї батареї гармат. До складу цього куреня було включено І-шу сотню Січових Стрільців, якою командував Роман Сушко**.

А в часі, коли ворожі війська були уже на підступах до столиці, у Києві більшовики

---

11 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 38.

* Тут і далі подаємо дати на основі праць Василя Кучабського (Автор).

12 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 41.

** Найцікавішим і найдостовірнішим матеріалом у висвітленні цього періоду в історії Січового Стрільцтва є знаменита праця Романа Сушка "Січові Стрільці за Центральної Ради (Мої спомини про першу сотню СС)", яку повністю включено до даного видання. У своїх спогадах автор, як командир цієї сотні і як спостережливий очевидець, подав поруч із загальновідомими подіями ще й такі епізоди, які в мемуарній літературі більше не зустрічаються. Крім того, автора не можна звинувачувати у якійсь упередженості, бо написані ці спогади широко, з великою любов'ю до України та до її військового формування - Січового Стрільцтва, написані з душевним переживанням за майбутнє української держави. З причини публікації тут цього нарису Романа Сушка, усі події, пов'язані з його особою в часі Центральної Ради, автор подає дещо схематично.

організували і розпочали протидержавне й проти-українське повстання. Його метою було повалити Центральну Раду, розгромити українські військові сили й тим полегшити наступаючій московській армії захопити столицю. Основною їх опорою був зрусифікований київський люмпен-пролетаріят та змосковщене робітництво, а також деякі національно-малосвідомі зукраїнізовані військові підрозділи. 27 січня 1918 року київський т. зв. "Совет робітничих депутатів", до складу якого входили переважно росіяни, висунув вимогу ліквідувати Центральну Раду і передати усю владу більшовицьким "Советам". В цей же день заколотники зайняли "Арсенал", 28 січня - усі київські залізничні станції, 29 січня - Подол. Керував цим заколотом т. зв. "Ревком", у складі якого переважали місцеві та прибулі росіяни.

Центральна Рада категорично відхилила усі більшовицькі домагання і оголосила у столиці воєнний стан. В цей критичний період в історії української державності єдиним надійним та безкомпромісним збройним формуванням у Києві були Січові Стрільці, які стали опорою Центральній Раді та надійним її захисником. Починаючи від 29 січня 1918 року й протягом подальших п'яти днів, стрілецьтво повело жорстокі вуличні бої в столиці, крок за кроком відвоюючи від переважаючих сил заколотників будинки за будинком, вулицю за вулицею, й так до остаточної ліквідації більшовицького заколоту. Оминаючи деталі цих п'ятиденних боїв, відзначимо тільки, що під проводом Є. Коновальця та А. Мельника стрілецькі підрозділи, ведені такими безмежно відданими українській справі старшинами, якими були І. Вирвич, Р. Дашкевич, В. Кучабський, П. Пасіка, Р. Сушко, Ф. Черник та І. Чмола, одержали свою першу перемогу у своїй уже, українській армії.

В часі, коли у Києві січові стрільці вели завзяті бої з більшовицькими заколотниками. Лівобережні українські військові частини 1 та 2 лютого 1918 року зосередилися в Дарниці, щоб відтак прорватися до столиці й стати на захист Центральної Ради. Але перед тим як сотня Романа Сушка почала прориватися в бік Києва, їй довелося ще роззброїти Наливайківський полк, який більшовики загітували виступити на Київ проти сил Центральної Ради. "Дня 1 лютого досвіта, - згадував В. Кучабський, - сотня Січових Стрільців прибула до Броварів. Тут несподівано захопила всю варту Наливайківців на стації, що мала пильнувати, чи не наближаються по залізниці які частини Центральної Ради. Після того стрілецька сотня заховалася в містечку, а її командир Роман Сушко порозумівся зі старшинами Наливайківців, щоб допомогли. Вранці вдалося, при допомозі тих старшин, заманити весь полк при зброї на мітинг. Тоді нараз появилася сотня Січових Стрільців і, оточивши мітинг, примусила 1 400 озброєних солдатів цього полку скласти зброю. Зібрано 2 500 крісів, 75 скорострелів і 8 гармат при великім іншим воєнним матеріалі..."¹³

Але із Дарниці у бік Києва шлях був перегороджений більшовицькими загонами. Тому було скликано нараду Лівобережного коша та Січових Стрільців Романа Сушка, на якій було вирішено негайно пробиватися до Києва, наступаючи на Печерський Арсенал. Відділ у складі першої сотні Січових Стрільців Романа Сушка, куреня Дорошенківського полку, куреня гайдамаків при двох легких гарматах Гайдамацького коша, 2 лютого виступив з боєм із Дарниці. Стрілецькою атакою було здобуто міст на Дніпровім рукаві. Більшовики, які понесли значні втрати, без бою здали Ланцюжний міст. 3 лютого Січові Стрільці підійшли до Лаври. А в цей час гайдамаки та Дорошенківці безуспішно штурмували "Арсенал" з боку Московської вулиці й тому стрільців Романа Сушка послано їм на допомогу. В цьому бою ще раз підтвердилась пе-

---

13 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 42-43.

ревага регулярного й планово керованого війська перед заїмпровізованими відділами чи групами, що вели бої кожен на свою руку. Крок за кроком, уже під вечір, дійшли стрільці до пам'ятника Іскрі та Кочубею, де натрапили на покинуті якоюсь військовою частиною важкі гармати. Відомий в російській армії артилерист - генерал Василь Кирей, який ішов у наступ з гайдамаками, першим навів одну гармату на мури "Арсеналу", і почав обстріл. В мурах швидко було вибито пролом, в який рушили стрільці та гайдамаки на штурм. 4 лютого ранком більшовики Арсеналу капітулювали. В другій половині 4 та вранці 5 лютого гайдамаки, разом з іншими відділами, на цей раз без Січових Стрільців, здобули три київські вокзали. Так було зліквідовано більшовицький заколот у Києві¹⁴.

Тут варто звернутися до оцінки, яку дав Січовому Стрільцтву цього періоду активний учасник приборкання більшовицького протиукраїнського заколоту в Києві В. Кучабський. Він писав: "Ось так своїм виступом 29 січня у київських боях Січові Стрільці врятували не лише життя членів уряду і Центральної Ради, що все ще радила чи не в повному своєму складі, але й саму тогочасну українську державність. Якраз у тих днях ішли переговори української Мирової Делегації з Німеччиною в Бересті Литовському. Загида українського уряду в Києві була б імовірно виключила Україну з ряду міжнародних чинників на довгий час. Імовірно теж, кінець Центральної Ради був би в тому часі на довго кінцем державницьких змагань українського народу, поки на місці діячів Центральної Ради виринули-б нові політичні провідники України. Тому й большевики так заїло атакували Київ, щоб унеможливити українцям переговори у Бересті. Спасення українського уряду окупило Січове Стрільцтво дорогою ціною..."¹⁵.

Власне в цьому часі більшовицькі війська Муравйова-Коцюбинського з Лівобережжя підійшли під Київ й почали свій загальний наступ на столицю. Українські війська завзято боронили кожен свою позицію, але сили були надто нерівними. Крім того, п'ять днів і п'ять ночей більшовицька артилерія вела беззупинно гарматний обстріл Києва, і щоб врятувати місто від цілковитого знищення, уряд з 8 на 9 лютого почав евакуацію. Штаб Особливого Коменданта Києва наказав Січовим Стрільцям забезпечити стежами шлях від центру міста до Святошина, щоб дати змогу Центральній Раді безперешкодно покинути столицю і під стрілецькою охороною досягти Житомира. Цей наказ Січові Стрільці в їх числі й сотня Романа Сушка, виконали в ніч з 7 на 8 лютого 1918 року. А вже 9 лютого військові частини московських більшовиків увійшли до Києва і вчинили кривавий погром.

Голова Центральної Ради професор М. Грушевський дав наступну оцінку цим подіям: "Протягом 26 і 27 січня* Київ був опорожнений і перейшов у руки большевиків, прихожих і місцевих, які вчинили з перших днів ганебну різню, розстрілюючи всіх, хто мав посвідчення українського правительства, всіх, кого можна було підозрювати на українця. Большевики хвалились, що в ці дні розстріляли 5 000 українців. Ця цифра забільшена, більш обережні обрахунки приймають коло 2 000, але висота її не грає ролі - важніша принципіальна сторона, виявлення дійсного характеру цієї війни, котру з большевицької сторони виставлено як боротьбу соціалістичних гасел проти буржуазії й реакції, а в дійсності вона була війною національною, боротьбою за відновлення єдиної Росії і на знищення сепаратизму, ще більш завзятою і нелюдською, ніж та, яку вів з українством старий царський уряд, централістичні гасла котрого поне-

---

14 Про це див.: Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 55-37.

15 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 53.

* За старим стилем.

16 Грушевський М. Новий період історії України (за роки від 1914 до 1919). - Київ, 1992. - С. 35.

сли під своїм большевицьким прапором нові спасителі єдиної неділимої Росії - большевики"¹⁶.

А в часі, коли український уряд під охороною Січових Стрільців перебував у Сарнах, у Бересті на переговорах з Центральними Державами 9 лютого 1918 року було підписано мирний договір між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією, тобто між УНР, з однієї сторони, й з Центральними Державами - з другої. На практиці це означало, що почвірний союз визнав Українську Народну Республіку самостійною державою і встановив з нею дипломатичні стосунки, встановив західні кордони України і т. д. Уже як самостійна держава, УНР звернулася до німецького уряду з проханням про військову допомогу, яку негайно отримала, і вже 19 лютого 1918 року німецько-австрійські війська почали очищати українські землі від московських більшовиків. Січові Стрільці йшли в авангарді наступу й 3 березня 1918 року увійшли в столицю - місто Київ. До початку квітня усі українські землі були очищені від більшовиків.

У стрілецтві почався новий період: доповнено кількісний склад, проведено реорганізацію, сформовано нові сотні, налагоджено вишкіл, культурно-освітню працю й т. п., словом, проведено велику роботу по виконанню рішень уряду про перетворення Січового Стрілецтва на елітний підрозділ, на Гвардію усього тодішнього українського війська. Про все це В. Кучабський писав наступне: "Ось так при кінці квітня 1918 року в Києві стояв піший полк Січових Стрільців із трьох куренів по чотири сотні в 160-170 багнетів кожна. Командиром I-го Куреня в тому часі був Роман Сушко, II-го Іван Чмола, чотири останні сотні належали ще до Запасного Куреня. Командирами сотень були: Андрій Домарадський, Осип Думін, Іван Рогульський, Микола Загасвич, Іван Андрух, Микола Бісик, Федь Мамчур, Мирон Маренін, Дмитро Бочан і Іван Чорниш.

В тому часі до полку належали дві сотні скорострільів по 8 кожна, обі під командуванням Федя Черника. Найдобріший Січовий Стрелець служив при скорострільах. Повне число коней і першорядний технічний матеріал дозволяли скорострільним сотням кожної хвилини рушити в бій, якщо була-б потреба. Проектовано поповнити I-ший полк ще двома скорострільними сотнями. Зі старшин скорострільчиків слід згадати: Василя Соловчука, Михайла Турка, Василя Глову, Богдана Збудовського Миколу Василенка й Федя Купранця.

Останньою частиною I-го пішого полку Січових Стрільців була кінна розвідка коло 50 шабель під командуванням Франца Бориса. Формуванню Стрільцької кінноти стояв на перешкоді брак коней. I-ша батарея Січових Стрільців розвинулася була до кінця квітня в гарматний дивізіон двох легких батарей. Великий організаційний хист тут виявив Роман Дашкевич і його помічники Михайло Курах та Комарницький. Стрільцькі гарматчики були найкраще одягнені і відживлювані з усіх Стрільцьких частин. Великі магазини всякого добра забезпечували формування на довгий час. Коні й технічний матеріал відповідали вимогам походів і боїв. При дивізіоні працювали всі майстерні, які лиш були потрібні. В Стрільцькій артилерії найкраще була поставлена культурно-освітня праця. Курс для неграмотних, курс всесторонньої загальної освіти, хор, драматичний гурток, читальня з усією київською пресою, бібліотека поверх 2 000 книжок, відчити й дискусії, три рази в тиждень котрийсь із столичних театрів, прогульки помісту, церквах і музеях - ось аж занадто люксове поставлення освітньої справи. В пляні було формування ще одної важкої й одної кінногорної Стрільцької батареї. Цей пляновий Стрільцький артилерійський полк повинен був відповісти всім босвим завданням, що могли-б стати в майбутньому перед Січовими Стрільцями. З гарматних старшин слід іще назвати: Олексу Пилькевича й Грицилюка.

Пильна праця йшла теж при організації перев'язочних пунктів із досвідченими Стрільцькими санітарами та двох шпиталів: похідного й постійного. В постійний Стрільцький шпи-

таль стягали всіх Стрільців, ранених в боях за Київ, які переховувалися були після відступу Січових Стрільців із Києва в різних місцевих шпиталях. Їх оточили великими вигодами й лічили, як мога старанніше. Організацію цієї справи вели лікарі д-р Кость Воєвідка й д-р Іван Рихло. Пляновано закласти Стрільцьку санаторію й дім інвалідів.

Частина постачання під проводом Івана Данькова порядкувала й доповнювала величезні Стрільцькі магазини. Крім цього вишколювала весь Стрільцький апарат постачання"¹⁷.

Загальне командування здійснював штаб, який очолив полковник Євген Коновалець, а технічно-організаційну працю забезпечував Андрій Мельник із своїм помічником Михайлом Матчаком. Стрільцький полк в цьому часі складався із трьох четвертих галичан і однієї четвертої - із наддніпрянців. Але між стрільцями це не було помітним - усіх єднав стрільцький дух та розуміння того, що вони тепер є військом своєї держави - Української Народної Республіки. Таким чином, за два місяці Січове Стрільцтво виросло в організовану, самоздисципліновану, могутню військову частину, яка нараховувала біля 3 000 боєздатних старшин та стрільців. Треба також звернути увагу й на те, що у створенні I-го полку Січових Стрільців найактивнішу участь брав разом з іншими старшинами також і Роман Сушко.

На перший погляд здавалося, що перед Січовим Стрільцтвом й надалі будуть райдужні перспективи його розвитку. Це був час, коли видавалося, що щасливе майбуття чекає українську державність, що усі біди українського народу уже позаду. Але перед молодою державою ставали все нові й нові непередбачувані випробування.

Українська Центральна Рада, як перший парламент вільної України, й надалі проводила політику соціальних перетворень, спрямованих на подальшу ліквідацію російського та зрусіфікованого великого поміщицтва й на передачу землі зuboжілому селянству. Але тому що ця справа вирішувалась дуже повільно, селяни почали самовільно ділити землю й тим самим викликали в державі певні безпорядки. До цього приклали свої руки більшовики, які поширювали чутки про неспроможність Центральної Ради вирішити питання перерозподілу землі. В свою чергу німці, налякавшись, що не зможуть в такій ситуації вивезти з України стільки зерна, скільки їм потрібно, швидко перетворилися із союзників на окупантів. Вони почали загострювати свої стосунки з Центральною Радою і переставали вірити у здатність української революційної демократії будувати свою державу. Загострюючи стосунки з Центральною Радою та українських урядом, німці почали орієнтуватися на відбудову "неделімої Росії" та думати про державний переворот, внаслідок якого було б повернено старий режим.

Державний переворот відбувся 29 квітня 1918 року. Його здійснив обраний на з'їзді хліборобів України і проголошений гетьманом царський генерал Павло Скоропадський. Цей переворот був санкціонований німецькою окупаційною владою. Соціалістичні діячі Центральної Ради виявилися нездатними й неспроможними захистити себе. Ввечері цього ж дня Є. Коновалець та А. Мельник були запрошені на зустріч з гетьманом, який запропонував Січовим Стрільцям визнати нову владу. Та-кої згоди Скоропадський не одержав, бо Стрільцтво вважало своїм правовим урядом Центральну Раду і не мало ніяких намірів переходити з одного табору політичних сил до другого. В свою чергу німці запропонували Січовим Стрільцям покинути центр столиці й перейти в Луцькі казарми, що вони і зробили в ніч з 29 на 30 квітня. А вранці наступного дня німецьке військо, озброєне скорострілами й навіть гарматами, оточило Стрільцькі казарми і пред'явили ультиматум: або перейти на їхній бік, чи на бік

---

17 Кучабський В. Січові Стрільці. Восно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 69-70.

гетьмана, або негайно скласти зброю. Є. Коновалець, як командир Січового Стрілецтва, провів нараду усіх старшин, на якій було під тиском німців, вирішено скласти зброю (але не в присутності німецького війська). Таким чином І-ий полк Січових Стрільців був розформованим. Стрільці розійшлися, але їх було попереджено, що в слушний час, при необхідності, буде їм оповіщено про "нову збірку" Січового Стрілецтва.

Про подальші події у спогадах сотника Івана Андруха знаходимо наступне: "Зараз після здачі зброї по сотням почалися зібрання і наради над тим, де дітися, що повинен робити кожний стрілець, чи варто вертати до Галичини, як держати зв'язок між собою, де можна збиратися на спільні наради і т. д. Перед кожним стрільцем стояла сотня доріг, і тому-то треба було в один день рішитися, куди піти. Про ніякі військові частини, окрім дрібних комендантських та охоронних сотень, поза Києвом ніхто не знав, тому кожний шукав якогось цивільного заняття. Деякі старшини, як Мельник, Черняк, Сушко, Чмола, Кучабський, Матчак рішили остатись в Києві, щоб у центрі приглядатися новій владі і бути в курсі справ та інформувати тих, які поїдуть на провінцію. Багато поїхало до своїх знайомих до м. Сквири, Білої Церкви, Тараші, Каніва, Верхне-Дніпровська і др. Стрільці з Наддніпрянської України роз'їхались додів, забравши частину Галичан зі собою, старші віком стрільці Галичани від'їхали більшістю в Галичину, а більшість старшин і стрільців осталися по роззброєнню в казармах, не знаючи куди дітися..."¹⁸

Вірогідним є те, що Роман Сушко не надовго затримався в Києві, бо В. Кучабський у згадуваній уже нами праці, писав наступне: "Найбільше Січових Стрільців переїхало до Запоріжського Корпусу в бригаду Натієва*. Цього корпусу врешті-решт не обеззброєно, хоч він довго хитався, поки признав владу Гетьмана, вступивши навіть у збройні сутички з Німцями, - мабуть тому, що стояв на фронті проти большевиків. Зараз же після складення зброї Стрільцьке Командування увійшло було в переговори з Командуванням цього Корпусу, щоб дозволив Стрільцям збиратися в ньому в окремих Стрільцьких частинах. Запоріжці дуже радо пішли назустріч проханню Стрілецтва, бо з одного боку, Січові Стрільці славилися в тому часі як добре військо, з другого ж - Запоріжці були ворожо настроєні до Гетьманщини, а підчинилися їй, щоб затримати зброю в своїх руках і - як в тому часі мріяли - повернути її колись проти Гетьмана. Вони навіть дорікали Січовим Стрільцям, що й ті не схитрили так само. Швидко зібрався в Запоріжськiм Корпусі чи не найкращий Стрільцький елемент, який з часом сформувався при 2-гiм Запоріжськiм пішим полку в окремий курiнь Романа Сушка з Миколою Загасвичем, Іваном Рогульським та Іваном Андрухом, командирами піших сотень, і Михайлом Турком, командиром скорострільної сотні Січових Стрільців. Роман Дашкевич сформував легку Стрільцьку батарею при Запоріжськiм гарматнiм полку. І в Запоріжськiм Корпусі колишні Січові Стрільці не залишили правильних військових занять "як за давніх часів" і швидко Стрільцькі частини належали до найкращих усього Корпусу... Важких боїв на фронті проти большевиків тоді не було, хоч часто-густо бували сутички місцевого значіння"¹⁹.

---

18 Андрух І. Січові Стрільці у Корпусі ген. Натієва // Літопис "Червона Калина". - Львів, 1930. - Ч. 4. - С. 5-8. - Ч. 5. - С. 15-17.

* Натієв Олександр (1873-1919), генерал-хорунжий, родом осетин, в українській армії до серпня 1918 р., командир Запорізької Бригади і Окремої Запорізької Дивізії, відзначився в боях з більшовиками під Полтавою і Ромоданом. В 1919 р. сформував в Батумі Закавказький Кіш, замордований більшовиками.

19 Кучабський В. Січові Стрільці. Восно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 84.

Розділ четвертий

ПРОТИГЕТЬМАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ. ДОБА ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Внаслідок перевороту, який було здійснено 29 квітня 1918 року, на З'їзді Земельних Власників України у Києві, владу захопив російський генерал Павло Скоропадський. Так розпочалася друга доба української державності, доба Гетьманату, яка проіснувала сім з половиною місяців.

Гетьмав І. Скоропадський прийшов до влади, спираючись не на революційно-демократичне українство, а на чужинецьку німецьку силу. Крім того, величезний вплив на гетьманську владу мало російське або зрусифіковане поміщицтво та буржуазія, тобто сили, які завжди вороже ставилися до України, як самостійної держави. Іншими словами, вплив на владу мали реакційні монархічні сили, які крок за кроком вели Україну знов до об'єднання з небільшовицькою Росією.

Гетьманська влада почала поступово повертати усі передреволюційні порядки. Усі закони, видані Центральної Радою, скасовувались. З державного апарату ця влада почала усувати національно-свідомих українців. На села наскочили так звані "карательніє отряди" московських офіцерів, які вимагали від селян сплачувати відшкодування за захоплену ними поміщицьку землю. Ці "отряди" почали проводити садистські розправи над селянами: їх катували, без слідства і суду розстрілювали, руйнували їхні господарства, запроваджували кріпацькі звичаї і т. п., словом, жорстоко мстилися селянам за здійснену ними революцію. Міста і містечка охопив розгул московської чорносотенної реакції, яка на ділі намагалась повернути старі, до-революційні порядки. Водночас і в містах, і по селах протиукраїнські реакційні сили намагалися, й небезуспішно, дискредитувати саму ідею української державності. На терор реакції українське селянство відповіло багаточисельними повстаннями, до жорстокого придушення яких гетьманці залучали навіть німців.

Стало очевидним, що гетьманщина, продовжуючи таку реакційну політику, приведе до упадку української державності та до злиття України з реакційною небільшовицькою Росією. Виходячи із вищесказаного, у липні 1918 року зібралася Стрілецька Рада, яка одностайно вирішила, що в такій ситуації потрібно прикласти усі зусиль, щоби домогтися проведення "нової збірки" Січових Стрільців. "Дві можливості бачила Стрілецька Рада перед відновленням Січовим Стрілецтвом, - згадував В. Кучабський, - або гетьманщина відборонить український характер держави і всебічно опереться на українським громадянстві, відштовхнувши російські впливи, та зірве з дотеперішньою реакційною політичною лінією і заспокоїть голод землі селянства, на якому будуватиме державу, - а тоді Січове Стрілецтво повинно стати такою вірною обороною гетьманщини, як вірно підтримувало Центральну Раду; або гетьманщина, продовжуючи свою політику реакції, віддасться московським впливам та заведе Україну до об'єднання з Росією, а тоді Стрілецтво мусить стати авангардом українського національно-державного повстання проти гетьманщини"¹. В роботі цього засідання Стрілецької Ради активну участь брав також і Роман Сушко.

Після засідання Стрілецької Ради Є. Коновалець почав здійснювати відповідні заходи у справі нового формування Січового Стрілецтва, проведення "нової збірки". Особисто гетьман П. Скоропадський та міністр військових справ гетьманського уряду О. Рогоза такі домагання зустріли прихильно, адже їм залежало на тому, щоби під натиском московських реакційних сил не впала українська державність. На створення стрілецького військового формування дало згоду й німецьке командування. Проти був прем'єр-міністр Ф. Лизогуб, який заявив, що його уряд має намір довести Україну до федерації з Росією та змосковшений гетьманський генеральний штаб. Тут необхідно зауважити, що Є. Коновалець, здійснюючи практичні кроки по відродженню Січового Стрілецтва, заручився підтримкою й дозволом Українського Національного Союзу*. Стрілецька Рада також затвердила тоді склад делегації до гетьмана П. Скоропадського, до якої увійшли: Є. Коновалець, А. Мельник, В. Кучабський та М. Матчак. Делегати зустрілися з гетьманом і заявили йому, що Січове Стрілецтво завжди стояло і надалі буде стояти на платформі української державності і виступить проти будь-яких сил, які будуть намагатися руйнувати цю державність.

23 серпня 1918 року гетьман П. Скоропадський видав наказ про формування "Окремого Загону Січових Стрільців" у складі одного пішого куреня (чотири сотні по 160 стрільців у кожній), однієї сотні скорострільів, кінної розвідки (80 шабель) і однієї легкої батареї - разом лише трохи більше 1 000 стрільців та 30 старшин. Місцем формування загону, внаслідок втручання московських кіл, визначено не Київ, а Білу Церкву або Яготин. Стрілецька Рада вибрала Білу Церкву².

Перебравшись до Білої Церкви, Стрілецька Рада почала активно займатися організаційними питаннями. І тільки в кінці вересня сюди почали прибувати цілі відділи Січових Стрільців, які почули про "нову збірку". Власне з цього часу розпочалась справжня військова підготовка, яку старшини здійснювали на засадах, прийнятих стрілецтвом ще у січні 1918 року, але впроваджуваних у більш рішучий спосіб. Морально стрільців було підготовлено до двох можливих ситуацій: або воно буде надійною опорою гетьманського уряду, якщо цей уряд почне побудову незалежної української держави, або воно вступить в нерівний бій з гетьманщиною, якщо вона зрадить цю державність. І в першому, і в другому випадках стрілецтво повинно досягти надзвичайно високої боєздатності. Виходячи із цього, почався інтенсивний вишкіл, наслідком якого було те, що при стрілецтві залишились тільки національно свідомі, освічені, фізично й морально витривалі, високого боєздатного рівня стрільці, безмежно віддані українській справі. Надзвичайно високі вимоги стояли й перед старшинами, які ставали зразком в усіх відношеннях для своїх підлеглих. Праця старшин, в числі яких був і Роман Сушко, завершилась тим, що у Білій Церкві стрілецтво досягло такого рівня боєздатності, якого ні до цього, ні після воно не досягало.

А між тим політика гетьманату з кожним днем наближала Україну до федерації з найбільшовицькою Росією. В свою чергу німці також почали орієнтуватися на відбудову "єдиної

---

1 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 89.

* Український Національний Союз, утворений на початку серпня 1918 року - координаційний осередок українських політичних партій: Української Партії Соціалістів-Федералістів, Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, Української Партії Соціал-Революціонерів, Української Партії Соціалістів-Самостійників, культурно-громадських і професійних організацій: Селянської Спілки, Учительської Спілки, Правничого Товариства, Союзу Залізничників, Лікарської Спілки, центру "Просвіти", Всеукраїнського Земельного Союзу та інших, які ставили собі за мету створення демократично-парламентського ладу, закріплення самостійності Української Держави і стояли в опозиції до політики гетьманського уряду. З 18 вересня УНС очолював В. Винниченко.

2 Див.: Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 90.

Росії". Вже в місяці жовтні почався відкритий наступ на українську державність: так званий "Протофіс"* заявив гетьману, що Україна, як самостійна держава, своє віджила і не має права на подальше існування. В цей же час гетьман вступив в переговори з генералом П. Красновим про створення єдиного фронту контрреволюційних сил Росії для спільної боротьби з більшовиками. На цих переговорах обговорювались також питання про умови входження України в склад Росії.

Треба віддати належне Є. Коновальцю, який в кінці жовтня декілька разів попереджав гетьмана П. Скоропадського про згубність такої політики для української державності. В свою чергу Український Національний Союз в ніч з 29 на 30 жовтня скликав нараду за участю керівного складу УНС В. Винниченка, М. Шаповала й генерала О. Осецького та делегатів від Січових Стрільців А. Мельника й Ф. Черника, на якій було відзначено, що переговори УНС з гетьманом зайшли в глухий кут і що українське протигетьманське повстання є неминучим. А довідавшись із перехопленої телефонної розмови П. Скоропадського з П. Красновим про практичне здійснення задуму федеративного входження України до Росії, стрілецька делегація заявила про те, що Січові Стрільці готові йти в авангарді такого повстання.

Вечером 30 жовтня до Білої Церкви повернулася стрілецька делегація. Було негайно скликано Стрілецьку Раду, - писав В. Кучабський, - на якій були: Федь Черник, Андрій Мельник, Роман Сушко, Михайло Матчак, Іван Чмола й Василь Кучабський. Не було Євгена Коновальця, що саме виїхав був на кілька днів на відпустку, й Романа Дашкевича, що поїхав був за гарматним майном. Стрілецьку Раду повідомлено, що Національний Союз рішив виступити повстанням проти Гетьмана, що для кермування акцією створено Оперативний Штаб на чолі з ген. Осецьким, що Національний Союз поклав усі свої рахунки на Січове Стрільцтво і що центром повстання буде Біла Церква, а не Київ. Для Стрілецької Ради все це було таке самозрозуміле, що навіть ніхто не піднімав питання про можливість успіху повстання. Тому обговорено лише технічний бік підготовки Січових Стрільців до виступу й доручено Федю Черникові виїхати в Київ для праці в Оперативному Штабі, щоб там виготовити план та означити речинець³.

Тут зроблю невеликий відступ від послідовного з'ясування подій у Білій Церкві та у Києві і перенесуся до подій, які в цей час мали місце в Галичині - батьківщині Романа Сушка та його соратників. 1 листопада 1918 року у Львові й по усій Галичині українці перебрали владу у свої руки і проголосили Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). З цим не могли погодитися поляки, які відразу ж повели з українцями запеклу збройну боротьбу. Українська Національна Рада, як представницький орган ЗУНР, послала О. Назарука та інженера В. Шухевича до гетьмана П. Скоропадського за матеріальною та технічною допомогою. О. Назарук, за власним розсудом, почав просити в гетьмана ще й Січових Стрільців. П. Скоропадський, щоб не загострювати стосунків з Польщею, погодився на неофіційну передачу стрільців в розпорядження уряду ЗУНР. О. Назарук з цим питанням звернувся ще й до Є. Коновальця, який не міг рішати цієї справи без погодження з Українським Національним Союзом. А коли О. Назарук разом із Є. Коновальцем звернулися до В. Винниченка, який, почувши таке прохання, страшенно обурився і відповів, що Січові Стрільці є готовими до протигетьманського повстання і їх перехід до Галичини в такий відповідальний момент української історії є

---

* Протофіс (Промисл - Торгівля - Фінанси) - політична організація Союзу Промисловості, Торгівлі, Фінансів та Сільського Господарства національно-російської великої буржуазії українських земель.

3 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 99-100.

рівнозначним зраді українській державності. Врешті, це питання було передано на розсуд Стрілецькій Раді. О. Назарук 12 листопада приїхав до Білої Церкви, а наступного дня, 13 листопада пройшло засідання Стрілецької Ради по цьому питанню.

"Негайно була скликана Стрілецька Рада, - згадував В. Кучабський, - на яку запрошено ще й її нечленів Миколу Загаєвича, Миколу Бісика, Осипа Думіна й Юліяна Чайківського (що саме тоді прийшов був до Січового Стрілецтва), щоб дала свою відповідь д-рові Назарукові. Тут він розплакався і представивши важкі бої у Львові, почав: "Батьки й матері вас проклянуть, якщо не підете на Львів!" Після того говорив про "галицький Піємонт" і обіцявав, що справившись при допомозі Січових Стрільців із львівськими поляками, Галичани цілком певно вирушать тоді проти... Росії, щоби - знищити її - й побудувати всеукраїнську державність. До думок д-ра Назарука прихилився один тільки Роман Сушко..."

Всі інші старшини заявилися проти виїзду до Галичини. Таке своє рішення вони мотивували наступним: "На випадок успіху протигетьманського повстання, Україна завше зможе ще виповісти війну Польщі, бо центром української державності є Київ, а не Львів, і з Наддніпряниною теж і Галичина паде. Якщо Стрілецтво піде на Львів, а Україна стане базою відбудови "єдиної Росії", то який же остаточний результат тимчасової перемоги у Львові? Від польської влади Галичина попаде під московську. Невже для такого остаточного кінця вільно не дозволити Січовим Стрільцям полягти під Києвом? "Галицький Піємонт"? Обіцянки, що Галичина відбиватиме Україну від Росії? Невже чесні ці обіцянки д-ра Назарука, коли цей "Піємонт" не може власними силами сам себе визволити з-під гурту галицьких Поляків і хоче стягнути останні українські війська Наддніпрянини, Січових Стрільців, без яких неможливе повстання проти гетьманщини як одинокий доказ, що Україна свравді не хоче ніякого зв'язку з Москвою? Невже такий "Піємонт", коли-небудь зважиться встрянути в боротьбу проти могутньої Росії, коли тодішня слабосильна Польща для нього непереможний противник?" - Ось так питали Стрілецькі старшини д-р Назарука. На другий день, 13 листопада. Стрілецька Рада всіма голосами проти голосу Романа Сушка відкинула прохання д-р Назарука й рішила всіма Стрілецькими силами вирушити на Київ"⁴.

Тут виникає закономірне питання: чому Роман Сушко був проти рішення Стрілецької Ради й протиставив свою думку загальноприйнятому рішенню? На мій погляд, він тверезо сприйняв події, які мали місце в Галичині, сприйняв як прагматик, а не як романтик-ідеаліст. Він бачив поразки збройних формувань новоствореної держави, бачив неспроможність начальних комендантів та начальників їхніх штабів*, які, змінюючи один одного, виявляли свою цілковиту безпорадність і бездарність керувати обороною в масштабах держави, хоча усі вони були хоробрими старшинами, безмежно відданими українській справі. Бо що інше командувати сотнею згідно заздалегідь опрацьованими австрійськими штабами планами, а що інше самим розробляти стратегію і тактику ведення воєнних дій для усіх збройних сил Західно-Української Народної Республіки та відповідно до цієї стратегії і тактики управляти військами. Може Роман Сушко, як вроджений військовик-самородок, мав якісь свої міркування й плани захисту своєї землі від поляків й тому так прагнув повести стрілецькі сотні на порятунок Галичини? Може!

4 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 102-104.

* Начальними комендантами Української Галицької Армії у листопаді-грудні 1918 року були: полк. Д. Вітовський (1-5.XI), от. Г. Косак (5-9.XI), полк. Г. Стефанів (9.XI-10.XII), а начальниками штабу УГА в цей же час були: полк. М. Маринович (2-5.XI) та полк. С. Горук (5.XI-10.XII). Про це див.: Гордієнко В. Українська Галицька Армія. - Львів, 1991. - С. 72-73.

В руслі цього, років сорок після описуваних подій, отець Ісидор Сохоцький, церковний і громадський діяч, дійсний член НТШ, який свої праці публікував під псевдонімом Сидір Ярославин, в одному із досліджень писав: "Незабаром постала в Києві під проводом Євгена Коновальця формація Січових Стрільців, що відіграли таку важливу ролю в боротьбі з большевицьким наїзником. СС виписали на своїх прапорах гасло самостійности й незалежности народу і тому кличеві не спроневерилися ніколи. Серед революційного хаосу в Україні були вони високодисциплінованою, проїнятною гарячим патріотизмом, найбільш надійною частиною, на яку уряд міг завжди рахувати. Голова Директорії Винниченко, який не любив Галичан, говорив про СС, що таке військо родиться раз на сотки літ. В складі СС були найкращі стрілецькі старшини, як Андрій Мельник, Роман Сушко, Кучабський, Чмола, Черник, Загаєвич, Домарадський і багато інших. СС зв'язали свою долю нерозривно з Наддніпрянщиною, вважаючи за свій святий обов'язок боронити її незалежности до останньої каплі крові і своїй тіснішій батьківщині не змогли вже збройно допомогти.

Коли у Львові розгорілися бої і Національна Рада вислала делегацію до гетьмана Скоропадського з проханням, щоб прислав СС до Львова, вони відмовилися від цього. Бо саме мало початися повстанням проти гетьмана, в яким припало їм відіграти рішальну ролю. Історія розсудить колись, чи в своїм високім ідеалізмі не зробили вони фатальної помилки. Бо справу Львова могли вони вирішити за один день, а повстання викликало в Україні хаос, в яким втопилася українська державність..."⁵ Чи не виправдовує Сидір Ярославин поведінку Романа Сушка в часі голосування 13 листопада на засіданні Стрільської Ради?

Події у листопаді 1918 року розвивалися надзвичайно швидко. В часі, коли 13 листопада в Білій Церкві засідала Стрільська Рада, у Києві, на таємній нараді представників українських політичних партій, які входили до складу Українського Національного Союзу та делегатів від Січового Стрільцтва Є. Коновальця і А. Мельника, було обрано новий український уряд - Директорію Української Народної Республіки з осередком в Білій Церкві та його персональний склад. Головою Директорії було обрано Володимира Винниченка, членами: Симона Петлюру, Федора Швеця, Опанаса Андрієвського та Андрія Макаренка. 14 листопада гетьман П. Скоропадський видав декларацію про федерацію України з небільшовицькою Росією. 15 листопада до Білої Церкви прибули члени Директорії й оперативний штаб. "На цей день, - згадував В. Кучабський, - на день перед своїм повстанням проти гетьманщини, білоцерківське Січове Стрільцтво мало: піший курінь під проводом Романа Сушка, зложений із чотирьох піших сотень, командири: Іван Рогульський, Осип Думін, Микола Загаєвич і Василь Кучабський*, разом бойового складу 20 старшин і 474 багнетів, одну скорострільну сотню Федя Черника - 12 скорострільів, одну легку батарею Романа Дашкевича - 4 польові гармати, кінну розвідку Франца Бориса - 1 старшина й 30 шабель, школу підстаршин Володимира Чорнія** - 1 старшина й 27 Стрільців, булавну*** сотню Дмитра Герчанівського, в яку входили обозники й майстри всіх Стрільських майстерських, кіш Андрія Домарадського, в якому приймали й одягали нових охотників - 3 старшин й 23 іще неприділених до сотень охотників і шпиталь лікаря Шамраїва, пізніше Кекала. Разом бойовий склад Стрільців рахував 46 старшин і 816

---

⁵ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918-1923 роках. - Філадельфія, 1956. - С. 124-125.

* 18 листопада 1918 року, в бою під Мотовилівкою IV сотнею командував сотник Маренін Мирон, а сотник Кучабський був у штабі Головного Отамана. (Див.: Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота // Україна. Наука і культура. - Київ, 1994. - Випуск 28. - С. 59.).

** Володимир Чорній - справжнє прізвище: Людвіг Розенберг.

*** Булавна сотня - штабна сотня.

рядовиків усіх родів зброї. Технічну організацію білоцерківського Стрілецтва вів помічник командира Андрій Мельник з ад'ютантом Окремого Загону Січових Стрільців Михайлом Матчаком. Душею-ж усієї праці був - Федь Черник"⁶.

Початковий план протигетьманського повстання, який зводився до несподіваного раптового захоплення Кисва виявився нереальним. Причиною цього було, по-перше, те, що в стоянці гетьманці встигнули зосередити велику кількість російських військових частин, які, втікаючи від більшовиків, вставали на захист уряду П. Скоропадського від повстанців, і, по-друге, у зв'язку з революційною ситуацією в Європі, двохсоттисячна німецька армія, що перебувала в Україні, могла втрутитися в перебіг повстання і зрвати усі плани Директорії. З тієї причини всю ніч з 16 на 17 листопада представники Директорії вели переговори з делегатами так званого "зольдатенрату" німецької окупаційної армії, наслідком яких прийнято угоду, за якою німці обіцяли притримуватися цілковитого нейтралітету, а Директорія зобов'язувалася забезпечити недоторканність німецьких військових частин та їхнього майна, матеріальне утримання їхнього війська до часу, поки воно не покине територію України.

Але в стрілецтві панувало таке патріотичне піднесення, що воно уже не чекало результатів цих переговорів. Щоби схилити кількатисячний німецький гарнізон у Білій Церкві до нейтралітету "дня 15 листопада, - згадував військовий діяч та стрілецький літописець Осип Думін, який виступав під псевдонімом "А. Крезуб", - тодішній начальник Штабу Окремого Загону Січових Стрільців, військовий старшина А. Мельник вислав до коменданта німецької залоги в Білій Церкві (куди переїхала Директорія) хорунжого Чорнія з дорученням поінформувати його про підготовлюваний виступ і прохати задержати неутральність. Чорнієві не вдалося від німців одержати бажане запевнення, так що Штабові СС прийшлося вислати вечером того самого дня Другу делегацію у складі др. Назарука і сотників Р. Сушка* та В. Кучабського. Ця делегація добилася запевнення німців, що оскільки Січові Стрільці не зачеплять німецького гарнізону в Білій Церкві, то він і їх не буде зачіпати"⁷.

Добившись нейтралітету у білоцерківського німецького гарнізону, 16 листопада І-ша сотня І. Рогульського зайняла Білу Церкву і у місті проголошено владу Директорії. В цей же час стрільці почали формувати залізничні, так звані "пробоєві" ешелони, і вирушати у напрямі Фастів - Київ. Перший ешелон був під командою сотника Романа Сушка. Впереді встановлено гармату під командою Олекси Пилькевича, далі чотири скоростріли і 2-га сотня Осипа Думіна. Другий ешелон був під командою сотника Федора Черника у складі 3-ї сотні Миколи Загасевича, чети під командою сотника Романа Харамбури, гармати під командою сотника Романа Дашкевича, чотирьох скорострілів. Третій ешелон був у складі І-ї сотні Івана Рогульського та 4-ї сотні Мирона Мареніна. Впереді поїзду - гармата під командою поручника Михайла Кураха, а в кінці - гармата під командою хорунжого Гриценюка та чотири скоростріли. В цьому ешелоні розмістилися також члени Директорії з Оперативним штабом Головного Отамана** Симона Петлюри, штаб Загону Січових Стрільців з полковником Євгеном Коновальцем і полковником Андрієм Мельником.

16 листопада перший ешелон виїхав з Білої Церкви і надвечір цього ж дня прибув до Фа-

---

6 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 95.

* Це свідчить про те, що Роман Сушко мусів досконало володіти німецькою мовою, щоби вести такі переговори.

7 Крезуб А. Умова Директорії УНР з німцями з дня 17.XI.1918 р. // Літературно-Науковий Вісник. - Львів, 1929. - Кн. 7. - С. 459.

** Головнокомандуючий Збройними Силами УНР.

стова. Роман Сушко вступив у переговори з німцями, які перебували і на залізничній станції і у місті, вимагаючи від них не втручатися у стрілецькі справи. 17 листопада після обіду до Фастова прибув другий ешелон Федора Черника. Зваживши на загрозу з боку німців (переговори Романа Сушка з місцевим німецьким гарнізоном ще не закінчилися), поїзд вирушив далі. Вночі на 18 листопада до Фастова прибув третій стрілецький ешелон. А в цю нічну пору, другий ешелон повільно пересувався до наступної станції після Фастова - Мотовилівки. В Мотовилівці поїзд зупинився. Сотник Ф. Черник вирішив решту ночі перебути на цій станції, а вдосвіта просуватись до наступної станції - Васильків. Про своє рішення Ф. Черник доповів телеграфом Роману Сушку, який перебував ще у Фастові. Ранком 18 листопада Ф. Чернику доповіла розвідка про те, що наступну станцію Васильків зайняв ворог. Ф. Черник, разом із підлеглими йому старшинами, опрацював такий план наступу: залізницею у напрямі на Васильків наступає стрілецький бронепоїзд* під командуванням Ф. Черника, водночас ліворуч залізничної колії - стрілецький наступ на чолі із В. Стефанишином, праворуч - із М. Загасвичем.

Декілька слів про ворожі сили. У Києві гетьманці прийняли термінові заходи з метою не допустити Січових Стрільців до столиці та ліквідувати повстання. Було зібрано найдобріші військові частини, і в ніч з 17 на 18 листопада вислано їх до станції Васильків. До складу цієї групи гетьманське командування включило: батальйон російських офіцерів, полк сердюків, підрозділи гетьманської гвардії при великій кількості скорострілів, кінноти та бронепоїзду. Група нараховувала понад 1 000 офіцерів і солдатів під загальною командою російського генерала, князя О. Святополка-Мірського.

Ранком 18 листопада, Січові Стрільці в шоломах з тризубами, прикрашеними червоними стрічками, цим символом червоної калини, на полях між станціями Мотовилівка та Васильків зустрілися з гетьманськими військовими частинами і вступили з ними у нерівний, запеклий бій. Гетьманці повели шалені атаки на стрілецькі позиції, але успіху не могли добитися. Десь тільки в середині дня праве стрілецьке крило захиталося. Був це момент бою, коли його результат міг бути не на користь повстанців. Але, як на щастя, саме в цю критичну хвилину, на мотовилівську станцію прибув перший стрілецький ешелон під командою Романа Сушка із сотнею О. Думіна, однією гарматою та чотирьома скорострілами. Тут же за ним до Мотовилівки прибув й третій стрілецький ешелон із штабом та сотнями І. Рогульського й М. Мареніна, однією гарматою і трьома скорострілами. Полковник А. Мельник, миттєво оцінивши обстановку, вислав на загрожене стрілецьке крило атаки половину другої сотні О. Думіна, а по фронту впровадив у наступ броньовик з гарматою, чотирьома скорострілами та четою Є. Зиблікевича - все це під проводом Романа Сушка. Нові стрілецькі сили повели стрімку, рішучу атаку, якої ворог не сподівався й почав у паніці відступати, зазнаючи величезних втрат. Після переможного Мотовилівського бою ні один січовий стрілець уже не сумнівався, що "Київ уже наш", що Директорія уже перемогла і що гетьманщині прийшов кінець. Але водночас стрільці зазнали й болючих втрат - полягли на Полі Слави найкращі старшини - Ф. Черник та М. Загасвич .

---

* Очевидець подав такі відомості про стрілецькі бронепоїзди: "Цей і пізніші Стрільські потяги виглядали так: напереді критий вагон із вирубаною передньою стіною. В ньому гармата готова до стрілу, захоронена валом міхів з піском. За ним площадка з двома скорострілами, захованими у валах пресованого сіна. Потім паровик. За ним криті вагони з піхотою. Вкінці площадка з двома скорострілами. Поміж командиром потягу, паровиком і гарматою проведено телефон. Потяг служив замість "панцирника" (Про це див.: Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів. 1937. - С. 108).

Роман Сушко, як командир імпровізованого стрілецького бронепоїзду в часі мотовилівського бою, згодом опублікував надзвичайно цікавий спогад, у якому йдеться про героїзм і відвагу, проявлену стрільцями під його проводом. Зваживши на те, що цей спогад не є великим за обсягом, подаю його без скорочень:

"Підчас відвороту Центральної Ради з Києва в лютому 1918 року 40 коростишівських семинаристів поступило добровільно до Української Армії і всі зголосилися до артилерії Січових Стрільців. Багато з тих молоденьких хлопців вигинуло в часі визвольних змагань і не один із них виявив себе справжнім героєм у цих безнастанних боях. Одну таку подію, в якій геройського вчинку доказали два коростишівські семинаристи, подаю на тому місці.

В бою під Мотовилівкою в листопаді 1918 року, в якому побідило Січове Стрілецтво проти кілька тисяч добровольців та сердюків, рішачим моментом був виїзд панцирника СС-ів на заді ворога. У хвилині, коли цей імпровізований панцирник в'їхав у мотовилівський ліс, обсаджений сильно противником, добровольці підложили на залізничнім шляху пороги, примонтовані навпоперек до рейок, з метою спинити панцирник. Щоби панцирник міг просунутись далше, треба було за всяку ціну усунути перешкоду. Та зробити це було дуже важко. Ворог під рясним обстрілом скорострільів та гармат держав шлях на панцирник. Тому, що положення вимагало посунення панцирника вперед, командант цього панцирника Р. Дашкевич* дав наказ усунути запору. До виконання цього важкого завдання зголошуються два коростишівські семинаристи добровільно і сміливо йдуть на певну загибель. Та щастя їм сприяло. Хоч були присипані цільним вибухом гранат, то наказ виконали, запору усунули, а іншим стрільцям вдалося їх в час витягнути на панцирник. Панцирник став тоді продовжувати своє діло і, в'їхавши у ворожі розстрільні, викосив ворожу обсаду та промостив шлях для наступу піхоти.

Цей подвиг двох геройських семинаристів причинився до вирішення славного мотовилівського бою в користь Січових Стрільців, які проломали цю важку позицію під Мотовилівкою, рушили далше вперед на захоплення української столиці - Золотоверхого Києва⁹.

Мотовилівська битва, так успішно проведена Січовими Стрільцями, битва, у якій надзвичайно здібним старшиною проявив себе Роман Сушко, була не тільки блискучою стрілецькою перемогою з воєнної точки зору - вона також мала й величезне політичне значення для Директорії УНР. Про це В. Кучабський писав: "...по всій Україні тим часом неслася телеграфічними дротами звістка про Стрілецьку перемогу. І де наспіла, скрізь наче від закляття будилися маси. Тисячі й десятки тисяч селян викопували поховані кріси, кидали сім'ю і йшли бити "гетьманців". Був це нестримний, могутній рух, якого ніхто не міг опанувати, друга хмельниччина, лише фастівський телеграф при штабі Директорії нотував цей рух десятками назв міст і містечок із коротким додатком: "Сьогодні взяте республіканськими військами з боєм..." Таким відгомонам залунала по всій Україні Мотовилівка Січових Стрільців"¹⁰.

Після успішно проведеного мотовилівського бою, щоби розвинути свій успіх, Січові

---

8 Про Мотовилівський бій див.: Українські Січові Стрільці. Упадок Гетьманату // Історія Українського Війська. - Львів, 1992. - С. 452-455; Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота // Україна. Наука і культура. - Київ, 1994. - Випуск 28. - С. 62-69; і Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 110-120 та інші.

* Р. Дашкевич згадував, що на панцирнику він командував тільки гарматною обслугою (Про це див.: Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота // Україна. Наука і культура. - Київ, 1994. - Випуск 28. - С. 66.).

9 Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - Календаріум - листопад.

10 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 119-120.

Стрільці, без відпочинку, повели наступ на відступаючого ворога. 18 листопада, пізнього вечора, Роман Сушко захопив Васильків, 19 листопада І. Рогульський - Глеваху, а І. Андрух - Боярку. Ворог відступив з Боярки в такій паніці, що забув знищити свій телефонний зв'язок із штабом у Пості Волинським, що дало можливість стрільцям підслуховувати усі штабні розмови. Цього ж 19 листопада стрілецький броневик обстріляв Жуляни - почалась нова фаза боїв, боїв за безпосередні підступи до Києва. На третій день після мотовилівського бою Роман Сушко зайняв Гатне й дійшов під Юріївку. Саме в цей час ворог отямився після своїх поразок і на лінії Жуляни - Юріївка вперше поставив поважний опір. Після затяжного бою стрільці все ж таки здобули Юріївку. А тим часом на допомогу стрілецьким частинам із Бердичева прибув Чорноморський Кіш, а із Фастова - броневик, і стрілецьке командування вирішило 22 листопада почати рішучий наступ на Київ. Стрілецькі частини повели цей наступ з фронту Крюківщина - Монастирський хутір у напрямку на Пост Волинський й далі, а Чорноморський Кіш з Боршагівок на Житомирське шосе.

Власне до цього періоду відноситься наступний спогад Р. Дашкевича: "21 листопада вивантажено гармати, коні, і батарея під командою сотника Дашкевича вирушила на фронт. Рушила до села Поштова Віта, щоб стати на позицію з обстрілом Посту Волинського, Жулян і київських передмість. На станції у Боярці залишився сотник Дмитро Бурко з кількома гарматами. Він мав зайнятися постачанням обох батарей.

2-га батарея вирушила в дорогу. Тяжка була ця їзда. Більшість коней були верхові, незвичні ходити у запрязі, а до того ще й тягнути важкі гармати. Батарейна похідна колона розтягнулася. Мучилися гармаші, мучилися коні. Коли б так у дорозі в тому часі хтось напав на батарею, то була б дуже прикра справа, на щастя, ніхто не нападав. Щойно надвечір батарея дотягнулася до Поштової Віти, де стояла команда куреня із сотником Сушком. Дальше їхати було годі.

Командир батареї дістав інформацію у сотника Сушка про становище на цьому відтинку. Виходило з інформації і по мапі, що найближче село Гатне обсажене сотнею сотника Чмоли. Піхота цієї сотні тримає фронт на краю лісу на північ. Ліс тягнувся на яких два кілометри від Гатного, у бік Жулян і Києва. Поза лісок далі до Жулян і київських передмість були поля. Після таких інформацій сотник Дашкевич вирішив переночувати в селі Поштова Віта, а досвіта, доки буде ще морок, виїхати до Гатного і там поставити батарею на позицію на краю села, за лісом, який за звітами був обсажений піхотою"¹¹.

А в цей час в Білій Церкві було залишено сотника А. Домарадського та інших старшин й підстаршин для організації і вишколу селянських мас, яких туди скеровували після наказу директорії про загальну мобілізацію. Ці новосформовані "селянські" частини відправляли в Боярку, де проходила їхня остаточна реорганізація. З напливом до стрілецтва все нових і нових підрозділів, наступила необхідність реорганізації всього Січового Стрілецтва, яка була здійснена 28 листопада. "Ось так за тиждень від 21 листопада заімпровізовано Дивізію Січових Стрільців, - відзначав В. Кучабський, - зложеною з двох полків. З них, перший був під безпосереднім проводом Січових Стрільців, розкинутих по всьому полку. З цього полку перший курінь Романа Сушка, в якому осталися ще дві давні Стрілецькі сотні в повному складі, був найкращий. Слабше представлявся п'ятисотенний третій курінь, якого командиром став після

---

11 Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота // Україна. Наука і культура, - Київ, 1994. - Випуск 28. - С. 69-70.

наладання постачання Василь Кучабський, бо для його сотень не вистачило Стрілецьких старшин і до них приділено лише по кількох Стрілецьких підстаршин і рядовиків. Найслабший був другий курінь Івана Чмоли, бо в ньому було найменше Січових Стрільців. Та все ж цей перший полк був цілком боєздатний, здібний і до оборони, і до досить сильних наступів, накази виконував досить точно і в маршах бував видержливий"¹².

Цікаву й надзвичайно влучну характеристику Січовому Стрілецтву цього періоду дав згодом С. Ріпецький, який зазначав: "Про цей період історії Січових Стрільців писав один із його найактивніших учасників (Василь Кучабський. Автор.): "Січові Стрільці робили на сторонніх у тих днях враження загіпнотизованих, людей сліпих і глухих на все, що довкруги діється, які знають лише одну мету: організацію здобуття столиці... "Святі якісь люди йдуть на Київ, - іноді говорили селяни, - вони нічого для себе не бажають. Усе дають за волю народу". Були це часи ніколи перед тим і ніколи потім незрівнянного героїчного підйому Січового Стрілецтва, про який з найвищим подивом висловлювалися усі очевидці". Повищі слова Василя Кучабського вповні потверджує голова Директорії В. Винниченко: "Військове становище наше було не з блискучих. Не було офіцерів, не було одягу, не було зброї... Розуміється, за два-три тижні неможливо зорганізувати, навіть в найкращих обставинах, армії. І треба зазначити, що Січові Стрільці робили просто чудеса енергії, спритности, сміливости і працездатности... Українське селянство і робітництво, сформоване Січовими Стрільцями у сильне, дисципліноване й озброєне військо, почало все виразніше і виразніше перемагати"¹³. Можемо пишатися, що серед тих небагатьох, хто до створення Січового Стрілецтва в цей час, приклав усі свої зусилля, увесь свій досвід, військові знання і організаторські здібності, був Роман Сушко.

На 27 листопада був запланований новий стрілецький наступ в бік столиці. Але він зірвався через наступне: по-перше, з'ясувалось, що війську бракує кваліфікованих старшин, і, по-друге, що селянські маси, призвані до війська, є слабо підготовленими у військовому відношенні та недостатньо озброєними. Крім того, успішному наступу на Київ перешкодили німці, які саме в цей час поспішно покидали Україну. Вони почали вимагати від Директорії припинити всякі бойові дії на підступах до столиці й скласти про це відповідну угоду. Така угода була складена, і, щоб унеможливити будь-які сутички між військами Директорії і німцями, вночі з 29 на 30 листопада повстанські війська припинили на усьому фронті свій наступ і зайняли лінію оборони, яка проходила: Підгірці - Глеваха - Жернова - Богушівка - Будова - Буча - Гостомель. Це перемир'я повинно було тривати до часу виїзду німців з України.

У 20-их числах листопада, на бік Січових Стрільців перейшли національно-свідомі сердюки - кінний Лубенський полк під командою Ю. Отмарштайна, який згодом стане найближчим соратником й товаришем Романа Сушка, і про якого мова ще піде згодом.

В кінці листопада протигетьманське повстання охопило усю Україну, і зупинити його було уже неможливо. Тому війська Директорії уже не могли притримуватися обіцянок, які вони дали німцям. Стрілецьке командування переїхало з Боярки до Фастова. 3 грудня на базі трьох дивізій: Січових Стрільців, Чорноморців, Дніпровців та багатьох інших, більших й менших підрозділів, наказом Директорії, був створений Осадний Корпус на чолі з Є. Коновальцем. На 10 грудня Осадний Корпус нараховував біля 50 000 багнетів та 48 гармат, із яких 5 000 піхотинців та 6 батарей були сформовані Січовими Стрільцями. З 12 на 13 грудня українські пов-

---

12 Кучабський В. Січові Стрільці. Восно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 128-129.

13 Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. - Львів, 1995. - С. 267.

станські війська повели загальний наступ на Київ. Після дводенних завзятих боїв, російсько-німецькі військові частини - опора гетьманату, були розгромлені, і 14 грудня, відділи Січових Стрільців та частини Дніпровської дивізії увійшли до столиці. Цього ж, 14 грудня, гетьман П. Скоропадський відмовився від влади й при допомозі німців, виїхав до Німеччини. Так закінчилась друга доба української державності - доба Гетьманату.

15 грудня Директорія Української Народної Республіки урочисто вступила до Києва. На Софіївській площі відбувся молебень та великий військовий парад, у якому на чолі свого куреня Січових Стрільців брав участь й Роман Сушко. Населення столиці надзвичайно тепло зустріло стрілецькі відділи, всюди лунало багатоголосе "Слава!", "Слава!", "Слава українському війську!", "Слава Січовикам!" - полетіли шапки вгору, чулися оплески, - так згадував цю зустріч сотник Осип Думін. Під час урочистостей, як згодом згадував Роман Дашкевич, "...було багато промов. Вітали Директорію. Говорив голова Директорії Володимир Винниченко. Головний Отаман Симон Петлюра у своїй промові, сказати б, здавав військовий звіт з перебігу цілого повстання і війни проти добровольців, гетьманців і німців. Головного Отамана вітали всі присутні дуже щиро рясними оплесками. Головний Отаман підніс воєнні заслуги командирів військових частин, а заразом підвищив їх у військових ступенях. Першого згадав полковника Болбочана, якого підніс до ступеня отамана, тобто генерала. Далі відзначив полковників - Євгена Коновальця і Андрія Мельника, і підвищив їх до ступенів отаманів, сотників Романа Сушка, Івана Чмолу, Василя Кучабського підвищив до ступенів полковників. Головний Отаман відзначив воєнні заслуги в усіх боях за Київ стрілецької артилерії і підвищив командира гарматної бригади Січових Стрільців сотника Дашкевича до ступеня полковника. Крім цього, підвищив у ступенях ще командирів інших військових частин. На другий день проголошено ті підвищення в наказах по цілій армії"¹⁴.

Початок третьої доби української державності - доби Директорії Української Народної Республіки відзначався надзвичайно складним внутрішнім та зовнішнім становищем України, яка на цей час була з усіх боків оточена ворожими військовими силами. На півночі все ще стояв більшовицький фронт - Росія переживала голод й більшовики намагалися одержати збройним шляхом український хліб. Проти більшовиків на Правобережжі не було ніяких українських збройних сил - усі були зайняті протигетьманським повстанням. На схід відступали рештки російських добровольчих військ, які були сформовані на Україні в часі гетьманату й могли загрозити незалежності держави. На заході, в Галичині, йшла запекла війна з Польщею. На півдні румуни зайняли Бессарабію та Буковину. В Одесі висадився десант Антанти - головним чином французькі війська й під їхньою охороною почалось формування російської добровольчої армії, метою якої був похід через Україну до Росії проти більшовиків та відновлення "єдиної неподільної Росії".

Хоча доба Директорії й була продовженням доби Центральної Ради, хоча й були відновлені усі закони, які діяли в цьому часі, хоча й було ухвалено закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу, все ж таки основні селянські маси не розуміли політики нової влади і вірили більше пропаганді більшовицької Москви, ніж цій владі. Власне в цьому часі так зване "Тимчасове робітничо-селянське правительство України" в Москві спрямувало на Лівобережжя російські більшовицькі війська. Разом з цим, по усій Україні піднімались повстання, пере-

---

14 Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців в боротьбі за Золоті київські ворота // Україна. Наука і культура. - Київ, 1994. - Випуск 28. - С. 76-77.

важно селян, проти директорії, організовані російськими більшовицькими агентами та своїми, українськими "революціонерами". Як на зло, збройні сили Директорії, які б повинні були приборкати всякого роду більшовицьку агресію та їхні протидержавні виступи, охопила загальна деморалізація, війська стали не опорою своїй владі, а загрозою для цієї української влади.

Про цей період П. Мірчук, історіограф майбутньої ОУН, писав наступне: "...потворилися повсюдно самостійні повстанчі загони отаманів: Зеленого, Шинкаря, Соколовського, Ангела, Григорієва, Волоха, Божка, Оскілка та інших, які головну увагу звертали не на військове діло, а на партійне політиканство. Тому, хоч в час протигетьманського повстання і в перших тижнях після нього, Армія УНР начисляла до триста тисяч озброєного люду, то вартість тієї армії від військовим і політичним оглядом була дуже проблематична. ...Крайню шкідливість такої системи побачили шойно тоді, коли більшість партійних "отаманів" зрадили уряд Української Народної Республіки й перейшла на сторону большевиків, бо їм - не подобалась "партійна лінія" керівників УНР і із 300-тисячної армії залишилось вірними урядові УНР заледве 30 тисяч вояків, з чого половину становив Корпус Січових Стрільців"¹⁵.

Виходячи із вищевказаного, єдиною надійною військовою опорою для Директорії були в цьому часі Січові Стрільці. Безпосередній учасник цих подій В. Кучабський згадував, що на початок Січня 1919 року "бачучи безвартність до краю розложених військ Директорії, зібраних підчас протигетьманського повстання, Командування Осадного Корпусу рішило зужити всі сили давнього білоцерківського Стрілецтва не на опанування рідних Дніпровських Дивізій чи Хвастівських Куренів, а на формування цілком нових військ, що їх вияколювали і виховували Стрілецькі старшини довгий час. Ось так мало створитися нове Січове Стрілецтво, яке повинно було не вступатися своєю вартістю давньому, з часів Центральної Ради чи Білої Церкви"¹⁶.

Далі В. Кучабський відзначав, що на початок січня 1919 року було сформовано Дивізію Січових Стрільців, якою командував полковник Роман Сушко*, до якої "приділено крім 1-го і 2-го пішого полку, кінноти, скорострільів та батарей Січових Стрільців, ще останки 1, 2 і 3 Сердюцьких піших полків, що залишились в Києві ще з часів гетьманщини. Сформовано з них 3-ій полк Січових Стрільців, який поповнено Стрілецькими старшинами, починаючи з ним Січово-Стрілецький військовий вишкіл. Останки 4-го Сердюцького полку переіменовано в 4-ий полк Січових Стрільців і поповнено його скорострільною сотнею Січових Стрільців і одним куренем давніх протигетьманських повстанців. З уваги на те, що в цьому полку був давній, доволі гарний старшинський склад, який і підчас повстання здебільша виступив проти Гетьмана, залишено його без змін. У перших днях січня 1919 року до Дивізії Січових Стрільців прибуло коло 2 000 новобранців з Галичини. Ними почасти поповнили існуючі вже полки, а з 10 міцних, кожна поперх 150 мужа, сотень сформовано Вишкіл Січових Стрільців під командуванням Миколи Бісика, в якому під проводом Володимира Чорнія почалося живе військово навчання. Командування Дивізії Січових Стрільців звернуло головну увагу на 1 і 3 полки та Вишкіл, маючи на меті з тих трьох частин створити нове Січове Стрілецтво...

Разом у Дивізії Січових Стрільців начислювали всієї піхоти до 7 000 багнетів самого лише бойового складу. Коли б Дивізія мала змогу хоч би лише один місяць довше спокійно формуватися, то війна з большевицькою Московщиною імовірно була б розвинулася пізніше бага-

15 Мірчук П. Євген Коновалець. - Торонто, 1958. - С. 49-50.

16 Кучабський В. Січові Стрільці. Восно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 148.

* В усіх арміях світу командир дивізії завжди у ранзі генерала. Роман Сушко такої ранги не мав, а це свідчить про його високі військові здібності та непересічний талант командира.

то корисніше для України, ніж це сталося"¹⁷. Дивізія полковника Романа Сушка була найкращою військовою частиною Осадного Корпусу Є. Коновальця, який знаходився в Києві.

Саме в цей час розпочався новий наступ російських більшовиків на Україну. Ворог мав у своєму розпорядженні армію, яка нараховувала біля 86 000 бійців і оперативно поділена на три групи: перша йшла в напрямі Харкова, друга - наступала на Київ, третя була резервною для двох перших. Ворог мав тоді на озброєнні 170 гармат, 427 скорострільів, 15 літаків та 6 бронепоездів. Йшли більшовики на завоювання України під гаслом "допомоги советському уряду України"*, а очолювали цей наступ Антонов, Сталін та Затонський¹⁸.

У відповідь на більшовицьку агресію Генеральний Штаб Армії УНР зорганізував чотири армійські групи: Лівобережну (комендант П. Болбочан). Північну, на чолі з В. Оскіпком, Південну (під командою О. Грекова) та Дністрянську (проти румунів). У січні було розформовано Осадний Корпус - одна бойова група під проводом полковника Романа Сушка перейшла на Лівобережжя, щоби зупинити більшовиків на київському напрямі, а друга, на чолі з О. Думінім, виступила на південь проти повстанців, й третя, очолена сотником І. Рогульським - почала діяти на півночі.

В половині січня 1919 року перевтомлені безперервними боями Дніпровські військові частини готувались здати більшовикам Полтаву і відступати у напрямі Кременчука. "На виходу їм, - згадував В. Кучабський, - Дивізія Січових Стрільців почала наспіх організувати Ударну Групу Січових Стрільців під командуванням Романа Сушка з Начальником Штабу старшиною Генерального штабу Б. Сулківським. В склад Групи ввійшли: 2-ий курінь І-го полку Січових Стрільців з Захарчуком, разом усієї піхоти 1 800 багнетів, кінний Лубенський дивізіон - 200 шабель, 2-га батарея Січових Стрільців Михайла Кураха, І-ша гавбічна батарея Ничая, технічний курінь з ремонтним потягом для направи залізниць і мостів і броневі потяги - "Стрелець" та "Дорошенко".

...Ударна Група Січових Стрільців вирушила на Лівобережжя. Авангарда цієї групи - 2-ий курінь І-го пішого полку Січових Стрільців прибуває під Полтаву 17 січня 1919 року - запізно, бо перевтомлені Запоріжці якраз здали місто, поспішно відступаючи на Кременчук перед большевиками, що наступали з Харкова. Авангарда Січових Стрільців здобуває сильним ударом частину Полтави, але загрожена глибоким ворожим обходом уже 19 січня мусить її покинути. Тут наспіли головні сили Ударної Групи й почали закріплюватися на ріці Псьол. Тимчасом зв'язок із Запоріжцями, що відступили аж в Кременчук, загубився. Рівночасно без належного опору падає на півночі Ворожба, Конотоп і Бахмач, а швидко потім большевики здобувають Чернігів, Крути й Ромни: Чорноморська й Сіра Дивізії потрохи розкладені большевицькою агітацією, а потрохи загрожені повстаннями в запіллі, втрачають свою боєздатність. Не помагає відбиття Ударною Групою Гадяча й Ромен від большевиків та зліквідування - не зброєю, а переконанням, селян, що зле роблять, - викликаних лівими українськими колами повстань: розкладу й відступу частин, що досі боронили північних кордонів України, це не спиноло. З усієї Сірої Дивізії залишилося лише кількості багнетів, а в Чорноморців найсиль-

---

17 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 148-149.

* 25 грудня 1917 року в Харкові більшовики проголосили "Республіку Рад". Згодом створили й "робітничо-селянський" уряд, який не мав підтримки українського народу, але використовувався більшовицькою Росією в її планах окупації та пограбування України.

18 Див.: Стахів М. Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії советської Росії. - Тернопіль, 1993. - Книга 2. - С. 31.

ніший полк, під проводом найкращого їхнього старшини Царенка, начислював 90 мужа. На оборону столиці від Чернігівщини Ударна Група мусить вислати туди кінний дивізіон, а сама zagrożена, що їй відітнуть шлях у Київ, відступає в Гребінку, раз-у-раз здержуючи своїми випадками наступаючого з Полтави ворога.

Ось так Ударна Група стала самотнім оборонцем Лівобережжя. Під Гребінкою Ударна Група Січових Стрільців здобула останню велику перемогу..."¹⁹

Бойовим діям Ударної Групи Січових Стрільців на Лівобережжі, й особливо боям по ліквідації повстання отамана Хименка, яке він підняв проти Директорії, полковник Роман Сушко присвятив свій знаменитий нарис "Брат на брата. (Матеріали до історії Ударної Групи С.С.)". Нарис включено до цієї книги, тому нема потреби переповідати його зміст. Тут зверну увагу лише на організації й бойові дії по придушенні виступу Хименка та на причинах успіху підрозділів Січових Стрільців.

Отже, сили Хименка: "В час перегруповання Ударної Групи одержано про повстанців Хименка і Ангела такі відомості. Захвативши Золотоношу, базу Чорноморської Дивізії, Хименко згрупував там три полки: корсунський, черкаський і гарнізон Золотоноші в силі 2 500 піхоти, дивізіон кінноти (500 шабель), легкі і гавбичні батареї, панцирний поїзд і автопанцирний дивізіон Чорноморської Дивізії". Сили Січових Стрільців: "Для ліквідації Хименка штаб Ударної Групи призначає І-ий піхотний полк Січових Стрільців, панцирник "Стрілець" і "Чорноморець", гавбичну батарею та ремонтний поїзд з технічним курінем, а з браку всякої кінноти, імпровізує кінну розвідку з гарматчиків 2-гої батареї Січових Стрільців. Загальний провід у руках сотника Домарадського, команданта куріня"²⁰.

Перебіг бою докладно подав полковник Роман Сушко у вказаному вище нарисі, а наслідком цього бою було: "Побіда була за нами. Ворог лишив на полі понад 300 убитих і ранених, біля 400 ранених осталося по найближих селах. Ми захопили біля 500 полонених, в тім числі помічника Хименка, масу зброї і скорострелів. Ворог залишав Золотоношу і утік на Черкаси. Після такої різни він цілком зліквідований. У одній могилі тільки під селом Городищем поховано 138 убитих. Другу подібну могилу викопано під Петропавлівською Слобідкою. Курінь Січових Стрільців стратив: 5 сотня - 5, 6 - 4, 7 - 1, 8 - 2, згинув командант батареї сот. Ничай та 6 гарматчиків. Були також ранені в охоронній сотні і в Чорноморцях. Зізнання полонених виявили: рахуючи на значну кількість своїх сил (в бою було 2 000 піхоти, 500 шабель, панцирник і батарея), штаб Хименка з надмірною самопевністю виступає не до бою, а "машерує" накрити штаб Ударної Групи і "вирізати" Австрійців та Мадярів*... Бій під Гребінкою остане побідою одного куреня І-го піхотного полку Січових Стрільців над повстанчою бригадою от. Хименка: 300 проти 2 500. Це клясичний примір переваги горстки дійсного правильного війська над безголовою, хоч сміливою масою. Побіда одного над вісьмома, робить всякого героєм-борцем. Мінімальні наші втрати в убитих і ранених (1:40) це клясичний примір сили і незнищимости вишколеного і здисциплінованого та ідейного босвіка, - його перевага над товпою без відповідної керми"²¹.

---

19 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 150-153.

20 Сушко Р. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців) // Календар "Червона Калина" на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 55.

* Більшовицька пропаганда розповсюджувала, й то не безуспішно, брехливі чутки про те, що Січові Стрільці - це чужі українцям військові формування, у складі яких не українці, а австрійці та мадяри (угорці).

21 Сушко Р. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців) // Календар "Червона Калина" на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 56-57.

Серед великої кількості мемуарної літератури, більших чи менших за обсягом нарисів та спогадів, досліджень історичного плану, авторами яких були безпосередні учасники національно-визвольної боротьби, полковник Роман Сушко чи не вперше підняв проблему братовбивчої війни, глибоко переживши цю страшну трагедію, яка не одне століття руйнувала нашу націю і завжди приводила Україну до втрати нею державності. Писав наступне: "Але душа Січового Стрільця відчула тяжко трагедію цієї різни, це трагічне непорозуміння і прокляття несвідомої української маси. Ось один епізод з братоубійчих змагань під Гребінкою. Після бою стрілець привів групу полонених, в її числі і свого рідного брата. Озвірілість його інстинкту - як наслідок нерівної борні - найшла вияв в тому, що він плакав. Плакав гірко і обкладав свого брата поличниками та кричав: "Ти дурню, ти виродку, чого ж ти хочеш, за що ж ти різати хотів мене? Який же я Мадяр, коли нас одна мати родила!" І хто ж не відчуває цієї глибокої трагедії наших визвольних змагань? Хіба такі злочинці і провокатори, як Хименко.

Якраз три роки після цього трагічного походу брата на брата під Гребінкою, стрінулись в румунській тюрмі два противники, учасники бою: старшина Січових Стрільців Кичун і повстанський ідеолог Ангел. Розговорились, пригадали собі момент цієї борні. "Ех, дурні ми були тоді, - сказав Ангел, - не розуміли, не доросли до того, щоби розуміти вас, Січових Стрільців". Занавіса над таємністю 1919 р. на Україні розкривається. Упав Великий Богдан, Мазепа, Дорошенко, Орлик - не видержали 1919 р. і Січові Стрільці..."²²

Про Ударну Групу Січових Стрільців, яка діяла на Лівобережжі, залишив свої спогади також Є. Коновалець. Він писав: "Окремий відділ полковника Сушка виїхав на допомогу Запорізькому Корпусові в напрямку на Полтаву. Але здержати не так большевицькі війська, як скорше відступаючі здеморалізовані українські частини, ніяк не вдавалося. Моральне пригноблення, викликане несподіваними поразками на фронті та політичними невдачами Директорії, остаточно рішення залишення Києва. Після відступу з Києва Команда Січових Стрільців старалася це одним наступом захопити столицю, але ця спроба не вдалася. Всі ці невдачі настільки ослабили морально Січових Стрільців, що необхідно було відтягнути їх, бодай на яких два тижні, в запілля. Як район для відпочинку й реорганізації призначила Головна Команда Січовим Стрільцям Проскурів*" ²³.

Підсумовуючи вищесказане, коли більшовики захопили більшу частину Лівобережжя і спрямували свій головний удар на Київ, появилися нові, ворожі Директорії, сили: повстанські загони так званих "отаманів" Махна, Григорієва, Зеленого та інших, які, зрадивши національні інтереси України, перейшли на бік ворога. Крім того, під більшовицьким впливом, в тилу української армії спалахнули різні місцеві селянські повстання, які своїми діями нищили боєздатність фронту. В таких умовах українські війська змушені були 5 лютого залишити Київ, а декілька днів скоріше, 1 лютого, Директорія переїхала до Вінниці. 11 лютого В. Винниченко зрікся свого головування в Директорії, а його обов'язки перебрав Головний Отаман Симон Петлюра. "...Тут стало очевидне, - писав В. Кучабський, - що лише поява міцно зорганізованої більшої регулярної частини може змінити безнадійне положення на Східньому фронті. Тому Стрільська Рада рішила, що слід усі Стрільцькі частини, що були розкинені по всьому фронті, стягнути з фронту в глибоке запілля, там поповнити їх бодай у міцну дивізію і щойно тоді

---

22 Сушко Р. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців) // Календар "Червова Калина" на 1928 рік. - Львів, 1927. - С. 58.

* Проскурів - колишня назва міста Хмельницький.

23 Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Золоті ворота. - Львів, 1937. - С. 299.

вислати як одноставний відділ для наступних чинів на фронті. До цього проекту Штаб Дієвої Армії УНР прихилився. 26 лютого давнє Командування Осадного Корпусу передало Східний Фронт полк. Хилобоченкові і його Начальникові Штабу полк. Генерального штабу Олександрові Мишковському. Рівночасно знято з фронту всі частини давньої Дивізії Січових Стрільців, перекидаючи їх у глибоке запілля в район Проскурова й Старо-Константинова. На фронті залишився лише 4-ий піший полк Січових Стрільців у т. зв. північній Групі під команду Романа Сушка, яка боронила Коростеня, а потім доступу до Житомира, і 2-ий піший полк Січових Стрільців у групі отамана Оскілка, борючись під Коростенем, Олевськом і Мозирем. Ці вояки вернулися до Січового Стрілецтва щойно згодом. Скупчення Стрілецьких частин у спокійнішому запіллі й швидко переведена їхня реорганізація спасла Січове Стрілецтво, а це немало причинилось до того, що большевикам не вдалося цілком зліквідувати війська, а з ними й існування УНР вже під весну 1919 року"²⁴.

У лютому - березні більшовики повели наступ у двох напрямках: на Мозир - Коростень, з метою вклинитись між військами Директорії та військами Української Галицької Армії, та у напрямі з Кременчука на Бірзулу, щоби відрізати їх від військ Антанти. 6 березня Директорія переїхала з Вінниці до Проскурова, а більшовики в цей час захопили Бердичів, Козятин та Вінницю. За цей час українська армія встигнула дещо впорядкувати свої війська, підготувати резерви, й у половині березня перейти до протинаступу, з метою визволити від більшовиків Правобережжя. Перший її удар був спрямований в район Бердичева та Козятина, щоби зліквідувати зосереджену там більшовицьку групу. В кінці березня три полки Січових Стрільців кілька днів вели наступ на Бердичів, який обороняли сім більшовицьких полків. В цих боях Січові Стрільці понесли значні втрати й змушені були відступити у напрямі Шепетівки, в якій два їхні полки тримали оборону проти цілих двох більшовицьких бригад.

Північна група українського війська провела наступ на Сарни та на Коростень - Мозир, прямуючи на Житомир. Більшовики в цей час відступили на лінію Прип'яті. В околицях Козиря частина І-ї більшовицької армії перейшла на бік Директорії. Зайнявши Коростень, відділи цієї групи спрямували свої удари в тили ворога, дислокованого в районі Житомира з метою перешкодити відступу бердичівській групі більшовиків у бік залізниці Козятин - Київ. Водночас на цю більшовицьку групу вдарили: із заходу Корпус Січових Стрільців, а з півдня - частина Запорізького Корпусу, спрямувавши свої удари на Тарашу. Але, коли ця операція набрала свого успішного розвитку на користь Армії УНР, війська Антанти 6 квітня несподівано покинули береги Чорного моря й тим відкрили правий фланг української армії. Одночасно командант Північної групи В. Оскілко здійснив військовий переворот з метою захоплення влади, й тим здеморалізував війська групи. Ці моменти вміло використали більшовики, та, підкріплені новими силами, почали рішучий протинаступ у напрямі на Вінницю, Жмеринку, Проскурів й Кам'янець-Подільський. За квітень їм вдалося зайняти майже усе Правобережжя. Армія УНР опинилась на північному Поділлі та на Волині й там почала перегрупування своїх сил та підготовку до нового наступу з метою визволення України від більшовиків. До Рівного, у новому складі, перебралася Директорія й там 9 квітня було сформовано новий уряд²⁵.

У травні 1919 року більшовики великими силами почали наступ на Кременець. Місто захищав відділ Січових Стрільців під команду полковника Романа Сушка. Ворог, збагнувши

---

24 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 161.

25 Див.: Історія Українського Війська. - Львів, 1936. - С. 458-460.

що перед ним добре зорганізовані військові сили, не вдався до штурму міста. Але при загальному відступі Армії УНР, відділ Січових Стрільців змушений був відійти до Підкаменя й далі до Тернополя. В травні Армія УНР вела боротьбу на Волині й Поділлі, і проти польських військ генерала Ю. Геллера, і проти більшовицького наступу. Український уряд змушений був 24 травня укласти перемир'я з поляками, що дало змогу провести реорганізацію армії. Було створено чотири армійські групи: Січових Стрільців, Запорізьку, Волинську та Південно-Східну, загальною кількістю 15 000 старшин й стрільців. Силами цих груп на початку червня було проведено наступ проти більшовицьких військових сил, наслідком якого було здобуто південно-західне Поділля.

У червні 1919 року уряд переїхав до Кам'янця-Подільського, який став тимчасовою столицею УНР. На початку червня у Запорізькому Корпусі почався заколот, спрямований проти його командира - отамана О. Волоха, який намагався зрадити український народ в його боротьбі за державність, почавши переводити корпус на "радянську платформу". Проти цього виступив полковник П. Болбочан*, який без відома командування проголосив себе командиром Запорізького Корпусу, коли цей дислокувався в Проскурові. Уряд в Кам'янці-Подільському, в якому переважали соціалісти, провів суд, який відсторонив П. Болбочана від командування корпусом, його арештували й за рішенням цього суду - розстріляли. Так соціалісти розправилися з видатним українським військовим діячем і самостійником, ворогом усяких "соціалістичних ідей". А Волоха, який згодом перейшов на бік більшовиків цей суд виправдав.

Коли почався у Запорізькому Корпусі заколот, то штаб Головного Командування прийняв рішення використати Окрему Групу Січових Стрільців під командування полковника Романа Сушка для ліквідації цього виступу. Про це Є. Коновалець писав: "...повідомлено мене по телефоні з Чорного Острова зі Штабу Головного Командування, що от. Болбочан самочинно проголосив себе у Проскурові командантом Запорізького Корпусу, та що Окрема Група Січових Стрільців під командування Сушка, яка стояла недалеко Проскурова, отримала з Гол. Командування наказ ліквідувати цю авантюру. За мою інтервенцію здержано наказ, даний Гол. Командуванням полк. Сушкові. Я стояв на становищі, що нова історія з от. Болбочаном є внутрішньою справою Запорізького Корпусу, а ніяким державним переворотом, вимагаючим надзвичайних заходів реагування, як нпр. Оскілівський, та що годі вживати Січових Стрільців для жандармської служби в запілля і на фронті, тим паче в той час, коли під Шепетівкою йдуть найгарячіші бої Корпусу СС з большевиками. Слідуючого дня звідомлено мене не тільки про те, що Болбочан арештований і переведений до Чорного Острова, але й, що військовий надзвичайний суд присудив його до розстрілу..."²⁶

Тепер уже важко збагнути, які б були дії Романа Сушка в ситуації, коли б йому довелося "ліквідувати" виступ полковника П. Болбочана, адже він особисто весь час стояв на державницьких позиціях і всякий "соціалізм" в армії та її "советизація" були для нього несприйнятливі. Крім того, він особисто знав П. Болбочана ще від часу, коли було підписано Берестейський мир, а уряд Центральної Ради перебував на Волині. Власне тоді українські війська під

---

* Болбочан Петро (1883-1919), полковник Армії УНР, з осені 1917 - командувач Українським Республіканським полком у складі 2-ї Сердюцької дивізії, боровся проти наступу військ Муравйова на Україну, отаман 1-ї Запорізької дивізії (1918), командувач Запорізьким корпусом і всім військом Лівобережної України за Директорії. Після відступу на Правобережжя командних постів не займав. У червні 1919 у Проскурові зробив спробу самовільно очолити Запорізький корпус і за вироком Військово-польового суду був розстріляний біля ст. Балин на Поділлі (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. I. - С. 152).

26 Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 304.

командою і сотника Романа Сушка, і полковника Петра Болбочана спільно звільняли українські землі від більшовиків.

В першій половині червня 1919 року полковник Роман Сушко у Збаражі прийняв командування Окремим Загоном Січових Стрільців, сформованого із розрізнених запасних військових частин. У складі загону були дві сотні - піша та кінна, на озброєнні яких крім особистої зброї, нараховувалось ще й 24 скоростріли. Зосередившись у селі Малинки на Вінничині, в ніч на 13 червня, загін виступив проти більшовицьких військ, які зайняли лінію оборони через села: Терешки - Решнівка - Леденка - Пелехівка на Проскурівщині. Відтак загін Романа Сушка обороняв Красилівські мости на річці Случ. Але під шаленими ударами переважаючих сил ворога й під безперервним ворожим обстрілом, загін змушений був відступити до містечка Миколаїв й далі на Чорний Острів. 21 червня пройшли великі бої під Чорним Островом, у якому брали участь 6 полків Січових Стрільців проти 5-ти ворожих піших полків, підтриманих одним з половиною полком кінноти. Успіх бою був не на користь Січових Стрільців - змушені вони були на деякий час відступити.

В часі, коли Армія УНР після виснажливих боїв змушена була відступити до кордонів Галичини та Волині, Українська Галицька Армія, знесилена безперервними боями, відступила до річки Збруч - яка до 1917 року розділяла Австро-Угорську та Російську імперії. 15 липня 1919 року уряд Директорії та Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич підписали постанову про перехід УГА за Збруч і влиття її в Армію УНР. (Ще 21 січня у Києві було урочисто проголошено Акт Злуки ЗУНР з УНР). 17 липня на територію Української Народної Республіки, за Збруч, перейшла УГА у складі: 49 800 старшин і стрільців із 603 скорострілами й 187 гарматами. Особовий склад армії відзначався надзвичайно високою національною свідомістю, бажанням боротися за становлення незалежної держави - Української Народної Республіки.

16 липня 1919 року, коли деморалізовані більшовицькі війська швидко відступали з України, командування Армії УНР організувало дві дивізії Січових Стрільців. Полковника Романа Сушка було призначено командиром II Дивізії (2-ї Січово-Стрілецької). Дивізія Р. Сушка нараховувала 2 800 старшин і стрільців²⁷. Згодом дивізія у боротьбі з більшовиками понесла значні втрати. Про ці Стрілецькі Дивізії В. Кучабський писав: "Після переформування Стрілецьтва в дві дивізії у липні 1919 року Командиром I-ї Дивізії був Іван Рогульський, після покійних Федя Черника й Івана Андруха та попри покійного Володимира Стефанишина, найбільш бойовий старшина Січових Стрільців, а командиром 2-гої Дивізії був Роман Сушко. Начальниками Штабів були: старшина Генерального Штабу в I-ій Дивізії Всеволод Змієнко, після нього ж Валентин Сологуб, а в 2-ій - покійний Юрій Отмарштайн"²⁸.

20 липня Січові Стрільці провели вдалий наступ і розгромили в районі Чорного Острова (сучасна Хмельницька область) більшовицьку Богунівську бригаду, а 21-22 липня біля сіл Гриців, Карабчаїв та Рудки (тепер села Ружицького району Хмельницької області) вщент розгромили одну із найсильніших більшовицьких військових частин - Таращанський полк. Ці перемоги дали змогу Січовим Стрільцям 29 липня захопити Чорний Острів.

На початку серпня 1919 року розпочався спільний похід Армії УНР та УГА проти більшовиків у напрямках на Київ та Одесу. Але, в цей же саме час, незалежно від українського стратегічного плану, генерал А. Денікін, який очолював білогвардійську так звану Добровольчу

---

27 Шанковський Л. Українська Галицька Армія. - Львів, 1999. - С. 222.

28 Кучабський В. Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 164.

армію, метою якої було відновлення старої російської імперії, розпочав також свій наступ на Київ проти більшовиків. Об'єднані українські армії 2 серпня, ведучи завзяті бої з відступаючими більшовицькими військами, пройшовши через Шепетівку, Жмеринку, Вінницю, Бердичів, Житомир, 31 серпня увійшли до Києва. В цей же саме час, лівим берегом Дніпра, до столиці вступили військові частини Добровольчої армії. В такій ситуації українське командування, щоби не допустити збройного конфлікту між двома противниками більшовиків, відтягнуло свої війська з Києва на південний захід від столиці.

В цей час між Директорією УНР та урядом ЗУНР виявилися значні розходження в поглядах на стратегію подальшої боротьби, директорія вважала головним своїм ворогом білу й більшовицьку Росію й тому, щоби розраховувати на допомогу Антанти, готова була на союз з Польщею. Галичани навпаки, готові були на переговори з Денікіним, і через його посередництво отримати підтримку Антанти. 24 вересня уряд УНР оголосив війну Денікіну, а трохи згодом, Начальна Команда УГА - уклала перемир'я з тим же Денікіним.

А між тим, вже в середині вересня, українські війська опинилися між ворогами: на півдні і зі сходу наступали денікінці, з півночі - більшовики, а із заходу - поляки. До цього, восени додався ще оди ворог - епідемія тифу, яка безпощадно косила армійські ряди. Іншими словами, восени 1919 року українські армії опинилися в так званому "чотирикутнику смерті". Саме про те, безпосередній свідок цих подій підполковник артилерії Січових Стрільців В. Зарицький, писав:

"Восени 1919 року наддніпрянська й галицька армії, спаралізовані в бойових операціях передусім жахливою епідемією плямистого і поворотного тифу серед вояцтва, а також через катастрофальну недостачу військового виряду для ведення війни, зазнали на фронтах проти більшовиків та армії Денікіна великих невдач. Спроби загального протинаступу обох українських армій з місцевими успіхами в жовтні не мали вже більшого значення. Кінець-кінцем під натиском ворожих армій наші армії відступали щораз далі на захід. На воєнній нараді у Вінниці 20-го жовтня 1919 року в присутності Головного Отамана С. Петлюри і Диктатора д-ра Є. Петрушевича представники командування обох армій ствердили, що продовжувати боротьбу на трьох фронтах в умовах жахливої епідемії тифу серед вояцтва, зими, недостачі взуття, одягу, фуражу, медикаментів, амуніції та здержати добре узброєного ворога вже не можна"²⁹.

14 листопада 1919 року Армія УНР почала відступати в бік Старокостянтинова - Любара й наприкінці листопада опинилася в безвихідній ситуації, оточена ворогами в трикутнику Любар - Шепетівка - Миропіль. 17 листопада поляки окупували Кам'янець-Подільський, тимчасову столицю УНР. Армія УНР відступала, а з нею відступали й Січові Стрільці. Про цей важкий відступ й про подальшу долю стрілецтва учасник цих подій сотник Д. Герчанівський згадував:

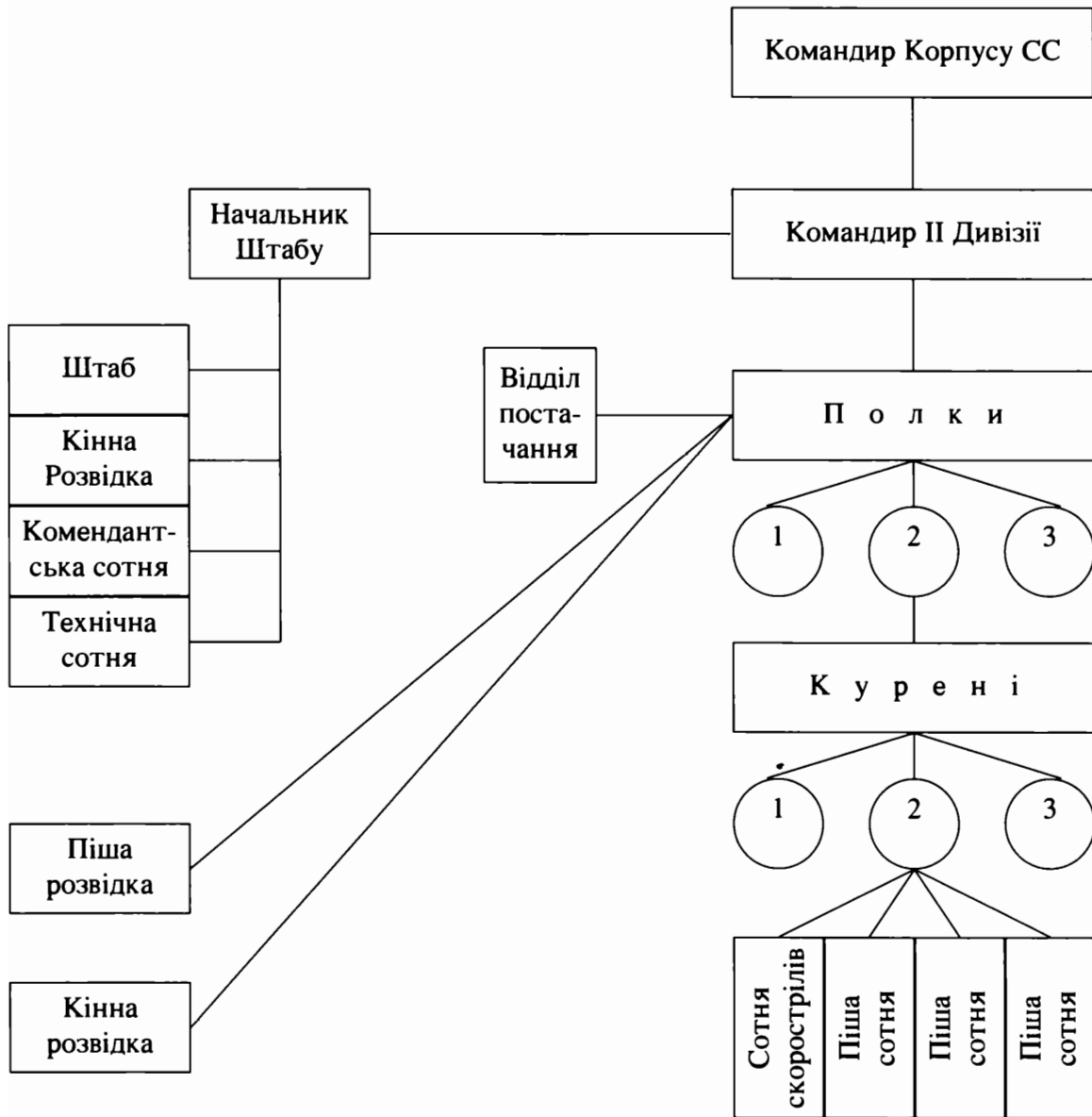
"Тяжке становище спювало міцніше кожну частину внутрі. Те саме було з Групою Січових Стрільців. Полк. Коновалець, його помічник полк. Мельник, нач. штабу полк. Безручко, полк. Змієнко, полк. Сушко, полк. Чмола, полк. Дашкевич, сотн. Кучабський та інші - це заслужені старшини і на них скерована увага всього стрілецтва, насамперед на полк. Коновальця, бо він був авторитетним головою сумління, думки й волі всього Січового Стрілецтва...

Бл. 1 грудня 1919 року уряд УНР і Дійова Армія зосередилась в районі Любара. Січові

---

29 Зарицький В. Сильветка полковника Євгена Коновальця // В. Кучабський. Корпус Січових Стрільців. - Чикаго, 1969. - С. 468.

СХЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ІІ ДИВІЗІЇ (2-ої СС ДИВІЗІЇ) КОРПУСУ
СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ПІД КОМАНДОЮ
ПОЛКОВНИКА РОМАНА СУШКА
(липень, 1919 року)

Примітка: У складі кожного із трьох полків дивізії - три курені по чотири сотні у кожній. Особовий склад дивізії: 2 500 - 2 800 старшин та стрільців. Див.: Схеми і діаграми // Золоті Ворота. - Львів, 1937 (На основі даних генерала М. Безручка).

КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД КОРПУСУ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У СКЛАДІ АРМІЇ УНР В ЧАСІ ПОХОДУ
НА КИЇВ - ОДЕСУ

Складові частини	Команда	Органічно			Харчовий стан	Бойовий стан				
		Піших сотень	Кінних сотень	Гарматних батареї		Багнетів	Шабель	Гармат		Кулеметів
Корпус Січових Стрільців СС		17	4 1/2	11	8 600	5 100	425	40	2	204
Командант Нач. штабу 10 п. див. СС Нач. штабу	полк. Коновалець гш. полк. Безручко полк. Рогульський гш. полк. Змієнко	9				2 500				96
II п. див. СС Нач. штабу	полк. Сушко гш. п. Отмарштайн	8	1			2 600	80			92
Гарм. бриг. СС Кінна розвід. I г. п. СС 3 г. п. СС 5 г. п. СС 12 г. бат. СС Кінний дивізіон СС	полк. Дашкевич сотн. Пастушенко пполк. Курах полк. Голубаїв полк. Михайлів сотн. Білодуб сотн. Борис		1/2	1/2 3 3 3 1 1/2			45	2 12 12 8 4 2	2	2 14

Стрільці розмістились у Старій і Новій Чорторії. 3 грудня Головний Отаман із Штабом Армії та уряд також перейшли до Нової Чорторії, де на нараді з командуючими групами вирішено було припинити ведення регулярної війни, а перейти на партизанську в тилу ворога.

Скликана полк. Коновальцем нарада старшин Групи Січових Стрільців, зваживши поганий здоровельний стан старшин і стрільців у частинах та недоцільність ведення боротьби в партизанській формі такими силами й серед тодішніх умов, вирішила демобілізувати групу, залишивши кожному довільний вибір - або вступити в партизанську армію, командуючим якої був призначений ген. М. Омелянович-Павленко, - або ж іти додому. 5 грудня Головний Отаман несподівано виїхав у Польщу. 6 грудня частина Січових Стрільців перейшла під команду ген. М. Омеляновича-Павленка, який того ж дня розпочав свій похід у тил ворога, а решту, яка була в Новій Чорторії і Мирополі, захопили в полон польські жовніри ген. Юзефа Геллера, наскочивши несподівано на ті місцевості. Може більш ніж половина захоплених в полон старшин і стрільців СС була хвора на тиф... Хто з полонених тримався ще якимось на ногах, був перевезений до Луцького... Формация Січових Стрільців перестала існувати"³⁰.

Отже, роззброєних та полонених стрільців, велика частина яких була хвора на тиф й інші хвороби, поляки відправили через Шепетівку і Рівне, до таборів у Луцьку. В таборі військово-полонених у Луцьку, комендантом якого призначили Є. Коновальця, старшини та стрільці перебували в дуже важких умовах. 24 грудня Є. Коновалець писав до відомого галицького громадського діяча В. Старосольського наступне: "...Для Вашої особистої інформації подаю, що всі ми зібрані в Луцьку. Мається 196 самих кращих стрілецьких старшин і більше як 400 стрільців"³¹. А на основі фотографії, зробленої у січні 1930 року в Луцьку, можемо прийти до висновку, що на цей час там перебували майже усі члени Стрілецької Ради: Є. Коновалець, А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, Р. Дашкевич, М. Матчак, І. Андрух, Я. Чиж та І. Даньків*.

22 квітня 1920 року між урядом УНР і Польщею був укладений так званий Варшавський договір, за яким Польща визнавала незалежність Української Народної Республіки на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою й зобов'язувалась не укладати ніяких міжнародних угод, скерованих проти України. Але за цим договором було встановлено українсько-польський кордон по лінії Збруча, і далі, вздовж східнього кордону Рівенського повіту аж до Прип'яті. Іншими словами, до Польщі перейшли західно-українські землі, а це призвело до глибоких і болючих розходжень серед українців. Проти нього рішуче протестував еміграційний уряд ЗУНР й усе українське населення Галичини.

Але цей договір дав можливість інтернованим у Луцьку старшинам та стрільцям, різними способами й шляхами, вирватися із нього. Про те власне й писав Є. Коновалець наступне: "...нам дійсно вдалося вибратися закордон, де з весною 1920 року зібралася переважна частина членів Стрілецької Ради, а саме: полк. А. Мельник, пок. підпол. ген. штабу Ю. Отмарштайн, полк. Р. Дашкевич, сотн. В. Кучабський, пок. сотн. І. Андрух, сотн. М. Матчак, сотн. Я. Чиж і сотн. Чорній. Члени Стрілецької Ради, що залишилися в Польщі, а саме: ген. (тоді ще полковник) М. Безручко й полк. Р. Сушко зобов'язалися не творити для спільного походу з Поляками

---

30 Герчанівський Д. З Свєном Коновальцем за державну незалежність України (1917-1919) // Свєн Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 221.

31 ЦДІА України у Львові. - Ф. 360. - Оп. І. - Спр. 514. - Арк. 6.

* Це фото див.: Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 257; Є. Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 222. та в інших виданнях.

32 Коновалець С. Причинки до історії української революції // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 312.

ніякої Січово-Стрілецької частини. Вони персонально поступили на службу до 6-ї Бригади"³². Усі перераховані вище старшини опинилися в Чехословаччині, а полковник Роман Сушко ще на початку весни перейшов до новосформованої з інтернованих поляками українців, які перебували в таборах військовополонених у Ланцуті та у Бересті, VI Січово-Стрілецької Дивізії, яка дислокувалася у Бересті. Була це піхотна дивізія Армії УНР під командою тоді ще полковника М. Безручка, у якій начальником штабу був генерал В. Змієнко.

Підписання Варшавської угоди дало змогу вже 25 квітня 1920 року спільними польсько-українськими силами розпочати наступ на Україну, окуповану більшовиками. Наступ повели дві польські армії. З Польська Армія генерала Ридз-Смігли у складі якої була VI Січово-Стрілецька Дивізія (командир Генерального штабу полковник М. Безручко, начальник штабу генерал В. Змієнко). До цієї дивізії входили дві Стрілецькі Бригади: 16-та під командою полковника Романа Сушка та 17-та під проводом полковника О. Вороніва, а також інші стрілецькі підрозділи. Війська цієї групи повели наступ на Київ. 6 Польська Армія мала у своєму складі III Січово-Стрілецьку Дивізію (командир Генерального Штабу полковник О. Удовенко). На правому крилі 6 Армії діяли війська генерала М. Омеляновича-Павленка, яка 6-го травня почала свої бойові дії в тилу більшовиків.

Стрімка атака об'єднаних польсько-українських збройних сил та несподівані для більшовиків удари по усьому фронту, призвели до того, що уже 6 травня 1920 року відділи VI Січово-Стрілецької Дивізії, а авангарді польської армії увійшли до столиці України, славного міста Києва. На чолі своєї 16-ої Стрілецької Бригади знов переможно увійшов до Києва стрілецький полковник Роман Сушко.

Тут зроблю невеликий відступ від послідовного з'ясування подій, які мали місце в часі польсько-українського наступу на звільнення України з-під більшовицької окупації й звернусь до трагічної долі Української Галицької Армії. В умовах епідемії тифу, яка вивела із ладу до 90% її особового складу, коли на фронті у листопаді 1919 року уже майже не залишилося боєздатного війська, УГА була уже неспроможною вести воєнні дії ні проти більшовиків, ні проти денікінців. Опинившись у безвихідному становищі, Начальна Команда УГА, представлена генералом Н. Тарнавським та полковником А. Шаманеком, змушена була 6 листопада у Затківцях підписати перемир'я з Денікіним, згідно якого УГА увійшла до складу збройних сил Півдня Росії.

Цей договір не був популярним серед старшин і стрільців УГА. Власне через те, а також через низку інших причин командуванню УГА довелося цей договір розірвати. Але, покинувши денікінців, армія стала перед фактом боротьби з червоною армією, на яку вона вже не мала сил. Довелось вступити в переговори тепер уже з червоною армією. Тут треба врахувати й те, що в армії більшовицька агентура почала підбурювати галичан до переходу на свій бік і у війську створювати так звані "ревкоми". Все це деморалізувало й так виснажену армію. 12 лютого 1920 року, власне цей "ревком" від імені УГА підписав договір з XII більшовицькою армією. Війська УГА, згідно цього договору, стали Червоною Українською Галицькою Армією (ЧУГА) у складі трьох бойових бригад під загальним командуванням В. Порайка і начальника штабу якогось більшовика-росіянина Іванова. Ревком, проявляючи свою лояльність до більшовиків,

---

* Микитка Осип (1874-1920), визначний військовий діяч, генерал-хорунжий Української Галицької Армії, командант Легіону УСС (1918). Начальний вождь УГА (квітень 1919 - початок 1920), виданий ревкомом більшовикам, ув'язнений в Кожухові (коло Москви), розстріляний в Москві у серпні 1920. (Див.: Історія Українського Війська. - Львів, 1992. - С. 622.)

здав їм на вірну смерть генерал-четаря Осипа Микитку* та генерал-четаря Густава Циріца.

Уже, як підрозділи червоної армії, бригади ЧУГА були скеровані до Жмеринки і до Вапнярки. Але проти Армії УНР, що саме тоді наступала з території Польщі разом з польською армією, вони не стали вступати в бої. Загітовані сотниками С. Головінським і Ю. Шепаровичем, 2 та 3 Бригади ЧУГА 24 квітня 1920 року перейшли на бік Армії УНР. Проте були роззброєні поляками та інтерновані в польські табори військовополонених, переважно в Тухлю. Така ж доля чекала й на I Бригаду. Таким чином, з кінцем квітня 1920 року Українська Галицька Армія перестала існувати.

В руслі цього, цікавою є оцінка Червоної Української Галицької Армії, яку їй дав полковник Роман Сушко в таємній "Доповідній записці" командирові VI Січово-Стрілецької Дивізії полковнику М. Безручку у травні 1920 року. В ній Роман Сушко, як командир 16-ї Стрілецької Бригади, показав себе не тільки талановитим військовиком вищого рангу, але і зрілим політиком, який умів передбачати події, як добрий шахіст, багато ходів наперед. З тієї причини цей документ подаю повністю:

"ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

Доводжу до Вашого відома і прошу прийняти під увагу слідує: Як бувший старшина Легіону УСС в Галичині, добре знаю, що Легіон цей мав у своєму складі старшин найбільш відповідних, ідейних і з боку національного свідомих та, що найважливіше, знаючих не партійну, а загальнонаціональну дисципліну горожанську. Діяльність цього Легіону від 1914 року, який з розвалом австрійської держави стає зватися "Бригадою УСС", як також праця деяких старшин, що вийшли із нього, занявши важні національні пости у Придніпрянській армії, потверджують в горі мною висказану думку, факт переходу цієї бригади до большевиків, не може бути інакше пояснюваним, як тільки тим, що маючи повне довір'я до свого командування, виробленого так сильно в часі визвольної боротьби за Галичину, віддалились старшини і стрільці виключно мілітарній праці, через що стратили з очий грізну для себе погубу, до якої припровадило їх їхнє командування. Маючи до вибору між Поляками, Добр(овольчою) Армією, большевиками і смертельним тифом, они здані самі на себе і на свої голови, опинились в большевиків як нейтральні. Вибір цей був багатьом із наших відповідальних чинників незрозумілий.

Зараз я переходжу район і місцевість, де они перебували і змушені большевиками навіть займати фронт. За браком відомостей, я подав вислови місцевих людей, які зводяться до слідує:

- 1). Червоні УСС-и ніколи не називали себе большевиками, а тільки українським військом.
- 2). Не подавались примусовому большевиченні, комуністична агітація не находила прихильників.
- 3). Карність військова не нарушена.
- 4). Мимо наказу насланого "політкома" не допустили до виборного начала, а слухались своїх старшин.
- 5). З мешканцями поводитись як справжні лицарі і помічники їх, мимо матеріальної нужди, в якій самі опинились, за що нарід з сльозами в очах і з повним признанням згадує про них, а через це і національна свідомість цього населення упевнилась (бувши большевицькі райони).

Коли взяти ще під увагу, що ЧУСС послали парламентарів з пропозицією перейти організовано до Українського Війська під проводом Головного Отамана УНР і недорозуміння - вплив виключно тільки непевної інформації і за великого довіря до свого командування, то поставлю твердження: Бригада УСС це під кожним зглядом найкращий елемент для кадру Армії УНР, а тому прошу Ваших клопотів перед паном Головним Отаманом, щоби цих людей було визволено з неволі і притягнуто до формування Армії, як організованої одиниці.

Числю своїм обов'язком в цій дорозі довести про це до відома належних кругів, тому що справа дана мені зовсім ясна, а загальною вона не зрозуміла, а через це трактована не так, як слід"³³.

На превеликий жаль, порадою Романа Сушка командування Армії УНР не скористалось. А тоді, у Києві та й взагалі на Україні, не завадили б дві-три бригади національно-свідомих, загартованих в боях, січових стрільців. Польсько-українським військам не довелося довго утримувати столицю. Більшовики, підтягнувши резерви, вже 26 травня повели наступ по всьому фронту. Львівський дослідник цієї проблеми Я. Середницький відзначав, що "5 червня 1920 року I-а Кінна армія Будьонного прорвала фронт 6 Польської Армії в районі м. Самгородка і швидко просувалась на Бердичів і Житомир, відрізаючи київське угруповання польсько-українських військ. Ще один потужний удар був нанесений по позиціях 3 Польської Армії під Білою Церквою. 12 червня поляки залишили Київ. Армія генерала Ридз-Смігли затрималась на річці Тетерів. При відступі відзначилась Українська Стрілецька Дивізія полк. Безручка, яка в безпосередніх сутичках йшла в ар'єргаді і не тільки не мала втрат, але здобула полонених і трофеї. Під Чорнобилем війська ген. Сікорського розбили більшовицьку групу і полегшили відхід військ з київського фронту. Під потужними ударами Червоної армії північне крило польських військ відкочувалось на захід. У серпні 1920 року війська маршала Тухачевського загрожували Варшаві, а I-а Кінна армія С. Будьонного атакувала Львів..."³⁴

Отже, більшовицькі війська відкинули польські сили аж під саму Варшаву. Для поляків це грозило повною катастрофою - вони уже не мали сил для контратаки. Ситуація для них ускладнювалась ще й тим, що з-під Львова у польські тили прямувала армія Будьонного і зупинити її уже не змогла жодна польська армія. І тільки боєздатна VI Січово-Стрілецька Дивізія під проводом полковника М. Безручка 12 серпня 1920 року прийняла на себе під Замостям усі більшовицькі удари. Вміло керуючи боєм, М. Безручко змусив будьонівців відступити, і цей відступ перетворився у ганебну втечу. Фактично VI Січово-Стрілецька Дивізія врятувала від поразки усю Польщу. І не тільки Польщу, а й усю Європу, бо у випадку падіння Варшави, Червоній армії дорога в Європу була б відкритою, адже у 1920 році крім Польщі, поставити заслон більшовикам було нікому. Розуміючи це, Ю. Підсудський вважав, що ця війна мало що не перевернула долю усього цивілізованого світу! До цього "Цуда над Віслов", як називають поляки й до тепер оборону Варшави, долучився своїми ратними подвигами й полковник Роман Сушко на чолі своєї VI Січової Бригади.

Але цим успіхом поляки не скористалися. 12 жовтня 1920 року вони уклали з більшовиками перемир'я, яке тривало від 19 жовтня до 9 листопада. З їхнього боку це було стосовно українців зрадою, бо більшовики використали це перемир'я для ліквідації Армії УНР, яка після жорстоких боїв 10 листопада, змушена була з великими втратами відступити до кордону, і 21

---

33 ЦДІА України у Львові. - Ф. 353. - Оп. 1. - Спр. 242. - Арк. 1-4.

34 Середницький Я. Польсько-український наступ на Київ 1920 року // Самостійна Україна. - Київ, 2000. - Ч. 4. - С. 42. - Жовтень-листопад-грудень.

листопада 1920 року перейти Збруч. Опинившись на території Польщі, Армія УНР була інтернована в таборах у Олександрові Куявському та у Шипйорні. За деякими обчисленнями поляки інтернували тоді 26 000 старшин і стрільців української армії.

В таборі інтернованих у Олександрові Куявському опинився Роман Сушко разом із своєю дружиною Христиною Сушко*, про яку тут необхідно подати деяку інформацію. Христина Сушко, з дому Скачківських, була дуже красивою, вихованою, інтелігентною жінкою. Мала гімназійну та університетську освіту. Була лікарем. Вийшла заміж за полковника російської армії князя Долгорукого, і від цього першого шлюбу мала доньку Світлану. Але по цій молодій, щасливій родині пройшла своїми брудними чобітьми "октябрська революція". Більшовики вбили князя, а вона з малою дитинкою опинилася на фронті як сестра милосердя. На фронтних дорогах, військова частина, якою командував Роман Сушко, взяла в полон більшовицькі підрозділи, серед яких був і санітарний потяг з лікарем Христиною Скачківською.

З пропозицією полковника Романа Сушка перейти на службу до українського війська, вона погодилася. З часом вони долюбили один одного і поручник Христина повінчалася з полковником Романом Сушком. Від цього шлюбу вона народила ще одну дитину - доньку Роману. З цього часу пройшла багато фронтних доріг, побувала в не одному таборі військовополонених, лікувала свої рани, одержані в боях, брала найактивнішу участь в громадському житті українців на чужині. Була сміливою, мужньою, терпеливою жінкою, яку відомий поет, старшина Армії УНР Євген Маланюк назвав "українською Жанною Д'Арк". Уже те, що така знаменитість, як Микола Вороний, ставши на її захист, написав свою, маловідому тепер для нас, статтю про Христину Сушко**, свідчить, що була вона непересічною особистістю в нашій історії.

Але родинне щастя Романа Сушка складалося непросто. Почасти через хворобу Христини із-за важких поранень, одержаних на фронті, почасті від заангажованності самого Романа в підпільній роботі в УВО-ОУН (діяльність Романа Сушка в цих організаціях високо цінував Євген Коновалець). І, все ж таки, Роман Сушко був дбайливим батьком для своїх дочок, піклувався про них, а коли вони з Христиною були уже розлученими, матеріально допомагав дітям. З часом, життя Христини щезло з виду галичан.

В таборі інтернованих в Олександрові Куявському*** перебувало біля 5 000 старшин і стрільців Армії УНР, серед них й генерали М. Безручко та Ю. Тютюнник. Характерним для цього табору було те, що він не був ізольований від міста, а також тем, що поляки майже не втручалися у внутрішнє життя військовополонених. З тієї причини самі інтерновані, на свій розсуд проводили найрізноманітніші заходи, з метою зберегти себе і фізично, і інтелектуально. Вони створили школи ліквідації неграмотних, у яких працювало дев'ять вчителів (за два місяці із 947 неграмотних і малограмотних стрільців не залишилося жодного). Працювали також курси з вивчення історії України, українознавства, іноземних мов, провадились так звані колективні читання. Інтерновані заснували свій театр, дивізійний хор, який виступав у церкві, театрі, перед старшинами й стрільцями, та навіть і за межами табору. Працювало Драматичне

---

* Перша згадка у пресі про Романа та Христину Сушків відноситься до 22 березня 1920 року. Див.: В. К. (Василь Кучабський). Січові Стрільці (їх історія і характер). Нарис // Вперед. - Львів, 1920. - Ч. 65. - С. 3-4. - Ч. 66. - С. 35. - Ч. 67. - С. 3-4. Про Христину Сушко також див.: Вороний М. Д-р. Христина Сушко // Син України. - Варшава, 1920. - Ч. 6. - С. 3-5. - 11 вересня.

** Вказана стаття М. Вороного поміщена в цьому виданні. (Автор.).

*** Енциклопедичні дані про табір інтернованих в Олександрові Куявському дивись у п'ятому розділі цієї праці "Другий Зимовий Похід".

Товариство ім. М. Садовського та діяв свій кінематограф. Найпопулярнішим були спортивні гуртки, регулярно проводились змагання з різних видів спорту. Була в таборі й "Українська Студентська Громада", й свій кооператив. Таким чином йшло бурхливе національне життя.

Колишня VI Січово-Стрілецька Дивізія видавала двічі на тиждень свою газету "Нове життя", неперіодичний журнал "Український Стрілець" та гумористичні часописи "Промінь", "Окріп", "Характерник", "Комар", а також підручники й збірники пісень. Завдяки старанням о. Петра Білона, на піднесенні було також і релігійне життя в таборі. Було споруджено похідну церкву Св. Покрови, для якої Христина Сушко вишила в українському народному стилі священничий фелон³⁶.

В Олександрові Куявському, в колишній VI Січово-Стрілецькій Дивізії була створена верифікаційна* комісія, яка займалася впорядкуванням старшинських рангів. Ця комісія підвищила військові ступені багатьом старшинам, але з невідомих нам причин, пройшла мимо полковника Романа Сушка, який своїми ратними подвигами і безмежною відданістю Січово-Стрілецькій ідеї та своїй Батьківщині - Україні заслужив ранг генерала!

В таборах інтернованих колишніх військовиків Армії УНР в Польщі, весною 1921 року виникнуло таємне "Українське Військове Товариство". Членом його управи, а згодом і його головою був Ю. Отмарштайн. Метою товариства було збереження "здорового ядра армії" для можливих подальших військових дій. Виконуючи доручення Ю. Отмарштайна, Роман Сушко, разом з іноземними місіями, які організовували матеріальну допомогу інтернованим, декілька разів об'їхав усі табори як перекладач та старшина зв'язку. В такий спосіб Товариство здійснювало свій вплив і контроль на усій мережі таборів військовополонених у Польщі.

Власне одна із таких місій залучила до праці "Британський Комітет Допомоги", який почав надавати дружинам старшин та дітям допомогу необхідним одягом, взуттям, а також продуктами харчування (цукор, молоко, смалець, маргарина, рис і т. п.). В налагодженні контактів з "Комітетом" та розподілі допомоги найактивнішу участь брала Христина Сушко, хоча була сама хворою й ходила на милицях.

В березні 1921 року при колишній VI Січово-Стрілецькій Дивізії було засноване "Братство Св. Покрови", яке нараховувало біля 200 членів. За зібрані кошти, силами "Братства" було споруджено могилу-пам'ятник "Борцям за волю України", яку освятили 18 вересня 1921 року. В цьому заході найактивнішу участь брав Роман Сушко³⁷.

Стрілецька Рада вирішила збирати матеріали до історії бойового шляху Корпусу Січових Стрільців. Роман Сушко, спільно з Ю. Отмарштайном почали працювати над історією II (2) Січово-Стрілецької Дивізії й взагалі збирати матеріали, які стосувалися історії січового стрілецтва. Такі матеріали були дійсно зібрані, про що свідчив В. Кучабський, який в передмові до своєї знаменитої праці "Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис", зарахував Романа Сушка до тих, "яким за те належить окрема подяка".

В грудні 1921 року інтернованих в Олександрові Куявському перевели до табору в Шпайорні Калішського повіту. А перед тим, 25 жовтня, Роман Сушко з групою старшин і стрільців прибули до села Малі Міньки й почали підготовку до походу на Україну, щоби там підняти протибільшовицьке повстання.

---

36 Про це див.: За державність. Матеріяли до історії війська українського. - Варшава, 1938. - Збірник 8. - С. 24.

* З латині verificatio - доказ, підтвердження.

37 Про це див.: Наріжний С. Українська еміграція. - Прага, 1942. - Ч. 1. - С. 36-37.

Розділ п'ятий

ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД

Другий Зимовий Похід, який був проведений у листопаді 1921 року колишніми військовиками Армії УНР, мав на меті: прорив озброєних загонів у більшовицьке загілля, координацію дій роздрібнених повстанських загонів та спільними силами з повстанцями повести боротьбу з окупантами і таким чином подолати совєтську владу на Україні¹. Цю військову операцію підготував Повстанський Штаб, який знаходився в окупованому поляками Львові. Другий Зимовий Похід очолив генерал-хорунжий Ю. Тютюнник, а начальником Штабу був полковник Ю. Отмарштайн.

Але щоби приступити до безпосереднього вивчення подій цієї воєнної операції, необхідно з'ясувати: що відбувалося на Великій Україні, окупованій більшовицькою Росією, стан повстанського руху, дати оцінку більшовицьким чекістським* та військовим формуванням, які поборювали цей рух і врешті вяснити українсько-польські та совєтсько-польські стосунки. Усі ці чинники мали визначальне значення для успішного проведення Другого Зимового Походу.

Отже, захопивши у грудні 1919 року втретє Україну, основним своїм завданням більшовики вважали остаточно зламати український спротив окупаційній владі та захопити й вивезти якнайбільше матеріальних цінностей з України в Росію, яка на цей час перебувала в дуже скрутній економічній ситуації. Виконуючи ці завдання, більшовики ще у 1918 році ввели так званий "воєнний комунізм", провели націоналізацію приватної промисловості, землі та торгівлі, впровадили карткову систему розподілу продуктів. Вільця торгівля селянам була заборонена, прирівняна до політичних злочинів й каралась жорстокими методами. За впровадженням "воєнного комунізму" пильно слідкувало ЧК.

До села була застосована "продрозверстка", яка полягала в тому, що кожному селянину залишали злиденну норму харчів, а решту насильно реквізували. По селах діяли "продовольчі загони", організовані більшовиками з надійних робітників, переважно чужинців, метою яких було примусове вилучення у селян виробленої ними сільськогосподарської продукції. Як зазначав дослідник голодоморів в Україні Роберт Конквест "в період від липня 1918 року до початку 1920 року чисельність особового складу цих загонів зросла з 10 тис. до 45 тис."². "За-

---

1 Про це див.: Сушко Р. Базар (Могила 359 героїв) // Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - С. 104-123; Зимові Походи Армії УНР // Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. - Т. 3. - С. 829; Герчанівський Д. Вигнати окупанта. - Мюнхен, 1963; За державність. Матеріали до історії українського війська. - Збірник 3. - Каліш, 1932, Збірник 6. - Каліш, 1936, - Збірник 8. - Варшава, 1938; Базар, 1921-й. Легендарні котовці: кати чи герої? // Літопис "Червона Калина". - Львів, 1992. - Ч. 1. - С. 55-57.

* ЧК - Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем ("чрезвычайка"), в майбутньому зловісне НКВД - каральний орган совєтської влади з надзвичайними повноваженнями, створений для боротьби з противниками більшовицького режиму.

2 Конквест Р. Жнива скорботи. - Київ, 1993. - С. 35.

гони" творили по селах справжнє беззаконня: у селян силоміць забирали весь хліб, проводили свавільні арешти, побиття людей, погрожували смертною карою, займалися пияцтвом та розпустою. Виходячи із своєї абсурдної теорії "класової боротьби", більшовики почали ділити селян на бідняків, середняків та "куркулів". До перших зараховували сільський люмпен-пролетаріат, а до куркулів - заможних, працьовитих господарів. Згодом, опираючись на ці люмпени, які швидко знайшли спільну мову з озброєними міськими зайдами, більшовики почали творити несусвітнє свавілля: силоміць вилучати в селян усі запаси продуктів, тобто грабувати їх, а при щонайменшому спротиві - вбивати. А в цей час Ленін давав вказівку за вказівкою відправляти з України в Росію "хлеба, хлеба і хлеба". На таку свавільну більшовицьку політику селянство відреагувало скороченням виробництва сільськогосподарської продукції. Тоді більшовики вдалися до нового злочинного кроку: у грудні 1920 року почали кожному селянському господарству встановлювати обов'язкові завдання по засіву й відповідно до засіяної площі змушували здавати продукцію.

Все це проводилось паралельно із нищенням традиційного українського селянського господарювання, із руйнуванням народних звичаїв, історичної пам'яті, мови, нищенням храмів та й релігії взагалі. Звичайно, загнати українське селянство до московського рабства більшовикам було нелегко - селяни почали ставити цьому колосальний опір, який окупанти назвали "політичним бандитизмом", а тих, які виступили збройно, чи навіть без зброї в руках на захист своїх інтересів - просто "бандитами" або "петлюрівцями".

Звернемось до статистики. Дослідники цієї проблеми вважають, що тільки у 1921 році, коли йшли приготування Другого Зимового Походу, в Україні діяла величезна кількість повстанців. Крім великих повстанських з'єднань, таких як отамана Григорієва (Херсонщина), Махна (Катеринославщина), Зеленого - Данила Трясила (Київщина), Волинця (Гайсинський повіт), Шепеля (Вінничина, Жмеринка), Ангела (Чернігівщина), в Україні діяли сотні малих повстанських загонів, які в боротьбі з більшовиками контролювали майже всю територію країни. Розмах повстанського руху в Україні набрав такої масовості, що почав загрожувати самому існуванню совєтської влади. Дослідник цієї проблеми Панас Феденко подав такі дані: "У 1919-1921 роках на Україні раховано було близько 40 000 повстанців проти московського більшовицького окупаційного режиму ("Збірник справоздань", виданий в Харкові 1921 року). А за даними газети "Комуніст" (за 11.01.1923 р.) протягом 1921 року було викрито й ліквідовано 6000 повстанських організацій! Нарешті офіційний "Збірник справоздань" 1923 року повідомляв, що большевицькі збройні сили протягом 1920-1921 років відбили в боях з повстанцями на Україні: 43 гармати, 1 812 скорострілів, 31 788 рушниць, 2 312 шабель, 3 902 револьвери тощо"³.

Коли українські військовики почали готуватись до Другого Зимового Походу, повстанський протибільшовицький рух в Україні пішов на спад. Для цього було багато причин, але основною із них була неорганізованість повстанського руху та відсутність єдиного координаційного центру. Кожен отаман діяв на свою руку - ніколи не думав про об'єднання усіх повстанських сил в єдине цілеспрямоване русло. Ніхто із цих самозванних отаманів не хотів признавати зверхності легітимного українського уряду - Директорії. Більш того, повстанські отамани часто поборювали один одного або йшли на службу до наших ворогів: помагали або більшовикам, або денікінцям поборювати Україну. Власне ці та інші недоліки повстанської бо-

---

3 Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. - Подєбради, 1934. - С. 133.

ротьби так вміло використали більшовики. Другою значною причиною спаду повстанського руху були жахливі, небачені ще Україною жорстокі методи більшовицького поборювання всяких проявів спротиву.

Ліквідацію масового повстанського руху в Україні більшовики проводили наступним чином. По-перше, проголошували амністії* усім повстанцям, вели велику пропагандистську роботу, розповсюджуючи різні маніфести із закликами до здачі зброї, в повстанські загони упродовжували всяких провокаторів, які деморалізовували повстанців, підточували їхню надію на перемогу у справедливій боротьбі. По-друге. Більшовики оголосили здачу зброї. Роззброєння села досягали жорсткими методами: ЧК проводило незаконні обшуки, селян арештовували, руйнували їхнє майно, а знайшовши зброю - катували, або навіть розстрілювали. Більшовики вважали, що вилучення зброї в українських селян є "найголовнішим завданням советського будівництва на Україні". По-третє. Разом із роззброєнням більшовики, на пропозицію Леніна, брали в кожному районі 25-30 заложників, які власним життям відповідали за здачу хліба, а також винагороджували донощиків частиною реквізованого зерна. По-четверте. Більшовики повели тотальне шпигунство - стимулювали доношництво, використовували різного роду провокації та зради, нацьковували люмпенів на заможних, робітників на селян, селян на священників і т. д. Вони, більшовики, безпощадно карали без слідства і суду не тільки самих повстанців, але й їхні родини, всіх, хто мав ті чи інші стосунки з ними (нагодував, одів, переночував і т. д.). І, по-п'яте, найголовніше. Найактивнішу участь у придушенні повстанського руху приймало ЧК. Так, голова всесоюзного ЧК сумнозвісний Дзержинський у 1920 році, на чолі із спеціально вишколеними загонами чекістів кількістю 6 000 чоловік, був присланий Москвою в Україну для придушення спротиву селян та для "очищення України від бандитизму"⁴.

Дмитро Соловей, автор знаменитої книги "Голгота України", на основі свідчень очевидців, докладно описав методи придушення селянського повстання в селі Медвин на Київщині. А тому, що по такому сценарію більшовики проводили придушення усіх повстань, передаю ці свідчення докладно:

"Настала друга половина 1920 року, і московський окупант почав закріплюватися на Україні. 5 серпня до Медвина прибули "пітерські комісари", скликали загальні збори селян і оголосили мобілізацію на колчаківський фронт, програму "продразв'яорсткі" та почали погрожувати розправою "петлюровській контрреволюції", зневажати українську мову, називаючи її "контрреволюційним язиком". Не стерпіли медвинці такої зневаги й образи, заарештували комісарів і 6 серпня оголосили повстання проти "советської влади". Вся молодь взялася за зброю. З сусідніх сіл прибула підмога. Повстання очолив сотник Лебідь з місцевими старшинами... Стурбувалася "власть" околиць міст: Тараші, Богуслава, Корсуня тощо і мобілізувала всі наявні сили місцевої охорони та оперативних відділів Червоної армії на боротьбу з "петлюрівською контрреволюцією". І збройна боротьба розпочалась... Тільки що наблизився ворог, великий дзвін Успенської церкви вдарив на сполох. З поля, де люди працювали, а діти пасли худобу, все поспішало до села і ставало насупроти ворога, - одні з рушницями, інші з киями... Сім разів з різних боків наступав ворог. 9 серпня невеликий загін ворога заскочив у село. Спалено оселю священника, забито кілька селян та пограбовано частину хат. Але село завзято

---

* Тільки в 1921 році Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом було прийнято п'ять Постанов про амністію: 5 березня, 13 квітня, 25 травня, 7 та 30 листопада. (Про це див.: Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. - Київ, 1963. - Т. I. - С. 155, 156, 179, 195, 196, 198).

4 Ріпещький С. Повстанський рух на Україні // Енциклопедія українознавства. - Львів, 1996. - Т. 6. - С. 2121.

боронилося... Медвинці провадять успішні операції в околицях сусідніх міст. Повстання от-от пошириться на більші терени... І ось занепокошений Кремль дає наказ своїм військовим частинам, що переходили з польського на південно-врангелівський фронт, зруйнувати "гніздо петлюровської контрреволюції в Медвінє".

21 вересня надвечір до Медвина наближається ціла дивізія ворожого війська і з трьох боків облягає село. Настає остання передсмертна ніч. Тепла, трохи хмарна, але страшна своєю тишою, хоч ніхто в селі не спав: всі готувалися до передсмертного бою. О 9-ій годині ранку 22 вересня ворожа ракета сигналізує початок бою. До 4-ої години дня з трьох боків сипався смертоносний вогонь цілої ворожої дивізії по селу. В оборонців, що налічували в себе щось коло 300-400 рушниць та три кулемети, не вистачає набоїв. Ворог ближче підсунув артилерію і почав обстрілювати Медвин. Він штурмує село, а його кіннота готується перетнути шляхи відступу оборонцям з четвертого боку села, що прилягає до лісу, але дарма. Невелика група сміливців, серед яких був 17-річний автор цих спогадів, прорвалась у тил ворога, обстріляла з близької відстані його кінноту, наробила шелесту, а опісля - розсипалась. Оборонці села всі поволі вийшли в безпечні місця - до лісу, а ворог штурмував вулицю за вулицею, займаючи село.

Три дні горів пограбований Медвин. Згоріло щось із дві тисячі хат та інших громадських будівель, 40 вітряків, Успенська церква. З села стягнуто (воно мало понад 12 тис. мешканців) величезну контрибуцію хлібом, салом, кінями, свиньми, вівцями, гусьми, курми, кожухами, полотном, сіном тощо. Повстанці ховалися в лісах. Десять трапилась збройна сутичка з подорожніми "будьоновськими обозами". І ось 30 вересня до Медвина заскакує кіннота Будьонного і великими шаблями зганяє всіх чоловіків та молодь на майдан до волости, де навколо стоять кулемети. Виступає "комісар" з коротким повчальним словом. Бере переднього селянина за груди, виводить на трибуну, витягає пістоль і тут же стріляє в нього. "Такоє будєт всем", "поплатітьєсь своїмі синамі!" "Расходітьєсь!" - промовив комісар. Потім відібрали 80 молодших чоловіків і хлопців і вже присмерком через село прогнали в напрямку до Лисянки. Незабаром село почуло передсмертні крики своїх братів та стрілянину, що тривала 5-10 хвилин. За кілометр від села, коло Ковтунового ліска, обабіч шляху ці 80 чоловік були порубані та постріляні. Лишився лише один, що, легко поранений, впав у струмок і вцілів під трупами своїх братів.

Свято Покрови стрічало медвинці великим горем. Батьки, жінки, діти вдосвіта серед купи перемішаних з кров'ю і землею трупів розшукували своїх дітей, чоловіків і батьків та, поспішаючи, без домовини, ховали їх на цвинтарях. За кілька днів люди зібрали на місці подій змочену кров'ю землю, насипали могилу і поставили на ній хрест. Щоб закріпити "рабоче-крестьянскую власть", в селі на цілу зиму розквартировано полк кінноти і полк піхоти на цілковитому утриманні села, а згодом приїхав відділ київської "Губчека" і забрав декілька сот селян до Смілої, де мав їх судити "Ревтрибунал". Назад ніхто з них не повернувся. А потім? А потім впродовж цілої зими групи людей по 20-40 чоловіка гнано в напрямку Богуслава до Києва на Єлизаветинську вулицю, що на Печерську, відкіля теж ніхто не повернувся. А потім "контрреволюційноє петлюровскоє" село почало советизуватися, з'явилися: комнезам, комсомол, комячейка, колгоспи і т. п."⁵.

Український народ в часі придушення більшовиками повстанського руху поніс колосальні жертви. Тільки у квітні 1921 року советська армія провела 87 військових операцій, в яких

---

5 Соловей Д. Голгота України. - Дрогобич, 1993. - С. 24-26.

загинуло 5 016 повстанців і 4 242 були полонені. Тоді ж ліквідовано 28 повстанських загонів⁶. Крім того, що Україна зазнала великих втрат в людських ресурсах, за період "воєнного комунізму", коли на селі примусово було введено продовольчу "розверстку", сільське господарство було доведено до руїни. На території України, особливо в її південних районах розпочався голод. За деякими підрахунками померло тоді голодною смертю до 1,3 мільйона селян⁷.

Тут ще раз наголосимо на тому, що в часі підготовки Другого Зимового Походу, на території України більшовики зосередили надзвичайно великі чекістські та військові формування, було узаконено усі репресивні заходи, включаючи й розстріл селян за непокору владі. Що стосується ЧК, то в одному із звернень "Всеукраинской чрезвычайной комиссии по борьбе с контрреволюцией, и саботажем к гражданам Украины" серед іншого було сказано, що контрреволюціонери "как саранча, со всех местностей нахлынули и грабят среди бела дня советские учреждения и граждан. Советское правительство Украины решило принять самые решительные меры для борьбы с этим внутренним врагом. Эту борьбу оно поручило Чрезвычайной комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и саботажем. Чрезвычайная комиссия беспощадно расправится со всеми пытающимися посягнуть на власть рабочих и крестьян и на достояние трудового народа Советской Украины"⁸.

Це, приведенне вище звернення, датоване травнем 1919 року, а вже 2 лютого 1920 року Голова Всеукраїнського революційного комітету Г. Петровський в одній із підписаних ним постанов відзначав, що застосування "высшей меры наказания, то есть расстрел по приговорам ЧК и ревтрибунала в пределах территории Украины" не може бути скасоване, бо в Україні "враг оказывает нашей Красной Армии еще достаточное сопротивление, где с каждым днем обнаруживаются все новые заговоры против советской власти на Украине, а по сему впредь до полного уничтожения препятствий, нарушающих устойчивость Советской власти на Украине, Всеукраинский революционный комитет, ответственный перед рабоче-крестьянской массой Украины за всемерное укрепление ее, в своей неуклонной и решительной борьбе с всякими попытками контрреволюционного характера не может остановиться ни перед какими мерами, вплоть до применения системы "красного террора"⁹. З приведених прикладів можна зрозуміти, що багаточисельні загони ЧК здійснювали в Україні так звані "червоний терор" на законній основі. Іншими словами, за скоєні більшовиками злочини в Україні ніхто із них не поніс ніякої кари, а тому цей "червоний терор" в совєтській імперії ніколи не припинявся.

До придушення українського спротиву більшовиками, московська влада широко залучала й підрозділи Червоної армії, залучаючи її до виконання не властивих їй каральних функцій. Так, на великих просторах совєтської Росії, від Збруча до Камчатки, було організовано 11 Військових Округів (ВО), три із яких - в Україні. Це Київський, Одеський та Харківський ВО*. Війська Київського ВО були дислоковані на території Київської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Херсонської губерній. Згодом до цього округу була приєднана територія Полтавської та Кременчуцької губерній.

6 Ріпещкий С. Повстанський рух на Україні // Енциклопедія українознавства. - Львів, 1996. - Т. 6. - С. 2121.

7 Жуковський А., Субтельний О. Нариси історії України. - Львів, 1991. - С. 100.

8 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. - Ф. 130. - оп. 3. - спр. 170. - арк. 57.

9 Цитата за: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. - Київ, 1994. - С. 36.

* Військовий Округ - загальновійськове об'єднання з'єднань, частин, військово-навчальних закладів та різних військових установ. Іменуються за назвою совєтської республіки чи міста (місцевості) дислокації їхніх управлінь. В часі воєнних дій, округ дістає назву "фронт".

Командуючий так званим "южним фронтом" Егоров та член "военсовета" цього ж фронту Сталін ще 21 грудня 1919 року видали наказ, в якому було сказано: "Активную борьбу с неприятельскими партизанскими, зеленоармейскими, кулацкими и т. п. отрядами й бандами, организующимися в тылу Красной Армии, возложить на особые отделы фронта и армий. Особым отделам армии вести указанную борьбу под общим руководством Особого отдела фронта, которому подчинить в оперативном отношении все отряды особого назначения армейских особых отделов... Начальникам снабжений фронта и армии незамедлительно снабдить формируемые отряды особого назначения необходимым вооружением, обмундированием и всей остальной материальной частью..."¹⁰ Такі армійські "загони" були повсюдно створені і залучені до придушення повстанського руху.

Роман Сушко, чільний учасник Другого Зимового Походу, у своїх спогадах подав, що на кінець 1921 року в "чотирикутнику між Дніпром - Кам'янець Подільським - Сарнами розташовано в той час 13 дивізій, кінний корпус з дивізією Котовського, дві окремі пограничні дивізії, гарматні бригади та по повітових містах окремі "трудбати" (трудові батальйони)"¹¹. Ось такі армійські сили, а це майже три четверті тодішньої советської армії, були зосереджені в Україні!

Деякі слова про українсько-польські стосунки, хоча вони й регулювались нормами договору, укладеного дипломатичною місією УНР в Польщі та польським урядом у квітні 1920 року, в четвертому пункті якого було сказано, що Польща зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, шкідливих для УНР, поляки все ж таки пішли на зближення з советською Росією. В перших днях липня 1920 року в Ризі поляки почали таємні мирні переговори із советським урядом, які проводили таємно. До цих переговорів, які вирішували долю України, не були залучені еміграційні уряди УНР та ЗУНР. Більшовики настояли на тому, що існує "Незалежна Українська Советська Республіка" і тільки вона має право репрезентувати Україну. Ці переговори привели до того, що 12 жовтня 1920 року польський і советський уряди підписали прелімінарний* договір, який визначив кордони між окупованою більшовиками Україною і Польщею. Він проходив річкою Збруч, далі на Волині через Острог до злиття Горині з Прип'яттю. Після підписання цього договору більшовики повели наступ по всьому фронту і змусили українську армію відступити за Збруч, де вона була інтернована в польських таборах. А 18 березня 1921 року там же, в Ризі, було підписано мирний договір між Польщею і советською Росією, згідно з яким Польща офіційно визнала Українську Советську Соціалістичну Республіку, а також було узаконено кордони між ними, які на довгі роки роз'єднали українські землі. Найжахливішим для українців у цьому договорі було й те, що Польща зобов'язувалась не надавати можливості перебувати на своїй території протисоветським організаціям: Директорії, уряду УНР, військовим формуванням і т. п.¹² В історії це вже не перший випадок, коли Москва і Варшава ділили між собою українські землі. Ось коротка відповідь на запитання, поставлені на початку цього розділу.

А тепер про Другий Зимовий Похід, план проведення якого опрацював Польовий Пов-

---

10 Гражданская война на Украине. 1918-1920. - Київ, 1967. - Кн. 4. - Т. 2. - С. 567.

11 Сушко Р. Базар (Могила 359 героїв) // Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - С. 105-106. Далі: Сушко Р. Базар.

* Прелімінарний мирний договір - це попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього договору.

12 Про це див.: Полонська-Василенко Н. Історія України. - Київ, 1992. - Т. 2. - С. 543, 544.

станський Штаб. Цей план передбачав підготувати дві ударні групи, які повинні були прорватися на Україну й дати поштовх до загального повстання, спрямованого проти більшовицької окупації. Одну ударну групу на чолі з генерал-хорунжим А. Гулим-Гуленком підготовлено в Басарабії й другу, яку очолив генерал-хорунжий Ю. Тютюнник - в Західній Україні. Обі групи були кадрованими*. Враховуючи те, що на советсько-польському кордоні більшовики зосредили великі військові сили, було вирішено, перетнувши кордон, швидким, форсованим маршем досягнути Лівобережжя, підняти повстання і, ставши міцно на Дніпрі, унеможливити ворогу відступити в глибину Росії. В цей час повстанці мали розгромити військові частини советської Червоної армії, захопити їхню зброю і майно, а також припинити вивіз з України "продналогу". План цей був бездоганно задуманий, але нереальний, "божевільний", як назвав його згодом Роман Сушко.

За цим планом першою повинна була виступити басарабська ударна група Гулого-Гуленка, привернути на себе основну увагу ворога і таким чином полегшити прорив другій групі. Але ця група не проявила поважних дій і через декілька днів повернулася на територію Румунії.

Тоді те, що належало виконати басарабській групі, взяла на себе Подільська група під командуванням підполковника М. Палія. Ця група, кількістю 380 стрільців, озброєна 140 (!) крісами та кількома скорострілами, погано одягнена і обута, 25 жовтня перейшла польсько-советський кордон в районі Гусятина. Мала успіх в боях з ворогом, розгромила 7-ий та 8-ий кавалерійські більшовицькі полки, захопила коней та зброю, робила несподівані наскоки на окремі військові частини, нищила ворожі комунікації, урядові установи і т. п. Серед більшовиків почалась паніка. Пройшовши територію проскурівського і летичівського повітів, досягла села Вахнівка (за 60 км. від Києва!). Але розминувшись з групою генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, повернулась 29 листопада, перейшовши советсько-польський кордон.

25 жовтня, коли група підполковника М. Палія переходила кордон, Головне Повстанське Командування звернулося до українського народу з наступним закликком:

"Громадяни України!

Збройною силою: зрадою і підступом опанували наші закляті вороги Україною. Почали забирати з нашого краю скарби, нищити наш добробут, знущатися над народом. Бувше панське ярмо замінили ще гіршим ярмом комуністичним.

Серед нечуваної руїни опинилась Україна. Край, що плинув молоком і медом, нині залитий сльозами і кров'ю. На захист свого краю виступили ліпші сини наші, вони склали повстанські частини і чотири роки безперервно билися за волю України. Тяжка була боротьба повстанців з московськими окупантами, та український народ не опустив рук. Він не зрікся надії здобути собі волю, лише більше загартувався в цій боротьбі. По окремих виступах повстанців в різних місцях України почалася довга й уперта організація цілого українського народу для одностайного збройного виступу проти чужих завойовників. Організація скінчилася.

Тепер ми вступили в останній і рішучий бій проти ворогів Рідного Краю. Народнім повстанням керує Головне Повстанське Командування. Перед очима цілого світу ми здаємо іспит і покажемо, що наймитами у чужинців вже ніколи не будемо. Ми є окрема нація, чуємо в собі

---

* Кадровані військові частини мали мінімальну кількість особового складу. В часі мобілізації або початку бойових дій доповнювалися резервістами (в даному випадку - повстанцями).

силу, в нас палає любов до свого краю і ненависть до ворогів його.

Ми переможемо! Здобудемо в своїй хаті свою правду, і силу, і волю. А волю свою висловить весь Український Народ устами своїх делегатів, яких обере до Українських Установчих Зборів.

Установчі Збори будуть скликані після того, як звільнемо цілу Україну. На цих Установчих Зборах народні представники установають, як нам жити і управляти надалі.

З моменту вигнання окупантів народ має право на здобутки революції. Земля, яку добули селяни своєю кров'ю під час революції, лишається у їх власності. Великим власникам земля повернута не буде. Лишається восьмигодинний робітничий день. Всяка агітація проти цих здобутків каратиметься повстанським судом. Влада в центрі під час боротьби належатиме Головному Повстанському Командуванню. Всім громадянам на місцях організувати зараз же народню владу.

Головне Повстанське Командування кличе всіх громадян України до смертельного бою. Хай в ці великі дні ніхто не ухиляється від визвольної боротьби! Хай всі вийдуть на бій, все дадуть для бою!

Хай приватні хатні незгоди будуть забуті на час, аби в єдиному напруженні скинути ненависне чуже ярмо.

Тисячі тисяч замучених синів України, зруйнований і поруганий край вимагають помсти. Хай гармати і коси, кулемети і сѣрпи викують нашу волю.

Жива могутня Україно, вставай до ліпшої долі!

Головне Повстанське Командування. Ставка, 25 жовтня 1921¹³."

Волинська група під командою генерал-хорунжого Ю. Тютюнника була зорганізована в другій половині жовтня без відома поляків і скритно від них. Збір вояків, яким вдалося покинути табори інтернованих, проходив під виглядом організованої лісозаготівлі в околицях сіл Великий і Малий Мицьк і Мала Стидина (на північ від Рівного). Було зібрано 900 відважних вояків, які творили ядро групи, у складі якої були: Польовий Штаб Групи, Штаб 2-ої повстанської групи, Штаб київської повстанської дивізії, Перша київська бригада, Друга збірна бригада, Штаб гарматної бригади, окремі сотні (кінна, технічна, скорострільна), дивізійний штапаль.

У Волинській групі полковнику Роману Сушку було поручено командування Другою збірною бригадою, яка входила до складу Київської повстанської дивізії й була сформована 26-30 жовтня у селі Великий Мицьк. На час виступу бригада мала: 39 старшин, 5 урядовців, 182 стрільці (колись належали до 6-ої Стрільцької дивізії) та 37 старшин і 29 стрільців (належали до 3-ї Залізної і 2-ої Волинської дивізії) - разом 294 чоловіки. Друга бригада була поділена на: а) штаб бригади з кінною розвідкою, командою зв'язку та полевою жандармерією, б) 4-ий піший курінь у складі трьох сотень, сотні по три чети та чети скорострільів, в) 5-ий залізний курінь у складі двох сотень. Як і уся повстанська група, Друга збірна бригада Романа Сушка була наполовину озброєною: на 294 стрільців і старшин одержано 180 крісів, 6 скорострільів "Кольт", один скоростріль "Максим", 21 600 набоїв до крісів, 10 000 набоїв до скорострільів, 100 ручних гранат, 25 шабел та навіть 25 списів! Ця ж бригада, крім усього, була на 60% одягнена й обута. На час виступу 48 стрільців не мали відповідного одягу, а 34 - було дослівно босих,

---

13 Герчанівський Д. Вигнати окупанта. - Мюнхен, 1963. - С. 48-49.

обутих в личаки із кори. Роман Сушко повідомив тоді Польовий Повстанський Штаб: "Настрій козаків чудовий, вони нестримно рвуться вперед, тільки старшини турботно зажурені..."¹⁴

На світанку 4 листопада повстанська група перейшла польсько-советський кордон в селі Нетреби, відірвалася від польської кавалерії, яка почала переслідувати групу, вміло захопила більшовицькі пограничні застави і стрімким маршем заглибилась на територію, зайняту окупантами. Старшин та стрільців охопила радість. Порив до волі й пімсти ворогу не можна було уже зупинити! Всі знали тільки одну команду: "Вперед!"

В цьому пориві чи не кожної години повстанці мали сутички з дрібними більшовицькими відділами, міліцією, "особыми отрядами", які грабували селян. Перший великий бій прийняли повстанці вже 6 листопада за місто Коростень, яке хотіли взяти наскоком. Захоплення міста мало для групи велике значення як з політичного, так і з стратегічного боку. Коростень був великий залізничним вузлом, в якому знаходились телефон, телеграф, радіостанція, тобто засоби, які б можна було використати для оповіщення і заклику до підняття протибільшовицького повстання на цілому Правобережжі. В Коростені також знаходились військові склади, захопивши які, можна було б одіти і обути стрільців, а також збагатитись боєприпасами. Не вникаючи за деталі бою за Коростень, відзначимо, що повстанці, хоч і на певних етапах мали перевагу (загони підполковника Ремболовича захопили залізничну станцію, а підполковника Ступницького - ліквідували штаб 133-ої більшовицької бригади, зайняли склади зброї та боєприпасів, визволили 470 в'язнів), але мети не було досягнуто. Це в першу чергу зумовлено тим, що ворог мав значну перевагу в живій силі та озброєнні, що повстанці були перемучені безперервним рейдом без відпочинку та неузгодженістю дій. Місто не було зайнято зразу, штурм розтягнувся з вечора й до ранку, а за цей час більшовики одержали поповнення з Житомира.

Полковник Роман Сушко згадував: "Коростенський маневр не вдався. Новенькі англійські одяги, маси зброї, 9 гармат, коней, - все це було вже в наших руках, та не встигли ми скористуватись. 2-а збірна бригада лишила б забитих, між ними той "найкращий з найкращих" сотник Володимир Стефанишин (зі Станиславова) та 12 ранених. Залишився тут теж хор. Соколовський (учасник з-під Крут). Причин невдачі годі шукати. Плян, рішучість, хоробрість, консеквентність, - все це було. Але ж і був в осмеро сильніший ворог, який нас дожидав. Ми ніколи не мали б сили удержати Коростеня при таких переважаючих ворожих силах. Правда, ми б запаслися одягом, набоями, кіньми, а головне, нам потрібна була на початок перша поразка, щоби стрясти населенням, щоби здеморалізувати ворога..."¹⁵

Після невдалої спроби заволодіти Коростенем, відірвавшись від ворога, 9 листопада Ю. Тютюнник вирішив перейти в район Коростень - Радомишль - Житомир, бо там буцімто мав перебувати повстанський загін отамана Нельговського. Але, як виявилось згодом, в цьому трикутнику повстанців не буде, а це ще раз засвідчило про відсутність в групі надійної розвідки.

А в цей час, як на зло, погода змінилась на гіршу: почалися великі снігопади з міцними морозами. Стрільці Другої бригади Романа Сушка окутували босі ноги онучами й так йшли на сутички з ворогом. 12 листопада бригада Романа Сушка в авангарді всієї повстанської групи вирушила на південь. Тут з боку Радомишля на колону наскочили передові загони ворожої ди-

---

14 Сушко Р. Базар. - С. 108-109.

15 Сушко Р. Базар. - С. 114.

візії Котовського. Колона спрямувала на переправу через річку Тетерів з надією заховатися в лісах. А в цей час ворог навідав усіма силами, намагаючись не допустити цього.

Група зазнавала все більше і більше втрат. Обоз з раненими, обмороженими та хворими стрільцями й старшинами досяг 50 підвід! Повстанці ніяк не могли відірватися від все нових і нових ворожих загонів Котовського. Повстанська група опинилась в безвихідному становищі. Силами Другої бригади Романа Сушка виставила засідку, яка на деякий час затримала ворога. Було тоді й таке, що в нічних сутичках наші приймали своїх же за більшовиків, а більшовики наших за своїх. З кожним днем ставало більш очевидним, що мета рейду не досягнена. Група перевтомлених до краю, знеможених, без сну й теплої їжі повстанців попрямувала до кордону.

Роман Сушко згадував: "Останніми зусиллями відганяють старшини знеможених стрільців. Це 120 верств "пробіг" відділ пішки по глибоких снігах, непроходимими лісовими стежками, в безнастаннім ворожій огні, при невдачних боях, денних і нічних. Тепер група зближається знову над річку Тетерів старезними глибокими лісами. Довгі тіні тасмно кидає місячне ясне світло. Сон перемагає. Тут повстанці пережили рідкий прояв перевтомленої уяви. Тут вся кольона улягла масовій галюцинації. Масовому привидові. Виглядає це на казку, але дійсно так було. Ото комусь із старшин штабу причулося гавкання сільських собак. Село!!! - пронеслось по кольоні чарівне слово. І всі нараз "побачили" хати, світло в хатах, а крізь вікна палахкотячі лучива "неба" і вогні в печах та пару з теплої страви. Вся кольона немов пробудилась, всі приспішили хід, а штаб верхи виїхав вперед. На момент призабуто про наявність ворожої небезпеки. Та пройшовши кроків 500, верству, дві, три верстви пролетіли... село зчезло... В першій хвилині здавалося, що ми заблудили, на це стало світати. Ми зрозуміли, що це був привид; чи може сон поміг "осягнути" мрію, таку як тепла хата та тепла страва. Бо такі мрії мали наші повстанці"¹⁶.

Групі вдалося переправитися через річку Тетерів й відірватись від ворога. Досягнувши села Розважів, знесилена група зупинилась на відпочинок, пройшовши без зупинки 174 км! Відпочивши, наступного дня, 16 листопада, колона досягла села Малі Міньки, у якому Ю. Тютюнник призначив довший відпочинок. Друга бригада Романа Сушка, який на цей час захворів і передав команду сотнику Григорякові, розмістилась в північній частині села. Саме там, у Міньках, Котовський, знесиливши до краю повстанців безперервним переслідуванням і збройними сутичками, прийняв рішення оточити та знищити повстанську групу генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Для цієї мети ворог зосередив на підступах до села дві кінні і одну пішу бригади та 8 гармат. Дізнавшись про те, Ю. Тютюнник віддав наказ негайно вирушати далі, в бік села Звіздаль, щоби не допустити оточення групи. Вирішальний бій, трагічний для всього Другого Зимового Походу, відбувся 17 листопада саме тут, у Малих Міньках.

"Ворожий перстень ще не був замкнений, - згадував Роман Сушко, - але ще наша задня сторожа була в селі, як бригада Котовського вдарила по ній і змусила до затяжної оборони. Рівночасно в кіннім ладі заатакував з двох сторін кольону підвод з нашими раненими, що їхали посередині кольони. Чоло нашої кольони повернулось, щоб виручати ранених, а за цей час кіннота Котовського загородила дорогу спереду.

Настало пекло. Це не був бій маневрової війни, це була різня. Не було пощади. Ранені наші на підводах, заатаковані кіннотою, хватили за ручні гранати. Перший напір кінноти здер-

---

16 Сушко Р. Базар. - С. 118.

жано ручними гранатами. Та ворог поновив напір під прикриттям своїх скорострільних "тачанок". Не було ради. Послідніми ручними гранатами наші ранені зривали себе самі. Самі себе стріляли, щоб не датись на катування вороже. Хто мав силу відтяти посторонки у підвідчих коней, скакав на коня, щоб верхи проскочити в щілину, не замкнену ще ворогом зі заходу. Розбите чоло нашої кольони подалось в ліс, але не встигло добігти. Кого не вирубав ворог, забрав в полон. Рештки 4-го і 5-го куріня збірної бригади під керуванням одчайдушного сот. Григоряка добігли до ліса, но і тут вже стрінув їх ворог, полонив і їх. Хто під час цього бою допав коня, чи мав щастя на санях проскочити в щілину на захід від с. Звіздалі, той врятувався. Таких було не багато. Всіх коло сотні числом, в тім часть старшин, що були на конях, і около 15 підвод з раненими та кінна наша стежа. Ця група подалась бігом на північний захід, а далі переслідувана ворожою кіннотою, героїчно обороняючись, переправилась через річку Уж біля села Тараси і скрилась в лісисті болота під охороною ночі. Решта мучеників остала на полі бою. Дехто скривсь в лісах, а дехто схоронивсь таки в Міньках і Звіздалі під опікою прихильних нам селян"¹⁷.

Серед горстки старшин і стрільців, яким вдалося врятуватися від ворожого переслідування й дістатися советсько-польського кордону, були: генерал-хорунжі Ю. Тютюнник та В. Янченко, полковники Р. Сушко та Ю. Отмарштайн, підполковники Ремболович та Шраменко, сотники Д. Герчанівський та Г. Гладкий і деякі інші. За деякими даними, разом з полковником Романом Сушком у Другому Зимовому Поході брала участь й повернулася додому його дружина, поручник Христина Сушко. Про це згадував анонімний автор в одній із своїх статей так: "Полковник Сушко з простріленими грудьми звалюється з коня в болото. Жінка полковника серед скаженої рубки, боєвого реву, розриву гранат, підхоплює чоловіка на свого коня і непритомного рятує. О Боже, що за геройська пара, посвята, любов, героїзм!"¹⁸

Тоді ж, 17 листопада, озвірілі котовці захопили в Міньках понад 500 повстанців, їх загнали і зачинили в сільській церкві. До приїзду "Чрезвычайной Комиссии" (п'яťюрки), всіх утримували в холоді і голоді, раненим не надавали ніякої медичної допомоги, з них як тільки могли знущалися й катували. Для них, більшовиків, наші герої були "бандитами". І тільки 26 листопада відбулося більшовицьке судилище над вірними синами України. Із советських документів ("Сборник приказов войскам Киевского Военного Округа". Приказ N 2578 от 26 ноября 1921 года, г. Киев) довідуюся, що частинами Червоної армії в боях під Малими Міньками (за 30 верств від Києва!) "зарублено свыше 400 чел. и захвачено 537 чел., в том числе и раненные... В момент боя, некоторые из высшего командования, видя безвыходность положения сами себя расстреливали и взрывали бомбами".

У п'яťому пункті цього "Приказа" зазначено, що "всего перед Чрезвычайной Комиссией (пяťеркой) предстало 443 чел., остальные умерли от ран до прихода комиссии или находились в тяжелом состоянии и оставлены до излечения. Руководствуясь велениями Революционной совести, основываясь на всем вышеизложенном и дабы предупредить подобные преступления при участии оставшихся на территориях соседних с нами государств бандитов всех оттенков и показать всему капиталистическому миру и его наймытам, что власть Советов беспощадно карает всякого покушающегося нарушить ее мирную работу, Чрезвычайная пяťерка

---

17 Сушко Р. Базар. - С. 121.

18 Див.: Т. Ч. Мої спомини про сл. п. полк. Романа Сушка // Наш клич. - Буенос Айрес, 1971. - Ч. 38. - 4 листопада (Стаття написана в Австралії у 1963 році). Особу автора встановити не вдалося. Криптограми або псевдоніми використовували автори, в яких у Советському союзі була близька родина, з метою не наражати її на репресії з боку НКВД.

постановляєт:

1. Лиц, перечисленных в приложенном к сему списку в числе 359 человек, как злостных активных бандитов РАССТРЕЛЯТЬ.

2. Лиц высшего командного состава и гражданского управления, прибывшего со штабом армии Тютюнника в числе 41 чел., направить для дополнительного допроса следственными органами.

3. Бывших красноармейцев, попавших в плен в 20 году и примкнувшим к банде с целью вырваться из плена в числе 42 чел. направить в особый отдел К.В.О. для проверки".

Цей протокол підписали: "Председатель Чрезвычайной Комиссии Гарькавый. Члены: Лившиц, Иванов, Котовский, Фриновский, Секретарь Литвинов". Наказ підписали: "Командующий Войсками Округа Якир. Член Реввоенсовета округа Затонский. Начальник Штаба Округа Генштаба Паука". Як додаток до наказу долучено поіменний список розстріляних старшин і стрільців¹⁹.

Закінчуючи свою розповідь про Другий Зимовий Похід, про трагедію в Малих Міньках під Базаром, Роман Сушко писав:

"Під містечком Базаром веліли кати викопати широку братську могилу, зігнали з далеких повітів селян, щоб ще раз на власні очі побачили страху ради "всленіє революціонной совесті". Потім вивели з мінської церкви засуджених, змучених, споневіряних, майже голих українських борців. Не сумні вони були, а поважні і горді. Рішучо станули над могилою. Москалі навели скоростріли. Але виступив ще якийсь червоний комісар і спитав, хто заявляє каяття та присягне вступити в ряди червоного московського війська для боротьби з "українськими бандами", буде помилуваним. В цю грізну хвилю виступив з рядів вістун Вербак, бувший стрілець І п. п. Січових Стрільців. Він став казати: "Я - козак 6-ої стрілецької дивізії Щербак, від себе і козаків, яких я знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмось смерти, але до вас служити не підемо. Коли ж ви нас побете, то знайте, що за нас вам помстить весь український народ, а коли до українських козаків дійде чутка про вашу ганебну роботу, то за кров нашу вони будуть нищити все, що тільки має хоч малий зв'язок з вами, каторжани"... Грімке, потужне "Слава" крикнули повстанці і понісся гімн "Ще не вмерла", аж заглушили цей могутній спів ворожі скоростріли, тихо стало, лиш стогін-скарга нісся з братської могили. Наповнилась могила вщерть 359 тілами мучеників за Волю України, за її славу..."²⁰

Повернувшись з Другого Зимового Походу полковник Роман Сушко, переживши особисто цю трагедію, причинами невдачі вважав: по-перше, те, що сам похід проведено надто пізно, тоді, коли на Великій Україні повстанський рух пішов уже на спад, по-друге, те, що невдало була вибрана осінньо-зимова пора року проведення рейду, по-третьє, те, що польські "союзники" зрадили групу, не озброїли її уже заплаченою українцями зброєю, по-четверте, те, що Ю. Тютюнник, як командир групи приховав перед старшинами багато недоліків, які мали місце в часі підготовки й проведення цього рейду, й, по-п'яте, те, що багато шкоди Повстанському Штабу приніс М. Чоботарів зі своїм відділом контррозвідки²¹.

Зі свого боку полковник Євген Коновалець як командир Корпусу Січових Стрільців й Голова Стрільцької Ради відзначав, що він особисто, із часу самого початку підготовки Друго-

19 Про це див.: Сушко Р. Базар. - С. 121-122.; Базар. 1921-й. Легендарні котовці: кати чи герої? Кроваві жертви гнобителя України // Літопис "Червона Калина". - Львів, 1992. - Ч. 1. - С. 54.

20 Сушко Р. Базар. - С. 122-123.

21 Про це див.: Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933. - С. 7.

го Зимового Походу, поставився до цієї затії дуже критично. Також вказував, що призначення полковника Ю. Отмарштайна Начальником Штабу групи Ю. Тютюнника не було з ним погоджено й відбулося без його згоди. Але віддаючи належне військовому таланту Ю. Отмарштайна і не маючи змоги перешкодити здійсненню запланованого повстанського рейду, він вважав, що присутність Ю. Отмарштайна може принести справі певну користь. Перебуваючи у Львові, Ю. Отмарштайн звернувся листовно до Є. Коновальця зі скаргою, що не мав поруч себе нікого із старих своїх товаришів-соратників й просив звернутися до Романа Сушка з проханням прислати його на допомогу. "Сушко погодився, - писав згодом Є. Коновалець, - й перебув усю повстанську кампанію, а після її невдачі склав разом з полк. Ю. Отмарштайном звіт перед кількома своїми товаришами із Стрілецької Ради. З цього звіту виходило, що всяка дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною і шкідливою, бо така інтервенція наражувала не тільки самих активних учасників на страшену небезпеку, але не приносила ніякої реальної користі українському населенню, і що більше, викликала люті переслідування з боку большевиків. Звіт полковника Ю. Отмарштайна ще більше зміцнив нас в переконанні, що думку військової інтервенції з-за кордону треба раз на завсіди відкинути. Цього погляду я тримаюся і тепер. Так представлялася вся фактична участь Стрілецьких старшин у кампанії Тютюнника і на тому обмежувалась моя причастність до цієї справи"²². Цієї точки зору дотримувалися й колишні старшини Корпусу Січових Стрільців.

Трагедію під Базаром закінчився Другий Зимовий Похід у 1921 році. Цей Похід назавжди залишиться в пам'яті українського народу, бо провели його наші ГЕРОЇ тоді, коли українська армія була роззброєною й переможеною, коли здавалося, що її уже нема, що вона, ця армія, уже не існує. Але гін до волі у кращих синів нашого народу ще не вмер, не загинув! Ось чому кілька сотень лицарів, безмежно відданих Україні, з відчайдушною самопосвятою, роздіті й не озброєнні, кинулись востаннє здобувати волю для свого багатостраждального народу. І серед цих ГЕРОЇВ були й ті, кого так жорстоко знищили більшовики, й ті, хто впав хороброю смертю на полі бою, й ті, котрим вдалося повернутися, вирвавшись з вогненного кільця.

Але мало хто тепер знає, що трагедія Базару 1921 року повторилася такою ж трагедією рівно через двадцять років - в 1941 році. Це був час, коли українські землі захопили німецькі полчища, замінивши більшовицьку окупацію своєю, не менш жорстокою, нацистською. Осип Бойдуник, відомий публіцист, член Проводу ОУН з-під стягу А. Мельника, про це писав: "В українському народі тотально нищено провідну верству, не допускаючи до росту нової, залишаючи при житті лише простолюддя, і то лише тому, що воно потрібне було як робоча сила. І то лише те простолюддя залишилось, яке не противилось, чи не стояло на перешкоді німецько-гітлерівським колоніальним намірам і плянам. На підтвердження того можна навести безліч прикладів, яких одним із найяскравіших було нищення учасників відзначення річниці Базару в 1941 році на Житомирщині"²³.

В руслі цього газета "Новий шлях" (Торонто) опублікувала статтю Гриця Грищенка "В річницю двох Базарів: 1921 і 1941 рр.". В статті йдеться, що в часі, коли німці окупували Велику Україну, потрібно було пробудити народ від більшовицької неволі й маніфестувати вірність національно-визвольним ідеалам. З цією метою обласне керівництво ОУН Житомирщини на чолі з Петром Марчуком - Волинцем, який перебув двадцятилітню совєтську окупацію

22 Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 318.

23 Бойдуник О. На переломі (Уривки спогадів). - Париж, 1967. - С. 101.

України, провело інтенсивну підготовку до всенародного відзначення двадцятиріччя Лицарів Базару. На місці розстрілу героїв насипано дві високі могили й збудовано три великі хрести. За два дні перед урочистостями "зїздилися селяни із Житомирщини, північної Київщини, а навіть із-за Дніпра. Їхали возами, цілими валками, ішли одинцем та групами. Ішли чоловіки, ішли жінки, ішли діти. Зокрема багато було молоді, а серед неї й сивовусі діди, що брали участь у Визвольних Змаганнях 1917-21 років, старі повстанці, загартовані, як їхня доля, - описує учасник і очевидець. - Сорок тисяч українців зібралось на могилах 359-ох Лицарів Базару точно у 20-у річницю їх розстрілу, щоб задемонструвати перед новим окупантом України тверду волю українського народу жити своїм власним духово-національним життям і не схилити своєї шиї в ярмо нового окупанта. Тут, у Житомирі-Мальованці, поставав новий Базар. 6 грудня 1941 року гестапівці привезли групу українців на місце розстрілу..."²⁴

Такою була справжня історія Другого Зимового Походу й трагедії під Базаром. А ось як ці події трактувала більшовицька "історична наука", дадуть змогу побачити приведені нижче три цитати.

Цитата перша, із енциклопедичного видання: "Базарська операція 1921 - бойова операція Дев'ятої кавалерійської дивізії під командуванням Г. І. Котовського по ліквідації петлюрівської банди Ю. Тютюнника, що на початку листопада 1921 вдерлася з Польщі на територію Радянської України з метою підняти заколот проти Радянської влади. Зробивши швидкий перехід з-під Таращі, котовці 17 листопада 1921 поблизу с. Базара на Житомирщині оточили петлюрівську банду, що налічувала до 1000 шабель.

В жорстокому бою було вбито 250 і взято в полон 500 бандитів, серед них петлюрівських "міністрів"* , захоплено багато зброї, цінні документи (списки петлюрівської агентури, плани антирадянських виступів і провокацій). Тютюннику з невеликою групою бандитів вдалося втекти за кордон. Знищення банди Тютюнника завдало нищівного удару по антирадянських розрахунках міжнародної контрреволюції і сприяло зміцненню Радянської влади на Україні"²⁵.

Цитата друга - уривок із "історичної хроніки" енкаведиста С. Даниленка: "...на початку листопада 1921 року польська розвідка всеж послала в рейд по Радянській Україні петлюрівські банди. Великий загін добре озброєних бандитів вдерся на територію Радянської республіки. Цю ганебну авантюру українські буржуазні націоналісти охрестили "другим льодовим походом української армії". "Льодовим" вони, мабуть, назвали цей рейд тому, щоб і не згадувати тих жахливих хвилин, коли під ногами націоналістичних запроданців горіла земля. Насправді ж походу не вийшло, бо частини Червоного козацтва і котовці при активній допомозі населення швидко розгромили бандитів, а сам "генерал" Тютюнник ледь-ледь виніс ноги, втікши з невеликою групою особистої охорони до панської Польщі"²⁶.

Цитата третя. Це "свідчення" більшовицького командира 7-го полку 2-ї червонокозачої дивізії якогось Дубінського, опубліковані в його "документально-публіцистичній" книзі "Червоное казачество": "Под Мотрунками 7-й полк окружил и уничтожил основное ядро банды Паляя, захватив весь ее обоз и штабную канцелярию. Только небольшая группа палиевцев

---

24 Цитата за: Каркоць М. Від Вороніжа до Українського Легіону Самооборони. - Рівне, 2002. - С. 183.

* Тут напевно йшлося про Михайла Білінського (1882-1921), капітана III рангу, морського міністра УНР (1918), командувача I-ї дивізії морської піхоти (1919), міністра внутрішніх справ (1920), учасника Другого Зимового Походу, під час якого був поранений, а коли група опинилась в безвихідному становищі, щоби не бути захопленим в полон, наклав на себе руки.

25 Базарська операція 1921 // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. - Київ, 1987. - С. 46.

26 Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. - Київ, 1972. - С. 91-92.

успела вирватися і уйти на Янушполь. Вскорее і вона була знищена.

Через кілька днів та ж участь постигла й основну диверсійну групу - Волинський отряд генерал-хорунжего Янченко, з яким слідвао Тютюнник. Вночі со 2 на 3 нобря диверсанти перешли границю. На Тетерева к ним присоединились местные бандиты, доведя численность отряда до 1250 человек. 8 нобря Котовский, командовавший тогда 9-й кавалерийской дивизией, задержал передовые части гайдамаков под станцией Чеповичи. Отдельные группы бандитов проникли в село Коленцы - в 60 километрах от Киева. После первого удара Тютюнник, уходя от погони, девять дней петлял по лесам Волини. 17 нобря части Котовского окружили банду в районе Малых Миньков - Звиздаля. 200 бандитов были убиты в бою, остальные сдались. Тютюнник позорно бежал в панскую Польшу"²⁷.

Коментарі тут, як прийнято вказувати, зайві. Але, як не старалась більшовицька пропаганда приховати правду, їй це так і не вдалося. Про цю подію нишком розповідали наші діди нашим батькам, а батьки наші - нам, своїм дітям, й так до часу проголошення України незалежною державою, власне на цих героїчних подвигах героїв Базару виховувалось не одне покоління українських патріотів.

Тут вважаю за необхідне коротко зупинитися на з'ясуванні подальшої долі генерал-хорунжего Ю. Тютюнника та полковника Ю. Отмарштайна. Оба вони були бойовими побратимами й соратниками Романа Сушка. Першого, проголошуючи амністії, більшовики поставили поза законом*, а це означало, що вони боялися цього талановитого військовика і врешті все ж таки розстріляли його. Другого - знайшли розстріляним при нез'ясованих обставинах у польському таборі для інтернованих колишніх старшин і стрільців Армії УНР. Крім того, смерть першого наочно ілюструє всю підступність і злочинність комуністичної системи в Советському союзі.

Юрій Йосипович Тютюнник народився у 1891 році в селі Будище на Звенигородщині. Це був край, над яким витав волелюбний дух козацтва та гайдамаччини. Одержав вищу гуманітарну освіту, захоплювався історією й літературою, мріяв стати українським Наполеоном. З початком війни у 1914 році його направили до військової школи, після закінчення якої отримав звання прапорщика. Відповідно до освіти, завжди одержував ад'ютантські посади в діючій армії, або у військових залогах великих міст. У 1917 році був підвищений до рангу поручника і одержав посаду ад'ютанта командуючого Симферопільською залогою.

Користуючись високим авторитетом серед офіцерів, у цьому ж 1917 році організує в Симферополі український військовий клуб ім. Дорошенка, а згодом формує Симферопільський полк ім. Дорошенка у складі 5 811 козаків та 36 старшин. Але через конфлікти з російською владою був переведений до Катеринослава**. У червні 1917 року його обрали делегатом на Всеукраїнський Військовий з'їзд, який проходив у Києві. А на з'їзді його включили до складу Всеукраїнської Ради Військових Депутатів. З цього часу Ю. Тютюнник залишився в Києві.

Наприкінці січня 1918 року на Звенигородщині був зорганізований осередок "Вільного козацтва" й Ю. Тютюнника послано туди, де він на чолі коша виступив проти більшовицьких військ Антонова-Овсієнка та Муравйова. Під його командою козаки коша успішно протистоя-

---

27 Дубинский Й., Шевчук Г. Червоное казачество. - Киев, 1987. - С. 205-208.

* Див.: Постанова ВУЦВК від 12 квітня 1922 року // Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. - Київ, 1963. - Т. I. - С. 210. Цією Постановою поза законом оголошені "запеклі злочинці": П. Скоропадський, С. Петлюра, Ю. Тютюнник, Н. Махно, П. Врангель, О. Кутєпов та Б. Савінков.

** Катеринослав - колишня назва Дніпропетровська.

ли більшовикам в районі Кременчука, а в березні провели вдалі бої із збільшовиченими військовими частинами. Власне в цьому часі Ю. Тютюнник здобув собі славу генерала повстанських рейдів. В період гетьманату був одним із керівників Звенигородсько-Таращанського повстання, провів багато успішних боїв з німцями й так званими "охоронними сотнями". Як повстанський старшина, потрапив до полону, утримувався в Києві у Лук'янівській в'язниці, з якої був звільнений в часі приходу до влади Директорії. У січні 1919 року його відправили на Херсонщину, де діяли повстанські загони отамана Матвія Григорієва. А коли отаман перейшов на бік більшовиків, Ю. Тютюнник з частиною повстанців передістався до Армії УНР. Очолював Київську групу у складі 12 Партизанської дивізії та 5 Київської дивізії, брав участь у Першому Зимовому поході. Після інтернування очолив Повстанський Штаб у Львові, який проводив підготовку Другого Зимового Походу, повстанського рейду, очолюваного ним особисто²⁸.

Генерал-хорунжий Ю. Тютюнник користувався заслуженим авторитетом, загальною любов'ю й повагою серед старшин та стрільців, з якими пройшов нелегкими воєнними дорогами, добуваючи волю Україні. Про це свідчить наступне: коли 19 жовтня 1920 року було встановлено і затверджено Головним Отаманом С. Петлюрою Орден Лицарів Залізного Хреста Армії УНР, то цю відзнаку за числом "1" одержав М. Омелянович-Павленко, а за числом "2" - Ю. Тютюнник²⁹. Власне тоді з цією небуденною подією його бойові побратими поздоровили свого генерала "Грамотою", де були такі слова:

"Дорогому батькові, улюбленому вождеві нашому генерал-хорунжому Юрку Тютюннику. Тяжким, хресним шляхом йшов український нарід до свого національного і державно-політичного визволення. З усіх боків облягли його вороги, намагаючись не тільки підбити Україну під свою зверхність, а й до кінця знищити всі ті вияви самостійного національно-культурного життя, які після російської революції щораз сильніше починали прокидатись в ньому. І в той час, коли, здавалось, ворог перемагав, коли байдужість і бездіяльність охопили всі верстви громадянства нашого і армії, ти один горів завзяттям і своєю невтомною енергією запалював серця борців до нових змагань, до нової боротьби з запеклим ворогом української національної ідеї - москалем. Твоє життя повне великої моральної сили єство в найбільшій мірі одушевило історичний похід армії У.Н.Р. в запілля ворога, коли ім'я отамана Юрка Тютюнника стало синонімом непереможного лицарського духу, коли воно промовлялось ворогами зі страхом і пошаною, а в серцях народу будило надії на визволення, на остаточну перемогу.

І сьогодні, в цей великий день роздачі орденів "Залізного Хреста", котрий нагадав всім нам величність і героїство безпримірної велетенської боротьби армії У.Н.Р. в запілля ворога, в цей весняний день, коли вся природа встає від довгого сну, вириваючись з міцних обіймів зими, прокидаються і розцвітають в наших серцях надії на майбутнє визволення, кріпне і зростає думка, що ти, дорогий батьку-отамане, незабаром поведеш своїх дітей на широкі лани і степи рідної України.

Ми чекаємо цього слушного часу, вірячи, що з тобою ми принесем Українському народу довго-ждану волю, бо з іменем твоїм зв'язані слава і перемога!

Слава нашому батьку-отаманові!

Слава непереможному борцеві за волю Українського народу Юрку Тютюннику!

---

28 Див.: Розстріляний першим // Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-1921 роки. - Київ, 1995. - С. 197.

29 Семотюк Я. Українські військові відзнаки. - Торонто, 1991. - С. 5.

Слава! Слава! Слава!"³⁰

Наші вороги - більшовики - боялися Ю. Тютюнника - людини могутньої волі, мужнього й талановитого отамана. Ось чому перед ЧК було поставлено завдання: нейтралізувати непокірного генерала. Про цю чекістську операцію, якою керував Ю. Євдокімов³¹, докладно розповів колишній член совєтської дипломатичної місії у Варшаві Г. Бєсєдовський, який, ставши політичним емігрантом, залишився на Заході. Йому вдалося в кінці 20-х років минулого століття видати в Парижі книжку: "Спомини совєтського дипломата", в якій докладно описані події, пов'язані із викраденням Ю. Тютюнника. Справа виглядала так: агенти ЧК на Україні натрапили на слід підпільної самостійницької організації - "Вища Військова Рада", її не розгромили, учасників Ради не ліквідували, а тільки упростили до неї своїх агентів. Відтак, одного із керівників цієї організації, якого особисто добре знав Ю. Тютюнник, послали на зустріч з останнім, доручивши виманити генерала на совєтську Україну. Тютюнник, як досвідчений конспіратор, послав на Україну замість себе одного із своїх помічників. Перевіривши Раду, нічого не запідозривши, цей помічник повернувся на Захід і запевнив Ю. Тютюнника, що ця організація поважна, їй можна довіряти, і що усі з нетерпінням чекають на генерала. Ю. Тютюнник відважився зробити такий крок. Але як тільки перейшов польсько-совєтський кордон, тут же був затриманий чекістами, які на нього уже чекали.

Його спочатку повезли до Києва, а згодом до тодішньої столиці совєтської України Харкова. Правда, його відразу не розстріляли, бо хотіли використати його у своїх брудних справах. Ю. Тютюнника змусили написати "покаяння", в якому, за вказівкою ЧК, затаврував українську еміграцію і звернувся до українського совєтського уряду з клопотанням про помилування. 28 грудня 1923 року ДПУ* дало санкцію задовольнити це його прохання. Але перед тим він змушений був виманити з-за кордону до себе хвору жінку та дітей, а також віддати більшовикам свій архів.

Викраденого Ю. Тютюнника змусили під наглядом ДПУ написати книжку "З поляками проти Вкраїни"³², яка мала мету викрити "зрадників українського народу" всяких "петлюрівців" та їх покровителів - білопольських панів. Безпосередньо написанням книги керував агент вірніше співпрацівник ДПУ, Микола Любченко**. І все ж таки треба віддати належне Ю. Тютюннику - в книзі він обминув постать Романа Сушка, поступивши чесно перед своєю совістю.

Як складалося подальше життя Ю. Тютюнника? Деякий час він викладав курс "Стратегії і тактики громадянської війни" в Харківській школі червоних старшин, написав декілька сценаріїв, знімався в художніх фільмах. ГПУ до часу його не турбувало, бо використовувало сам факт переходу генерала на бік більшовиків у своїх пропагандистських цілях. Але остаточно "присвоїти і використати" Юрка Тютюнника більшовикам так і не вдалося. "Настрій його все більше чорнішав, - свідчив Г. Бєсєдовський, - нова політика Сталіна, спрямована спеціально

---

30 Цитата за: Романчук О. Суперник Головного Отамана // Дзвін. - Львів, 1991. - Ч. 7. - С. 82. - Липень.

31 Логвиненко І. Авантюризм з неабиякою головою // Україна. - Київ, 1989. - Ч. 15. - С. 15. - Квітень.

* ДПУ - Державне Політичне Управління, популярно ГПУ (Государственное Политическое Управление) назва ЧК (ВЧК) від 6 лютого 1922 року - поліційно-каральний орган державної безпеки в Совєтському союзі.

32 Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни. - Харків, 1924. - 108 стор. Репринтне перевидання: - Київ, 1990.

** Любченко Микола Петрович літературний псевдонім - Кость Котко (1896-1937) деякий час працював у Народному комісаріаті закордонних справ, першим секретарем повпредства у Варшаві, радником повпредства у Празі, редактором газети "Киевский пролетарий", був членом редколегії "Комуніст". Розстріляний НКВД 25 листопада 1937 року. Див.: Кость Котко // ...З порога смерті... - Київ, 1991. - С. 269-271.

проти селян, не могла не відбитися і на Україні, де вона повела до цілковитої зміни навіть тої обмеженої автономії, яка тоді ще існувала... Тютюнник почав настроюватися опозиційно і на весну 1929 року в одній із приватних розмов сказав, що при такій політиці совєтська влада на Україні без сумніву впаде та що на її місце прийде фашизм. Про цю розмову донесли в ДПУ. Тютюнника безпроводочно арештували і вислали в Москву. Там потай, навіть без постанови ДПУ, за особистим наказом Менжинського його розстріляли. Згодом були знищені й ті, хто "вивів" генерал-хорунжого з-за кордону"³³. Так закінчився тернистий шлях непересічної особистості, генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника.

Дещо по-іншому, але також трагічно склалася доля Юрія Васильовича Отмарштайна. Він народився в 1890 році в Тирасполі, тодішньої Херсонської губернії. Батько - штабовий офіцер царської армії, предки якого походили із старовинного лицарського шведського роду, що осів в Україні ще за часів гетьмана Івана Мазепи. Мати - по національності грекinja. З юних років отримав прекрасне виховання, ставши високоосвіченим, безмежно відданим українській справі військовиком.

У 1908 році закінчив Петербургський Пажівський корпус* і вступив корнетом** до 8-го кінного Лубенського гусарського полку. В 1913-1914 роках здобув вищу військову освіту у Миколаївській Військовій Академії й став офіцером російського Генерального Штабу. За гетьманату у 1918 році був командиром Сердюцького кінного Лубенського полку. В кінці листопада 1918 року, коли повстанські війська Директорії УНР вели свій наступ на Київ, переможно долаючи опір "добровольчих російських отрядів" Святополка-Мірського, в часі бою біля села Червоний Трактир, він, разом з більшістю національно-свідомих старшин і козаків, перейшов на бік українських повстанців. Цей крок Ю. Отмарштайна не був випадковим, бо перебуваючи в Києві, він добре зрозумів протиукраїнську військову політику гетьманського уряду й передбачав, куди така політика може привести Україну.

Уже наступного дня після переходу на бік Січового Стрілецтва Ю. Отмарштайн був призначений на посаду начальника оперативного відділу Штабу Осадного Корпусу у Фастові й залишався надалі на цій посаді після здобуття Києва військами Директорії. Згодом деякий час був Начальником Штабу Осадного Корпусу Січових Стрільців.

"В перших днях лютого 1919 року після відступу українських військ з Києва, - згадував Роман Сушко, - уряд УНР командировав тодішнього підполковника генерального штабу Отмарштайна воєнним представником до Румунії. Незадоволений політичною працею, повернув влітку 1919 року назад до Дієвої Армії, і під час організаційного переформування Корпусу С.С-ів, на моє і його прохання, призначений Начальником Штабу 2 (II) Дивізії С.С-ів, якою командував я. В найтіснішій дружбі, працювали ми аж до самого кінця існування Корпусу С.С-ів, себто, до 6-го грудня 1919 року. Потім опинилися ми, інтерновані польським військом у таборі в Луцьку, на Волині. Весною 1920 року Уряд УНР, що перебував в Польщі, вислав Юрія Васильовича з воєнним завданням за кордон (Прага, Відень), а я перейшов до новоформованої з інтернованих українців - VI Стр. Дивізії в Берестю Литовському. Восени цього ж року приїздить Ю. В. Отмарштайн із закордону до Дієвої Армії, що перебувала тоді на Поділлі;

---

33 Цитата за: Романчук О. Суперник Головного Отамана // Дзвін. - Львів, 1991. - Ч. 7. - С. 83. - Липень.

* Пажівський корпус - закритий середній військово-навчальний заклад, який готовив дітей дворянської аристократії, переважно придворної знаті та офіцерів гвардії до військової і цивільної служби. Заснований в 1759 році в Петербурзі.

** Корнет - перший молодший офіцерський чин в кавалерії, в російській армії введений в 1726 році. Від 1884 до 1917 року звання "корнет" знаходилося в чотирнадцятому класі "Табелі про ранги" і відповідало званню поручника.

по Ризькому договору знов опинилась Українська Армія в таборах інтернованих в Польщі. Я при VI Стр. Дивізії в Александрові Куявському*, а полк. Отмарштайн при Генеральному Штабі в м. Ченстохові. Постійно ми оба були в тісному порозумінні"³⁴.

Влітку 1921 року Ю. Отмарштайну вдалося переїхати до Львова, де він зайняв посаду Начальника Польового Повстанського Штабу, який займався підготовкою проведення Другого Зимового Походу на Велику Україну під командуванням генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Як зазначалося вище, в цьому поході Ю. Отмарштайн брав від 4 до 29 листопада 1921 року найактивнішу участь. Листопадовий рейд, як відомо, зазнав невдачі - закінчився великою трагедією під Базаром. Поразку цієї акції він болюче пережив й навіть потрапив у тимчасову депресію - хотів залишити армію і податися на Батьківщину, до своєї Бессарабії.

А між тим, коли велася підготовка Листопадового рейду в більшовицькі тили, в Галичині була створена Українська Військова Організація й першим її резонансним виступом був замах бойовика С. Федака на польського президента Ю. Пілсудського і львівського воєводу О. Грабовського, який мав місце 25 вересня 1921 року у Львові. Хоча цей замах й був невдалим, він став початком організованої боротьби українського народу Галичини з польським окупантом, і, власне, цю боротьбу очолила Українська Військова Організація. Полковник Ю. Отмарштайн на цю пору був членом молодіжної УВО. Методи боротьби цієї Організації він схвалював і прагнув її діяльність перенести на Велику Україну і вірив, що такий план є цілком реальним.

Роман Сушко згадував: "Стрілецька Рада С.С-ів рішила списати матеріали до історії Корпусу СС. Списував ці матеріали і я; а це завдання поставлено всім учасникам Корпусу. Тому, що не мали ми історичного архіву Корпусу, то належало надолужувати пам'яттю; а притім виринали багато моментів забутих, неточно схоплених так, що треба було послуговуватись живими свідками. Ця власне потреба з'явилася в нас із полк. Отмарштайном при списуванні зокрема історії 2 Дивізії С.С., якою я командував, а Ю. В. був начальником штабу. Ми порозумілися і Ю. В. обіцяв приїхати до мене в табір на кілька днів (приблизно на п'ять), при нагоді своєї поїздки до Варшави в справі паспортній. Про цей план відвідин Ю. В. знало більше людей у Львові, зокрема знав ген. Тютюнник і його львівське оточення"³⁵.

Далі Роман Сушко згадував, що Ю. Отмарштайн приїхав у табір Шипйорно наприкінці квітня 1922 року, був у бадьорому настрої, але розповідав про ті різні фатальні помилки, яких допустилися офіційні українські політики. Мав на увазі квітневий договір уряду УНР з Польщею та нічим не виправданий похід українських армій спільно з поляками на Київ. Говорив про інтриги в Генеральному Штабі та в найближчому оточенні Головного Отамана С. Петлюри, про подвійну гру начальника контррозвідки Армії УНР полковника М. Чоботарйова. Вважав, що прикривати надалі такі злочини не може, й мусить публічно виступити та оприлюднити зібрані ним матеріали, які викривають злочинну сутність окремих груп та осіб, як наших, українських, так і польських.

---

* Олександрів Куявський - місто в Польщі Бидгоського воєводства. Від листопада 1920 до кінця 1921 в Александрові Куявському був табір інтернованих вояків Армії УНР (4 і 6 Стрілецькі дивізії, частини Запасових Військ та 4 Відділ Могилівської Кордонної Бригади). У таборі ведено інтенсивну культурно-освітню роботу (школи, курси, хори, театр, часописи й журнали: "Зірниця", "Нове життя" та інші). З 1921 при 6 дивізії діяло Братство св. Покрови (до 200 чл.), яке випустило церковний службник і ряд видань для задоволення релігійних потреб вояків. У кінці 1921 4 і 6 Стрілецькі дивізії переведено з Александрова Куявського до Шипйорна, а інші частини до Ланцута (Див.: Олександрів Куявський // Енциклопедія українознавства. - Львів, 1996. - Т. 6. - С. 1840).

34 Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933. - С. 6-7.

35 Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933. - С. 8.

Після короткого, кількаденного перебування Ю. Отмарштайна у таборі в Шипйорно він, попросившись із своїми бойовими приятелями, дорогою до залізничної станції був замордований невідомими біля огорожі цього ж табору. Не було ніякого сумніву, що вбивство організовано з політичних мотивів - при вбитому було залишено усі його цінності, а документи, які компроментували поляків та найближче оточення С. Петлюри і його особисто - зєзли. Слїдство у цїй справї провадили і українські, і польські слїдчі, було опитано велику кількість свїдків, до справи залучено багато речових доказів, виконано відповідні слїдчі процедури й т. д., слїдство, яке розтягнулося на довгі роки, зловмисника так і не виявило. Воно тїльки виплеснуло на поверхню усі ті протирїччя, незгоди, ворожнечу, злу заздрїсть, яка мала місце серед переможеними чужинцями українськими вїськовиками і полїтиками. В цю справу намагалися вплутати навіть Романа Сушка. Але все це залишимо на совїсті тих, якї намагалися чи із заздростї, чи за чїєюсь вказівкою запламувати хрустально чисту постать, якою був Роман Сушко. Ми, як говорять галичани, не будемо "порпатися в чужїй бруднїй бїлизнї", а тїльки на закінчення приведемо думку Романа Сушка стосовно цїєї справи - вбивства полковника Ю. Отмарштайна: "Трагедїя бл. п. полк. Отмарштайна не закінчується таким чином його смертю. Вона триває до сьогодні. До того знаходяться в нас люди, якї з тїєї трагедїї стараються робити свїй партїйний інтерес. Жонглюють словом "приятель", і навіть не шанують пам'ятї на ту приязнь настїльки, щоб не брудити її своїми брутальними, брудними клеветами. Приватні поррахунки переносяться на полїтичне життя, користаючи з того, що злочинець досї не покараний. Тому оголошую прилюдно знанї менї данї про справу з вагою святочно заприсяженого свїдоцтва; замїсть перед судом, якїй нинї зїбратись не може, перед громадською опїнією³⁶ .

3 травня 1922 року Україна втратила свого вїрного Сина, пам'ять про якого з плином часу незаслужено відїшла у забуття. Тому нехай наші добрі й справедливі слова про полковника Юрїя Отмарштайна ляжуть на його могилу гроною червоної калини, символом героїчного українського сїчового стрїлецтва!

---

36 Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933. - С. 74.

Розділ шостий

КРАЙОВИЙ КОМЕНДАНТ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Літом 1920 року в Празі відбулася подія, яка визначила подальшу долю Січового Стрілецтва. Про неї Є. Коновалець згадував наступне:

"У липні 1920 р. відбули ми в Празі останнє засідання Стрілецької Ради, на якому після з'ясування безкорисності і безцільності дальшого перебування за кордоном рішили ми закликати всіх Січових Стрільців до повороту в Галичину. Після цього засідання Стрілецької Ради перестала фактично існувати Січово-Стрілецька Організація. Старшини Січових Стрільців здебільшого розїхались, - одні на Наддніпрянщину, інші до Галичини. Там стали вони такими самими громадянами, як усі інші. Кожний з них вступив до тої групи чи партії, що краще відповідала його особистим переконанням"¹.

На цьому засіданні Є. Коновалець висловив також думку про можливість затяжної боротьби на українських землях під польською та советською окупацією, а отже, Стрілецьким старшинам необхідно зорганізувати український народ до такої боротьби та очолити її. Задум Є. Коновальця був схвально прийнятий загалом старшин і стрільців недавніх українських військових формувань. Вони почали повертатися на Україну - одні в Галичину, інші на Наддніпрянщину з метою зорганізувати Українську Військову Організацію (УВО), яка планувалась не як регіональна, галицька, а як Всеукраїнська. УВО повинна була вести боротьбу в умовах ворожої окупації організованим збройним підпіллям.

В Галичину повернулась тоді переважна більшість стрілецьких старшин, серед них В. Кучабський, М. Матчак, Я. Чиж, О. Коберський, Д. Паліїв, Б. Гнатевич, О. Навроцький та ін. Це був час, коли Галичина була окупована поляками. Ще у червні 1919 року між державами Антанти і Польщею був підписаний договір, за яким остання повинна була здійснювати на території Східної Галичини військову окупацію, й то до часу остаточного вирішення галицького питання на міжнародному рівні. Але Польща, всупереч своїм зобов'язанням, почала запроваджувати в краю свою цивільну адміністрацію, здійснювати щодо українців політику терору, залякувань, масових ув'язнень та заслань в концентраційні табори. Польська окупаційна влада робила усе можливе, щоб знищити українців як націю. Окупанти провели широкомасштабну колонізаційну акцію, в часі якої заселили українські землі своїми військовими та цивільними колоністами, а також асиміляційну акцію, спрямовану на спольщення українського населення шляхом насадження польських шкіл, костелів, різних товариств, установ і т. п. Поляки почали перетягувати українців на римо-католицький обряд. Українців не допускали до праці в державних установах, до навчання у вищих та фахових навчальних закладах. Українська преса зазнавала жорстокої політичної цензури.

---

¹ Коновалець Є. Споми́ни й уваги // Золоті Ворота. - Львів, 1937. - С. 312.

Про наслідки такої окупаційної політики Польщі стосовно українського населення Галичини згодом підпільний друкований орган УВО газета "Сурма"* писала: "Ворог замкнув нам 3 000 українських шкіл, 500 церков, скольонізував десятки тисяч гектарів нашої землі, замкнув перед нами державні уряди, сотки українських учителів переносив до корінних польських земель, а на їх місце спровадив ляхів, замкнув або обмежив вступ до високих шкіл, завів насильну польонізацію цілого краю, здушив культурний, економічний та політичний розвиток народу, ожебрачив населення матеріально, усунув навіть назву "український" та взагалі завів курс "wyterpić"***!"²

Така політика польських окупантів витворила серед українців сприятливі умови для створення організованого збройного спротиву. Ось чому УВО, в рядах якої українці повели боротьбу за свою державну самостійність, стала найпопулярнішою військово-політичною потугою в краю. Ось чому в рядах цієї організації взяла участь уся українська суспільність, свідомо того, що наслідком цієї боротьби повинно стати відродження їхньої держави на їхній етнічній території. Українці також побачили, що їхній шлях до здобуття волі та власної держави не може мати нічого спільного ні з опортунізмом, ні з компромісами та угодовщиною стосовно окупанта, що шлях до волі лежить тільки через найбільший опір ворогові, через революційну боротьбу і, врешті, через війну. Власне ця віра у збройний шлях здобуття своєї держави, як у єдиний вірний метод досягнення мети, укріпився у свідомості українців Галичини після остаточного рішення Ради Послів від 14 березня 1923 року про приєднання їхнього краю до Польщі.

Ще в одному числі "Сурми" йшлося як про становище українців під польською та більшовицькою окупацією, так і про шляхи й перспективи тієї національно-визвольної боротьби. У статті "Назріваючі конфлікти" знаходимо: "Становище українців незavidне. З одної сторони, большевицький гнет на Великій Україні, гнет Польщі на Західних Українських Землях, переслідування на Буковині й Бесарабії під цю пору, з другої сторони - невеселі перспективи на будучність... Перспективи не надто рожеві. Проблема, здавалося б, незвичайно важка до розв'язки. Коли ж приглянемося ближче, то розв'язку найдемо. Ми, Українці Західних Земель, на інтервенцію проти совєтської України разом з Польщею йти не сміємо, ми не будемо наставляти своїх грудей і класти свої голови для поширення Польщі "от можа до можа". І тому всякі намагання Польщі з'єднати нас для себе мусять дістати належну відправу. З ляхом, який приніс нам стільки ударів, який гнобить нас безпощадно, ми спілки ніякої мати не можемо. З другої ж сторони, нам з московськими большевиками йти не має рації. І цей кремлівський ворог давить і душить нас, та й від нього нема нам чого надіятися. Наша надія, а тим самим наша сила і наша будучність, лежить в нас самих. Ми мусимо викресати в нас цю волю до власної держави ні під польським, ані большевицьким омофором.

Ми мусимо тому створити свою власну оружну силу, свідому свого завдання, яка поставить Україну перед світом не як об'єкт для чужої експанзії, але як самостійний чинник, з яким мусять усі числитися. Ціль наша ясна: з'єднання всіх українських земель в одну Самостійну, Національну, Українську Державу, яка має заняти належне їй становище в світі великих дер-

---

* "Сурма" - орган Української Військової Організації. Видавець - Пропагандивний відділ УВО. Редагувала Редакційна Колегія. Часопис виходив нелегально (друкувався в Литві) у 1927-1934 роках (Див.: Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи. 1914-1939. - Львів, 1996. - С. 206).

2 Перманентна революція // Сурма. Б. М., 1930. - Ч. 10. - Жовтень.

жав Європи. І цей момент наближається. Треба нам відповідно підготуватися, створити власну силу, мати ясну ціль перед очима, щоб не заскочили нас події та не перейшли понад наші голови і не накинули нам розв'язки, яка йшла б у розріз з нашою метою"³.

Тут звернемось до оцінки створення УВО, яку дав через багато років один із найцікавіших дослідників нашої новітньої історії І. Лисяк-Рудницький. За його словами, Організація була створена "гуртом старшин, головно з-поміж складу колишнього Корпусу Січових Стрільців (Є. Коновалець, А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, М. Матчак, Я. Чиж, Є. Зиблікевич та ін.) з метою боротьби за самостійність України революційними засобами, розглядаючи себе як зародок армії в підпіллі"⁴. Помимо вище згаданих старшин Січових Стрільців, у створенні УВО брали участь старшини Українських Січових Стрільців - М. Саєвич, Я. Индишевський, О. Навроцький, О. Коберський, а також старшини VI Бригади Української Галицької Армії - Ю. Головінський, О. Сенік та ін.⁵

Єдиним керівним органом УВО від середини 1920 року була Начальна Колегія. Після приїзду влітку 1921 року Є. Коновальця до Львова Начальна Колегія була переіменована на Начальну Команду. Власне з цього часу Є. Коновалець став Начальним Комендантом УВО. Про персональний склад Начальної Команди в цьому часі довідуємося від З. Книша, який згадував: "В той період полк. Є. Коновалець ніс левину частину праці Начальної Команди сам на своїх плечах, а тільки користувався допомогою таких осіб: Осип Навроцький, Ярослав Чиж і Володимир Целевич - зв'язок з членами УВО у Львові і в краю. Дмитро Паліїв, Михайло Матчак, Василь Кучабський і Богдан Гнатевич - виконували різні доручення мірою потреби, а Степан Федак - організував Бойовий Відділ"⁶.

В часі, коли полковник Роман Сушко займався підготовкою Другого Зимового Походу та брав безпосередню участь в реалізації цього задуму, УВО заявила про себе як про поважну протипольську силу. Вона, ця організація, вже в другій половині 1920 року в складних умовах польської окупації краю стала багаточисельною, боєздатною та глибоко законспірованою силою, здатною розв'язувати будь-які завдання політичного чи військового характеру. Це і проведення українського студентського з'їзду у липні 1921 року, це і замах на Голову Польської держави Ю. Пілсудського та Львівського воєводу К. Грабовського у вересні цього ж року, це і проведення акції бойкоту виборів до сойму у 1922 році та організація зриву призивної кампанії рекрутів-українців до польської армії і т. п., словом, під ногами окупантів земля горіла в прямому й переносному значенні. Все це зумовило посилення терору поляків стосовно українців, що, в свою чергу, скріплювало українське підпілля і переконувало загал в необхідності збройної боротьби з окупантами.

В жовтні 1922 року Є. Коновалець виїхав зі Львова за кордон, а разом з тим припинила свою діяльність Начальна Команда УВО. Новим органом керівництва Організації стала Крайова Команда, яка діяла аж до 1931 року. Крайового Коменданта завжди призначав Є. Коновалець, а призначений на цю посаду уже сам собі підбирав співробітників на пости керівників референтур: бойової, організаційної, пропагандистської та фінансової. Красивими Комендантами УВО були: полковник Андрій Мельник (1923-1924), сотник Юліян Головінський (1924-

---

3 Назріваючі конфлікти // Сурма. - Б. М., 1927. - Ч. 2. - Вересень.

4 Лисяк-Рудницький І. Нариси з нової історії України. - Львів, 1991. - С. 50-59.

5 Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. - Б. М., 1949. - С. 25.

6 Книш З. Начальна Команда УВО у Львові // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 293.

1926 і 1930), сотник Богдан Гнатевич (1926-1927), та полковник Роман Сушко (1927-1930)⁷. За іншими даними: Ю. Полянський (1922-1923), П. Бакович (1923), А. Мельник (1923-1924), Я. Индишевський (1924), Ю. Головінський (1924-1926, 1930), Б. Гнатевич (1926-1927), Р. Сушко (1927-1929) та О. Сенік (1929)⁸.

На превеликий жаль, вам не вдалося віднайти опублікованих свідчень чи інших документів, які б докладно висвітлювали безпосередню участь Романа Сушка в УВО, особливо в перші роки її існування. Причиною цьому є те, що УВО діяла за усіма законами й правилами підпілля і щонайперше надзвичайно суворо дотримувалися члени Організації утаємничення своїх дій та конспірації. Свідченням цього є спогад, який залишив нам Зиновій Книш: "Автор цих рядків* у 1927-1929 роках виявляв доволі жваву діяльність у рамках УВО на середніх ступнях її ієрархічної драбини. Проте не знав, що в той час Крайовим Комендантом був полк. Роман Сушко, ні разу з ним не зустрічався, не знав його й не бачив, аж доки не розкрила йому того випадкова необережність Романа Барановського, тодішнього Бойового Референта в Крайовій Команді УВО і пізнішого провокатора..."⁹

Але в нашому розпорядженні є прекрасна характеристика на Романа Сушка - чільного члена УВО, яку залишив нам В. Мартинець, член Начальної Команди УВО у 1927-1933 роках, автор неперевершеної праці "Українське підпілля. Від УВО до ОУН". Він писав: "Полковник Сушко належав до найбільш довірених людей полк. Коновальця. На цю людину, що з нею тісно співпрацював ще з Січових Стрільців, полк. Коновалець міг сподіятися. І могла сподіятися вся організація. Відданий їй справді душею і тілом, зв'язав із нею своє життя. Діючи в глибокому підпіллі і криючись зі своєю діяльністю, законспірований під псевдами Кіндрат і Сич, він не шукав в ній ні почесей, ні слави, ні вигідного життя. Віддавши себе в розпорядження організації, він був завжди готовий перебрати найбільш експонований пост, що завжди був зв'язаний із втратою життя чи довголітньою тюрмою. Перекиданий із місця на місце, не міг він ніде осісти на постійне, зажити "спокійним життям". Вже про родинне життя Романа Сушка годі говорити... Коли йде мова про приватне життя, жив скорше самотником. Це також створювало своєрідну таємничість його особи. Але, крім цього, полк. Сушко своєю поведінкою створював ще таємничість. Відважний, але й обережний, - обережний аж до пересадки, - він завжди і всюди вітрив шпиків і провокаторів, а принаймні інтриганів, завжди був насторожений і недовірливий супроти людей, постійно щось недоговорюючи і затаюючи. Він навіть часто міняв фізіономію. В Січових Стрільцях він мав густий заріст - буйну бороду і вуса, потім знали його з малими короткими вусиками на виголеному лиці, щоб за півроку чи за рік побачити його з короткою чорною борідкою. Крім цього, в запасі були в нього завжди окуляри, що також спричиняли наглу зміну обличчя"¹⁰.

2-7 листопада 1927 року в Берліні відбулася конференція чільних представників українського націоналістичного руху, яка увійшла в нашу історію, як I Конференція Українських Націоналістів. Конференція розглянула питання про необхідність створення єдиної націоналістичної організації та механізми практичного втілення в життя цього задуму. Для безпосе-

---

7 Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 278.

8 Мірчук П. Нарис історії ОУН. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. I. - С. 22.

* Тобто Зиновій Книш.

9 Книш З. Євген Коновалець в очах молодшої генерації УВО // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 287.

10 Цитата за: Полковник Роман Сушко // Поклик сумління. - Львів, 1994. - Ч. 12. - Квітень.

реднього виконання настанов Конференції, був обраний Провід Українських Націоналістів (ПУН), до якого увійшли: полковник Євген Коновалець - голова, Володимир Мартинець - референт преси і пропаганди, секретар ПУН, полковник Микола Сціборський - політичний референт, інженер Дмитро Андрієвський - ідеологічний референт¹¹.

Активну участь в роботі I-ї Конференції Українських Націоналістів приймав Роман Сушко. Про це згадував в одній із своїх статей Володимир Янів. Він писав: "Серед учасників конференції особливо гармонізовану групу утворювали давні Січові Стрільці, а їхня дружба надавала ще більше питомої ваги Полковникові, який користувався серед товаришів зброї великим авторитетом, що автоматично передавався й іншим. Ця дружба мала величезний вплив на молодших. Не знаю, чи це рівність "рангу" спричиняла таке, але мені здалося тоді, що особливо тісні дружні зв'язки єднали Полковника з полк. Романом Сушком (тільки що при "рівності рангу" ніхто ніколи не помилявся, і, говоривши про "полковника", мав на думці тільки Євгена Коновальця, тоді як у другім випадку треба було завжди сказати поруч рангу ще й прізвище, якщо не вживали організаційного псевдоніму "Сич"). Сич був на конференції визначений Крайовим Комендантом УВО, і на західноукраїнські землі він дійсно незабаром переїхав. Сич кохався в шорських висловах і в тому він ішов за прикладом відомого з "пластичного" висловлювання думок Пілсудського, чий вислови саме тоді почали заповнювати стовпці польської та світової преси, викликаючи загальну сенсацію своєю "непарламентарністю". Відповідно до способу вислову Сич говорив також і різким тоном та з жвавою жестикуляцією"¹².

Ще один учасник цієї конференції Степан Ленкавський згадував наступне: "Полковник з борідкою уважно слухав діалоги, з яких я у скороченні передаю тут головний зміст. Він в розмову не встрявав. Пізніше ми довідалися, що це був полк. Роман Сушко, тодішній Крайовий Комендант УВО, коли він часом приходив на засідання нашої Крайової Екзекутиви ОУН"¹³.

Отже, з приведених вище спогадів маємо ще одне підтвердження того, що полковник Роман Сушко у 1927 році був призначений Крайовим Комендантом УВО.

Але не усе йшло гладко в УВО. Були провали в підпільній роботі, були зради. Тому Є. Коновальцю, як Коменданту Начальної Команди УВО, не раз доводилось з гіркотою повторювати вислів Цезаря: "І ти, Бруте, проти мене?", "І ви, українські політичні діячі, члени українського народу, для якого я віддав усе, що мав, проти мене..."¹⁴

До таких зрадників української справи належав Роман Барановський¹⁵ - "Беатик". Цей хрунь*, радше перевертень чи юда, народився в 1904 році на Коломийщині в родині священика. Згодом родина переїхала до Станиславова (тепер Івано-Франківськ). Навчаючись в гімназії, Роман вступив до пластового куреня "Довбушівці", в якому нав'язав зв'язки з революційним підпіллям УВО. Власне, за підпільну діяльність у 1926 році його заарештувала польська поліція. Суд виніс вирок - два роки тюремного ув'язнення. Після відбуття терміну продовжив діяльність в УВО. Але через некритичне захоплення своєю особою, безпідставне прагнення

11 Див.: Провід Українських Націоналістів // Самостійна Україна. - Київ, 1999. - Ч. I. - С. 7-9. - Січень-березень.

12 Янів В. Зустріч з полк. Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 435-436.

13 Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I-ий Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 406.

14 Мірчук П. Євген Коновалець у 20-річчя смерті. - Торонто, 1958. - С. 92.

15 Див.: Бондаренко К. Терор, замішаний на зраді // ПіК (Політика і Культура). - Київ, 1999. - Ч. 33. - С. 32-33. - 10-16 грудня.

* Так називали тих українців, які, втративши національну гідність, пішли на польську державну службу, на навчання до польських шкіл, створювали змішані родини і т. п.

бути на найвищих шаблях в керівництві організації та через свою надмірну жадобу до грошей, він, підбуривши групу молодих підпільників (В. Янів, Б. Кравців, В. Горбовий, Є. Зиблікевич, В. Стефанишин та ін.) організував змову з метою усунення з Крайового Проводу УВО Романа Сушка. Вищевказані змовники, а це була молода генерація націоналістів, особи, які ніколи не "нюхали пороху", відкрито виступили проти старшого покоління, тобто проти тих, які були безпосередніми учасниками національно-визвольної боротьби ще з передвоєнного (1914 року) часу.

В. Горбовий, як представник змовників, доповів Є. Коновальцю про "бунт" проти Романа Сушка. В свою чергу Р. Сушко, провівши своє розслідування в цій справі, вияснив, що ініціаторами "бунту" були Р. Барановський та Б. Кравців. У вересні 1928 року в цій справі засідав Революційний Трибунал УВО у складі Є. Коновальця, Р. Ярого, В. Мартинця та О. Сеніка, який вирішив найближчим часом усунути Р. Сушка з посади Крайового Коменданта УВО, а поки що був створений новий склад Крайової Команди УВО, в якому Роман Сушко залишався й надалі Крайовим Комендантом, а Р. Барановського, за наполяганням Ю. Головінського, введено до складу Крайового Проводу УВО, де він очолив експропріаційну референтуру УВО (згодом ОУН), тобто відділ, який займався терористичними акціями.

1 листопада 1928 року з нагоди 10-річчя Листопадового Чину УВО провела широко закроєну Крайовою Командою і особисто Романом Сушком протипольську акцію: було заміновано недобудований поляками комплекс "Оборонців Львова" на Личаківському цвинтарі, пошкоджено пам'ятник польським воякам на Персенківці в околицях Львова, вивішено синьо-жовті прапори на будинку Львівського університету, на ратуші, Високому Замку, на балконі Собору Св. Юра, зорганізовано несанкціонований владою багатолюдний мітинг та демонстрацію молоді. В проведенні акції активну участь брали: Я. Любович, Р. Мостович, Ю. Старосольський, М. Колодзінський, М. Драган, З. Книш, Б. Кравців та ін.

Про ці події згадуваний уже нами Володимир Янів згодом писав: "Тим часом наближалося перше 10-річчя Листопада і до нього готувалися ми всі, - готувалася насамперед УВО. Самий день найкраще відбив почування та настрої. Треба сказати, що організували той день саме учасники берлінської конференції, ще під безпосереднім її подихом, - зокрема ж полк. Р. Сушко, як крайовий комендант УВО. Але виконавців до поодиноких актів - складання вінків на могилах підпільників, а зокрема до вивішування прапорів на державних будівлях - забезпечили саме ті різні клітини, які тим часом постали. Свою роль відіграли також члени "13"*.

Головну маніфестацію пов'язано з панахидою за стрільців на подвір'ї св. Юра, яке заповнилося тисячами людей. Після панахиди - промови, летючки, співи, а з середньої лоджії церкви Михайло Колодзінський розвинув поволі синьо-жовтий прапор з трьома величезними літерами "УВО". Всіх учасників охопило глибоке заворушення. Треба знати, що такої кількості зібраних людей Львів давно не пам'ятав, - подібна маса зібралася ще хіба що після відомого рішення "ради амбасадорів", що ним 1923 р. Галичину визнано за Польщею і коли сеньйор українських політиків Юліян Романчук серед глибокої тиші відібрав присягу на вірність українським державницьким ідеалам. І розлилася та маса людей у великому захопленні, широко, сформувався похід, який уже даремно намагалася спинити поліція. Отже - як звичайно у подібних випадках - атака кінної поліції, удари прикладами, удари гумовими палицями - і, в обороні безборонних, стріли бойовиків УВО. Кілька днів Львів виглядав так, начеб крізь нього

---

* Студентська група, ядро Союзу Української Націоналістичної Молоді (СУМН).

проходила лінія фронту, бо ні польська вулиця, ні польська суспільність, ні навіть влада не виявили найменшого політичного розуму..."¹⁶.

Спогади В. Яніва ніби продовжує ще один учасник листопадових, 1928 року, подій у Львові, С. Ленкавський: "Багатотисячна маса після панахиди на пл. св. Юра була захоплена, коли на бальконі собору М. Колодзінський розгорнув синьожовтий прапор з літерами УВО. Тоді-таки були виголошені революційні промови і розкинуті нелегальні летючки. Потім сформувався демонстративний похід, який перетворився у вуличні бої. Попередньої ночі УВО вивісила була українські прапори на польських державних будинках (ратуша, університет) і пошкодила бомбою пам'ятник на честь польських "Оборонців Львова". Вуличні заворушення охопили польську масу, роздражнену українськими прапорами і пошкодженням пам'ятника. Вона демолувала і надвечір облягала Академічний Дім, гуртожиток українських студентів. Польське військо з касарень на цитаделі спомогало натовп силвами рушничних пострілів на Академічний Дім. Однак облогу відбито. Потім настали арешти"¹⁷.

В листопаді 1928 року, у зв'язку з протипольськими виступами, організованими УВО під безпосереднім керівництвом Р. Сушка, поліція провела масові арешти, особливо серед студентської молоді. Тоді ж у Львові було ув'язнено й Крайового Коменданта УВО Романа Сушка, якого запроторили до сумнозвісних "Бригідок". Про це ув'язнення Олекса Бойків згодом згадував: "Одного дня прийшов зо Львова лист, який містив коротке повідомлення: "Сичок випав з колеса..." Це означало, що польська поліція заарештувала полк. Романа Сушка"¹⁸.

Тут варто прослідкувати подальший зрадницький шлях Р. Барановського з єдиною метою - показати наскільки пильним і вимогливим повинно було бути на цей час підпілля в підборі кадрів для революційної боротьби. В часі, коли Роман Сушко перебував у в'язниці, у травні 1929 року Крайовим Комендантом УВО став Омелян Сенік. Р. Барановський почав вимагати від нього повернення 400 злотих, які були у свій час витрачені на усунення з посади Р. Сушка. О. Сенік категорично відмовився віддавати ці гроші, мотивуючи своє рішення тим, що гроші були витрачені не на організацію, а на проведення "бунту". Дізнавшись про відмову, Р. Барановський звернувся до підкомісара Львівської політичної поліції Омеляна Чеховського, українського ренегата на польській службі, з проханням видати йому добру характеристику для влаштування на роботу. Чеховський погодився, але в обмін на інформацію, яка стосувалася УВО (склад, структуру, адреси членів організації, явки і т. п.). З цього часу Р. Барановський став зрадником - регулярно доповідав Чеховському про учасників усіх акцій, які проводила УВО. Таким чином розкриття політичних "злочинів" у Львові значно зросло, так що Чеховського навіть нагородили за те державним орденом. За усі послуги поліції Р. Барановський одержував чималу грошову винагороду.

У 1931 році до Львова з інспекторською перевіркою прибув сенатор Тадеуш Голуфко. Він виявив великі зловживання працівників львівської поліції (корупцію, хабарництво, кругову поруку, пияцтво, застосування при допитах туртур і т. п.). Все це загрожувало Чеховському відставкою. Але тут Чеховський вдався до послуг Р. Барановського - запропонував йому, звичайно за добру платню, ліквідувати Голуфка. Р. Барановський віддав наказ бойовикам УВО-

---

16 Янів В. Зустріч з полк. Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 445.

17 Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I-ий Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 405.

18 Бойків О. Моя співпраця з Полковником // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 646.

ОУН В. Біласу та Д. Данилишину вбити в Трускавці Т. Голуфка, який там перебував на відпочинку. Цей наказ бойовиками було виконано (згодом за напад на пошту в Городку В. Білас та Д. Данилишин були повішені поляками 23 грудня 1933 року).

22 березня 1932 року бойовик УВО-ОУН Ю. Березинський зліквідував О. Чеховського. Слідство, яке провадила варшавська поліція, вийшло на Р. Барановського, який усю провину взяв на себе. Але в часі судового процесу зізнався у співпраці з поліцією. Не дивлячись на те, був він засуджений на тривалий термін ув'язнення. За офіційною версією помер у в'язниці від туберкульозу, за іншою - був прибраний поліцією. Так закінчився його безславний, продажний життєвий шлях, шлях новітнього Євно Азефа.

Згодом з'ясувалось (в часі перевірки кадрів УВО-ОУН, яка була проведена за наказом Є. Коновальця), що Р. Барановський доносив поліції навіть про діяльність в УВО свого рідного брата Ярослава, члена Проводу ОУН. Дізнавшись про те, його родина публічно зреклася його. Взагалі над Барановськими висіло якесь прокляття: Ярослав був згодом підло вбитий, ще один його брат наклав на себе руки, а батька, отця Антіна Барановського, літом 1943 року по-звірячому замордували бандерівці*.

Андрій Мельник у своїх спогадах писав: "Було трагедією для Ярослава Барановського і для його рідні, що з цієї рідні вийшов зрадник - Роман Барановський, агент польської поліції, який у заплату за вислуги Польщі помер на сухоти в польській тюрмі. Цю велику кривду, що її наніс Україні і рідні своїй Роман Барановський, старався за брата надолужити Ярослав Барановський своєю посвятою, жертвенністю і повнотою відданістю справі. Чому за злочин Романа Барановського мав заплатити аж життям його брат Ярослав Барановський і наругою його батько, отець Антін Барановський? Хай відповідять ті, які мають на совісті знищене життя їх обох. Нашим обов'язком є постояти за честь цих українських патріотів і обороняти їх чесне ім'я перед знеславлюванням ще й тепер, по неповинній їх смерті"¹⁹.

Випадок зради Р. Барановського ще раз підтвердив думку Володимира Мартинця, яку він висловив ще у 1927 році, коли в "Національній Думці" писав: "Щодо складу організації, то тут треба застосувати принцип якості. Організація має складатися з одиниць націоналістично скристалізованих і творчих; 1 000 непевних і ідеологічно сумнівних одиниць не замінять одного непохитного націоналіста... Ніщо не повинно бути більш чужим, як побоювання, що організація буде нечисленна і тому не життєздатна. Нехай буде членів тільки 300, нехай буде тільки 100... Великих ідей не починали реалізувати мільйони, але одиниці"²⁰.

Підсумовувачи діяльність полковника Романа Сушка як Крайового Коменданта УВО звернемось до деяких матеріалів слідства, яке проводила польська політична поліція після подій 1 листопада 1928 року і які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Романа Сушка заарештували вже 3 листопада. Невідомо тільки, коли перший раз його допитували й скільки взагалі було допитів. Збереглися два протоколи зізнань, складені 6 та 8 листопада. Дійшов до нас також "Акт звинувачення", датований 10 листопадом 1928 року. Власне, ці три документи в довільному перекладі з польської, з деякими скороченнями, які не міняють суті справи, а також з відповідними коментарями, приводимо нижче:

---

* Так принаймні вважає історик Кость Бондаренко. Див.: Терор, замішаний на зраді // ПІК. - Київ, 1999. - Ч. 33. - С. 33.

19 Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - Н. Ч., 1954. - С. 44.

20 Цитата за: Бойко С. Ідеологія українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів. 1929-1934. - На чужині, 1955. - С. 85.

Документ перший:

"Протокол

складений 6.11.1928 року у Воєводському слідчому уряді з Романом Сушком, народженим 9.3.1894 року в Ременеві Львівського повіту, сином Кирила і Марії, греко-католиком, приватним урядником, який мешкає у Львові на вул. Замойського, 12*, в Марії Ігель як піднаймач. Після нагадування зізнає:

Від серпня 1914 року до грудня 1922 року, а вірніше до початку 1923 року я перебував на військовій службі, спочатку як доброволець у І Курені УСС, а відтак як офіцер перебув австрійську кампанію до кінця 1916 року на російському фронті. У 1916 році потрапив до російського полону, звідки після революції восени 1917 року дістався до Кисва, де вступив рядовим до Армії УНР. В українській армії перебував на різних командних посадах, закінчивши війну командиром 16 Бригади в дивізії генерала М. Безручка. В 1920 році опинився в таборі інтернованих в Александрові, а після ліквідації цього табору і перенесенні його до Шипйорна, я втік за кордон до Чехословаччини, оселився на околицях Праги і мав намір завершити перерване військово-навчання на юридичному факультеті. Розпочате у 1926 році навчання змушений був через матеріальні труднощі покинути. На початку 1927 року за формальним паспортом, виданим мені польським консульством у Празі, виїхав до краю.

Тут спочатку не міг знайти постійного місця праці, тому на життя заробляв журналістикою. Переважно писав до українських часописів, які видавалися в Сполучених Штатах Америки, таких як "Свобода" і "Народна Воля", а також до українських часописів, які виходили в Чехословаччині. Тільки через декілька місяців я отримав постійне місце праці - Головного секретаря Українського Товариства Опіки над Інвалідами**.

На запитання, чи ця праця була платною, відмовився відповідати, вважав, що його всі фінансові справи є його суто особистими справами...

Не пам'ятаю, від кого одержав "Військовий Вістник"*** Ч. 3 з березня 1928 року. Не знаю, де виходить цей часопис, але думаю, що в Празі або Подєбрадах. Пригадую собі, що цю брошуру отримав від генерала М. Омелянович-Павленка як авторський примірник.

Від дальших зізнань відмовляюся і прошу передати мене до суду, де буду зізнавати перед судовим слідчим"²¹.

Документ другий:

"Протокол

Складений 8.II.1928 року у Воєводському слідчому уряді з Романом Сушком зі Львова, який вперто, помимо нагадувань, відмовляється давати будь-які зізнання, бо від 3.11.1928 року включно перебував в поліційному арешті і досі не відставлений до слідчого судді.

Крім того, п. Сушко оголосив, що оскільки інші арештовані в цій справі Українці оголо-

---

* Тепер вулиця Романчука (бічна вул. Зеленої).

** Українське Товариство Допомоги Інвалідам у Львові, було створене у 1922 році із Секції опіки над інвалідами Українського Горожанського Комітету. Товариство надавало матеріальну допомогу інвалідам УГА та Армії УНР. У 1937 році Товариство нараховувало 2 016 інвалідів, з яких 434 одержувало постійну місячну допомогу, інші тричі на рік й одноразові допомоги. Мало власний дім у Львові та інвалідські робітні. (Див.: Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - Т. 9. - С. 3415).

*** "Військовий Вістник" - часопис, який видавав Союз Українських Старшин та Стрілецька Громада в Німеччині. Виходив в Берліні у 1927-1928 роках. Співпрацювали: Є. Коновалець, М. Омелянович-Павленко, В. Пилипенко та ін.

21 ЦДІА України у Львові. - Ф. 205. - Оп. I. - Спр. 3118. - Арк. 55.

сили голодівку, він теж приєднується до неї і вимагає призначення комісії, яка би це перевіряла. Пан Сушко вимагав також, щоби протокол з ним вівся українською мовою, а коли йому було відмовлено, то підписав протокол, складений польською мовою"²².

Документ третій:

"Акт звинувачення

Романа Сушка польською поліцією

Львів, 10 листопада

Л. 3286/11/28

Сушко Р. і тов.

1928 року

Службове донесення до Прокуратури
при Окружному Кримінальному Суді у Львові

Існуюча від ряду років на терені Східної Малополющі нелегальна УВО, багаторазово ліквідована внаслідок її виступів у політичних вбивствах, крадіжках державного майна, саботажних акціях і т. п. актах терору, знову проявила свою діяльність, розгортаючи свою діяльність згідно із своєю програмою інтенсивної пропагандистської роботи з метою підготовки революції і відірвання Східної Малополющі від моноліту польських земель.

Як відомо, УВО, керована полковником Коновальцем з Берліну, Крайовим Керівником якої з 1927 року був Юліян Головінський, арештований в 1927 році разом з Атаманчуком і Вербицьким в зв'язку з вбивством куратора Собінського та шпигунською акцією УВО. Після арешту Головінського, згідно таємної і неодноразово перевіреної інформації, Крайовим Комendanтом УВО Коновалець призначив Романа Сушка, колишнього полковника і командуючого бригадою в дивізії генерала М. Безручка. Сушко вже весною 1927 року прибув до краю і розпочав інтенсивну планомірну діяльність. Після прибуття з-за кордону до Львова, Сушко за легальним паспортом зголосився при вул. Замойського, 12 в Марії Ігель як піднаймач і в перші місяці свого перебування в краю зовсім не мав певного заняття, а тільки займався встановленням організаційних зв'язків, втрачених з останньою ліквідацією УВО. Як видатний організатор і військовик. Сушко докладно володів ситуацією в краю, де тільки невеликий відсоток українців надавався до суворої конспірації і здавав собі з того справу, що всякі нерозважні і належно не підготовлені виступи мали би скінчитися негативно. Тому на початку своєї діяльності в краю Сушко поступово і вміло веденою пропагандою спонукав передусім молодь до конспіративного життя в УВО, підготовляючи її за допомогою новозаснованого друкованого органу УВО під назвою "Сурма", перше число якої появилось незабаром після замаху на куратора Собінського. Від того часу "Сурма" друкована за кордоном, проникала до краю різними шляхами і стала масово розповсюджуваною серед усіх верств українського суспільства, а передовсім серед шкільної, академічної і навіть ремісничої молоді.

Пересилання "Сурми" з різних європейських країн до краю провадилось в запечатаних конвертах або під виглядом легальних закордонних газет на адреси деяких українців. "Сурма" також надходила до краю в більших поштових пакунках з Гданська на адреси осіб, які не викликали жодних підозр, переважно на адреси жінок, які працювали у відділі пропаганди УВО і які розсилали її в конвертах за конкретними адресами в краю. Потрібно визнати, що відділ пропаганди УВО, ознайомлений з основами конспірації, поданими на сторінках "Сурми", вмів користуватися різними способами, щоб приспати пильність польської влади. Цим також

---

22 ЦДІА України у Львові. - Ф. 205. - Оп. І. - Спр. 3118. - Арк. 56.

можна пояснити, що "Сурма" різними способами проникала з краю до адресатів з Парижа, Льєжу, Загребу, Берліну, Відня, Праги або Гданська, де в університетах навчаються українські емігранти.

Згідно таємної, але цілком надійної інформації, статті, поміщені в "Сурмі", надсилалися також чільним діячам УВО, які перебували в краю. Паралельно з "Сурмою" пересилалися й розповсюджувалися в краю видавані за кордоном українськими революційними колами наступні газети заборонені пересилатися поштою до Польщі: "Національна Думка"*, "Розбудова Нації"***, "Військовий Вісник". Ці газети видавалися штабом Коновальця як фахова лектара для членів УВО. Роман Сушко, згідно підтвердженої інформації, був автором багатьох фахових та історичних статей у цих газетах, що проголошують революційні ідеї та сепаратистські гасла.

Як уже згадано вище, Сушко від початку свого перебування в краю, з 1927 року, був підданий таємному нагляду. Він вів загадковий спосіб життя, був обережним у спілкуванні з різними людьми, які за підтвердженими даними належали до УВО. Коли Сушко зауважував, що за ним стежить поліція, ставав ще більше обережним в контактах з людьми. З метою мати якесь нормальне заняття, він прийняв обов'язки Генерального секретаря Українського Товариства Допомоги Інвалідам і Товариства Охорони Воєнних Могил***, якого Головою є відомий колишній бойовик, посол Дмитро Паліїв. Це своє становище Сушко вмів чудово використати для пропаганди УВО, розвиваючи в цих Товариствах жваву діяльність в напрямі пробудження в українському суспільстві небаченого досі пієтизму до полеглих українських воєнків і традицій боротьби за незалежність. Одночасно Сушко посідав поважне місце в українських політичних колах, у яких з його думкою завжди рахувалися. Зорієнтувавшись в ситуації в краю, Сушко нав'язував стосунки з людьми, які стояли на чолі легальних українських організацій.

В першу чергу Сушко звернув увагу на організаційну працю в "Лугах", українському "Соколі" та "Пласті", які з часу його діяльності в краю набирають щораз виразніший характер товариств військового зразка. Сушко досконало здавав собі справу з того, що в рамках цих легальних товариств спортивного або гімнастично-протипожежного напрямку можна ідеально проводити кадрову військову роботу без особливого привертання уваги до того руху поבלажливої польської влади. Ця акція проходила Сушкові дуже легко, бо на чолі цих товариств стояли переважно давні його знайомі з колишньої української армії, які втаємничені в посланництво Сушка, йшли йому в його праці не тільки назустріч, але й чинно допомагали. Сушко зорганізував свою акцію в напрямі планової військової підготовки "в мирних умовах". Для цієї мети він поступово вводив своїх довірених членів організації до "Лугів", "Соколів" і "Пласту", які, виконуючи там функції інструкторів, референтів і т. п., водночас проводили облік військовиків, здатних володіти зброєю, про що свідчать докази про ставлення пластунів до військового вишколу, знайдені в "Пласті" під час останнього обшуку. Потрібно відзначити, що фаховий орган УВО, згаданий вище "Військовий Вісник", ч. 2 з грудня 1927 року на стор. 7 наказує у

---

* "Національна Думка" - місячник націоналістичного напрямку Групи Української Національної Молоді. Видавався в Празі у 1924-1928 роках. Серед авторів були: С. Коновалець, Р. Сушко, О. Бойдуник, В. Мартинець та ін.

** "Розбудова Нації" - місячник, орган Проводу Українських Націоналістів. Видавець - М. Сціборський. Виходив у Празі в 1928-1934 роках. Автори: С. Коновалець, В. Мартинець, М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко та ін.

*** Товариство Охорони Воєнних Могил, створене для опіки над могилами українських воєнків, полеглих в Першій світовій та визвольних війнах 1914-1920 років. Діяло у Львові в 1927-1939. Мало 32 філій в Галичині. Перший Голова - Б. Янів (Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - Т. 9. - С. 3227).

випадку виникнення труднощів, провадити акції вишколу військової підготовки в легальних організаціях.

Як доводять таємні інформатори, підтвержені шляхом спостереження і останньо проведених розслідувань, Сушко як красивий керівник УВО спеціально звернув свою увагу на українську академічну молодь, яка під його впливом почала останнім часом жваво цікавитися УВО. Зокрема для цієї мети присєднав групу українських студентів вищих шкіл, зорганізованих в так званій "Українській Національній Молоді"* , на чолі якої донедавна стояв Осип Боднарівич, співпрацівник редакції "Нового часу", а останнім часом Богдан Кравців, студент прав, голова Студентської Громади в Університеті Яна-Казимира і управляючий Академічним Домом, людина молода, амбітна та енергійна, на якого Сушко від літа 1928 року мав необмежений вплив.

Одночасно Сушко зацікавив підпільною працею в УВО жіночі товариства. Зокрема завербував до конспіративної праці за посередництвом Богдана Кравціва його сестру Марію Кравців - студентку університету, активістку Секції Українських Студенток.

Як доказують факти, одержані шляхом спостереження протягом ряду років, УВО має великий вплив на політичне життя українських партій і є тим єдиним чинником, що стоїть на перешкоді до погодженої співпраці обох народів, які населяють Східну Малополющу і польсько-українського порозуміння, застосовуючи безоглядний терор проти тих українських політиків, які проявляють які-небудь тенденції лояльності стосовно польської держави. Керівники УВО, а особливо теперішній Крайовий Комендант УВО Роман Сушко та його заступник і найближчий співпрацівник д-р Богдан Гнатевич, через групу відданих собі політиків в УНДО** і УСРП***, спричинили схвалення розпоряджень цих партій про українське "народне свято" 1 листопада як роковини боїв за Львів і створення так званої Західно-Української Народної Республіки ЗУНР. Згідно з опрацьованим планом виховання в українському суспільстві традиції про власну армію, з ініціативи Сушка створений комітет, що ставив собі за мету надання пам'ятної відзнаки**** з нагоди 10-річчя боїв за Україну усім військовим, без різниці ступеня, які в цій боротьбі брали діяльну участь. Ті відзначення виконані точно на військовий взірець, замовлені за кордоном, мали бути приділені 1 листопада ц. р. на території всієї Східної Малополющі усім стрільцям і старшинам, які брали участь в українсько-польській війні, військовики колишньої УГА. Мета такої акції, з точки зору діяльності УВО є очевидною, а ініціатори цього заходу свідчать, що в даному випадку йдеться про переконливу пропагандистську акцію в найширших масах українського суспільства, заплановану на широку ногу для пробудження жалю за власною армією. Ілюстрацією до цієї акції є відповідні відозви УВО, які

---

* Тут: "Союз Української Націоналістичної Молоді", об'єднання ідеологічних груп Галичини, з найсильнішою високошкільною у Львові й низкою конспіративних гуртків у середніх школах. Поставши 1926 року для ідеологічного вишколу, СУНМ перейшов до політичних дій та протибільшовицької активізації молоді. Голова і редактор органу Союзу "Смолоскипи" О. Боднарівич, до провду належали М. Демкович-Добрянський і Б. Кравців. Останній з радикалізацією настрів в Союзі став 1928 році головою, а його співпрацівниками: І. Габрусевич, С. Ленкавський, С. Охримович. СУНМ з двома подібними організаціями Чехословаччини став базою Організації Українських Націоналістів (ЕУ. - Львів, 2000. - Т. 8. - С. 2993).

** УНДО - Українське Національно-Демократичне Об'єднання, засноване в Галичині 11.7.1925 р. Голова - Д. Левицький.

*** УСРП - Українська Соціалістично-Радикальна Партія.

**** Пам'ятна воєнна відзнака Української Галицької Армії "Галицький Хрест", встановлена в серпні 1928 року Колегією Старшин для всіх вояків УГА. Відзнаки з хрестом на синьому або на жовтому тлі мають розміри 30 мм x 30 мм, стрічка 30 мм ширини з двома вузькими жовтими смужками на блакитному тлі (Див.: Семотюк Я. Українські військові відзнаки. - Торонто, 1991. - С. 12.

появились водночас нелегально й були розповсюджені в краю особами, які стоять найближче до Сушка. Ці відзнаки, які в кількості біля 400 штук знайдені в секретаріаті Товариства Допомоги Інвалідам під час ревізії, проведеної після арешту Сушка...

Доказом того, що організацією відзначення 10-річчя утворення української державності зайнялось цього року керівництво УВО, крім уже згаданої акції з відзнаками і листівками, була підготовка групою Української Національної Молоді, яка діяла з наказу керівництва УВО, походу учасників "панахиди" з-під церкви Св. Юра, в часі якого з боку групи українських студентів-бойовиків пролунали постріли в напрямі поліції. Зокрема, місцева слідча влада вже за тиждень до 1 листопада отримала таємну інформацію про наміри українських студентів, об'єднаних в УНМ, здійснити похід з вінками на могили полеглих в боях за Львів українських військовиків, де після співу вояцьких пісень за будь-яку ціну спровокувати сутичку з поліцією. Ця акція ставила собі за мету пошук пропагандистського матеріалу про революційний дух серед українського народу, необхідного УВО для закордонної пропаганди.

Потрібно зазначити, що того самого дня, тобто вночі з 31 жовтня на 1 листопада ц. р. не встановлені поки що особи пробували висадити в повітря з допомогою вибухівки пам'ятник Оборонців Львова, полеглих на Персенківці, також не встановлені досі виконавці збезчестили пам'ятник Орлят в парку Львівської Політехніки, врешті ночі невідомі досі виконавці вивісили синьо-жовті прапори з червоним написом УВО на будинку університету і шпилі Високого Замку, а також тієї ночі поширено по вулицях міста відозви, про які мова йшла вище. Ці факти свідчать про те, що УВО, влаштуовуючи в такий галасливий спосіб демонстрацію, ставило собі за мету надати всій траурній урочистості своє спрямування, а саме, що керівництво УВО не відступило навіть перед вивішенням свого прапора на балконі церкви Св. Юра під час панахиди. Треба підкреслити, що в час відправи панахиди, на території церкви Св. Юра були присутні всі визначні діячі УВО на чолі з Романом Сушком, а цим потрібно вважати доведеним, що ця акція відбувалася з його наказу..."²³

Тут може виникнути питання: яка ж то в УВО була конспірація, коли польська поліція майже все знала про цю підпільну організацію? Але так може здаватися тільки на перший погляд, бо насправді конспірація в УВО була поставлена на високий рівень, і це у Львові, у якому переважало польське та єврейське населення, де українці становили меншість. Свідченням цьому є те, що поліції так і не вдалось вислідити й арештувати тих бойовиків, які заклали міни під польські пам'ятники, ні тих, які вивішували національні синьо-жовті прапори, ані тих, хто розповсюджував відозви та летючки. Ні один із них не опинився у в'язниці!

Що стосується Романа Сушка та інших його соратників по боротьбі в УВО, то тут справа дещо інша. Хоча вважалось, що в умовах польської окупації краю дотримання конспірації є справою незаперечною, але практично здійснювати це було майже неможливо. Причиною цьому було те, що в стрілецьких колах та й серед національно-свідомої частини українців Галичини імена керівників підпільної боротьби були загальновідомими ще з довоєнного, 1914 року, часу. Усіх їх знала і польська поліція, як кажуть, "знала в лице". Тому поляки після кожного протипольського виступу українців завжди ув'язнювали когось із цієї когорти. Так було після спроби замаху С. Федака на Ю. Пілсудського та К. Грабовського, після якої заарештували Д. Паліва, В. Кучабського, О. Коберського, М. Матчака, Б. Гнатевича, С. Зиблікевича та інших. Так було в часі судових процесів над "басарабцями" і "поштовиками", коли на лаву підсудних

---

23 ЦДІА України у Львові. - Ф. 205. - Оп. І. - Спр. 3118. - Арк. 22-28.

безцеремонно посадили колишніх старшин: А. Мельника, того ж Є. Зиблікевича, Б. Зеленого, В. Коваленка та інших. Так сталося і у випадку відзначення 10-річчя Західно-Української Народної Республіки. Арештували тоді Р. Сушка, М. Колодзінського та інших колишніх стрілецьких старшин, але їхньої вини суд, який відбувся 18 червня 1929 року не зміг довести. Усі намагання поліцейного підкомісара Мітлендера доказати судові, що Роман Сушко є дійсно Крайовим Комендантом УВО, розбилися об відсутність аргументованих фактів. А те, що Р. Сушко брав участь в панахиді, в соборі Св. Юра, аж ніяк не доводило того, що він очолював організацію. Тому суд змушений був літом 1929 року відпустити Р. Сушка на волю, визнавши його невинність.

Тут необхідно наголосити ще й на тому, що на усіх судових процесах, по яких проходили члени УВО-ОУН, для захисту зголошувалися десятки адвокатів-українців, які безкоштовно вели справу оборони. Це такі патріоти, як С. Шухевич, В. Старосольський, І. Бачинський, Л. Ганкевич, М. Волошин, Ф. Євин, М. Янкевич та багато ін. Але бували випадки, коли високопрофесійні адвокати й то не могли захистити своїх підопічних перед польськими присяжними суддями, засліпленими великопольським державним шовінізмом. Тоді на захист звинувачених своїми заявами та відозвами виступала УВО. Так було у випадку, коли польський суд засудив до страти зовсім невинних людей: Василя Атаманчука (1901 року народження) та Івана Вербицького (1902 року народження)*, безпідставно інкримінуючи їм вбивство руйнівника українського шкільництва в Галичині, Львівського шкільного куратора Яна Собінського. Відразу ж після винесення судом такого жорстокого вироку УВО видала і розповсюдила "Відозву Української Військової Організації в справі Василя Атаманчука й Івана Вербицького", яка була підписана "Команда Української Військової Організації" тобто "Відозву" підписав Роман Сушко. Цей документ датований березнем 1928 року.

У "Відозві" йшлося про те, що "Польський наїзник на наших землях, що вогнем і мечем нас від віків нищить і нищить, допустився нового злочину. В судовій розправі проти 17 українців у Львові посмів польський суд двох зовсім невинних людей, Василя Атаманчука й Івана Вербицького, засудити на смерть за недоказане їм убивство ката українського шкільництва, львівського шкільного куратора Собінського. Не допомогла річева оборона адвокатів**, не могло повне виказання безпідставности акту обвинувачення. Життя польської преси: "роспни, роспни", жадоба крові й невинних жертв так засліпили польський суд, що він допустився нового морду юстиції.

Українська Військова Організація мала цю сміливість усунути з лиця землі найбільшого шкідника українського шкільництва і виконала тільки те, чого домагалася свідома українська суспільність і що диктувала потреба хвилі. Що Собінські належав до найбільших і найпідступніших наших ворогів, виказала вже сама польська преса так після вбивства, як і під час процесу, як і сам прокурор у своїй кінцевій промові. Українська Військова Організація, свідома ваги і значення політичного атентату, мала сміливість признатися до того вчинку й уважала при цьому за свій обов'язок, для рятування невинних і в цьому непричасних людей, заявити так письмом до суду, як також і в своєму органі, що виконавцями атентату були не Атаманчук і Вербицький, але інші люди. Річеві аргументи і згідні з правдою твердження Української Вій-

---

* Цей акт відплати виконали 19 жовтня 1926 року бойовики УВО Роман Шухевич та Богдан Підгайний. (Див.: Дужий П. Степан Бандера - символ нації. - Львів, 1996. - Т. I. - С. 34).

** Оборонцем оскарженого В. Атаманчука на суді був др. С. Шухевич, а І. Вербицького - др. В. Старосольський (Див.: Дужий П. Роман Шухевич - політик, воїн, громадянин. - Львів, 1997. - С. 77).

ської Організації розбилися об засліплені шовінізмом і битою переможця уми ляхських присяжних суддів і ляхського суду. В своєму письмі заявила Українська Військова Організація, що на випадок засуду невинних, вона вживе всіх заходів і засобів, щоб не допустити до виконання засуду над невинними особами і що здере перед цілим світом заслону, що закриває брудну душу, жорстокість і плюгаві вчинки ляхського наїзника над українським народом. Львівський засуд є дальшим визовом, киненим не тільки Українській Військовій Організації, але й цілому українському народові. Не думаємо просити ласки й помилування в ворога. Кинений вам ляхськими наїзниками визов мусимо прийняти! Не сміємо допустити до того, щоб невинні люди падали жертвою польської сліпої Теміди!

В цьому випадку мусимо доложити всіх зусиль, щоб не тільки вимусити звільнення, але щоб ще раз перед світом виказати божевілля польських судів та всі ті злочини, що їх допускається польський наїзник над нашим поневоленим народом. Красві средства оборони невинних жертв ми вже частинно вичерпали. Тепер мусимо цю справу поставити перед культурним світом і наплямувати перед світовою публічною опінією. Боротьба на світовій арені вимагає ще більше зусиль і засобів, оскільки вона має увінчатися успіхом і то супроти ворога, що розпоряджає всякими средствами..."²⁴

"Відозва" мала великий вплив на українців, особливо на молодь в краю. Почались виступи громадскості в обороні невинно засуджених. Під тиском української громадскості та вмілим діям адвоката др. С. Шухевича, справу передали до Варшави. Столичний суд уневажнив смертні вироки і повернув справу знов до Львова на розгляд суду присяжних. В кінцевому результаті В. Атаманюк був засуджений на 10 років, а І. Вербицький - на 15 років тюремного ув'язнення²⁵. Подальша їхня доля невідома.

Приведений вище "Акт звинувачення" відкрив ще одну сторінку підпільної діяльності Романа Сушка в УВО - його журналістську працю. Сучасники відзначали, що він "був нездалим оратором, не міг лаконічно, зв'язано, сильно виголосити промову. Проте він був чудовим публіцистом, а редактори видань, приймаючи до друку роботи Сушка, вже не ламали собі голову редагуванням"²⁶.

Тепер уже важко встановити, на який час припав початок журналістської праці Романа Сушка. Досі невідомо і, мабуть, ми вже ніколи не довідаємося, з якими друкованими органами вперше почав він співпрацювати. Це могли бути ще довоєнні, 1914 року студентські видання, а могли бути видання у таборах інтернованих в Олександрові Куявському або в Шипйорні*. В тих останніх автори переважно виступали під псевдонімами, або взагалі не вказували своїх прізвищ, бо були вони інтернованими поляками й не хотіли наражати себе та своїх побратимів на репресії з боку окупантів.

Наприкінці 1923 року у Львові було створено нову політичну партію - Українську Партію Національної Революції (перед польською окупаційною владою називала себе Українською

---

24 За честь, за славу, за народ. Збірник на золотий ювілей Української Стрілецької Громади в Канаді. 1928-1978. - Торонто, 1978. - С. 584-585.

25 Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. I. - С. 76, 229.

26 Полковник Роман Сушко // Поклик Сумління. - Львів, 1994. - Ч. 12.

* В Олександрові Куявському і Шипйорні у 1920-1921 роках інтерновані військовики українських армій видавали такі газети і журнали: "Альманах. Літературно-військовий журнал", "Вісті" - фротовий листок 6-ї Дивізії, "Зірниця. Часопис кооперації, культури і освіти 6-ї Дивізії", "Науково Військовий Вістник", "Наше життя. Літературно-військова газета", "Нове життя. Часопис 6-ї Дивізії", "Український Стрілець. Військовий журнал", а також гумористичні часописи: "Грибаса", "Комар", "Окріп", "Промінь", "Характерник" та інші (Див.: Мартинюк М. Українські періодичні видання. 1914-1939. - Львів, 1998. Відповідні статті).

Партією Національної Роботи). Це була легальна партія націоналістичного спрямування, фактичним ініціатором її створення був Дмитро Донцов, а організатором і керівником - член Начальної Команди УВО Дмитро Паліїв. До Проводу УПНР належали такі особи: Д. Донцов, Д. Паліїв, В. Кузьмович, О. Луцький та С. Підгірський. Активними членами цієї партії були: Р. Сушко, Д. Левицький, В. Кохан, І. Кедрин-Рудницький, М. Рудницька, Я. Бурковський та ін²⁷. Головними засадами націоналістичної програми УПНР було: "Україна для українців", розбудова національного життя власними силами, безкомпромісне негативне ставлення до Польщі й Советського союзу та до комуністичних ідей. Друкованим органом УПНР був двотижневик "Заграва", який виходив у Львові у 1923-1923 роках, вірніше до літа 1925 року, коли Українська Партія Національної Революції увійшла до складу Українського Національно-Демократичного Об'єднання під проводом Д. Левицького. Ймовірно, що "Заграва" був першим друкованим органом, з яким співпрацював Роман Сушко, адже пропаганда журналом безкомпромісної боротьби проти всіх окупантів України відповідає його політичним переконанням.

У квітні 1924 року у Празі почав виходити журнал націоналістичного спрямування "Національна Думка" як місячник Групи Української Національної Молоді. Його редагували: І. Гижа, О. Бабій та В. Мартинець. До цього журналу надсилав свої матеріали зі Львова Роман Сушко²⁸, тобто плідно співпрацював з цим патріотичним молодіжним виданням.

Велику працю журналіста й публіциста Роман Сушко вкладав у "Сурму" - підпільний орган УВО, який виходив переважно щомісяця й друкувався у 1927-1928 роках у Берліні, а у 1928-1934 роках у Кавнасі. Наклад "Сурми" сягав 10 000 примірників, які нелегально переправлялися до краю. Вказаний наклад ставав в десятки разів більшим, бо свідомі українці, не обов'язково члени УВО, дотримувалися закликів газети: "Передавай з рук до рук, з хати до хати!" Газета також застерігала читачів: "Ховайте "Сурму" перед ворогами, бо це нелегальний орган!", "Не держіть у себе дома ніяких речей, ні документів чи записок, які можуть доказувати вашу приналежність до УВО". Головним редактором "Сурми" був В. Мартинець. З ним співпрацювали: Є. Коновалець, Р. Сушко, О. Сенік, Р. Ярій та С. Чучман. Після створення ОУН "Сурма" спеціалізувалась переважно на військовій тематиці під редакцією Романа Сушка²⁹, з яким плідно співпрацювали генерал-хорунжий Армії УНР Микола Капустянський та генерал штабу, генерал-четар УГА Віктор Курманович.

На своїх сторінках "Сурма" висвітлювала міжнародні події, які в тій чи іншій мірі стосувалися України, життя українців під польською окупацією - показувала злочинну великопольську політику терору в усіх її проявах, спрямовану проти українського населення: вбивства, арешти, знущання над в'язнями, побиття невинних селян, незаконні судилища й взагалі порушення елементарних прав людини. Значне місце на своїх шпальтах "Сурма" відводила показу організованої боротьби українського підпілля УВО з польськими окупантами: проведенню атентатів, саботажних акцій, підпалів майна польських колоністів, викриття провокаторів. "Сурма" публікувала також різні відозви, заклики та інші документи УВО. Поляки боялися "Сурми". Ось деякі відгуки з польської преси: "Вербування нових членів УВО відбувається через особисту намову з боку старших членів, яким ті функції доручила влада організації. Важну роль в тій акції має "Сурма". Часопис той палає ненавистю до Польщі та поляків, пропагує революційні кличі боротьби з польською владою з метою визволити землі Галичини й Волині

---

27 Див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. I. - С. 50.

28 Мірчук П. Нарис історії ОУН. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. I. - С. 65.

29 "Сурма" // Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - Т. 8. - С. 3104.

з-під польського державного суверенітету"... "УВО має два нелегальні часописи: "Сурма" та "Військовий Вісник". Часописи ті дістаються до краю контрабандою та є широко розповсюджені, передовсім серед молоді..."³⁰

Публіцистика Романа Сушка, крім своєї націоналістичної спрямованості та актуальності опрацьованих тем, цінна для нас ще й тим, що він, не маючи спеціальної освіти в галузі журналістики, писав свої статті, нариси, спогади правдиво, від широкого серця борця-патріота, революціонера.

Газета "Сурма" в одному із своїх чисел опублікувала "Заяву Української Військової Організації до всього культурного світу", в якій йшлося про причини створення цієї організації, про цю справедливу боротьбу, яку вона вела та про завдання на майбутнє. В "Заяві" зокрема йшлося про те, що "Польща вирішила силою зденационалізувати корінне населення західноукраїнських земель і з тою метою вжила супроти нього політику гноблення й насильства (ліквідація українського шкільництва, відбір церков, колонізація краю польськими осадниками та ін.).

Українська Військова Організація (УВО), що вийшла з лона Української Армії, яка протягом років боролася проти Польщі й Московщини за незалежність України, вважала за конечне й доцільне для остаточного і правильного вирішення української справи розпочати чинну боротьбу проти Польщі. Стан війни, який з того часу повстав і триває безнастанно на західно-українських землях, є тим більше тяжким для Українського Народу, бо він бореться також і проти большевицької Росії, що поневолила Східні Землі України. Польська влада, безсила здушити цей український активізм, запровадила на окупованих західноукраїнських землях режим повного безправства супроти українського населення. Погроми українських установ, масові арешти і процеси, зааранжовані поліцією, тортури ув'язнених, карні експедиції війська і поліції стали способами польської політики на західно-українських землях. Цей стан речей безумовно доведе до вибуху, що пошириться на цілу Східню Європу, бо українське питання в Польщі є лише частиною української проблеми, яка зумовляє остаточне й доцільне вирішення цілого комплексу східно-європейських справ.

Тому Команда Української Військової Організації (УВО) заявляє:

- 1) що всі спроби Польщі здушити визвольні змагання Українського Народу на окупованих нею українських землях є і будуть безуспішні,
- 2) що великі держави, які віддали українські землі Польщі, несуть відповідальність за грізне становище, витворене Польщею на тих теренах,
- 3) що всі спроби розв'язати східноєвропейську проблему без узгляднення національних змагань України завжди зустрінуть рішучий і чинний спротив Українського Народу, зорганізованого українськими активістами, які будуть боротися до останньої каплі крові за самостійність і соборність їхньої Батьківщини"³¹.

Власне, Роман Сушко був одним із тих чільних українських активістів-патріотів, які боролися в рядах Української Військової Організації, а згодом в Організації Українських Націоналістів, і в цій безупинній, кривавій боротьбі з окупантами рідної землі вели за собою найкращу частину свого народу, маючи перед собою єдину мету - побудову Української Самостійної Соборної Держави. І з цього вибраного шляху Роман Сушко так і ніколи не зійшов!

30 Ляхи про УВО // Сурма. - Б. М., 1930. - Ч. 10. - С. 10. - Жовтень.

31 Заява Української Військової Організації до всього культурного світу // Сурма. - Б. М., 1930. - Ч. 10. - С. 6. - Жовтень.

Розділ сьомий

ШЛЯХ ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

В часі, коли Крайового Коменданта УВО Романа Сушка польська поліція утримувала у слідчій в'язниці в зв'язку з листопадовою акцією, проведеною Організацією у Львові, у Відні був скликаний Конгрес Українських Націоналістів. Він проходив від 28 січня до 3 лютого 1929 року. В роботі Конгресу брало участь 28 делегатів та дві особи на правах гостей, а основним наслідком його роботи була консолідація й об'єднання Української Військової Організації (УВО), Групи Української Національної Молоді* (ГУНМ), Легії Українських Націоналістів** (ЛУН) та Союзу Української Націоналістичної Молоді*** (СУНМ) в єдину Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Ця подія стала знаменною не тільки в українському політичному житті, а й взагалі в історії українського народу.

Вищим керівним органом ОУН й надалі залишався Провід Українських Націоналістів (ПУН), визначений на I Конференції ОУН у листопаді 1927 року. Склад ПУН, добраного на Конгресі Українських Націоналістів у Відні був таким: Голова - Є. Коновалець, Провід - Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, Д. Демчук, М. Капустянський, П. Кожевников, Д. Костарів, В. Мартинець та М. Сціборський¹. На посаду головного судді був обраний Я. Дуб, а головним контрольним став Я. Моралевич. Варто зауважити, що члени ПУН представляли усі українські етнічні землі. Місцями перебування Голови ПУН були (до часу закінчення Другої світової війни): 1929-1936 рр. - Женева, 1936-1940 рр. - Рим, 1940-1945 рр. - Берлін.

"Утворення ОУН, - відзначає Енциклопедія українознавства, - було реакцією на невдачу визвольних змагань 1914-1920 рр. і виявом бажання продовжувати боротьбу за відновлення самостійної Української держави. Єдиним успішним засобом для того ОУН вважала революційні методи боротьби проти окупантів України. На програму і характер політики ОУН мало

---

* Група Української Національної Молоді, ідеологічна націоналістична організація, заснована 1922 р. в Йозефові (ЧСР) з централею в Празі й групами у Брні, Пшібрамі, Ліберці й Йозефові (ЧСР), Відні, Граці й Леобені (в Австрії), у Львові та інших містах Галичини. Галицькі групи 1925 р. переорганізувалися на Союз Української Націоналістичної Молоді. З виникненням ОУН - влилися до неї. Орган - місячник "Національна Думка". Голови екзекутиви: З. Петрів, Л. Макарушка, М. Коновалець, І. Гижа, О. Бойдуник (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. 2. - С. 452-453).

** Легія Українських Націоналістів, ідеологічна організація, діяла в 1925-1929 рр. у Подєбрадах, заслужена в послаблені більшовицьких впливів серед української еміграції, підготовляла терен для постановня ОУН. Провідник - М. Сціборський, визначні члени - С. Маланюк, Л. Мосендз, Д. Демчук, М. Селешко. Орган - "Державна Нація" (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. - Т. 4. - С. 1273).

*** Союз Української Націоналістичної Молоді, об'єднання ідеологічних груп Галичини з найсильнішою високошкільною у Львові й низкою конспіративних гуртків у середніх школах. Поставши 1926 р. для ідеологічного вишколу, СУНМ перейшов до політичної дії та протибільшовицької активізації молоді. Голова й редактор органу Союзу "Смолоскипи" О. Боднаревич; до Проводу належали: М. Демкович-Добрянський і Б. Кравців. Останній з радикалізацією настроїв у Союзі став 1928 р. Головою, а його співпрацівниками - І. Габрусевич, С. Ленкавський і С. Охримович. СУНМ з двома подібними організаціями Чехословаччини став базою ОУН (Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - Т. 8. - С. 2992).

1 Провід Українських Націоналістів (кількісний та особовий склад // Самостійна Україна. - Київ, 1999. - Ч. 1. - С. 6. - Січень-березень.

великий вплив переконання, що за невдачу визвольних змагань відповідають українські соціалістичні партії і що демократія не виправдовує себе в умовах боротьби народу за незалежність. Таке переконання в ОУН посилювала публіцистика Д. Донцова. Як передумову державного усамостійнення ОУН ставила перевиховання української людини і духовне відродження нації та її історичних традицій. ОУН розглядала себе не як партію, але як ідеологічно-політичний рух. За своєю програмою ОУН була інтегральною націоналістичною організацією. На час революції влада мала бути в руках диктатора, а після того голова держави мав обирати законодавчий орган, сформований з представників різних суспільних верств і країв. ОУН відстоювала принцип трудової приватної власності на землю, удержавлення лісів, копалин, залізниць, була за приватну власність і вільну ініціативу в промисловості й торгівлі, за розбудову кооперації, за удержавлення тих видів промисловості, що важливі для оборони держави"².

На Конгресі Українських Націоналістів у Відні з пропагандистських та організаційних міркувань було вирішено ще на деякий час на західноукраїнських землях залишити УВО, поступово об'єднуючи усі її структури з ОУН. Тому у жовтні 1929 року Роман Сушко, який декілька місяців перед тим вийшов на волю, зайнявши знов пост Крайового Коменданта УВО, замінивши О. Сеніка, почав відновлювати організаційну сітку УВО. Але саме в цей час З. Пеленський, як Крайовий Провідник ОУН, почав займатися тим же, що й Р. Сушко, тільки розширенням і зміцненням структур ОУН. Так виникла проблема, яку необхідно було найближчим часом вирішити.

Для вирішення цього питання в травні 1930 року відбулась Львівська Конференція Крайової Екзекутиви ОУН та Крайової Команди УВО. Проходила вона тасмно, в підземеллях Собору Св. Юра. Її метою було досягнути умов для злиття УВО з ОУН на території Західної України, згідно рішень Конгресу Українських Націоналістів. Адже ОУН стала тепер єдиною націоналістичною організацією і поруч неї не могла існувати ще якась інша націоналістична організація, в даному випадку УВО. Іншими словами, дві організації, ОУН і УВО, які мали однакові ідеологічно-політичні й революційно-бойові напрямки своєї діяльності, повинні були злитися в одну-єдину ОУН, бо в іншому випадку одна організація буде тільки ускладнювати працю другій. В Конференції від Крайової Команди УВО брали участь: Р. Сушко, З. Книш, Я. Барановський. Крайову Екзекутиву ОУН представляли: Б. Кравців, З. Пеленський, С. Охримович, З. Коссак, С. Ленкавський, І. Габрусевич та Б. Кордюк, а також члени Проводу ОУН М. Сціборський, Ю. Вассиян, які нелегально прибули з Чехословаччини.

Після обміну думками учасники Конференції, за наполяганням Романа Сушка, прийняли рішення вважати Конференцію тільки як інформативну. Роман Сушко заявив, що не вважає себе уповноваженим вирішувати таку важливу справу, як самоліквідацію УВО на західноукраїнських землях і що цю справу може вирішувати тільки Начальна Команда УВО в порозумінні з Проводом ОУН. Виходячи із вищесказаного, Конференція не прийняла жодних постанов.

Одержавши повідомлення про наслідки Львівської Конференції, Є. Коновалець наказав скликати Конференцію Проводу ОУН та Начальної Команди УВО за участю представників Крайової Екзекутиви ОУН та Крайової Команди УВО. Конференція відбулася в Празі в першій половині червня 1930 року. Для остаточного вирішення проблеми ОУН-УВО на західноукраїнських землях було прийнято таку постанову:

1. Організація Українських Націоналістів є єдиною українською націоналістичною під-

2 Енциклопедія українознавства. - Львів, 1996. - Т. 5. - С. 1663.

3 Див.: Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1966. - Т. 1. - С. 143.

пільно-революційною організацією, як організація ідеологічно-політична і водночас бойова. УВО стає збройним раменом ОУН, вливається в неї повністю і, будучи фактично тільки військово-бойовою референтурою, зберігає ще деякий час свою давню назву "УВО" для зовнішньо-пропагандивних цілей та для відтягання, як довго це вдасться, уваги ворожої поліції від цілості ОУН на її бойову референтуру.

2. Крайовим Провідником ОУН і водночас Крайовим Комендантом УВО стає сотн. Юліян Головінський. Полк. Роман Сушко переходить у склад Начальної Команди УВО й залишається за кордоном. Зв'язок до ОУН передасть сотн. Головінському Зенон Пеленський, до УВО - Зиновій Книш. Як Крайовий Провідник ОУН і водночас Крайовий Комендант УВО, сотн. В. Головінський переведе на місцях у Краю остаточне фактичне злиття з ОУН. Членами КЕ ОУН сотн. Головінський призначить тих, кого вважатиме за відповідного⁴.

На початку вересня 1930 року Роман Сушко та Юліян Головінський виїхали до Відня на нараду з полк. Є. Коновальцем з метою розв'язати проблему ставлення ОУН до виборів до польського парламенту, які мали незабаром відбутися. Провідні діячі УНДО* та УСРП** звернулися до керівництва УВО-ОУН з проханням підтримати наміри цих партій залучити до участі у виборах якнайбільше українців, з метою вибороти якомога більше посольських і сенаторських мандатів до польського парламенту. Роман Сушко поставився до цього прохання схвально, зате Юліян Головінський - явно негативно. Цією нарадою було прийнято постанову, у якій йшлося про те, що "членство ОУН-УВО дасть повну підтримку українським легальним партіям у виборчій кампанії, але за умов, що ті партії: а) об'єднуються для виборів в один український блок і цим чином протиставлять полякам не окремі партії, а національне об'єднання і б) що українські партії вистерігатимуться у своїй виборчій кампанії всяких угодовецьких лоялістичних заяв і зберігатимуть гідну поставу"⁵. Хоча вибори до сейму і сенату у 1930 році пройшли в умовах терору, виборчого зловживання, фальшування їх наслідків, українці, які йшли в єдиному виборчому блоці, здобули 27 посольських та 5 сенаторських місць у польському парламенті.

Після повернення з Відня Роман Сушко, запідозрений в участі у підпіллі УВО, був знов заарештований польською поліцією і утримувався в ув'язненні майже дев'ять місяців. На волю вийшов 22 червня 1931 року. Ширших відомостей про цей арешт і слідство віднайти не вдалося.

А перед тим, в часі процесу злиття УВО з ОУН, весною 1930 року, у зв'язку з процесом над членами Спілки Визволення України***, який організували більшовики у Харкові Крайо-

---

4 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. 1. - С. 145-146.

* УНДО - Українське Національно-Демократичне Об'єднання - провідна українська партія Галичини, заснована в 1925 р.; програма боротьби за самостійну соборну Україну, з 1931 р. вимога автономії українських земель у складі Польщі, 1935-1938 рр. провадила невдалу політику нормалізації, ліквідовано 1939 р. Голови: Д. Левицький, В. Мудрий, двічі: М. Галушинський, І. Кедрин, М. Рудницька (Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 1392).

** УСРП - Українська Соціалістично-Радикальна Партія - створена внаслідок об'єднання Української Радикальної Партії з соціалістами-революціонерами з Волині у 1926 р. Ліквідована 1939 р. Голови: Л. Бачинський, від 1930 р. І. Макух. (Український словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 1391).

5 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1966. - С. 247-248. - Т. 1.

*** Спілка Визволення України (СВУ), вигадана 1929 р. органами Державного політичного управління УСРР, контрреволюційна організація, яка нібито ставила за мету повалення радянської влади при допомозі іноземних держав і створення самостійної України. За сфабрикованою справою СВУ у 1930 р. засуджено до різних термінів ув'язнення 45 представників української інтелігенції, зокрема С. Єфремова, Й. Слабченка, О. Гермайзе та ін. (Український словник енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 1274). Четверо підсудних отримали по 10 років таборів, п'ятеро - по 8, інших було засуджено на різні строки - від 2 до 6 років. У зв'язку з справою СВУ в Україні було репресовано близько 5 000 чоловік. Справа СВУ стала першим досвідом організації масових репресій інтелігенції на Україні (Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція. 20-30 роки. - Київ, 1991. - С. 53-54). Українці Галичини сприйняли СВУ як реальну організацію, а не як придуману ГПУ з метою нищення української інтелігенції (Автор).

ва Екзекутива ОУН запропонувала УВО провести акцію протесту. Крайовий Комендант УВО Роман Сушко схвалив такий намір, опрацював план акції і доручив бойовому референтові Крайової Команди УВО З. Книшу зорганізувати замах на совєтське консульство у Львові. Згідно плану, виконавець замаху повинен був після ліквідації ним консула потрапити в руки поліції, стати перед судом і демонстративно викрити протиукраїнську акцію Москви. Замах було заплановано на 22 квітня 1930 року. Безпосередніми виконавцями повинні були бути два бойовики, а третій - прикривати їхній відступ після виконання завдання димовою завісою. Але цей докладно підготовлений замах не був реалізований - перед самим початком його виконання поліція випадково затримала бойовика, який ніс димовий пристрій і арештувала його.

Цей невдалий замах докладно описав З. Книш⁶. Він відзначив, що епілогом цієї операції був судовий процес проти заарештованих бойовиків М. Дасійчука і В. Саяка та ще проти десятих членів УВО, викритих в часі слідства. Процес проходив від 18 червня до 3 липня 1931 року. В. Саяка засуджено на 5 років тюремного ув'язнення, М. Ласійчука - на два роки, ще два бойовики одержали терміни 4 і 3 роки, решту було звільнено.

В листопаді 1931 року Роман Сушко подав петицію до Ліги Націй в Женеві з протестом проти тортур, які застосовували поляки до українців, політичних в'язнів, у тюрмах Галичини й взагалі на території Польщі. Тут зроблю невеликий відступ і з'ясуємо, що змусило Романа Сушка піти на такий відчайдушний крок, який ще раз продемонстрував його громадянську зрілість та відданість справі боротьби за визволення України з-під польської окупації? Адже він ставив під загрозу не тільки своє перебування на волі, але й саме своє життя! Петиція була складена Романом Сушком в часі, коли він уже відбув два тюремні терміни, а отже, на власні очі бачив те, що не могли побачити пересічні українці на волі.

В цих роках по тюрмах творилися жахливі речі. Чи не першим випадком, який сколихнув галицьку суспільність, був ганебний злочин польської поліції, вчинений нею вночі з 12 на 13 лютого 1924 року, коли кат-комісар Кайдан замордував у львівській в'язниці члена УВО Ольгу Басараб. Щоб зняти із себе вину, поліція тут же кваліфікувала це вбивство як "самогубство". Підле вбивство Ольги Басараб потягнуло за собою цілий ряд арештів, хоча вона й не давала ніяких свідчень, які б могли зашкодити організації. Так, у квітні 1924 року були заарештовані: Крайовий Комендант УВО полковник А. Мельник*, сотник Є. Зиликевич, сотник В. Коваленко, Б. Зелений, Ф. Горобець та ін. А коли ці політичні в'язні в знак протесту оголосили голодівку, то тюремщики жорстоко розправилися з непокірними, влаштувавши у в'язниці справжню масакру.

Усіх арештованих у першій половині квітня 1924 року після двох голодівок, проведених ними, судили 20 травня 1927 року⁷ звичайним трибуналом (тобто без участі присяжних суддів) в малому залі округлого карного суду на вул. Баторія, 3 (тепер вул. Князя Романа) у Львові. В історію ОУН цей судовий процес над політичними в'язнями А. Мельником та його товаришами увійшов як процес "басарабців", бо усі вони були заарештовані у зв'язку із справою Ольги Басараб. Суд над "басарабцями" висвітлив жорстоку, нелюдську й навіть незаконну з

---

6 Див.: Книш З. Дрижить підземний гук. - Вінніпег, 1953. - С. 75-91.

* В українській мемуаристиці та в політичній літературі Андрій Мельник відомий як "полковник Андрій Мельник", а не як "інженер Андрій Мельник". Але в усіх судових актах і пресових звідомленнях з процесів виступав він як цивільна особа з титулом інженера, а не як військова з рангою полковника. Сам полковник А. Мельник просив своїх товаришів - спів'язнів, щоб у тюрмі не називали його "полковником", а просто "інженером Андрієм" (Книш З. Погром в тюрмі. - Торонто, Б. Р. - С. 68).

7 Див.: Книш З. Погром у тюрмі. - Торонто, - Б. Р. - С. 66.

погляду існуючого польського законодавства, сваволю тюремників стосовно до українських політв'язнів.

Для кращого розуміння вищесказаного звернемося до виступу інженера А. Мельника перед трибуналом:

"16 вересня 1925 року я був хворий і лежав в ліжку, коло години 3 по полудні мав я понад 38 ступнів гарячки. Була може шоста ввечері, коли ввійшов до келії ключник Марцінів і казав мені збиратися. Я заявив, що хворий, не можу встати. Марцінів зачинив двері і вийшов. За хвилину двері знову відкрилися і в камеру вскочило кілька тюремників. Один з них спитався: "Гдзє сст Мельнік?" Я зголосився. Кілька секунд пізніше прийшов старший ключник Маліняк. Не знав я, в чому діло і чого хочуть від мене. Але не було ради, поборов я ослаблення від гарячки і почав одягатися. В тій хвилині завважив я, що нема вже Євгена Зиблікевича і Богдана Зеленого, - вони разом зо мною сиділи в одній камері, - їх кудись виведено. В часі, коли я одягався, ключник Станіслав Дріблінг відкрутив електричну лампу, в камері стало темно. Маліняк крикнув якийсь наказ, - я так був тим заскочений, що навіть не почув його добре, - тюремники кинулися на мене і почали бити. Перший ударив мене ключник Бор.

Після того виволікли мене з келії за ноги на коридор і так тягнули яких тридцять метрів, причому били, де попало, і копали чобітьми. В половині дороги закинули мені на очі простирало і я вже не бачив, хто б'є. На сходах узяли мене під рамена, щоб легше нести, тоді скинув я якось простирало з очей і перший, кого я побачив, був ключник Дріблінг. До того часу як він до мене, так і я до нього, ставилися коректно і чемно. Пам'ятаючи про те, заговорив я до нього, навіщо це і що зо мною чинять. Замість відповіді ударив він мене великим залізним ключем, від чого мені аж в очах потемніло.

Тим часом волікли мене далі, витягнули під каритку. Били безугодно, а під кариткою ще більше. Між іншими дуже ревно ставився до свого діла ключник Сопель, залюбки користуючися чобітьми. Перед кариткою пролежав я кілька хвилин, заки мене туди вкинули. В середині побачив я Миколу Бігуна. Був я весь закривавлений і тільки в одній сорочці, не дали мені докінчити зодягатися в камері. Бігун зняв з себе плащ і прикрив мене. Я був напівпритомний, не бачив добре, хто ще в каритці, але пам'ятав, що коли приїхали ми до "Бригідок", виносили мене з каритки Бігун і Зелений.

Занесли мене до льоху - на дверях камери встиг я завважити число 3. На бетонній підлозі стояло ліжко без сінника і без дощок, тільки з залізними поперечками - стільки всього. Камера сповита мороком, годі було роздивитися. Від лихоманки і побоїв я весь тремтів, упав в обморок і очувався аж на другий день уранці. Домагався я завести мене до лікаря. Спочатку ніхто на те не звертав уваги. Коли ж я настоював, привели лікаря. Оглянув він мене - і не сказав ані слова. Там у льоху пролежав я два дні, четвер і п'ятницю, шойно в суботу перевели мене до шпитальної камери...

Зламано мені одне ребро, підбито одне око, на яке я довго не бачив. Рани були по цілому тілі від цвяхів в дерев'яній частині підлоги, по якій мене тягнули. Не кажу вже про синяки від чобіт. На нозі була рана, не знаю, від чого вона..."⁸.

Підсумовуючи вищесказане, Зиновій Книш писав: "Подія з вересня 1925 року - це тільки одна драма з тюремного життя. Або, точніше, один епізод цієї драми. Бо ж цілих двадцять років існування міжвоєнної Польщі це була одна велика тюремна драма. Страждали в ній не

---

8 Книш З. Погром у тюрмі. - Торонто, - Б. Р. - С. 69-72.

тільки національні меншини - а їх було понад третина всієї людності в Польщі, але і громадяни польської національності. А польський уряд, силою злочасної політики "відродженої Польщі" (така назва залюбки тоді вживалася) і витворених нею обставин перемінився в тюремника, що побренькує ключами. Вистане згадати, що після схвалення нової Конституції в Польщі 1935 року першим актом міністерства справедливості було - опрацювання та проголошення нового тюремного правилника! Чогось подібного даремне шукати навіть у большевиків. Коли ж Польща лягала руїнами під гуркіт німецьких літаків і грюкіт гармат, то одною з найперших її турбот було перевозити політичних в'язнів з загрозованих наступом німецької армії західних районів до положених на сході в'язниць"⁹.

Але не тільки варварські умови утримання українських політичних в'язнів у польських тюрмах зумовили звернення Романа Сушка з петицією до Ліги Націй. До цих злочинів поляків стосовно українців долучилися ще злочини, вчинені поляками в часі так званої пацифікації, цього ганебного явища ХХ століття. Пацифікація, тобто утихомирення українців Галичини, була організована польським урядом Ю. Пілсудського у вересні-листопаді 1930 року. Керував цією дикою акцією і відповідав за її проведення міністр внутрішніх справ генерал Броніслав Перацький, затятий шовініст і українофоб. В одному із інструктивних документів, за підписом цього ж Перацького, було сказано: "В процесі проведення кампанії по збереженню внутрішньої безпеки Польщі українці повинні бути поголовно випалені розпеченим залізом, буквально за кожний виступ української революційної організації, Польща зобов'язана відповідати найсуворішими каральними заходами. Взв'язавши на озброєння принцип колективної відповідальності, ми повинні карати і при цьому найжорстокішим чином, все проживаюче на території Польщі українське населення за будь-яку, навіть незначну провину з боку політичної організації українців"¹⁰.

Пацифікацію поляки здійснювали наступним чином. Наприкінці серпня 1930 року Перацький прибув до Львова і очолив цю акцію, яка проводилась силами трьох кавалерійських полків, одного полку артилерії (!) та інших армійських підрозділів, великих відділів жандармерії, спроведеної з центральної Польщі. Усі військові та жандармські частини були поділені на окремі загони, які пацифікацією охопили усі намічені урядом регіони Галичини. До цієї акції була залучена також польська повітова влада, яка уже заздалегіть склала списки установ та навіть осіб, які підлягали пацифікації. В першу чергу: осередки українського національного та господарського життя краю, читальні "Просвіти", Народні Доми, школи, кооперативи, жіночі молодіжні та спортивні організації й товариства, такі як "Пласт", "Луг", "Сокіл", а також їхні керівники.

Пацифікацію починали з повітових містечок, відтак відділи поліції та війська ділилися на менші загони і розправлялися із селами. Повсюдно силовими методами поляки чинили брутальні обшуки, трошили майно українців, проводили арешти національно-свідомих інтелігентів та селян, жорстоким способом знущалися з населення. З особливим завзяттям нищили українську національну символіку, книги, портрети Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, а також портрети героїв української національно-визвольної боротьби - Б. Хмельницького, І. Мазепи, С. Петлюри, Є. Коновальця.

Дослідники цієї проблеми підвели деякі підсумки цього свавілля й беззаконня, які чини-

---

9 Книш З. Погром у тюрмі. - Торонто, - Б. Р. - С. 8.

10 Рожик М. З історії діяльності українських партій і організацій в 20-30-х роках ХХ ст. на Західній Україні // Республіканець. - Київ-Львів, 1994. - С. 75-76.

ли поляки стосовно українців на західноукраїнських землях. Так, історик В. Косик писав, що в часі пацифікації було арештовано 1 739 осіб, серед них - 30 депутатів польського парламенту, 220 студентів та 360 учнів середніх шкіл¹¹. Польський історик і громадський діяч українського походження В. Мокрий в одному із своїх досліджень писав: "Під час пацифікації було заарештовано кілька тисяч українців. Частково було спалено 800 українських і білоруських сіл"¹². Советський історик М. Панчук подав, що пацифікацією було охоплено 493 села 17 повітів Західної України: 221 село у Львівському, 89 - у Станіславівському та 121 - у Тернопільському воєводствах¹³.

Такими сумними були наслідки пацифікації. Але й після її офіційного закінчення поляки і надалі на окупованих українських землях продовжували проводити політику терору та всебічного утиску українців. Так, 17 червня 1934 року президент Польщі І. Мосцицький підписав декрет про створення концентраційного табору в Березі Картузькій, куди запроторювали кращих синів України - учасників підпільної боротьби УВО-ОУН. Тисячі українців без судового вироку, тільки на підставі рішень поліцейської адміністрації, відправляли до цієї катівні, яка повинна була здійснювати "перевиховання" цих приречених на громадян, лояльних до польської держави. За колючим дротом цього "місця відокремлення", створеного на місці понурих царських казарм, уже у липні 1934 року із загальної кількості 200 в'язнів було 150 українських націоналістів, а на початок німецько-польської війни у таборі перебувало 7 000 в'язнів, серед яких 4 500 українців¹⁴. А щоби зовсім розв'язати собі руки і не мати ніяких зобов'язань перед світовою громадськістю, Польща 13 вересня 1934 року відмовилась у Лізі Націй підписати трактат про охорону національних меншин¹⁵.

Як можна було заздалегідь передбачати, петицію Романа Сушка, спрямовану Лігою Націй на розгляд польському уряду, поляки відхилили, мотивуючи це наступним: "Виходить ясно, що виступ п. Сушка це тільки один із численних виявів антипольської пропаганди, веденої з таким завзяттям Організацією Українських Націоналістів, що творить, як це загально відомо, надбудову і політичну агентуру Української Військової Організації (УВО). З точки погляду польського уряду не було би зайвим ствердити, що "петиція" п. Сушка йде рівнобіжно з акцією, веденою саме тепер на міжнародному терені комуністичними кругами*, а спрямованою проти "білого терору", а передовсім проти карної системи Польщі. Тим способом ця "петиція" є саме одною з форм цієї пропаганди. З огляду на те, що "петиція" п. Сушка не має нічого спільного з охороною національних меншин і що її ціллю було досягнення такого чи іншого рішення міжнародних інстанцій, але що вона творить тільки продовження очернюючої пропаганди, зверненої проти представників польської влади, польська влада, протестуючи найрішучішим способом проти того рода акцій, не знаходить можливим подати інших вияшень, як тільки на основі подань, що їх справжні мотиви, здається, є досить ясними..."¹⁶

І хоча поляки й відхилили усі факти, викладені Романом Сушком у своїй скарзі до Ліги

11 Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью Йорк-Львів, 1993. - С. 34.

12 Мокрий В. Сьогодні, вчора, завтра поляків та українців // Україна і Польща. Між минулими і майбутніми. - Львів, 1991. - С. 171.

13 Панчук М. Білі плями героїчного літопису. - Київ, 1989. - С. 90.

14 Макар В. Його воїни. // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 556.

15 Про це див.: Енциклопедія українознавства. Загальна частина. - Т. 2. - С. 561.

* Внаслідок руйнівного впливу сталінізму, комуністичний напрямок на Західній Україні у 30-х роках практично зійшов з політичної арени. УВО-ОУН ніколи не співпрацювали з комуністами.

16 Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ в першому десятилітті її існування // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - На чужині, 1955. - С. 97.

Націй, світ довідався про усі злочини польської окупаційної влади, заподіяні нею українцям. "ОУН ніколи не вагалася, - зазначав З. Книш, - коли треба було стати в обороні своїх друзів. Коли в 1930-1931 роках шаліла польська оргія під час т. зв. пацифікації, світ дізнався жахливі речі про тайни, що пильно зберігалися в мурах польських казематів. Петиція полк. Романа Сушка до Ліги Націй розкрила перед світом весь жах і огиду польської держави в боротьбі з ОУН. Як можна було сподіватися, петицію відкинено, але скоро після того ОУН убила головного винувника поліційних тортур і знущань у Львові, підкомісара польської поліції Омеляна Чеховського, українського ренегата на польській службі. Це мало великі наслідки, після того наступили персональні пересування в польській адміністрації й поліції..."¹⁷ Після того на деякий час дійсно припинилося необмежене свавілля польських тюремників.

На першу половину тридцятих років минулого століття припала велика праця, яку розгорнула референтура військових справ ПУН, керована генералом М. Капустянським, в ділянці теоритичної військової підготовки членів ОУН. В цій царині плідно працювали: генерал В. Курманович, полковник Р. Сушко, сотники С. Чучман, Р. Ярий, О. Сенік та ін. Зусиллями військової референтури ПУН видано друком "Загальний курс військового вишколу". Зміст підручника виглядав так:

1. Вступна лекція - передмова; можливості війни; аналіза модерної війни; мобілізація держави; методи воєнного досліду.
2. Летунство.
3. Хемічна та бактеріологічна війна.
4. Танки.
5. Гармати.
6. Кіннота.
7. Технічні та допомогіві війська.
8. Піхота.
9. Організація сучасних армій (Франція, Англія, Північна Америка, Німеччина).
10. Червона армія.
11. Польська армія.
12. Засади сучасної тактики.
13. Інженерна оборона сучасних держав.
14. Комунікація й запілля.
15. Особливості революційної та громадянської війни.
16. Фльота та її організація в різних країнах.
17. Мобілізація державного апарату в час війни.
18. Мобілізація народного господарства перед війною і в час війни.
19. Основи тактики й стратегії¹⁸.

До цього потрібно додати, що з військовою референтурою ПУН тісно співпрацював полк. Євген Коновалець.

Коли мова зайшла про участь Романа Сушка у написанні підручника з військової справи, потрібно згадати, що саме на ці роки йому вдалося опублікувати в Календарі Червоної Калини деякі свої документальні праці, в яких йшлося про події періоду української національно-визвольної боротьби першої чверті минулого століття. Великий жаль, що до наших днів вони не перевидані, тепер являють собою велику бібліографічну рідкість й не можуть послужити молодим історикам - дослідникам не тільки історії Січового Стрілецтва, а й взагалі історії України. Також не можуть вони бути доступними й широкому загалу читачів. Варто відзначити, що ці праці Романа Сушка й дотепер не втратили своєї науково-пізнавальної вартості. Сучасний дослідник західноукраїнської періодики міжвоєнного часу В. Передирій дав надзвичайно цікаву оцінку праць Романа Сушка. Дослідник писав наступне:

"У нарисі "Січові Стрільці за Центральної Ради (Мої спомини про І сотню СС)" полковник Р. Сушко описує воєнні події за 1916-1918 рр., в яких брали участь стрільці. Свої спогади автор починає від епізоду втечі групи галицьких стрільців з російського полону зимою по волзькому бездоріжжю. Стрільців вела у Київ думка про участь у створенні національного українського війська, і в наступні роки багато хто з них (А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, М. Матчак, П. Пасіка) стали відомі як командири Січового Стрілецтва. Р. Сушко послідовно

---

17 Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933.

18 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. 1. - С. 499.

розповідав про формування I-ї сотні Галицько-Буковинського Куреня, зусилля галицьких старшин щодо запровадження військової дисципліни, систематичного навчання. Бої при виїзді Центральної Ради з Києва (станції Дарниця, Бровари, Сарни) показали високий рівень свідомості і військового вишколу стрільців. Спогади Р. Сушка, крім передачі фактів, цінні його оцінками політичних і воєнних ситуацій, влучними характеристиками відомих і пересічних осіб. Цікавою у спогадах постає особа самого автора, військового фахівця, що в стрільцях бачить лицарство, сповідує принципи гуманізму.

Блискуче написана кореспонденція Р. Сушка "Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи СС)". Він аналізує перебіг битви під станцією Гребінка, де зіткнулись полки Ударної Групи Української Армії і військо отаманів Хименка й Ангела. До складу Ударної Групи входили полки та окремі батареї Січових Стрільців, армія повстанських отаманів була дуже чисельна. Захоплення героїзмом стрільців не закриває від Р. Сушка того, що це був "один епізод з братовбивчих змагань". Кількома короткими, але влучними прикладами автор розкриває трагізм ситуації, підсумовуючи, що через такі братовбивчі бої "упав великий Богдан, Мазепа, Дорошенко, Орлик - не видержали 1919 р. і Січові Стрільці..."

Заслугує уваги спогад Р. Сушка "Базар (Могила 359 героїв)". У нарисі мова йде про один із останніх трагічних актів епопеї визвольних змагань - розстріл більшовиками стрільців під містечком Базар біля Коростеня у листопаді 1921 р. Автор розповідає про спробу останніх підрозділів СС прорватися із західних земель на Правобережжя, щоб підняти там повстання проти більшовиків і цим дати поштовх до подальшого розгортання визвольної боротьби, військо СС виступало під командуванням генерала Ю. Тютюнника та підполковника Д. Палія. Автор подав план щоденного просування війська від 31 жовтня до 20 листопада, розповідає про нічні переходи, сутички з ворогом і бої. Р. Сушко аналізує причини невдачі цієї воєнної акції, серед яких головними, на його думку, були нечисельність загонів і їх недостатня озброєність, тактичні помилки командирів та ін.¹⁹. Вищевказані праці Романа Сушка були опубліковані Календарем Червоної Калини на 1928 та на 1933 рік.

Ганебна політика польської окупаційної влади, спрямована на "знищення Русі" викликала серед українського населення щораз більший спротив. Власне, цей спротив очолила ОУН, яка на початок 30-х років нараховувала близько 30 000 членів. Це була вже грізна сила, охоплена бажанням покласти край такій політиці Варшави і захистити свій народ від свавілля загарбників. Протестаційні акції ОУН проводила різними методами. Це були саботажні акції, в часі яких українськими підпільниками було організовано масові підпали будинків та майна польських колоністів, нищення засобів телефонної і телеграфної комунікації, руйнування залізничного полотна і польських державних установ та ін. Це були також відплатні терористичні акції, спрямовані проти дідичів, колоністів та окремих осіб, які сприяли польським окупантам здійснювати в краю небачений досі терор. І врешті було проведено низку експропріаційних акцій: здійснено напади на поштові "вози" під Бібркою, Белзцем, Бірчою, Печеніжином, напад на "Банк Людови" в Бориславі, на пошту в Трускавці та Городку. По-третє, шляхом терористичних акцій бойовики ОУН ліквідували польського посла Тадеуша Голуфка (29 серпня 1931 року, Трускавець), комісара поліції Еміліяна Чеховського (22 березня 1932 року, Львів), ката українців Галичини Броніслава Пєрацького (15 червня 1934 року, Варшава) та інших польських чиновників.

---

19 Передирій В. Календар Червоної Калини // Періодика Західної України. 20-30-х рр. ХХ ст. - Львів, 1999. - С. 88-89, 92-93.

Звичайно, такі широкомасштабні акції, які організовувала і проводила ОУН, не могли не мати певних невдач та втрат бойовиків. Але невдачі і провали були різними. Так, замах на працівників совєтського консульства у Львові, запланований на 22 квітня 1930 року, був провалений внаслідок непередбачених обставин і не поніс за собою смерті жодного бойовика. І цілком інша річ, коли через промахи і недбалість в підготовці та проведенні акції з вини керівних осіб ОУН неоправдано гинули чесні, віддані революційній справі бойовики, так як це було в часі нападу на пошту в Городку.

22 грудня 1932 року польський суд виніс у цій справі жорстокий вирок: бойовиків Д. Данилишина, В. Біласа, М. Журавського, як учасників нападу на пошту в Городку, було засуджено на кару смерті, а справу четвертого учасника акції З. Коссака передано до розгляду звичайного суду. Смертну кару М. Журавському замінено на 15 років тюремного ув'язнення. Приречені до страти достойно прийняли смерть. Вийшовши на ешафот, Д. Данилишин заявив: "У цій хвилині я не маю жодних бажань. Мені тільки дуже жаль, що я можу лише раз умерти за Україну!" А В. Білас вигукнув: "Хай живе Україна...", - але не договорив, бо кат затулив йому уста.

Гідна постава бойовиків ОУН Д. Данилишина та В. Біласа перед лицем польських катів мала величезне морально-політичне значення, служила прикладом патріотизму та героїзму сотням нових і нових борців з польським окупантом. Але сам факт, що в часі операції загинуло два бойовики, а за рішенням суду - ще два, показав, що проведення цієї акції було слабо підготовлено. Власне на це звернув увагу Є. Коновалець, який доручив бойовому референту Проводу ОУН О. Сенику викликати з краю тих, хто давав накази виконувати цю акцію, і провести у цій справі слідство. Для в'яснення всіх обставин було створено Організаційний суд у складі: В. Мартинець - голова, О. Сенік - обвинувач, полк. Р. Сушко - оборонець, Є. Врецьона - секретар суду. Обвинувачення внаслідок проведеного слідства було спрямовано проти Крайового Провідника Богдана Кордюка - "Нового"* та безпосереднього керівника акції Миколи Лебеда - "Марка". Суд своєю постановою вирішив: Кордюка - "Нового" - зняти з посади Крайового провідника, а Лебеда - "Марку" - доручити підготувати нову подібну акцію, і у випадку успішного її завершення, цим реабілітувати себе.

3-6 червня 1933 року в Берліні пройшла чергова Конференція Проводу ОУН з представниками Крайової Екзекутиви ОУН, яка одержала назву "Берлінська Конференція". На цій Конференції доведено до відома її учасників остаточне рішення Організаційного суду та ПУН у справі "Нового", а також прийнято постанову ПУН про призначення С. Бандери на пост Крайового Провідника ОУН на західноукраїнських землях. В Конференції брали участь: від ПУН - Є. Коновалець, М. Сціборський, О. Сенік, Р. Сушко, М. Капустянський, Д. Андрієвський, І. Курманович, І. Габрусевич та М. Селешко; від Крайової Екзекутиви - Б. Кордюк*, С. Бандера, В. Янів, Я. Стецько, І. Малюца, М. Турчманович. В роботі Конференції також брали участь: представник ОУН у Литві І. Рев'юк-Бартович, представник ОУН в Данцігу А. Федина. Конференція заслухала звіт про роботу ОУН на західноукраїнських землях: від червня 1932 до січня 1933 року (звітував Б. Кордюк - "Новий") та від січня 1933 до червня 1933 року (звітував С. Бандера - "Лис"). Також було заслухано плани подальшої діяльності ОУН на ЗУЗ та прий-

---

* Кордюк Богдан (1908-1988), політичний діяч і публіцист, геолог. Провідник Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (1932-1933), в'язень польських і німецьких тюрем та концентраційних таборів. З 1954 - голова політичної ради ОУН за кордоном. В 1937-1941 асистент німецького університету в Берліні. Статті на теми Близького Сходу, українсько-єврейських відносин. Помер в еміграції (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. - Т. 3. - С. 1132.).

СТАТИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЗА 1929-1934 РОКИ

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Політичні процеси проти українців в т. ч. проти членів ОУН	31 7	27 9	42 28	58 36	79 54	247 ?
Загальна кількість обвинувачених, в їх числі засуджених	200 140	122 43	296 120	351 128	369 246	? ?
Загальна сума термінів ув'язнення роки / місяці із них: до довічного ув'язнення до кари смерті	73/7 - -	90/9 - -	315/6 2 -	296/9 7 4	470 4 -	764/11 3 -

За шість років (без двох місяців) протипольської боротьби ОУН засуджено 1 024 українці на загальну кількість 2 020 років і 6 місяців ув'язнення, 4 вироки на кару смерті та 16 вироків до довічного ув'язнення.

* Таблиця складена за даними: Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. 1. - С. 429.

нято відповідні рішення²⁰.

На кінець 20-х - початок 30-х років минулого століття на окупованих більшовиками просторах України мали місце найжахливіші та найганебніші в історії людства явища, які характеризуються своєю жорстокістю та масовістю. На Великій Україні більшовики провели розкуркулення і примусову колективізацію: у селян забрали не тільки землю, а й усі запаси продуктів харчування і тим самим створили штучний голод, в результаті якого вимерло від 6 до 8 мільйонів людей. Це був злочин, вчинений Москвою з метою зламати волю українського народу. Таким чином більшовики досягли свого - традиційне українське село із своїми звичаями, традиціями, своєю мовою, побожністю, високими моральними чеснотами перестало існувати.

Все це не могло залишитися поза увагою ОУН, яка на знак протесту проти народобивства підготувала і провела атентат у більшовицькому консульстві у Львові. Безпосереднім виконавцем замаху був Микола Лемик, який 22 жовтня 1933 року проник до приміщення консульства з підробленими документами на прізвище "Дубенко". М. Лемик виконав запланований замах, але застрелив не самого консула, а звичайного урядовця Олександра Майлова - советського розвідника. Цим актом ОУН засвідчила перед світовою громадськістю свій протест проти організаторів голодомору на Україні. Цей штучний голод на Україні, зорганізований більшовиками, та пацифікація, проведена в Галичині поляками, якимось дивно співпадають в часі. І хоча ці два явища по своїх масштабах і наслідках далеко не співмірні, але наводять на думку, що мусіло бути якесь погодження дій між червоною Москвою й білою Варшавою.

УВО-ОУН, як і кожна підпільна організація, повинна була мати у своєму розпорядженні певні грошові кошти для проведення організаційної, політичної та бойової діяльності. Такі кошти УВО-ОУН діставала двома шляхами: по-перше, це були пожертвування від свого українського народу й, по-друге, кошти, силоміць одержані від ворога, шляхом проведення експропріаційних акцій, в проведенні яких нічого злого не було, адже гроші, силою відняті від окупанта, були грішми нашого народу, награвовані владою і які ця влада спрямовувала на пригноблення завойованого українського народу.

Але цих коштів, одержаних такими шляхами, з розростанням масштабів підпільної боротьби ставало все менше й менше. З цієї причини Провід ОУН і особисто Євген Коновалець звернули увагу на післявоєнну (1914 року) українську еміграцію в Сполучених Штатах Америки та Канаді. Подвійну мету ставила тоді перед собою ОУН, поширюючи свій вплив на країни американського континенту. Щонайперше ОУН вважала за необхідне зорганізувати українську еміграцію в єдину націоналістичну силу, від якої можна було б отримати певну підтримку визвольної боротьби, яку проводила ОУН на окупованих ворогом територіях України на міжнародному рівні, тобто моральну підтримку своєї справедливої боротьби. І другою метою - мобілізувати для своєї справи певні кошти заощадження працюючих емігрантів-українців для справи визволення їхньої Батьківщини з-під чужоземного поневолення.

У свою чергу, звістка про створення і діяльність УВО-ОУН в краю посприяла згуртуванню української еміграції за океаном. Так, з метою надати моральну і матеріальну допомогу українському революційно-визвольному рухові у січні 1928 року у Вінніпезі (Канада) створено першу організаційну структуру Української Стрілецької Громади (УСГ), під прапор якої масо-

---

20 Про це див.: Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. - Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968. - Т. 1. - С. 323.

во ставали колишні вояки Українських Армій, занесені долею в цей далекий край. З великим ентузіазмом Голова Управи та члени УСГ 7 червня 1929 року вітали у себе полковника Євгена Коновальця. Провід УСГ, разом з Є. Коновальцем, розробив чіткий план діяльності громади на найближчий час, долаючи при цьому спротив своїх недругів - носіїв ідеології московського комунізму та збайдужілих до політичного життя своїх же українців. Велику роль в згуртуванні канадських українців в цей час мали часописи "Українські Стрілецькі Вісті", а згодом й "Новий Шлях", видання націоналістичного спрямування українців у Канаді. Сюди різними шляхами доставлялися з краю "Сурма" та "Розбудова Нації".

У 1931-1932 роках Канаду із спеціальним завданням ОУН відвідав полковник Роман Сушко, прибувши туди нелегально, під прізвищем "М. Мельничук". В цих роках, перебуваючи в Канаді цілих вісім місяців, він об'їздив чи не усю країну, зустрічався з українськими громадами, виголошував промови, мав доповіді, брав участь у III з'їзді представників УСГ, робив усе для створення масової української націоналістичної організації. Але під тиском польського уряду через дипломатичні канали змушений був покинути Канаду.

В часі другого свого приїзду до Канади Роман Сушко 4 січня 1932 року брав участь у загальних зборах членів УСГ у місті Саскатуні, на яких, як делегат УВО, виступив з промовою і передав членам УСГ вітання від Начальної Команди УВО. 12 травня 1932 року він виступив у цьому ж місті перед ветеранами Українських Армій. 27 травня цього ж року побував у місті Канора, у якому виступив на засіданні гуртка УСГ із змістовною доповіддю. Відвідав він також українські громади в Едмонтоні, Монтреалі, Торонто та в інших місцевостях. Але і на цей раз під натиском польської дипломатії канадська поліція припинила його подальше перебування в Канаді.

Крім Романа Сушка, з відповідними завданнями ОУН в ці роки до Канади приїздили ще члени ПУН генерал Микола Капустянський та сотник Омелян Сенік (Грибівський). За спогадами М. Капустянського, полковник Роман Сушко провів в Канаді надзвичайно велику працю у напрямку посилення впливів ОУН в Українській Стрілецькій Громаді та в організації збору пожертв на бойовий фонд УВО-ОУН і фонд інвалідів війни. Під впливом та за участю Романа Сушка була складена присяга члена УСГ:

"Прирікаю на святий наш Прапор, що буду вірно служити Українській Нації, боронити її імени, її слухних прав, що словом і ділом аж до загиби буду стреміти до знищення ворогів Української Нації і до збудування Незалежної Соборної Української Держави, і що як карний і активний член УСГ, зроблю все, що в моїй силі, щоб добути волю і щастя моєму українському народові. Так мені, Боже, допоможи"²¹.

Перебування та організаційна праця членів ПУН, а особливо Романа Сушка, у 1928-1932 роках в Канаді принесла свої плоди. По-перше, значно збільшилися грошові надходження на бойовий фонд УВО-ОУН, що дало змогу до певної міри скоротити експропріаційні акти в краю (про це свідчать списки жертводавців, які публікувала в ці роки "Сурма"), й, по-друге, було залучено українську еміграцію до проведення широких протестаційних акцій в Канаді проти свавілля польських окупантів в Галичині та на Волині.

Наступна поїздка Романа Сушка до Канади відбулася правдоподібно у 1938 році. На цей раз він уже приїхав легально, під своїм власним прізвищем. 13 листопада 1938 року він відвідав гурток УСГ в Содбурі, 21 листопада виступив у Народному Домі в Калгарі на вічі-протесті

---

21 Див.: Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955. - С. 128.

проти окупації Карпатської України. Відвідав також Монреаль, Реджайн та інші міста, всюди виступав із змістовними доповідями, оглядовими лекціями про сучасну стратегію і тактику ведення воєн. Наслідком цього, наприклад, у Реджайні було створено Комітет допомоги Карпатській Україні. 5 грудня 1938 року він також виступив на масовому віче в місті Тандер Бей²². За деякими даними, в 1938 році в Саскатуні (Канада) було видано "Начерк підручника для українських молодших старшин і підстаршин" кишенькового формату, а українці канадського міста Содбурі на свої кошти видали працю Романа Сушка "Основи стрілецького спорту".

Поza увагою ПУН не могла залишитися багаточисельна громада українських емігрантів у Сполучених Штатах Америки. Ще весною 1928 року "Сурма" оприлюднила звернення: "До українців - громадян в Америці" за підписом "Команда УВО у Львові" (це означало, що його автором був Роман Сушко). Звернення закликала національно свідомих українців надати УВО посильну матеріальну і моральну підтримку в її боротьбі з польськими окупантами²³.

У статті "Полковник Роман Сушко", поміщеній у газеті "Поклик Сумління" і приуроченій 100-річчю від дня народження та 50-річчю з дня загибелі славного сина України, йшлося про те, що "протягом 1931-1933 рр. Р. Сушко вивчав військову справу, фортифікацію та інші дисципліни. На прохання Коновальця разом із сім'єю виїздить до США, де працює над налагодженням контактів між Проводом Українських Націоналістів та місцевими осередками ОУН, розгортає мережу ОУН на Американському континенті, суперничаючи тут з гетьманцями, що утримували досить сильні позиції. Стараннями Сушка ОУН вдалося потіснити гетьманців і стати однією з найвпливовіших українських організацій"²⁴.

Роман Сушко брав також участь в роботі II Конгресу Українських Націоналістів Америки, який проходив 3-6 вересня 1938 року в Нью-Джерсі. Варто зауважити, що в роботі Конгресу брало участь 18 чільних представників ОУН і серед них генерал Віктор Курманович, Олег Кандиба-Ольжич, Ярослав Барановський. Взагалі учасниками Конгресу було біля 6000 осіб з різних куточків світу: Канади, Аргентини, Бразилії, Далекого Сходу, не рахуючи країн Європи. Головними питаннями, які розглядав Конгрес, були: завдання українців у передбачуваній війні, посилення військової підготовки молоді та ін.

А між тим, 23 травня 1938 року сталася подія, яка сколихнула всіх національно-свідомих українців по всіх куточках світу. В цей день Голова Проводу Українських Націоналістів Євген Коновалець став в Роттердамі жертвою підступного вбивства, організованого і виконаного московським агентом за наказом "самого" Сталіна. Особливо ця сумна звістка болем відгукнулася в Галичині, адже це була його вузька Батьківщина, тут ставали під його стяг до боротьби з окупантами, з його іменем плекали надії на те, що у висліді цієї боротьби постане Українська Держава, а знедолені й гноблені галичани стануть вільними й повноправними громадянами вже своєї держави. Тут, в Галичині, його любили й поважали як Вождя Нації. Тому у ці дні по усіх Галицьких селах і містечках, всюди, де тільки проживали українці, всюди був траур, повсюдно лунали заупокійні молитви, священники відправляли Служби Божі та Панахиди, всюди сумно вигравали церковні дзвони. Тут же й зродилась сумна пісня:

"Там далеко в Роттердамі сталася новина,
Вбили наші вороженьки найкращого сина.

22 Про це див.: За честь, за славу, за народ. Збірник на золотий ювілей Української Стрілецької Громади в Канаді. 1928-1978. - Торонто, 1978. - С. 328, 353, 422.

23 До українців - громадян в Америці // Сурма. Б. М., 1928. - Ч. 3. - С. 6-7.

24 Полковник Роман Сушко // Поклик Сумління. - Львів, 1994. - Ч. 12. - С. 2. - Квітень.

Пішов від нас рідний Батько в глибоку могилу,
 Заплакала Україна, за ним затужила.
 Не тіштеся вороженьки, що ви Батька вбили,
 Ані Москва, ані ляхи не вб'ють нашу силу!
 Не тіштеся, москалища, що герой в могилі,
 Бо на нашій Україні ростуть нові сили.
 В Україні нові сили вибухнуть вулканом,
 Тоді наша Україна самостійна стане.
 Як поженем з України ворогів поганих,
 Тоді впадуть із Отчизни навіки кайдани.
 Запанує в Україні наша сила рідна.
 Залопоче прапор волі навіки побідно!"²⁵

Про Роттердамську трагедію написано багато - в різний час і різними дослідниками*. Але в першу чергу звернуся до недавно опублікованої у Львові статті Володимира Косика, доктора історичних наук, професора Сорбонського університету в Парижі, автора неперевершеної праці "Україна і Німеччина у Другій світовій війні". У цій статті, яка має заголовок "Євген Коновалець: короткий нарис життєвого шляху", дослідник писав: "Місце Євгена Коновальця в історії України визначене його смертю: він упав жертвою підступного вбивства, організованого за наказом Москви. У Росії немає звичаю вбивати незначних противників. Убивство Євгена Коновальця засвідчує, що він був таким політичним противником, якого треба було ліквідувати, точніше, він стояв біля керма такої політичної сили, яка представляла загрозу для Росії, для її панування над Україною. Цією силою була Організація Українських Націоналістів - ОУН"²⁶.

Вищесказане надзвичайно чітко підтверджується діями комуністичної партії Советського союзу та його каральної системи - НКВД. Режим комуністичної Москви вважав націоналізм неросійських народів, які входили до складу Советського союзу, своїм найнебезпечнішим ворогом. Особливо советську тоталітарну систему турбував український націоналізм**, який став внутрішнім ворогом цієї системи, й прояви якого необхідно було більшовикам за всяку ціну ліквідувати. Виходячи із цього, десь від 1927 року Москва повела запеклу боротьбу з так званим "націоналістичним ухилом" в Україні, який стояв на перешкоді повної советизації та інтеграції України в Советський союз і був небезпечним для цього ж союзу на випадок зовнішньої інтервенції, внутрішніх заворушень або будь-якої опозиції внутрі держави. Отже, більшовики повели безкомпромісну боротьбу з українським націоналізмом. Придушити прояви націоналізму внутрі держави більшовикам, шляхом жорстоких репресій (голодомори, роз-

25 Там далеко в Роттердамі // Літопис Української Повстанської Армії. - Львів, 1997. - Т. 25. Пісні УПА. - С. 98.

* Про це див.: Онацький Є. Шляхом на Роттердам // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 216-290; Андрієвський Д. Навколо Роттердаму // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 290-311; Семененко О. Сліди Полуведька // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 312-315; Ірчанський З. Звеличчання юди // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 315-323; Гайвас Я. Пора висвітлити факти // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 323-327; Куштєпа О. Вбивство Є. Коновальця в світлі Нідерландських публікацій // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 930-956.

26 Косик В. Євген Коновалець: короткий нарис життєвого шляху // Український визвольний рух. - Львів, 2004. - Збірник 3. - С. 61.

** За більшовицьким визначенням "український буржуазний націоналізм - буржуазна і дрібнобуржуазна ідеологія і політика, а також психологія в національному питанні. Протилежна пролетарському інтернаціоналізму. В основі націоналізму - ідеї національної зверхності і національної винятковості, трактування нації як вищої позаісторичної і надкласової форми спільноти людей (Мотренко В., Когонашвили К. Краткий сировочник по истории. - Киев, 1983. - С. 168. Видання російською мовою).

стріли, тюремні ув'язнення, депортації у віддалені регіони і т. п.) вдалося доволі швидко. Складніше було розправитися з українським націоналізмом за межами Советського союзу. Для цього в першу чергу закрили усі канали проникнення ОУН на територію советської України, відтак відповідні служби НКВД почали збирати відомості про діяльність ОУН, її плани, слідкувати за членами ПУН й особисто за Є. Коновальцем, створювати труднощі для роботи Організації, сіяти між її членами чвари та ворожнечу і т. п. Далі більшовики почали засилати своїх агентів на Захід та впроваджувати їх у структури ОУН. Одним із таких перевертнів-українців був агент НКВД, колишній старшина Січових Стрільців, Василь Хом'як, якому енкаведисти присвоїли кличку "Лебедь". Власне він, увійшовши в довіру Організації, представив членам ПУН вбивцю П. Судоплатова як "посланця від націоналістичної організації в Україні", який приїхав "перебирати досвід" підпільної праці. Цей більшовицький терорист декілька разів приїжджав із Советського союзу на Захід, і тільки 23 травня 1938 року вдалось йому здійснити свою чорну справу*.

На підтвердження висновку, до якого дійшов В. Косик про те, що організаторами вбивства Євгена Коновальця були найвищі державні і компартійні особи червоної Москви, звернись до спогадів більшовицького терориста Судоплатова, який у своїх "мемуарах", цинічно вихваляючи свої "подвиги", які він здійснював свідомо, як "вірний син" комуністичної партії і советської держави, серед іншого згадував:

"Ровно через неделю после моего возвращения в Москву Ежов** в одиннадцать вечера вновь привел меня в кабинет к Сталину. На этот раз там находился Петровский***, что меня не удивило. Всего за пять минут я изложил план оперативных мероприятий против ОУН, подчеркнул, что главная цель - проникновение в абвер через украинские каналы, поскольку абвер является нашим главным противником в предстоящей войне. Сталин попросил Петровского высказаться. Тот торжественно объявил, что на Украине Коновалец заочно приговорен к смертной казни за тяжчайшие преступления против украинского пролетариата: он отдал приказ и лично руководил казнью рабочих киевского "Арсенала" в январе 1918 года.

Сталин, перебив его, сказал:

- Это не акт мести****, хотя Коновалец и является агентом германского фашизма. Наша

---

* Судоплатов П. - генерал-лейтенант НКВД, прислужник держави, яка тероризм возвела в ранг державної політики. В Советському союзі 21 серпня 1953 року Судоплатова арештували. Після п'ятирічного слідства його судили, але не як вбивцю таких постатей нашої історії, якими були: Є. Коновалець, єпископ Т. Ромжа, О. Шумський та ін. За ці злочини його нагороджували урядовими орденами і медалями. Судоплатову інкримінували: 1) тасмну змову з Берією для досягнення сепаративного миру з Німеччиною в 1941 році; 2) застосування отрут для вбивства осіб, вороже налаштованих до Берії; 3) у нагляді за роботою "Лабораторії-Х" в якій досліджувалась дія отрут на в'язнях, засуджених на кару смерті. 12 вересня 1958 року Воєнною колегією Верховного Суду ССРС Судоплатова, на підставі ст.ст. 17-58-1-6 Карного Кодексу РСФСР із застосуванням ст. 51 КК РСФСР, було засуджено на 15 років тюремного ув'язнення. Термін відбував у Владимирській тюрмі N. 2. Судоплатов вважав цей присуд "судовою помилкою". Був звільнений 21 серпня 1968 року (Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка й Кремль. 1930-1950 годы. - Москва, 2003. - С. 587, 612, 622, 649, 681).

Прокуратура України, уже як самостійної держави, в 1992 році порушила проти Судоплатова кримінальну справу за вбивство Є. Коновальця, але в 1994 році була припинена на основі того, що фашистська терористична ОУН Коновальця-Бандери офіційно була проголосила стан війни із советською Росією та ССРС, який продовжувався від 1919 до 1991 року". (Судоплатов П. Вказана праця. - С. 665).

** Ежов Микола (1895-1939?) - на цей час народний комісар (міністр внутрішніх справ) НКВД ССРС, з іменем якого пов'язаний період масового терору в советській Україні. В ССРС було тоді розстріляно 300 000 осіб, а заслано до концтаборів 3 500 000 осіб (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. 2. - С. 65).

*** Петровський Григорій (1678-1958), на цей час голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) - найвищого органу державної влади та найвищого законодавчого органу советської України, водночас член ЦК КП(б) України.

**** Це не відповідало дійсності. Сталін мстив не тільки окремим особам, але й цілим народам.

цель - обезглавить движение украинского фашизма накануне войны и заставить этих бандитов уничтожать друг друга в борьбе за власть. - Тут же он обратился ко мне с вопросом:

- А каковы вкусы, слабости и привязанности Коновальца? Постарайтесь их использовать.

- Коновалец очень любит шоколадные конфеты, - ответил я, добавив, что, куда бы мы с ним не ездили, он везде первым делом покупал шикарную коробку конфет.

- Обдумайте это, - предложил Сталин.

За все время беседы Ежов не проронил ни слова. Прощаясь, Сталин спросил меня, правильно ли я понимаю политическое значение поручаемого мне боевого задания.

- Да, - ответил я и заверил его, что отдам жизнь, если потребуется, для выполнения заданий партии.

- Желаю успеха, - сказал Сталин, пожимая мне руку.

Мне было приказано ликвидировать Коновальца²⁷.

Не обійшов Судоплатов своєю увагою й особу Романа Сушка. У своїх "мемуарах" він писав: "С фальшивыми документами в сопровождении Сушко, заместителя Коновальца (Коновалец хотел убедиться, что я благополучно пересек границу), через Финляндию я добрался до советско-финской границы. Сушко привел меня туда, где, казалось, можно было безопасно перейти границу, проходящую здесь по болоту. Тем не менее, как только я приблизился к самой границе, меня перехватил финский пограничный патруль. Я был арестован и посажен в тюрьму в Хальсинки. Там меня допрашивали в течение месяца. Я объяснял им, что являюсь украинским националистом и стремлюсь возвратиться в Советский Союз, выполняя приказ своей организации. Весь этот месяц атмосфера в Центре была весьма напряженной, поскольку Зоя Рыбкина* сообщила из Хельсинки о моем возвращении. Чтобы узнать, что со мной произошло, на границу выехали Зубов** и Шпигельглаз***. Все считали, что скорее всего меня ликвидировал Сушко"²⁸.

Після того, як Судоплатов опублікував свої "мемуари", в яких цинічно вихваляв свої "подвиги" як більшовицького бойовика-терориста, здавалося б, що вже з'ясовано усі, навіть найдрібніші деталі, пов'язані із вбивством Євгена Коновальця, й не може бути з цього приводу ніяких питань. Але вони є, і чекають свого вмілого дослідника. Отже, перше питання: ОУН, як підпільна, революційна багаточисельна організація, повинна була б мати своє добре організовану розвідку й контрозвідку, але її не було. Чому? Друге питання: де була в часі більшовицького замаху особиста охорона Голови ПУН Євгена Коновальця і чи взагалі вона була? Хто безпосередньо відповідав за безпеку Вождя Нації? Питання третє: чому Роман Сушко особисто переправляв Судоплатова через кордон, коли це повинні були виконувати не офіцери вищого рангу, а звичайні, добре підготовлені капралаи?

Розглядаючи справу вбивства Є. Коновальця, згадуваний уже В. Косик, зазначав: "знищивши Голову ПУН, совети не зуміли знищити самої організації, і це вони відчували під час Другої світової війни, коли націоналісти розгорнули свою діяльність як політичну, так і військову.

---

27 Судоплатов Й. Спецоперации. Лубянка й Кремль. 1930-1950. - Москва, 2003. - С. 39-40 (Цитуємо мовою оригіналу. Автор).

* Зоя Рыбкина - відповідальна за зв'язок Судоплатова з центром НКВД, жінка Бориса Рыбкина, резидента НКВД у Фінляндії та керівника розвідувальної діяльності Судоплатова в цій країні.

** Зубов - куратор і наставник Судоплатова в Москві.

*** Шпигельглаз - заступник начальника Іноземного Відділу ОГПУ-НКВД.

28 Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка й Кремль. 1930-1950. - Москва, 2003. - С. 34 (Цитуємо мовою оригіналу. Автор).

Тож можна ставити під знак запиту, чи справді совєти досягнули основну свою ціль, яку ставили собі щодо ОУН? Москва боялася українського націоналізму і його провідника Є. Коновальця. У боротьбі проти українського національного руху їй треба було не лише не допустити виникнення і поширення мережі ОУН у підрадянській Україні, але й знищити ідею самостійної Української держави взагалі. І не лише на випадок війни, але й тому, що в незалежницькому дусі Москва бачила основну загрозу своєму пануванню в Україні"²⁹.

В кінці 30-х років минулого століття перед ОУН гостро постало питання: як Організація повинна ставитися до подій, що мали місце на Закарпатті. Для з'ясування цього насамперед подамо в загальних рисах коротеньку історичну довідку. Після розпаду Австро-Угорської імперії Закарпаття майже добровільно приєдналося до демократичної Чехословаччини на правах автономії із власним законодавчим сеймом. В подальшому це входження було узаконено Сен-Жерменським (вересень, 1919 р.) та Тріанонським (червень, 1920 р.) мирними договорами, за якими Закарпаття одержало назву Підкарпатська Русь, яку очолював губернатор. На цей час в губернії йшла боротьба між народовецьким (о. А. Волошин* та брати М. і Ю. Брашайки) і русофільськими (представники "Общества Духновича") таборами.

Від 1928 року, коли Чехословаччина поділилась на адміністративні краї, Закарпаття одержало назву Підкарпатський Край, на чолі з крайовим президентом. Починаючи з 30-х років минулого століття, серед політичних сил краю (українських, русофільських та комуністичних) на перше місце вийшов український табір. Почався український націоналістичний рух за свою повну автономію, яку вони одержали 8 жовтня 1938 року під впливом міжнародних подій - Мюнхенський договір чотирьох держав, підписаний Німеччиною, Італією, Великобританією і Францією, згідно якого Німеччина анексувала частину Чехословаччини - Судети - та під тиском самих українців було створено автономний уряд на чолі з А. Бродієм, а від 26 жовтня 1938 року - з Августином Волошином. Українці приклали усі свої зусилля для побудови Карпатсько-української держави у федерації з чехами та словаками. Ці домагання українців схвалив Празький парламент конституційним законом 22 жовтня 1938 року. Саме в цей час русофіли почали підтримувати угорські наміри загарбання Закарпаття, що призвело до того, що 2 листопада 1938 року Віденський арбітраж приєднав південну частину Закарпаття з містами Ужгород, Мукачів та Берегів до Угорщини, а столицю Карпатської України перенесено до Хуста.

Незважаючи на все це, українці розпочали наполегливу працю по перетворенню Карпатської України на автономну Українську державу із своїми військовими підрозділами, які одержали назву - Карпатська Січ. Вже 12 лютого 1939 року відбулися вибори до Сейму, у який на основі загального, рівного, прямого та таємного голосування було обрано 32 послы. 15 березня 1939 року Сейм Карпатської України проголосив свою державу незалежною республікою на чолі з президентом, своїм державним прапором, гербом, гімном та прийняв Конституційний Закон. Першим президентом Карпатської України став о. Августин Волошин.

Саме в цей час відбувся фактичний розпад Чехословаччини як держави, а угорські вій-

---

29 Косик В. Євген Коновалець: короткий нарис життєвого шляху // Український визвольний рух. - Львів, 2004. Збірник 3. - С. 70.

* Волошин Августин (1874-1945), греко-католицький священик, український політичний і культурний діяч Закарпаття, засновник і керівник Християнсько-Народної Партії (1922-1939 рр.), у 1938-1939 рр. прем'єр-міністр Карпатської України, 15 березня обраний її президентом. Після окупації краю Угорщиною емігрував. У 1945 р. заарештований більшовиками та страчений.

ська з дозволу Німеччини почали окупацію цієї новоствореної, молоді ще держави. Збройні загони Карпатської Січі чинили відчайдушний опір переважаючим силам угорського вишколеного, добре озброєного війська, але сили були надто нерівними. Уряд Карпатської України змушений був емігрувати. "Закарпатська карта, - відзначають сучасні дослідники, - розігрувалась переважно між Чехо-Словаччиною, Німеччиною, Угорщиною і Румунією. Але в сучасних дослідженнях можна знайти відомості, що проблема Закарпаття була предметом таємних переговорів між радянським і німецьким урядами. В ході останніх Сталін висловився проти набуття Карпатською Україною самостійного статусу, побоюючись, що це посилить сепаратистські настрої і серед населення радянської України. Таким чином, засобами як внутрішнього державного конституційного, так і міжнародного права сталінізм проводив жорстоко централізаторську, антисепаратистську лінію в національному питанні, фактично здійснив повний відхід від тих принципів національно-державного будівництва, які були проголошені в роки НЕПу"³⁰.

В руслі цього, більшовицький терорист Судоплатов згадував: "Наша бесіда проходила в кабінеті Косіора*, где присутствовал и Петровский. Оба они проявили интерес к предложенной нами двойной игре. Однако больше всего их заботило предполагавшееся провозглашение независимой Карпатской Украинской республики..."³¹

А тепер поставимо конкретне питання: які заходи здійснювала ОУН і зокрема ПУН в часі військової агресії Угорщини проти молоді держави - Карпатської України? На початку 1939 року у Відні зосередились члени Військового Штабу ПУН: генерал В. Курманович, полковник Р. Сушко, підполковник В. Колосовський та інженер М. Селешко. У Відні в цей час також перебували: О. Сенік, Я. Барановський та М. Сціборський. Усі вони жваво обговорювали події в Європі та можливості їх розвитку в подальшому, а також заходи по допомозі Карпатській Україні. Розроблений ПУН план передачі урядом Чехословаччини зброї для українських військових частин Карпатської України - Карпатській Січі - був зірваний Р. Ярим. В цей же час німці унеможливили М. Капустянському та Р. Сушку, які займалися вишколом українських добровольців для майбутньої німецько-польської війни, перебратися на Закарпаття.

І все ж таки начальником штабу Карпатської Січі, який був створений Міністром військових справ Карпатської України С. Єфремовим**, був Михайло Гузар - видатний діяч ОУН Михайло Колодзінський, який, за порадою військового референта ПУН генерала М. Капустянського ще у січні 1939 року виїхав до Хусту. Офіцером цього ж штабу був Борис Щука - майбутній Головнокомандуючий УПА, генерал-хорунжий Роман Шухевич. Серед визначних членів ОУН, які воювали на Закарпатті були також Зенон Коссак - "Тарнавський" - та Олег Ольжич - "Кардаш". Взагалі треба відзначити, що ОУН брала дійову участь в подіях на Закарпатті. В статті "Пройдений шлях", тобто у звіті ПУН, сказано наступне: "Справжнім бойовим хрищенням для ОУН була державотворча діяльність на Карпатській Україні в 1938-39 рр.

---

30 Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (За редакцією О. Мироненка та І. Усенка). - Київ, 2001. - С. 55.

* Косіор Станіслав (1889-1939), на цей час перший секретар ЦК компартії України, виконавець сталінської політики на Україні (Див.: Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 707).

31 Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка й Кремль. 1930-1950. - Москва, 2003. - С. 39 (Цитуємо мовою оригіналу. Автор).

** Єфремов Сергій (1893-1966), підполковник Армії УНР, голова Української військової Ради Катеринославщини (1917), делегат 1 і 2 військових з'їздів у Києві. Командував Гайдамацьким полком в боях з більшовиками в Катеринославі (1918). На еміграції - на Закарпатті. В березні 1939 р. в ранзі полковника Карпатської Січі - головнокомандуючий збройними силами Карпатської України. Згодом на еміграції в США, де й помер.

Підготовка Срібної Землі до державницького чину, проголошення самостійности, а далі і оборонна війна проти мадярського загарбника відбувалися за активної участі в цьому ОУН, яка кинула на Закарпаття свої кращі сили. Героїчна боротьба Карпатської України була чинним протиставленням політиці держав Центральної Вісі, і тут фактично ОУН дала прелюдію II-й світовій війні, збройною рукою заперечуючи той поділ сфер панування, який визначив Гітлер. ОУН виявилася значною силою на форумі міжнародного змагу, з великими потенціями, і зусилля ворогів України спрямовується на те, щоб розколоти націоналістичний табір"³².

Згодом, уже після розколу Організації, члени Проводу ОУН почали звинувачувати А. Мельника, Р. Сушка, М. Капустянського та інших в тому, що ПУН не перевів тоді усі наявні сили на Закарпаття. Чи дійсно таке звинувачення справедливе? Щоб відповісти на це питання з'ясуємо співвідношення сил агресора й захисника. Угорщина, за якою стояла до зубів озброєна Німеччина, ввела в бої 6 піхотних дивізій, моторизовані частини, кавалерію, резервістів із Закарпаття, мотоциклетні групи, війська підтримувалися артилерією, танками та навіть авіацією - всього десь біля 100 000 бійців та офіцерів³³. Проти такої потуги Карпатська Січ змогла мобілізувати всього біля 1 000 - 1 100 січовиків, які були недостатньо вишколені, не по сезону одягнені та обуті, озброєні переважно карабінами з мінімальною кількістю набоїв. Таким чином, проти регулярних військових частин ворога українці могли поставити тільки свій патріотизм, високі духовні та моральні якості, любов до рідного краю та рішучість захищати свою рідну землю аж до смерті³⁴. При такому співвідношенні сил навіть двократне збільшення чисельності закарпатських січовиків за рахунок добровольців із Галичини не привело б до перемоги, а тільки спричинило б безцільні жертви серед членів ОУН. Отже, усі звинувачення ПУН А. Мельника у бездіяльності були надуманими, безпідставними та тенденційними.

Рішення ПУН, яке він прийняв у питанні по відношенні ОУН до Закарпатських подій, були також зумовлені настановами, які залишив йому полковник Євген Коновалець. В них йшлося про те, що "не всюди можна маніфестувати свої політичні переконання при допомозі "Ортгес-у" (марка відомої в галицькому підпіллі пістолі). Нерозумно вести війну на всі фронти, які вигадас нам наша принципіялістика. Ми стоїмо на фронті активної підпільно-революційної боротьби проти Польщі й політичної боротьби проти Росії та більшовизму. Цих двох основних фронтів нам вистачить. В інших країнах світу ми повинні поводитися згідно з політичними та громадськими звичаями цих країн. ЧСР - це окремий випадок. ОУН на Закарпатті мав два завдання: перше - прискіпшення процесу національного усвідомлення українського населення, друге - втримання ліній зв'язку через Карпати на західноукраїнські землі під Польщею. Для досягнення цієї мети нам потрібне принаймні неутральне ставлення Праги до нашого фронту боротьби проти Польщі, бо на якесь прихильне ставлення до нашої боротьби рахувати не доводиться. Боротьба за державність повинна йти тепер на ЗУЗ, у дальшому на СУЗ, якщо будуть для цього відповідні корисні умови. Справу української території в ЧСР та Румунії вирішить українська держава шляхом договорів з цими державами"³⁵.

27 серпня 1939 року в Римі відбувся II Великий Збір Українських Націоналістів. На цьо-

32 Пройдений шлях // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - На чужині. - 1955. - С. 15.

33 Бондаренко К., Киричук Ю. Трагедія і велич Карпатської України (події в березні 1939 року) // Республіканець. - Київ-Львів, 1994. - Ч. 3-4. - С. 81. - Травень-серпень.

34 Худанич В. Михайло Колодзінський - шеф генерального штабу Карпатської України // Самостійна Україна. - Київ, 1999. - Ч. 2. - С. 24.

35 Врецьона Є. Мої зустрічі з Полковником // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 480.

му Зборі одногосно вибрано Головою ПУН полковника Андрія Мельника. Полковник Роман Сушко, хоча й не брав безпосередньої участі в роботі Збору (займався військовою підготовкою добровольців), був вибраний Головою Військової Комісії, членами якої були: генерали М. Капустянський та В. Курманович, а також полковник Р. Ярий.

Тут варто звернути увагу на наступне: учасником II Великого Збору Українських Націоналістів був Я. Стецько (вибраний членом Економічної Комісії), який в часі закінчення Збору виступив з декларацією, в якій йшлося про те, що "ми йдемо з повним і беззастережним довір'ям до нашого Вождя Андрія Мельника на нові затьжні бої... Ми додержимо ту присягу вірності, яку ми йому зложили... Смерть Євгена Коновальця з'єднала нас, а не роз'єднала, як цього бажав Кремль, убиваючи його... Коли ми, глибоко зворушені, повторяли слова присяги: "Вірність, Хоробрість, і Послух присягаємо нашому Вождеві", то це не був пустий звук, а голос душі революціонерів, особливих людей, відданих на життя і смерть своєму новому Вождеві" ("Націоналістична Пресова Служба", 1 вересня 1939 року, Ч. 41)³⁶. Чого вартими були такі запевнення, показав найближчий час.

Трагічна загибель Євгена Коновальця, який впав жертвою кривавого злочину більшовицької Москви, події, які мали місце на Закарпатті, II Великий збір Українських Націоналістів у Римі - все це були події, які розгорталися не тільки в переддень Другої світової війни, але були також початком фатального розколу такого моноліту, яким до цього була Організація Українських Націоналістів.

---

36 Цитата за: Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 22-23.

Розділ восьмий

ДІЯЛЬНІСТЬ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ (1939 - 1941)

Після закінчення Першої світової війни й підписання Версальського мирного договору* Німеччина вважала себе покривдженою державою в Європі. Покривдженими вважали себе й українці, які в цій війні втратили свою державність. Тому, коли від 1933 року німці почали відкрито вимагати перегляду Версальської угоди, то українські політичні кола поклали великі надії на підтримку німцями свого національно-визвольного руху. Іншими словами, ОУН та Німеччина опинилися по один бік барикад.

Восени 1937 року Третій Райх почав готуватися до війни, яка, на їх думку, була основним засобом досягнення переділу Європи. В Німеччині було створено Верховне Командування збройних сил - Вермахт, з метою практичного втілення в життя мілітарних планів і задумів Райху. Вермахт відразу ж почав налагоджувати контакти з національними меншинами Польщі та Советського союзу, намагаючись повернути їх на свою сторону. В першу чергу Вермахт був зацікавлений в тісних контактах з ОУН, плекаючи надію, що на випадок війни українці підтримають Німеччину. В свою чергу ОУН, яка послідовно відстоювала ідею відновлення української державності, була готовою до співпраці з військовими колами Німеччини. ОУН розраховувала, що при допомозі Вермахту, буде здійснено підготовку своїх військових кадрів, які на випадок воєнного конфлікту в Європі поведуть боротьбу за національну незалежність України. З цією метою Провід ОУН створив у Відні свій Військовий Штаб. Цей Військовий Штаб повинен був працювати над створенням збройних загонів та легіонів за межами українських етнічних територій, а також опрацьовувати мобілізаційні плани ОУН на випадок війни. Тоді ж Провід ОУН призначив полковника А. Мельника керівником військової референтури, до якої увійшли генерали В. Курманович та М. Капустянський. Координацію дій Вермахту та ОУН взяв на себе керівник управління німецької розвідки і контррозвідки адмірал Вільгельм Канаріс.

Для досягнення практичних наслідків такої співпраці у Бадені відбулися двосторонні наради за участю з українського боку Є. Коновальця, Р. Ярого та В. Курмановича, з німецького - Г. Гросскурта та Е. Штольца. ОУН отримала з боку Німеччини деякі гарантії фінансової підтримки. А. Мельник після підлого вбивства советським агентом Є. Коновальця продовжував й надалі контакти з відомством В. Канаріса. На думку А. Мельника, основне завдання ОУН повинно було полягати в тому, щоби підготувати загальне повстання українців на територіях,

---

* Версальський мирний договір 1919 року між Німеччиною та державами Антанти, укладений на Паризькій мирній конференції після I Світової війни, передбачав зокрема передачу Ельзасу і Лотарингії - Франції, Великопольщі та Гданського Помор'я - Польщі, утворення Вільного міста Гданська, проведення плебісцитів у Сілезії, Вармії та на Мазурах, а також у Шлезвігу, позбавлення Німеччини колоній, обмеження її збройних сил, накладення репарацій, заборону аналюсу Австрії та створення Ліги Націй. (Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 231.).

окупованих як більшовиками, так і поляками, координуючи свою діяльність з німецькими військовими структурами. Було заплановано створення української військової частини чи легіону при німецькому війську подібно до колишнього Легіону Українських Січових Стрільців при австрійській армії. Німці, зі свого боку, призначили полковника Е. Лагузена посередником між командуванням Вермахту та ОУН.

Вже у 1938 році було проведено старшинський вишкіл членів військової референтури ОУН в Зауберсдорфі (за 50 км. від Відня), а наприкінці цього ж року - в Баварії. Для сторонніх осіб ці місця були утаємничені. Безпосереднім керівником цих вишколів був Е. Лагузен, а з боку ОУН вишкіл контролювали Р. Сушко та В. Курманович. Але незважаючи на великі зусилля ОУН у створенні при німецькій армії свого легіону, який згодом міг би стати зав'язком української національної армії, справи у цьому напрямку йшли дуже мляво. І тільки тоді, коли А. Гітлер 11 квітня 1939 року прийняв рішення про збройний напад на Польщу (так званий план "Вайс"), справа створення українського легіону стала більш реальною.

Німецьке командування, враховуючи польську шовіністичну політику стосовно українців Галичини та Волині, надіялось на можливість протипольського повстання в цих регіонах, яке б виправдало в очах міжнародної громадськості вторгнення військ Вермахту на територію Польщі. В свою чергу ОУН вважала, що з початком воєнних дій Німеччина допоможе відновити українську державність на зайнятих Вермахтом українських землях. З цієї причини Провід ОУН зобов'язав своїх членів з вибухом німецько-польської війни підняти збройне повстання. Виходячи із вищевказаного, на початку липня 1939 року німецьке командування дало згоду на формування Українського Легіону. Цю справу було доручено полковнику Е. Лагузену.

Дослідник цієї проблеми А. Боляновський писав: "На спільних нарадах Е. Лагузена з Р. Сушком між 13 червня і 3 липня 1939 року передбачено, що майбутній Український Легіон стане базою для організації повстання в Західній Україні, керівництво яким перебере на себе Український Військовий Штаб. Заплановано, що людей та зброю буде скеровано до акції через Словаччину або повітряним шляхом через Східну Прусію. Створений для розробки цих планів штаб Сушка розміщено у Відні, а з часом у розташованому недалеко від нього селищі Зауберсдорф. На зайнятих Вермахтом у майбутньому територіях, де були осередки ОУН, Легіон мав тісно співдіяти з групами місцевих активістів цієї організації. Враховано можливість масового переходу на бік Українського Легіону українців, які б воювали у складі польської армії. Окрім того, планувалося утворення партизанських груп для підтримки дій Українського Легіону й забезпечення успіху повстання. За підрахунками українських старшин, у ньому повинні б взяти участь 1 300 офіцерів і 12 000 стрільців. У рамках цього передбачено виділення кількох сотень ручних гранат, 1 000 пістолетів, 100 автоматів й транспортування 6 000 гвинтівок з полігону Малачка в Словаччині, а також підготовку відповідного матеріального забезпечення, вишкіл осіб та інструкторів"¹.

Український Легіон формувався з добровольців із числа членів ОУН, які проживали на території Райху та колишніх вояків Карпатської України. Відповідальним за військову підготовку легіонерів було призначено Р. Ярого, а інструкторами - колишніх старшин українських армій та старшин військових формувань Карпатської України. Навчальні бази підготовки легіонерів були розташовані в Зауберсдорфі (Австрія), Найссе (Верхня Сілезія) та у Бреславі (тепер польське місто Вроцлав). 15 серпня 1939 року добровольців було поділено на дві сотні, у

---

¹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. 1939-1945. - Львів, 2003. - С. 29.

складі кожної - дві чети. Чета, в свою чергу, складалася із двох роїв та чотирьох ланок: розвідувальної, саперної, ланки зв'язку та санітарної. Чисельність чети - 56 стрільців, четового та його заступника. На озброєнні чети було 47 гвинтівок, 6 автоматів, 3 кулемети, 56 револьверів. Остаточоно Український Легіон мав у своєму складі два курені, кожен по дві сотні.

"Після завершення комплектування Легіону, - писав далі А. Боляновський, - до його складу увійшли два курені загальною чисельністю 600 вояків або в середньому майже по 300 осіб кожен, їх військовим штабом керували полковник Р. Сушко, секретар Проводу ОУН Ярослав Барановський та головний контрольний представник Проводу ОУН Осип Бойдуник. Командиром першого куреня Українського Легіону став колишній поручник польської армії О. Карачевський (псевдо "Свобода"), командиром другого - поручник Є. Гутович (псевдо "Норим"). Їх підрозділами командували офіцери з Карпатської Січі. Іншими командирами були колишні діячі УВО й члени військової референтури ОУН з Галичини (наприклад, у першій сотні куреня Карачевського І-шу чету очолив поручник колишньої чехословацької армії І. Кедюлич, 2-гу - поручник Щуровський, 4-ту - Т. Станько). Легіон отримав кодову назву "ВВН", що працівники ААА ОКВ вважали скороченням від німецького словосполучення "Berg-Bauern - Hilfe" ("Допомога селянам-горянам"), а українці - скороченням словосполучення "Військові Відділи Націоналістів"².

Однак після підписання 23 серпня 1939 року пакту про ненапад між Німеччиною та СРСР союзом німці змінили свої плани стосовно використання Українського Легіону. Вони вирішили, що на випадок війни до бойових операцій Легіон не залучати, а в мирний час використовувати його як робоче формування. 1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу і ця подія започаткувала Другу світову війну. Виходячи з умов війни, німецьке командування поставило перед Легіоном наступне завдання: просуватися слідом за першою лінією фронту, створювати на українських землях свою, національну адміністрацію, слідкувати за порядком та збільшувати чисельність свого формування за рахунок членів ОУН та добровольців.

Перед самим виступом Українського Легіону на фронт Р. Сушко одержав доручення від Голови Проводу ОУН А. Мельника здійснювати контакт між командуванням Легіону та німецьким командуванням, а також налагодити тісний зв'язок між українським населенням та німецьким військом. Безпосередній учасник цих подій Осип Бойдуник в руслі вищесказаного згадував: "При тому тут слід згадати, що той зв'язок з німецьким командуванням, який в основному утримував полковник Роман Сушко, він успішно використовував для української справи і українців. Згадати б хоча лише те, що завдяки тим зв'язкам полковник Роман Сушко урятував від смерті о. Ардана і одного з братів Газдайків, яких німецький військовий суд був засудив на кару смерті за нездачу зброї, яку при ревізії у них найдено. Присуд мав бути виконаний рано, а вночі, завдяки інтервенції полковника Романа Сушка вироки були замінені на якісь незначні кари. Навіть з ретроспективи двадцяти п'яти років такі випадки не втрачають вартості. Далше завдяки тим зв'язкам можна було успішніше налагодити суспільне життя на зайнятих німецькою армією українських землях, спершу по той бік Сяну і Дугу, а згодом по цей бік тих річок. Це також не маловажне навіть з ретроспективи двадцяти п'яти років"³.

Згадуваний уже А. Боляновський про подальшу участь Українського Легіону у німецько-польській війні писав наступне:

---

2 Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. 1939-1943. - Львів, 2003. - С. 34.

3 Бойдуник О. На переломі. (Уривки спогадів). - Париж, 1967. - С. 48.

"31 серпня легіонери-українці здали свій цивільний одяг і отримали перефарбовані у темно-зелений колір уніформи колишньої чехословацької армії. Крім порядкового номера на плечі, вони отримали пов'язку з літерами "ВВН" ("Військові Відділи Націоналістів"). Початок німецько-польської війни 1 вересня застав другий курінь ВВН у місті Меджилаборце у північно-східній частині Словаччини. 2 вересня він почав просуватися через Словаччину по лінії міст Меджилаборце - Видрань - Палого. Курінь наступав з частинами другої лінії на боці 172-го полку 57-ої ("мюнхенської") піхотної дивізії, якою командував генерал-лейтенант Оскар Блюм...

Разом із згаданою дивізією Легіон пройшов у південному напрямку на Сянок, Турку, Ліски й далі на Стрий і після бойового маршу через Самбір, Дрогобич, Комарно і Бартатів. 1 вересня через Братиславу після першої сотні першого куреня ВВН вирушила автобусами по 29 осіб друга. Протягом 2-3 вересня Український Легіон перебував у с. Маркушівцях, а 4 вересня вирушив через Пряшів далі у східному напрямку. На польські землі він увійшов в уніформі колишньої чехословацької армії та пілотках без німецьких розпізнавальних знаків - це зроблено для того, щоб з першого погляду його можна було відрізнити від інших частин вермахту"⁴.

Коли мова йде про військову форму легіонерів, то потрібно відзначити, що у 1939 році в Німеччині було випущено "Відзнаку Легіону полковника Романа Сушка", виконану в бронзі із зображенням Тризуба з мечем та написом "Слава Україні"⁵.

"У ході воєнних дій, - продовжував А. Боляновський, - обидва курені ВВН розділено на невеликі групи і підпорядковано різним німецьким частинам; деякі з цих груп дійшли до Стрия й навіть околиць Львова. Як заздалегідь передбачало німецьке командування, вони не брали участі у фронтових діях... За весь час існування Українського Легіону його дії обмежилися кількома наступами на невеликі польські гарнізони, обози й загони, в ході яких з обох боків фактично не було жертв. У підготовленому за даними Р. Сушка звіті, переданому після закінчення німецько-польської війни штабові Розенберга, наводилась така конкретна інформація про трофеї ВВН у вересні 1939 року: "Здобуто 7 гармат, 34 важкі гармати і кулемети, 80 легких кулеметів, 3 000 крісів, 14 850 ручних гранат, поїзди й 54 механічні вози"⁶.

Коли Польща як держава перестала існувати, Український Легіон, а справедливіше Легіон полковника Романа Сушка чи скорочено Легіон Сушка, фактично було розформовано. Німці запропонували Р. Сушку реорганізувати Легіон, створивши якесь поліцейське формування. Такий розвиток подій "абсолютно не входив в плани Сушка. Він вважав, що його Легіон перетвориться на ядро майбутньої Української Національної Армії і візьме участь у німецько-більшовицькій війні"⁷. А цей його благородний задум німецьке командування звело нанівець. Тому, протестуючи проти такого наміру німців, полковник Роман Сушко склав свої військові відзнаки командира й виступив перед українськими легіонерами з наступною промовою:

"СЛОВО ПОЛКОВНИКА РОМАНА СУШКА,

командира Військових Відділів Націоналістів (Легіон полк. Сушка), виголошене до вояків в понеділок, 25 вересня 1939 року, в Устріках Долішніх, коли Легіон мусів відійти до Сянока, бо на підставі пакту Ріббентропа-Молотова Гітлер погодився віддати Галичину СРСР.

4 Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. 1939-1945. - Львів, 2003. - С. 36.

5 Семотюк Я. Українські військові відзнаки. Ордени, хрести, медалі та нашивки. - Торонто, 1991. - С. 39.

6 Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. 1939-1945. - Львів, 2003. - С. 36-37.

7 Полковник Роман Сушко // Поклик сумління. - Львів, 1994. - Ч. 13. - Квітень.

ВОЯКИ !

У світі політична ситуація така, що кожної хвилини може змінитися. Сподіюся, що ви бодрі духом. І такими завжди останетесь. Вашим повненням служби зробіть це, що Україна з цієї пропасти вирятується. Наказую карність, суворість супроти себе і видержання на тих стійках, на яких вас поставиться. Не той герой, що скоро згине, а цей, що в найприкріший час видержить на становищі. Вояк і закон - це одне! Коли Україна має повстати у будуччині, то не може ґрунтуватися на такій силі, як польська, що ролю вояка з вибухом війни розуміла як дике виколування очей безборонних наших людей.

Знаю, що ви рвалися вперед, до чинів. Коли одначе обставини поки що змінилися на нашу некористь, то мусите це зрозуміти і стояти вище. Славу, котру ви собі здобули на Карпатській Україні, збережіть даліше. Пам'ятайте, що кожний з вас відповідає за свої діла перед своїм сумлінням і законом. Не забувайте, що є виразниками українського війська. Вас горстка тут. Але ви представляєте собою справжню частину українського колективу. У вас мусить бути серце - гаряче, тверде і вояцьке. Сльози, пригноблення, зневіру оставте тим, які не мають перед собою цілі. Цю прикру хвилину переможіть твердо! І з вірою, як символом теперішніх збройних змагань, який собою представляєте, ідіть до перемоги.

Ви дотепер дали доказ, що прикроші не в силі вас зломити. Такими будьте і даліше. Свою службу сповняйте і надаліше гідно на славу Україні. Слава Україні!

І понеслось з молодечих грудей грімке: "Вождєві Слава"⁸.

Цю промову виголосив полковник Роман Сушко у повітовому містечку Коросно, у якому Український Легіон було демобілізовано⁹.

26 вересня 1939 року в Москві було підписано новий советсько-німецький договір, який остаточно устійнив кордони між Німеччиною і Советським союзом, вздовж Сяну і Бугу. Таким чином, майже усі українські землі опинилися під більшовицькою окупацією. Під німецьке панування потрапила Лемківщина, Холмщина і Підляшшя, частина Посяння (Перемищина та Ярославщина), тобто українські етнічні території, які німці включили до складу так званої Генеральної Губернії, утвореної 12 жовтня 1939 року. Ця українська етнічна територія охоплювала, за підрахунками В. Кубійовича, "простір близько 16 000 км². На ній жило восени 1939 року понад 1,2 млн. населення, в тому числі яких 525 000 українців і 170 000 сполонізованих українців"¹⁰. До вказаної кількості місцевих українців необхідно додати ще яких 20 000 - 30 000 втікачів з окупованої більшовиками Галичини та Волині, а згодом ще із Буковини¹¹.

3 жовтня 1939 року в Коросно в нових умовах Генеральної Губернії, з метою налагодження і розбудови суспільного життя та обговорення напрямів, методів, способів опанування українцями низової адміністрації, розвитку кооперації, шкільництва і т. п., з ініціативи Романа Сушка та О. Бойдуника, було проведено нараду для розгляду цих проблемних питань. В нараді брали участь чільні представники різних за політичними та ідеологічними переконаннями українських партій та груп, а також представники духовенства. "Нараду відкрив і її проводив полк. Роман Сушко, - згадував О. Бойдуник, - давши загальний огляд ситуації і передав даліше реферування справ інж. Осипові Бойдуникові як уповноваженому для внутрішньо-

---

8 Текст промови полковника Р. Сушка зберігається в домашньому архіві автора даної праці - Христини Овад.

9 Володимир Кубійович. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи. (За редакцією проф. Олега Шаблія). - Париж-Львів, 2000. - Т. 2. - С. 173.

10 Володимир Кубійович. - Париж-Львів, 2000. - Т. 2. - С. 311.

11 Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью Йорк-Львів, 1993. - С. 80.

політичних і суспільно-громадських завдань. Осип Бойдуник по короткому вступі зупинився основніше над напрямними суспільно-громадського відтинку в тодішній ситуації, яку зreferував полк. Роман Сушко, а саме: культурно-освітньому включно із шкільництвом, господарському та адміністраційному, а в кінці на церковному, поскільки ходило про адміністрацію і самого тодішнього Апостольського Адміністратора для Лемківщини о. Медвецького, який був москвофілом"¹².

Відразу ж після проведеної наради в Коросно, Роман Сушко переїхав до Кракова й зайняв мешкання в будинку на вулиці Зеленій, 26, у так званій "трійці" (назва від числа помешкання). Згодом там же працював В. Кубійович та містилась оселя Українського Центрального Комітету. Тут Р. Сушко розпочав організаційну працю, виходячи із настанов вищезгаданої наради. Але щоби успішно реалізувати рішення наради в Коросно, потрібно було, по-перше, створити якийсь центральний орган, який би ініціював, спрямовував та координував працю поодиноких суспільно-громадських низових організацій й репрезентував ці організації перед німецькою владою і, по-друге, бажано було в'яснити, як буде розвиватися суспільне життя українців, тобто які наміри має уряд Генеральної Губернії стосовно українців. Зауважимо, що сама ідея створення такого центрального органу виходила із середовища ОУН. Націоналісти вважали, що на випадок проголошення Української Держави така розгалужена структура може стати базою для формування свого, українського уряду та своєї влади на місцях.

Вирішуючи ці питання, Роман Сушко як Голова Проводу ОУН на Генеральну Губернію працював над питанням підбору кандидатур, які б могли очолити такий центральний орган і успішно керувати його роботою, спрямованою на якнайбільшу користь для українців. Серед інших кандидатур вибір впав на професора Володимира Кубійовича, який на цей час був уже відомим науковцем і користувався незаперечним авторитетом серед українського громадянства. Хоча В. Кубійович був позапартійним, але його політичні погляди були наближені до поглядів ОУН. Ось чому вибір Романа Сушка був схвально сприйнятий у середовищі націоналістів.

В. Кубійович дав згоду Роману Сушку зайняти запропоновану йому посаду. Першим, що було зроблено, так це створення окремої комісії для опрацювання Меморандуму до генерал-губернатора, доктора Ганса Франка*. Про це О. Бойдуник згадував: "Вручення того меморандума генерал-губернаторові визначено німецькими чинниками на день 17 листопада 1939 року. На той день викликано до Кракова представників Лемківщини, Посяння, Холмщини та Підляшшя. В склад делегації, яка вручила генерал-губернаторові Франкові меморандум, входили: від українців - полк. Роман Сушко (голова делегації), проф. Володимир Кубійович, д-р Ванчицький, д-р Блавацький, ред. Василь Глібовицький, проф. Е. Ю. Педенський і Осип Бойдуник; крім того, з делегацією були німці: полк. Альфред Бізане і д-р Курц, які представляли українську делегацію генерал-губернаторові. По врученні меморандуму між генерал-губернатором д-ром Франком і учасниками делегації відбулась ділова виміна думок, включно до персональних справ, зокрема коли йшлося про обсаду голови такої централі. Д-р Франк висловив

---

12 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 52.

* Франк Ганс (1900-1946), німецький правник і націонал-соціалістичний діяч; 1934 - міністр юстиції. 1939-1945 генеральний губернатор окупованої частини Польщі і Галичини з осідком у Кракові. Застосовував дискримінаційну й екстермінаційну політику супроти польського, жидівського й українського населення. Телерував в обмежених рамках діяльність Українського Центрального Комітету (допомога і культурна праця), намагався підтримувати напруження між поляками й українцями. Сприяв планам майбутньої германізації Галичини. На Нюрнберзькому процесі головних воєнних злочинців засуджений на смертну кару і страчений (Енциклопедія українознавства. - Львів, 2000. - Т. 9. - С. 3525.).

побажання, щоб таку централю очолив уродженець Лемківщини. По виміні думок і на цю тему д-р Франк дав свою засадничу згоду на створення такої української суспільно-громадської централі"¹³.

В наступних днях після вручення генерал-губернатору Меморіалу, почалась праця над виробленням статуту цього центрального органу, який дістав назву "Українське Національне Об'єднання" (УНО)* та подано цей статут на затвердження німецькій губернській владі. Також вибрано Управу УНО з осідком у Кракові, яку, на пропозицію Р. Сушка, очолив проф. В. Кубійович. Про свою працю на початковій стадії існування УНО та про стосунки між УНО та ОУН, які склалися в цьому часі, В. Кубійович згадував так: "Велике значення для моєї й всього УЦК праці мали взаємовідносини з ОУН. УЦК був загальною і єдиною громадською легальною і непартійною установою і тим самим мав обслуговувати всіх українців та притягати їх до співпраці. У практиці я мусів зважати на дійсність, тобто на силу різних установ і організацій, у першу чергу на ОУН. Я очолив громадську централю на пропозицію полк. Сушка, і більшість членів проводу УЦК належали до ОУН. У перші місяці діяльність ОУН і його членства була на різних відтинках українського суспільного життя дуже позитивна: їм була притаманна велика жертвовність, ідейність, активність, любов до праці та бойовитість... Чимало націоналістів, які працювали в системі УЦК, виконували рівночасно свої функції в ОУН: вони автоматично підлягали двом диспозиційним осередкам: політичному - ОУН, і громадському - УЦК, поставали конфлікти, які не були корисні на окраїнах. Попри це, моя співпраця з ОУН (чи її представником полк. Сушком) була назагал гармонійна, так само й з членами ОУН, які були членами проводу УЦК"¹⁴.

Весь грудень 1939 року Управа УНО налагоджувала контакти з усіма повітовими осередками: Новий Санч, Криниця, Горлиці, Жмигород, Дукля, Сянок, Динів, Перемишль, Ярослав, Радимно, Чесанів, Томашів, Белз, Грубешів, Красностав, Замосте, Люблин, Холм, Володава, Біла Підляська, Лежайськ, Ченстохова (а також Варшава). Зібрано також відомості про стан справ в цих осередках, доведено до їхнього відома конкретні завдання на майбутнє. Члени Управи УНО, активісти об'єднання, проводили бурхливу працю в усіх низових структурах, доходючи чи не до кожного українського села. Треба відзначити, що населення з надзвичайним піднесенням і з великими надіями сприйняло зародження УНО, як такого українського органу, який повинен би відстоювати інтереси населення не тільки перед німецькими владними структурами в центрі Генеральної Губернії місті Кракові, а й на місцях.

О. Бойдуник, в руслі цього, писав: "З надіями на покращання, українське населення нашу появу в теренах вітало майже ентузіястично. Громадно приходили на зібрання. Вітали нас промовами, пронизаними пошаною, відданістю і надіями... Ми також всюди виголошували програмові промови, пронизані надіями, які зібрані громадяни приймали гучними оплесками. Але по кожній такій промові, знаючи дійсність, я сідав і запитував сам себе: чи ти не зарозево все це представив, звідки ти маєш певність, що буде так, як ти представив? А якщо станеться інакше, чи не подумас населення, що ти його обманював?"¹⁵.

Якщо коротко, УЦК займався переважно усіма економічними, господарськими та культурними проблемами українців в Генеральній Губернії, його самоврядуванням. УЦК мав низ-

---

13 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 68.

* Від червня 1940 року - Український Центральний Комітет (УЦК).

14 Володимир Кубійович. - Париж-Львів, 2000. - Т. 2. - С. 97-98.

15 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 74.

ку структур: організаційну, шкільництва, соціальної опіки, фінансовий відділ, українську військову управу, жіночу секцію, референтуру військових інвалідів, референтуру у справах військовополонених. УЦК підпорядковувались 26 окружних або допомогівих комітетів: 11 у "дискриті" Краків, 8 - Люблін, 5 - Радом, 2 у "дискриті" Варшава. У кожному комітеті, крім голови і секретаря, працювали референти: фінансовий, опіки над молоддю і сім'єю, праці і господарства, харчування та суспільної опіки, організаційних та особистих справ, культурно-освітньої роботи¹⁶.

Але, чи не найактуальнішим та найблагороднішим завданням УЦК було врятувати якнайбільше українців від сваволі німецьких окупантів: непосильних норм примусової здачі селянами продукції своїх господарств, так званих "контингентів"; насильного вивезення молоді в основному підлітків 14-річного віку, на роботи до Райху; всяких облав, обшуків, неоправданих арештів і т. п.

Упадок Польщі, невизначене становище в Генеральній Губернії, передчуття наближення німецько-советського збройного конфлікту, - все це об'єднало українців навколо могутнього моноліту, яким була Організація Українських Націоналістів. Мабуть, такої консолідації нації, як тоді, українці не бачили ні до, ні після описуваних подій. Це був час, коли з овиду шезли усі українські партії, партійки і угруповання, а їхні політичні керівники покинули свій народ на поталу ворогу. І тільки одна ОУН зберегла рівновагу духу і не втратила своєї мети, продовжувала боротьбу за волю України, за організацію української нації на засадах націоналістичної ідеології.

Тому не дивно, коли Ольга Кузьмович*, живий свідок цього періоду нашої історії, з трепетом душі, згадувала: "Батько приїхав з Берези Картузької хворий, і ми взяли якісь пожитки і помандрували на Захід. То було пізно восени. Представники німецької фірми "Сіменс" де батько працював, відправили його до санаторію. Мама поїхала до Криниці, працювала там, а я залишилась в Кракові. Ще були тоді разом і Мельник, і Бандера, і Ромко Шухевич. О! А Роман Сушко! - його потім забили у Львові. Вони всі ще разом були!..."¹⁷.

Діяльність Українського Центрального комітету була ускладнена, а в деяких низових ланках стала майже неможливою внаслідок розколу ОУН на два самостійні націоналістичні угруповання: ОУН (революційну) на чолі із С. Бандерою та ОУН (мельниківську), очолювану А. Мельником. Цей розкол був найбільшим нещастям українського політичного руху на Західній Україні в часі Другої світової війни. Прийнято вважати, що розкол стався на тлі тактичних, психологічних, врешті, персональних розбіжностей між молодшим і старшим поколінням. Старші, як більш помірковані і більш досвідчені політики залишились на боці А. Мельника. Натомість, екстремістськи налаштована молодь опинилась під проводом С. Бандери.

З упадком Польщі в Кракові зібралася чи не уся верхівка ОУН з краю та частина кадрів, які були звільнені німцями з польських тюрем. Власне, ця крайова "верхівка" замахнулася на владу в цілій організації. Такі устремління крайовиків відкрито виявилися на конференції в Кракові, яка пройшла в грудні 1939 року. "На цю конференцію, - згадував О. Бойдуник, - був

---

16 Про це див.: Бондаренко К. Президент Галичини // ПІК (Політика і культура). - Київ, 2000. - Ч. 34. - С. 44-46. - 19-26 вересня.

* Ольга Кузьмович (нар. 1917 року), професійна журналістка, діячка "Пласту". Походить з відомої галицької родини Федаків. Її дідусь - Стефан - був головою товариства "Дністер", мати - Олена Федак-Шепарович - редактор журналу "Жінка". Одна сестра її мами - Ольга - була замужем за Є. Коновальцем, друга, Софія - за А. Мельником.

17 Скрізь і завжди - українка // За вільну Україну. - Львів, 2002. - С. 4. - 22 жовтня.

запрошений Юліян Вассиян і я. На ній нещадно критиковано ПУН і його членів, включно з Головою ПУН полк. Андрієм Мельником, та їх визвольну політику. Продовж тієї критики Ярослав Старух, закінчуючи свій виступ, сказав: "Ми не маємо проводу, а тому ми мусимо творити новий провід. Опротестувавши твердження, що у нас немає проводу, та остерігши - як тодішній Головний Контрольний ОУН - перед творенням нового проводу, я з д-ром Вассияном покинув конференцію. На тій конференції саме виявились емоція і стихія, яка затьмарила здоровий глузд, а тому й дискутувати речево було безнадійною справою. Про цю конференцію і її перебіг я інформував полк. Романа Сушка з тим, щоб він передав Голові ПУН полк. А. Мельнику, з яким він утримував організаційний зв'язок з ГГ"¹⁸.

10 лютого 1940 року крайовики (С. Бандера, Є. Врецьона, І. Габрусевич, М. Климишин, М. Лебедь, С. Ленкавський, Д. Мирон, І. Мітрінга, І. Равлик, Я. Стахур, Я. Стецько, Р. Ярий та інші), яких тоді уже почали називати "бандерівцями", створили свій Революційний Провід ОУН. Кульмінацією розкольніцьких дій бандерівців став проведений ними в квітні 1941 року в Кракові так званий Великий Збір ОУН. Цей Збір своїми рішеннями признав нелегітимність II Великого Збору Українських Націоналістів (Рим, 27 березня 1939 року), вибрав Провідником ОУН С. Бандеру, виключив А. Мельника та його соратників з рядів ОУН, закликавши їх припинити всякі дії від імені ОУН. У відповідь на це, теж саме зробив і ПУН, очолюваний А. Мельником, стосовно бандерівців.

Розкол організації, вчинений бандерівцями, не міг і не зруйнував ні Проводу Українських Націоналістів, ні тим більше самої ОУН. Вірними українській державницькій ідеї та своїй організації, яку вони створили й своєю працею розвивали, при Голові ПУН А. Мельнику залишилися майже усі члени Проводу (крім Р. Ярого): Дмитро Андрієвський, Ярослав Барановський, Олег Кандиба (Ольжич)*, Микола Капустянський, Євген Онацький, Омелян Сенік, Роман Сушко та Микола Сціборський, а також велика група провідних членів ОУН, серед них: О. Бойдуник, О. Бойків, Ю. Бойко, Ю. Вассиян, Я. Гайвас, Д. Квітковський, З. Книш, В. Мартинець, Ю. Пундик, І. Рогач, О. Теліга, О. Чемеринський, О. Штуль-Жданович та багато інших.

Тут варто відзначити, що усі зусилля, які приклав ПУН і особисто його Голова Андрій Мельник до того, щоб запобігти і відвернути розкол в організації, не увінчались успіхом. Більш того, за рахунок поповнення молодими кадрами в краю матірня ОУН опинилась у меншості. Але й у таких умовах мельниківці врятували мораль нації, зберегли в організації здорову концепцію визвольної боротьби та високу відповідальність за долю України. Вони повели подальшу боротьбу в ім'я остаточної мети, а не в ім'я кон'юнктурних і ефективних осягів.

Варто наголосити й на тому, що Роману Сушку й на думку не прийшло міняти свою політичну орієнтацію. Можна тільки пишатися тим, що він залишився вірним Організації Українських Націоналістів, Проводу організації, Андрію Мельнику, як законно вибраному Голові ПУН, і в подальшому, як і дотепер, віддавав весь свій талант організатора та військовика святій меті - здобутті Україною своєї державності.

---

18 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 87-88.

* Часто можна побачити у пресі згадку про "Олександра" Олеся і про його сина "Олега" Ольжича. Це зовсім неправильно. Свої поезії вони підписували різними псевдонімами, найчастіше "О. Олень" і "О. Ольжич". Робити висновок, що це О. означає Олександр чи Олег, нічим не виправдане. Це псевдоніми і як такі їх треба приймати і не доповнювати, бо самі поети цього не робили! Є Олександр Іванович і Олег Олександрович Кандиби, але немає ні Олександра Олеся, ні Олега Ольжича, ні д-ра Ольжича. Колись це було б самозрозумілим, а тепер це треба пригадувати. (Антонович М., О. Олень // Самостійна Україна. - Київ, 1999. - Ч. 4. - С. 10).

Розкол в ОУН став тоді доконаним фактом. Але до наших днів ще остаточно не з'ясовані ті потаємні сили, які організували цей розкол і керували діями розкольників. Переважна більшість дослідників цієї проблеми схильна до думки, що розкол в організації був спровокований німецькими спецслужбами. Навіть називають ім'я провокатора - політичного авантюриста Ріко Ярого. Про те, що розкол в ОУН був справою німецької розвідки, вказував зокрема у своїй праці "Білі плями історії" Богдан Михайлюк. Він стверджував, що в часі польської війни німці приглянулися до справності й енергії ОУН та її керівників, швидко зорієнтувалися, що це єдина сила серед українців, з якою треба числитися. В своїх планах завоювати Україну як німецьку колонію вони побачили, що ОУН не погодиться на їх загарбницьку політику і поставить проти них увесь український нарід так, як поставила його проти москалів, а ще перед тим проти поляків. В сутінках німецької військової розвідки, німецьких політично-шпигунських і поліційних установ снуються гарячкові плани, як позбутися цієї грізної сили, як вилучити ОУН від рішального впливу на хід української визвольної справи. Ці диявольські наміри не лишилися без успіху - найшли вони своїх виконавців серед самих таки українців, викликали бунт Бандери, розложили націоналістичний рух знутри, послабили його на довгий час, осмілили скомпрометованих українських політиків знову піднести голови і далі продовжувати злочасну свою роботу, започаткувати той політичний український хаос, що тривав ще й до сьогодні... "Ярому та його шефам, - розвиває свою думку далі Б. Михайлюк, - йшло про те, щоб розбити ОУН і вилучити полк. Мельника від керми українським націоналістичним рухом. Таке домагання поставила категорично німецька розвідка побачивши, що новий голова ПУН не піде на ніякі агентурні комбінації і не згодиться віддати ОУН до диспозиції німецького генерального штабу (мова йшла про А. Мельника. Автор.)"¹⁹.

Так могло бути насправді, але не можна забувати про розмову Сталіна в присутності Єжова і Петровського з більшовицьким терористом, генералом НКВД Судоплатовим, в якій "вождь трудящих всього світу", сказав наступне: "Наша цель - обезглавить движение украинского фашизма накануне войны и заставит этих бандитов уничтожать друг друга в борьбе за власть"²⁰. Отже, розкол ОУН могли організувати совєтські спецслужби. Не можна також виключити й те, що у цій справі німці могли діяти разом з більшовиками. Є надія, що з часом все це стане явним для українського загалу. Звичайно, дослідження причин і наслідків розколу ОУН вимагають спеціального, об'єктивного та ґрунтового дослідження. Тут ми тільки з'ясуємо, як цей розкол відбився на повсякденній праці Українського Центрального Комітету.

А для з'ясування звернемось до фундаментальної праці професора Володимира Кубійовича "Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941". В ній професор в руслі поставленого питання, писав: "Відносини дуже змінилися, коли одноцільна досі Організація Українських Націоналістів розкололася на дві фракції: менша визнавала за свого провідника й далі полк. Андрія Мельника, більшість відмовила йому послуху і вибрала собі за провідника Степана Бандеру. Хоч до остаточного розриву між обома групами прийшло трохи пізніше, все ж таки боротьба між ними набрала гострих форм уже влітку 1940 р...

Боротьба між двома групами ОУН, для яких згодом прийнялася назва "мельниківці" і "бандерівці", велася спочатку всередині самої організації. Обидві групи хотіли схилити на свій бік якнайбільше прихильників між членами ОУН. Боротьбу ведено словом, друком, а навіть

---

19 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 6, 11.

20 Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка й Кремль. 1930-1950. - Москва, 2003. - С. 40.

фізичними засобами. Обидві сторони видавали різні летючки, заяви, білі книги, і, мабуть, ніколи не було витрачено у нас стільки циклостилевого паперу, як на цю полеміку. Ця полеміка не перебирала засобами, очорнювала противника, витягала на денне світло тасмниці організації, розконспіровувала людей, давала багато матеріалу для поліції. Щораз частіше приходило до побоїв противника... Дуже скоро перекинулася боротьба ОУН і поза межі організації. Обидві націоналістичні групи намагалися поширити свої впливи на різні українські установи в ГГ... Боротьба ОУН мала великий вплив на життя в краю. Багато членів ОУН, які досі працювали на окраїнах і здобули собі довіру населення, звернули тепер свою енергію на внутрішню українську боротьбу... В боротьбі за впливи окрему увагу присвятили обидві групи націоналістів молоді, зокрема студентству. Майже вся молодь належала вже до ОУН або була під її впливами, а тепер йшлося про декларацію: за Мельника чи за Бандеру"²¹.

"Не забуду ніколи, - писав в руслі цього В. Кубійович, - як під час моєї поїздки по Грубешищині підійшов до мене схвильований, може, 16-літній сільський юнак і прохав мене на хвилину розмови. Він довірився мені, що недавно прийшов у його село молодий пан з міста, розказував про опір націоналістів і запитав його, хто він такий. А коли молодий холмщанин відповів, що він українець, дістав запит: "Чи ти мельниківець, чи бандерівець?" "Я українець", - була відповідь. "Так ти дурень", - вирішив галицький "будитель". І хлопчина, що горів молодю палкою любов'ю до вітчизни, питав мене, чи цього замало, що він лише українець, чи він мусить стати ще чимсь іншим..."²².

Про стосунки між двома групами ОУН, які мали місце в роботі УЦК, В. Кубійович писав, що "боротьба між обома групами націоналістів дала себе швидко відчутти також в апараті УЦК, передусім у його низових клітинах. Більшість членства ОУН, яке працювало в системі УЦК-УДК*, звернула тепер свою енергію на взаємну боротьбу. Це створило ускладнення в моїх взаємовідносинах з Проводом ОУН. Досі я мав підтримку полк. Сушка, як відповідального за все членство ОУН на території ГГ, і відносно легко було залагодити різні труднощі в терені... Якщо йдеться про членів ОУН, які працювали в централі УЦК, то всі три чи чотири керманічі відділів залишалися вірні полк. Мельникові й Сушкові, з наших референтів більшість стояла по стороні Бандери, деякі не визначилися. Але, повторюю, й після розколу ОУН наші працівники-націоналісти в централі вмiли - за малими винятками - погодити свої обов'язки в УЦК з партійною, чи радше фракційною приналежністю. Особливо делікатне було становище організаційного керманіча інж. Бойдуника, якому як видатному діячеві ОУН з групи полк. Мельника нелегко було бути об'єктивним у персональних справах УЦК, що були тереном роздору обох груп націоналістів...

Я намагався бути між обома групами ОУН нейтральним, все ж таки через те, що на найвищих постах в ієрархії УЦК стояли "мельниківці", а не було "бандерівців", і завдяки моєму особистому контактowi з полк. Мельником УЦК мав у прихильників Бандери "мельниківську" марку. Це було лише в деякій мірі згідне з дійсним станом справи, бо насправді розкол ОУН прискішив емансипацію УЦК від впливів ОУН. Коли труднощі, спричинені боротьбою обох груп ОУН ми відносно легко опанували в централі, ситуація в терені була значно складніша. В поодиноких УДК переважали впливи то однієї, то другої групи націоналістів. Серед них

---

21 Володимир Кубійович. - Париж-Львів, 2000. - С. 506.

22 Володимир Кубійович. - Париж-Львів, 2000. - С. 507-508.

* Український Допомоговий Комітет підпорядковувався УЦК.

були такі, для яких комітет був насамперед базою для діяльності їх групи, а тоді були втрачені межі між загальними і партійними інтересами; це були головню ті комітети, які були очолювані членами ОУН"²³.

Приведені вище уривки із праці професора В. Кубійовича дають змогу збагнути, в яких складних умовах міжусобиць доводилось працювати у цій ділянці ПУНу взагалі й зокрема Р. Сушку, О. Бойдунику та іншим членам Проводу, а також рядовим членам ОУН з-під стягу А. Мельника. Але, не дивлячись на усе це, УЦК оправдав свою мету, своє призначення. Як тоді, так і згодом, коли внаслідок воєнних дій між Німеччиною і Советським союзом Галичина була включена німцями як окремий дистрикт (область) до Генеральної Губернії, УЦК успішно займався допомогою діяльністю, опікою над полоненими, координував роботу кооперацій, Товариства "Сільський Господар", культурних організацій "Українського Освітнього Товариства", організував роботу серед молоді, відродив видавничу діяльність, створивши "Українське Видавництво", та навіть займався церковними справами.

В руслі вищесказаного, варто звернутися до спогадів сотника Петра Войновського*. В них цей активний член ОУН на Буковині, по-перше, показує вирозуміле, дружнє, та навіть батьківське ставлення члена ПУН, полковника Романа Сушка, до підлеглих йому членів ОУН, по-друге, описує його реагування на розкол організації, вчинений С. Бандерою та його спільниками, й, по-третє, висвітлює ставлення полковника до загарбницьких планів гітлерівської Німеччини.

"Я неприховано зрадів зустрічі з бойовим полковником, - згадував П. Войновський, - Січовим Стрільцем, який відважно боровся за українську державність з ворогами УНР, він був серед тих, хто засновував Українську Військову Організацію, розбудовував Організацію Українських Націоналістів, тож зрозуміло - серед української патріотичної молоді він був шанованим, на його прикладі вчилися. Тому своєї широкій радості я не приховував, друг полковник зі мною теж вівся по-батьківськи безпосередньо, прохав спершу перепочити з дороги, підкріпитися (їжу в наплечниках ми принесли з собою). За скромним сніданком і розговорилися. Посланця Головного Проводу найперше цікавила правдива інформація про ситуацію, яка склалась в Організації на теренах Буковини, Бесарабії, Марморощини. Особливо ж допитувався про Чернівецьку ОУН. Я хоч і був стомлений дорогою та, відчувши шире зацікавлення, збадьорився і розповів у деталях про все, що відбулося, що сталося, які вжито заходи, про свої наміри, плани як теренового провідника. Посланець слухав уважно, спочатку хмурився, але дедалі обличчя його яснішало. А коли я закінчив, він по-доброму усміхався, поклав мені руку на плече: "Друже мій, ви справжній тереновий провідник, в моїй особі, та й в особі Голови і всього Проводу ОУН, певен, ви матимете підтримку..."

Я подякував і тут же почав теж відверто запитувати полковника Романа Сушка про бунт в Організації, про розкол і утворення другої ОУН на чолі з Бандерою... Сивий вояк, який багато вже набачився на своєму віку, пояснював мені переконливо, з віров в матірну ОУН, у її засади, у її силу та покликання, що вповні мають проявитися в нинішніх світових умовах. Інформує про точний перебіг світової політики, про підготовку Німеччини до зудару воєнного

---

23 Володимир Кубійович. - Париж-Львів, 2000. - С. 508-509.

* Войновський Петро, народився у 1913 році, член ОУН на Буковині, заступник Крайового Провідника (1940), організатор протибільшовицького повстання і провідник Буковинського Куреня в поході на Східні Землі (1941), німецький в'язень в Брещі (1944) (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. 1. - С. 302.).

з більшовиками і завдання нашої Організації в цих обставинах. З мови полковника Р. Сушка мені особливо припала до душі велика надія Проводу Українських Націоналістів та теренових провідників, яким дозволяється повне самостійне рішення у визначенні завдань Крайової Організації, у виборі головних спрямувань її діяльності залежно від умов, потреб та ситуації...

...Полковник притишено продовжував: "Переконався я нині, що ви, друже мій, правдиво розумієте, Україні від фашизму та Гітлера добра не можна сподіватися. Мета нацистської партії - завоювання Німеччиною велетенських життєвих просторів, а народи, які населяють ці простори, особливо слов'янські, мусять стати рабами німців як вищої арійської раси. Для українського народу вготовано таку ж долю. Але в середовищі розумних, відважних німецьких військовиків утворилась таємна антигітлерівська організація, мета якої - повалення нацистського режиму. В програмі цієї організації Україні гарантовано державну самостійність. Тому, дорогий мій друже поручнику*, ви, гадаю, чудово розумієте, наскільки важливо для нас мати зв'язки з цією антифашистською організацією військовиків, працювати з нею, сприяти її зміцненню..."²⁴

Іван Фещенко-Чопівський**, видатний громадсько-політичний діяч, член Центральної Ради та міністр в українських урядах, відомий у світі металург, в часі Генеральної Губернії стояв близько до Українського Центрального Комітету В. Кубійовича (був головою Українського Допомогового Комітету в Катовіцах), у своїх спогадах "Хроніка мого життя" подав список осіб, приналежних до УЦК, серед яких, крім полковника Романа Сушка, були названі ще громадсько-політичні, наукові, військові, господарські діячі, а саме: о. А. Волошин, проф. Дорошенко, проф. В. Іваник, проф. К. Мацієвич, сенатор О. Луцький, ген. О. Загородський, ген. В. Куш, ген. М. Омелянович-Павленко, полк. Т. Омельченко, д-р М. Галаган, д-р М. Шленкевич, д-р П. Феденко, поетеса Г. Журба, поети О. Олесь та Є. Маланюк, редактор В. Глібовицький, а також Л. Бич, С. Довгаль, А. Животко, А. Мілянчик, Є. Храпливий, М. Хронов'ят, А. Яковлів та інші²⁵. Отже, це ті особи, з якими доводилося Роману Сушку працювати, і яких він, в більшій чи меншій мірі мусів знати особисто.

Далі Фещенко-Чопівський згадував про те, як його німці заарештували і як його дочка "їздила до Берліна, підняла на ноги Українську Установу Довір'я та представників Українського Центрального Комітету: д-ра Сушка та д-ра Котика, які вступилися за мене і після трьох тижнів перебування на "примусовій курації" (від 26 січня до 15 лютого 1944) мене випустили, прочитавши "моралі". На прощання сказали, щоб я не брав цієї "пригоди" надто близько до серця"²⁶.

Український Центральний Комітет з початком німецько-советської війни продовжив свою діяльність в Галичині, правда, уже в новій громадській установі - Українському Красовому Комітеті, який очолив відомий громадський діяч, адвокат Кость Паньківський. Але все це буде згодом. А тоді з дня на день, навіть у повсякденному житті, все більше і більше відчувалися німецько-советські протиріччя й було зрозумілим, що найближчим часом ці протистояння перейдуть у відкриту, жорстоку війну. До війни приготувались обидва відломи ОУН, і

---

* На час цієї розмови з Р. Сушком, П. Войновський мав військове звання "поручник".

24 Войновський П. Моє найвище щастя. Спомини. - Київ, 1999. - С.

** І. Фещенко-Чопівський у 1943 році був заарештований органами НКВД в Катовіцах, доставлений до Советського союзу, засуджений на 10 років і відправлений на каторгу до Карелії, де й помер.

25 Іван Фещенко-Чопівський. - Львів, 2000. - С. 198.

26 Іван Фещенко-Чопівський. - Львів, 2000. - С. 207.

мельниківці і бандерівці, правда з тією різницею, що А. Мельник, Р. Сушко, Я. Барановський, М. Капустянський та інші члени ОУН й ті, які не зрадили матірної ОУН - рядові члени організації, послідовно йшли шляхом, визначеним II Великим Збором Українських Націоналістів (Рим, 27 березня 1939 року):

"Великий Збір Українських Націоналістів закликає всі поневолені окупантами України народи, що боряться за своє визволення, до співділання з ОУН. Проти Росії і большевизму, проти Польщі, Румунії, Малярщини, а за Суверенну Соборну Українську Державу бореться весь український народ під проводом Андрія Мельника і ОУН. З того шляху він ніколи і серед ніяких умовин не зійде, хоча б і довелось йому стати на прох з цілим світом.

Грядуть переломові та грізні дні, що можуть нам принести і чергові удари. Проте ж ми віримо в остаточну перемогу нашої Великої Святої Ідеї!

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!

Хай живе Українська Національна Революція!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Слава Першому Вождеві Націоналістичної України Євгену Коновальцю!

Слава Вождеві Андрієві Мельнику!

Слава Україні!"²⁷ .

---

27 З відозви її Великого Збору Українських Націоналістів // Національні процеси в Україні. - Київ, 1997. - Т. 2. - С. 269.

Розділ дев'ятий

В ОКУПОВАНОМУ НІМЦЯМИ ЛЬВОВІ (1941 - 1944)

22 червня 1941 року розпочалась німецько-совєтська війна. Німецькі війська швидко просувався на схід: 25 червня вони зайняли Луцьк, 27 - Дубно, 28 - Рівне, 30 червня - Львів та Тернопіль, 1 липня - Дрогобич та Стрий, 2 - Станіславів. Протягом двох тижнів вони перейшли Збруч (колишній кордон між Польщею та Сове́тським союзом), зайняли Проскурів (тепер Хмельницький) та Житомир і створили реальну загрозу Києву. За ці перші дні й тижні війни більшовики встигли вчинити в Галичині й на Волині такі варварські злочини, яких до цього часу не бачило людство і які шокували всю світову громадськість. Те, що побачили наступаючі німці по усіх містах та містечках, а то й по селах, де тільки були більшовицькі в'язниці, не піддавалось ніякому опису. Вони повсюдно бачили велику кількість уже розложених трупів політичних в'язнів, яких більшовицькі енкаведисти не просто розстріляли, а жорстоко мордували: виколували очі, відрізали носи, вуха, виривали язика, знімали скальпи, розпорювали животи, відрізували руки й ноги, ламали ребра, здирали пасами шкіру і посипали ці місця сіллю. Жінкам відрізували груди, в статеві органи забивали порожні фляшки, чоловікам виривали статеві органи. Людей скручували колючим дротом, підвішували на гаки, насаджували на палі, спалювали на вогні, варили в кип'ятку. В'язнів травили злими псами, кидали на з'їдження голодним щурам... І все це робили більшовицькі садисти з живими людьми. Робили вони те, чого психічно нормальна людина не може сприйняти своїм розумом. Всюди було чути голосне ридання, розпачливий крик, голосіння батьків та матерів за своїми дітьми, а дітей - за батьками. Від побаченого люди втрачали притомність, вмирили від розривів серця, а то й божеволіли.

Кількість жертв замордованих більшовицьким НКВД була колосальною. Із приблизно 22000 жертв терору на сьогоднішній день встановлено імена тільки 6 000 осіб. "Уся Західна Україна, - писав відомий український вчений, голова НТШ у Львові, професор Олег Романів, - оплакувала і ховала жертви, виявлені в тюрмах Львова, Дрогобича, Чорткова, Івано-Франківська, Рівного, Дубна, Луцька, Саліни... Через очне опізнання, а також на підставі архівних матеріалів НКВД встановлено імена понад шести тисяч жертв, доля і місце загибелі багатьох жертв терору донині не розкриті"¹.

Взагалі дослідники цієї проблеми вважають, що загальна кількість репресованих (замордованих, ув'язнених в тюрмах, вивезених на каторжні роботи, засланих в Сибір, Казахстан та інші віддалені регіони Сове́тського союзу і т. п.) у 1939-1941 роках із Західної України сягнула 1 200 000 осіб, в тому числі 400 000 українців².

Це був короткий час, коли місцеве населення, а особливо українці, вважали німців своїми

---

1 Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія. 1941. - Львів-Нью Йорк, 2002. - С. 10.

2 Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія. 1941. - Львів-Нью Йорк, 2002. - С. 47.

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ПРО ВИНИЩЕННЯ В'ЯЗНІВ У ТЮРМАХ НКВД
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ЧЕРВНІ-ЛИПНІ 1941 р.

Львів	4 000
Яворів	32
Тернопіль	1 000
Золочів	749
Лопатин	12
Чортків	800
Буськ	96
Перемишль	1 000
Умань	954
Биківня	110
Городок	4
Добромилль	1 000
Бережани	270
Комарно, Рудки	200
Самбір	1 200
Крем'янець	130
Щирець	30

Стрий	1 101
Луцьк	2 754
Бібрка	17
Дрогобич	1 000
Ковель	195
Жовква	60
Станиславів	2 500
Володимир- Волинський	36
Кам'янка-Бузька	70
Отинія	300
Дубно	1 500
Судова Вишня	70
Коломия	41
Рівне	130
Пасічна	320
Надвірна	82

Орієнтовна кількість жертв близько 22 000 осіб.

визволителями, і ніяка сила не могла переконати їх у протилежному. За невинно убієнними повсюдно відправлялися Панахиди та Служби Божі, люди насипали, по-козацькому звичаю, могили, ставили Пам'ятні Хрести, віддавали останню шану більшовицьким жертвам. Разом з тим українці плекали надію, що з німецькою допомогою припиняться жорстокі репресії стосовно мирного населення, зміняться форми власності, врешті відновиться українська державність.

На випадок німецько-совєтської війни бандерівці мали свою стратегію дій, заздалегідь погоджену з німецькими чинниками. Ще до початку війни, за вказівками німецьких спецслужб, вони організували дві пропагандистські військові групи*: "Нахтігаль" на чолі з Романом Шухевичем та "Ролянд" під командою Євгена Побігушого. 30 червня 1941 року о 4-й годині 30 хвилин, разом з I-шим батальйоном Бранденбурзького полку на околиці Львова прибув і загін "Нахтігаль"³.

Цього ж 30 червня 1941 року, десь коло полудня, на німецьких військових автомобілях до Львова прибули представники С. Бандери: Я. Стецько, Я. Старух та Є. Врецьона, а також загін "Нахтігаль" на чолі з Р. Шухевичем. Цього ж таки дня ввечері ними були скликані збори, які пройшли в будинку "Просвіти" на площі Ринок, 10. У цих зборах, які згодом були названі "Національними Зборами", брало участь біля 50-ти осіб, серед яких - гаутман Ганс Кох та майор Е. Айкерн. На нараді виступив Я. Стецько, який після з'ясування політичної ситуації прочитав декрет С. Бандери про "Відновлення української держави", оголосив склад уряду, який повинен був очолити Я. Стецько. Цю акцію бандерівці провели самостійно, діючи по лінії тільки своєї партії, не увійшовши в порозуміння з іншими українськими політичними силами, а тільки в порозумінні з німецькими спецслужбами. Для кращого розуміння політичної ситуації в краю подамо "Акт відновлення української держави" у вигляді, в якому дослідники цієї проблеми бандерівського спрямування подають до наших днів:

Акт відновлення Української держави
30 червня 1941 року

1. Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останні десятиліття кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український народ не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада. Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України - Києві з волі українського народу. Українська Національно-Революційна Армія, що твориться на Українській Землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і повний справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!

---

* Самоназва: Дружини Українських Націоналістів (ДУН).

3 Див.: Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. - Париж-Нью Йорк-Львів, 1993. - С. 153. Прихильники ОУН стверджують, що "Нахтігаль" вступив до Львова о 3-ій годині ранку, тобто ще до приходу німців (Див.: Кольба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943. - Львів, 1999. - С. 38-39).

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів - Степан Бандера!

Льва-город, дня 30 червня 1941

Голова Національних Зборів

Ярослав Стецько"⁴.

Але мало хто із повоснних поколінь українців знає про те, що поданий вище "Акт" мав ще й третій пункт, який прихильники ОУН до наших днів скривають від свого народу, бо цей пункт конкретно відповідає на традиційне питання: "Кому вони служать?" Ось він:

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецькою, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі"⁵.

Коли уважно проаналізувати текст "Акту" та усе, що з ним пов'язано, то виникають закономірні питання. По-перше. "Акт" виражає "волю" українського народу, але ніхто цього народу не запитував, чи він хоче мати такий уряд і такий провід. Більшовики й ті у 1939 році провели "вибори" делегатів до своїх, так званих "Народних Зборів", до яких "вибрали" 1 484 депутатів. І хоча усі розуміли, що це був більшовицький фарс й мало пропагандистський відтінок, було формальною справою, проведеною на закріплення свого тоталітарного режиму і совєтизації Західної України, але все ж таки було. По-друге. Про який заклик до українського народу "не складати зброї" могла бути мова? Адже цей народ пережив більшовицьку окупацію з її тотальним терором, арештами невинних людей, вивозами цілих родин на Сибір, на вірну смерть, судові та позасудові смертні вироки, засуди на довгі роки каторги? Про яку зброю могла йти мова в часі, коли НКВД обложило наші села і міста своєю агентурою, своїми та чужими донощиками, освідомлювачами, агентами з-поміж своїх запродавців і т. д. Крім окремих рідких випадків, у своїй масі народ не володів зброєю. По-третє. Ні на зборах, ні у самому "Акті" ні слова не було сказано, про хоч би й формальний договір між цим урядом і урядом Великонімецьчини, про правовий статус відродженої Української Держави та її місце серед держав "Нової Європи".

Бандерівський "Акт" був заздалегідь приречений на невдачу, адже проголошення "державності" було витвором партійним, а не волевиявленням всього українського народу. Державність була проголошена тоді, коли не було відповідних сил, які б могли її захистити. Організатори цього заходу використовували німецькі комунікаційні засоби, їхню військову форму, а головне, прибігли до неправдивої інформації, підступом та брехнею намагалися заволодіти прихильність українців. Бандерівське керівництво не зуміло в'янути ставлення німців до творення своєї держави - а вони, нові окупанти, й на думці не мали дати українцям побудувати свою державу. І, врешті, після усіх злочинів, які вчинили відступаючі більшовики на західноукраїнських землях, українці в перших тижнях війни не пішли б проти німців - своїх

---

4 Дужий П. Степан Бандера - символ нації. - Львів, 1997. - Т. 2. - С. 138. Такий же текст (без третього пункту) подають: Стецько Я. 30 червня 1941. - Лондон, 1967. - С. 330; Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. - Київ-Львів, 1990. - С. 20; Відродження Української Державності // За вільну Україну. - Львів, 1991. - Ч. 115. - С. 2. - 29 червня; Борєць Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину.

5 Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. - Париж-Нью Йорк-Львів, 1993. - С. 304.

"визволителів". Отже, не тільки бандерівці, але й жодна сила в ці дні не могли б підняти населення на боротьбу з німцями.

"Ми розуміємо теж, - писав згадуваний уже нами Богдан Михайлюк, - чому при розвалі Польщі 1939 року українські націоналісти скрізь на місцях перебирали владу, ще перед приходом німців вивішували державні прапори й відзнаки, хоч не було надії їх вдержати. Але це робили свої, українські сили на те, щоб німецьке військо не ввійшло в порожнечу після упадку польської державної влади, а щоб вже на місці застало зав'язки організованої української влади як вияв волі цілого українського населення. Коли б бандерівці мали силу і вміння виступити із своєю імпрезою на півгодини перед приходом німців до Львова і виконали це українськими, а не імпортованими з Німеччини партійними силами, коли б у цій акції впав бодай один стріл, пролилася б бодай одна крапля української і ворожої крові - інший був би відгомін, інша була б реакція"⁶.

Варто звернути увагу й на те, що представники "уряду" Я. Стецька дуже некоректно поведилися з Князем нашої Греко-Католицької Церкви Митрополитом А. Шептицьким. "Делегація "уряду" Стецька, - відзначав далі Б. Михайлюк, - з'явилася в покійного тепер Митрополита з проханням дати благословення українському уряду. При цьому на запит непоінформованого про події в ОУН Митрополита, яке відношення до того "уряду" має добре йому знаний з давнішої співпраці Голова ПУН, полк. Андрій Мельник, поспішила його запевнити, що все, що тут діється, це тільки з доручення, за відомом і згодою полк. Мельника і що він вислав наперед свого підпоручника Ст. Бандеру як уповноваженого для тієї акції. Ось які прийоми вживалися в тому "державному будівництві"! Ясно, що Митрополит зараз же, як тільки про це довідався, як на ділі виглядає справа, відкликав свою піддержку, "відмовив "авдієнції" урядові і написав вияснюального листа до полк. Мельника (цей лист в оригіналі зберігся до сьогодні) та став членом Української Національної Ради під головуванням Костя Левицького, покійного президента, яка то Рада створилась зараз же після відкриття ганебної гри бандерівців, щоб кермувати громадською опінією та не допустити на майбутнє до подібного інциденту"⁷.

Крім того, проголошення бандерівцями відновлення української держави мало для українців і фатальні наслідки. Як відзначив у своїй праці "30 вересня 1941" Я. Стецько, "У похідній групі, яка 30 червня 1941 р. прибула до Львова, завдання негайно заволодіти радіостанцією та організувати її роботу покладалось на Ярослава Старуха і Лева Ребета. Крім того, Я. Старух відповідав за зміст радіопередач та створення редакції львівської радіостанції ім. Євгена Коновальця"⁸.

Ця радіостанція, захоплена бандерівцями, декілька днів поспіль доносила цілому світу, що є уже Українська Держава, яка має свій уряд і формує свою армію. Таку новину з радістю сприйняли сотні тисяч українців, які перебували в Червоній армії. Вони почали масово переходити на німецький бік, здаючись в полон в надії, що будуть залучені до збройних сил нової держави. А німці запроторювали їх у концентраційні табори смерті, в яких вони були жахливо виморені голодом й холодом. Все це викликало в частини українського загалу деяке несприйняття українського визвольного руху.

Коли німці побачили, що завдання, поставлені їхніми спецслужбами, бандерівці викона-

---

6 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 37-38.

7 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 33.

8 Про це див.: Стецько Я. 30 червня 1941. - Торонто-Нью Йорк-Лондон, 1967. - С. 181.

ли, а саме: нейтралізували всякі протинімецькі виступи українців, посприяли масовій здачі в полон українців - бійців Червоної армії, розкрили свої підпільні структури в краю, вони ліквідували цей бандерівський почин. Треба зауважити, що "уряд" не заманіфестував проти цього щонайменшого протесту. "Уряд" Стецька, не маючи підтримки народу, через свою бездіяльність саморозпустився. Правда, деяких членів цього "уряду" німці заарештували. Так безславно закінчилась бандерівська авантюра.

Іншим шляхом пішов ПУН, очолюваний А. Мельником. На випадок німецько-совєтської війни, мельниківці мали вже свою, докладно опрацьовану стратегію. Вони не могли й не покладали ніяких надій на німців, адже ще свіжими були трагічні події в Карпатській Україні. Тоді німці не тільки не підтримали законно проголошену державу закарпатських українців, та навіть не зайняли нейтральної позиції, а віддали цю новонароджену державу на розтерзання угорцям. Власне угорці, відчуваючи підтримку Німеччини, з небувалою жорстокістю розправилися і з українським населенням, і з Січовиками Закарпаття.

З цього випливало, що Німеччина не зацікавлена українцями як партнерами. Але мельниківці чекали зудару між Німеччиною та Совєтським союзом, щоб цей зудар якомога зручніше використати для української державницької справи. На випадок війни і швидкого захоплення німцями території України українці, віддані справі ОУН, й члени організації, відповідно перед тим зорганізовані, повинні були вирушити слідом за німецькими військовими підрозділами й захоплювали там ключові позиції в адміністративних структурах, у службах охорони, займати посади перекладачів і т. п. Виходячи із вищесказаного, ПУН інтенсивно займався підготовкою кадрів для цієї мети. Було створено спеціальний штаб, який і займався підготовкою цих кадрів, а також організацією нелегальних переходів на територію України. Цими потаємними шляхами перейшла велика кількість оунівців не тільки перед війною та на її початку, але й після війни.

Весною 1941 року в Кракові Роман Сушко зорганізував старшинські курси, залучивши до викладацької праці колишніх військовиків Українських Армій: Мальця, Оксентієва, Неболу, Кобзаря та інших. Взагалі до Військового Штабу ОУН зголосилося чимало українців, які колись служили за контрактом у польському війську.

О. Бойдуник писав про "Краківську конференцію", яка була проведена в червні 1941 року і ухвалила "Відозву до українців". В цій конференції мав би брати участь й Роман Сушко. Згадану "Відозву" було прийнято 14 червня 1941 року, її підписали 115 керівних представників суспільно-громадських, політичних, господарських, культурних, військових організацій, а також священики (крім ОУН р, яка зігнорувала нараду). "Для українського народу й Української Землі надходить знову велика історична хвилина, - йшлося у "Відозві". - Серед небувалої світової бурі, валиться на наших очах дотеперішня політична система світа, в якій ми були на самому дні, в путах політичної неволі. Перед нами відкриваються широкі можливості. Свідомі ваги тієї грядучої великої хвилини, що її можна б порівняти хіба до тієї в роках 1917-18, і свідомі нашої відповідальності перед історією, уважаємо нашим національним обов'язком стати негайно разом для спільної важкої праці над остаточним національно-політичним визволенням Українського Народу...". "Тією "Відозвою", - писав О. Бойдуник, - користувалися бандерівці, йдучи на українські землі баламутити населення, а зокрема високих церковних достойників обидвох віровизнань, які й дали на те все своє благословення"⁹.

---

9 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 93-94.

29 червня 1941 року в Кракові Роман Сушко та Микола Капустянський скликали нараду ветеранських (комбатанських) організацій. В нараді взяло участь понад сто старшин колишніх Українських Армій, які прибули не тільки з різних міст Генеральної Губернії, а ще із Німеччини та Чехословаччини. Було створено "Генеральну Раду Комбатантів" та "Воєнно-історичну Раду". В часі роботи наради було взято на облік чи не весь військовий потенціал для відновлення української армії. Ці військовики в процесі війни могли б створити ядро такої армії і доповнити її за рахунок вояків Червоної армії, які здалися до німецького полону, та добровольців із населення територій, зайнятих німцями. "Генеральна Рада Комбатантів" звернулася до німецького командування з докладно опрацьованим планом відновлення української армії як союзної, але під українським політично-стратегічним керівництвом. Передачу цього плану ставці німецького верховного командування було поручено полковнику А. Бізанцу, колишньому старшині Української Галицької Армії, референту українських справ в Управлінні Генеральної Губернії¹⁰.

На нараді було також прийнято "Заклик ветеранів - вояків Української Армії", який був опублікований у пресі. У "Заклику" серед іншого було сказано: "В моменті, коли під могутніми ударами німецьких збройних сил валиться невільницька будівля червоної сатрапії Москви, а на її руїнах, на згарищах український нарід стає відбудовувати свою власну національність, - зголошуємось до тієї великої історично-справедливої праці ми, колишні вояки Визвольних Збройних Змагань... В цю рішальну хвилину створити єдиний, спільний Провід усіх Українських Комбатантських організацій - "Українську Генеральну Раду Комбатантів"... Українська Генеральна Рада Комбатантів стоїть на позапартійному принципі й має одне бажання - створити з нашої організації моральну базу для майбутньої Української Національно-державницької Будівлі. З-поміж нас вийдуть необхідні кадри для організування національної адміністрації та національної армії. Тому готуймось до великих завдань.

Кличемо всіх, щоб негайно ставали в наші лави, зголошуючись до районних організацій. Кличемо всіх спрямувати волю й хотіння, слово й чин у єдиному напрямку для єдиної мети - здійснення Нашого Найвищого Ідеалу.

Момент важний! Будьмо готові! Слава Україні!

Генерал-полковник М. Омелянович-Павленко,
генерал-хорунжий М. Капустянський,
сотник П. Сагайдачний"¹¹.

Тут потрібно відзначити, що з ініціативи Романа Сушка "Воєнно-історична Рада" повинна була зайнятися написанням і підготовкою до друку великої фундаментальної праці - "Історія ОУН". Здійснити цей задум було правдоподібно поручено Степану Шухевичу, відомому галицькому громадсько-політичному діячеві, правнику, який брав участь на боці захисту на судових процесах над діячами УВО-ОУН. Але початок німецько-совєтської війни та німецька окупація краю не посприяла здійсненню такого задуму Романа Сушка. Взагалі це потребує окремого дослідження.

Напередодні німецько-совєтської війни і Провід Українських Націоналістів, і бандерівці, зосереджені в Генеральній Губернії, наполегливо організували так звані похідні групи, які

10 Див.: Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - На чужині, 1953. - С. 138.

11 Подано за: Покальчук Ю. Енциклопедія українознавства або життя Володимира Кубійовича // Аксіоми для нащадків. - Львів, 1992. - С. 403-404.

повинні були з початком війни йти слідом за передовими підрозділами німецьких військ і на українських землях встановлювати свою владу. Зауважимо, що у бандерівців були деякі переваги в організації і використанні таких груп над мельниківцями. По-перше, бандерівці в Західній Україні зберегли свої кадри та їхню конспіративну мережу, а по-друге, війна почалась значно скоріше, ніж на це сподівався ПУН.

Підготовлені заздалегідь ПУН націоналістичні кадри були мобілізовані і зосереджені вздовж советського кордону ще за кілька тижнів до початку війни. Кожен учасник похідної групи мав на руках відповідні інструкції і визначений маршрут проходження. Також ще до початку війни кордон перейшли зв'язкові ОУН з метою встановлення контактів з місцевими проводами, організації самоврядування, охорони порядку і т. п. в часі відступу советських військ. Були передбачені спеціальні пункти переходу кордону: над Бугом біля Володави й над Сяном у Ярославі, Перемишлі та в Сяноці.

"В краківській станиці ОУН, - писав Б. Михайлюк, - кипів рух 24 години на добу. Треба було всіх нагодувати, переночувати, забезпечити документами, грошми і харчами на дорогу. Кільканадцять зв'язкових, що відправляли людей, були безнастанно в дорозі між Краковом і граничними перехідними пунктами. Спеціальний штаб інструктажу та зв'язку невпинно перевіряв людей, видавав доручення та в'язав їх із висланими наперед пробойовиками. Дехто діставав доручення просто іти перед себе, як тільки зможе найдалше, посуваючись за лінією фронту або й прориваючись через неї в Чернігівщину, на Донбас, на Кубань, а там шукати співзвучного собі духового елемента, творити зв'язки низової влади й чекати дальших інструкцій"¹².

Для керівництва цією акцією було створено окремий секретаріат в складі трьох осіб: одна залишалась в Кракові для залучення якнайбільшої кількості українців до цієї справи, друга особа осіла у Львові з метою керування справами Галичини, Волині, Буковини й Закарпаття. Керівник секретаріату Олег Кандиба-Ольжич в супроводі вихідців із Великої України пробрався до Києва. В цій групі були: Омелян Сенік-Грибівський, Микола Сціборський, Олена Теліга, Іван Рогач, Ярослав Оршан-Чемеринський та інші.

Але до серця України, золотого Кієва, йшли не тільки похідні групи членів ОУН з-під стягу А. Мельника, але прямували туди й бандерівці. Це був час, коли в Україні давно вже не існувало жодної політичної сили націоналістичного спрямування, отже, і мельниківці, і бандерівці були тоді двома чинниками визвольної боротьби. Логічно було б цим двом силам узгодити свої дії, але усі спроби мельниківців у цьому напрямі наражались на глуху стіну. Бандерівці вимагали цілковитого підпорядкування усіх дій своєму керівництву. А на це друга сторона піти не могла; мельниківцям залишилось єдине: не вступати в полеміку, не вступати в міжусобиці, йти на рідні землі й творити там міцні підвалини майбутньої української влади на місцях.

Незбаром ситуація остаточно з'ясувалась. Бандерівці не тільки не намагалися шукати якусь спільну мову з мельниківськими похідними групами, але почали до них застосовувати справжній терор. Почалось нечуване братовбивство на потіху нашим ворогам, як німцям, так і більшовикам. "Перед нашими очима станула жахлива картина, - згадував Богдан Михайлюк, - група Шубського і Шульги, що перебравася на Волинь напередодні війни - вимордована в підступний спосіб бандерівцями. Два брати Пришляки, що вернулися в рідну Підгасчину з

---

12 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 39.

громадської праці на Лемківщині, - замордовані бандерівцями. Іван Мицик - організаційний референт ОУН на ЗУЗ, засуджений поляками на 15 літ тюрми й діяв під большевицькою окупацією від кількох місяців, - заманений бандерівцями в засідку під претекстом переговорів і застрілений. Десятки поранених, постріляних і поколених ножами, побитих до безтями, мордованих з різунським садизмом. Тисячі погроз і слабших побоїв по цілому краю. Хвиля бандерівського терору швидко рознеслась по всій Україні і жертвою її впали перш усього організовані члени ОУН, що покинули все, щоб стати на службу Рідному Красві. Але потерпіли від неї також сотки й тисячі інших безневинних людей, що або нічого не знали про бандерівство, або не хотіли йому підчинитись і працювали тільки для України. Шлях до серця України рясно скроплений був українською кров'ю, пролитою братовбивчими руками. Ось цим кривавим шляхом розпочала свій похід на схід бандерівщина, цим же кривавим шляхом тікала вона потім назад перед большевиками"¹³.

Тут варто також звернутися до спогадів члена ПУН О. Бойдуника, який з однією із похідних груп пробирався до Києва: "При виконванні завдань, чи по дорозі в Київ, гинули члени ОУН включно з членами ПУН. Гинули й з "братньою" руки. Тих братовбивств ми не сміємо забувати, бо гинули передові і справжні революціонери за українську справу, якій вони жертвенно служили. Тому було б дуже неморально, якщо б ми за них забули. Не вчисляємо їх тут, бо й нелегко їх всіх вчислити"¹⁴.

Отже, не усі дійшли до Києва. Не дійшли також члени ПУН Омелян Сенік-Грибівський та Микола Сціборський - їх було вбито 30 серпня 1941 року в Житомирі, серед білого дня, бандерівцем, якимсь Козієм. Про цю втрату Голова ПУН з болем у серці згадував так: "Перед моїми очима момент з нашого останнього прощання при моїм виїзді з Кракова, в червні 1941 року. Канцлер Грибівський супроводив мене з полк. Р. Сушком до мого потягу і, подаючи руку на прощання, подивився небуденний поглядок, який зрозумів я шойно пізніше, коли не стало його. Хай високе оцінення на цьому місці його інтуїції і його вичуття в критичнім підході до нашого активу, хай признання його заслуг і його жертвности справі - аж до самозречення - буде нагородою за вірну службу Батьківщині й ОУН, а моїм висловом вдячності за вірну та дружню співпрацю і висловом мого вибачення перед ним за кривду, вдяну йому під кінець життя. Не щадило Провидіння Боже в моїм житті ударів, та одним з найважчих була громова вістка, що не стало в живих Канцлера Грибівського восени 1941 року в Житомирі, бо згинув Борець, який багато дав Україні й який своїми кваліфікаціями ще більше в спромозі був дати їй на всіх постах, включно з постом державного канцлера.

...Дуже важко пережив він (М. Сціборський. Автор.) внутрішній розкол в ОУН. Був до крайнього обурений, коли один з відкольників відважився прийти до нього, члена ПУН, і запропонувати йому приєднатися до них; у відповідь на цю пропозицію Микола Сціборський показав йому на двері. До кінця життя був твердим противником їх і як пропагандивний референт перейняв на себе головний тягар завдань протиставитись анархії і внутрішній крамолі. Тому, попри Сеніка, був він їх "ворогом ч. 1" і одним з перших на прицілі їх, що й здійснилось в Житомирській трагедії. Впав на рідній землі, в родиннім місті, в розгарі революційної акції і приготувань на достойний наш виступ в столиці України, яка з дня на день дожидала звільнення з большевицького ярма. В останнім листі домагався апробати тексту маніфесту

---

13 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 41.

14 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 96.

ОУН для святочного проголошення його в Золотоверхім Києві. В поході нашім на схід, не спинився він зі Сеником на західних землях, хоч в цім напрямі мав доручення, а гнаний гарячим темпераментом до розгортання успішної нашої акції серед революційної стихії, марив про св. Софію, на жаль, не діждався цієї вимріяної хвилини"¹⁵.

Відразу ж після вбивства О. Сеника-Грибівського та М. Сціборського в Житомирі, Заступник Голови ПУН О. Кандиба-Ольжич призначив організаційне розслідування. Проводити слідство було поручено д-р Ярославу Яхну та інженеру Починку. Як згадував Я. Гайвас*, він також включився "в працю слідчої групи організації, яку фактично очолив Яхно, хоч Ольжич брав участь в усіх її нарадах і рішеннях... Першою справою було доручення до організаційних чинників у Львові, щоби вони ідентифікували Козія, який, як це мало бути подане в знайденому при ньому документі, мав походити з Чесанівщини, чи не зі Старого Села або іншого села, в якому Козіїв багато. Туди вислано спеціальних людей на перевірку, одначе нічого не знайдено. Не знайшов ніяких даних про існування такого Козія д-р Андрій Козак, який постійно, аж до виїзду на еміграцію, мав свою лікарську канцелярію в Раві Руській, ані не знайшов полк. Роман Сушко, який остаточно перебрав ведення слідства в цій справі у Львові"¹⁶.

Але в хаосі війни так і не вдалося нічого конкретно з'ясувати. У цій справі, хоча й не встановлено конкретної особи - виконавця цього терористичного злочину, сама ОУН р не відмежувалася від цієї акції й не видала на вимогу А. Мельника відповідної заяви.

Не дивлячись на бандерівський терор, похідні групи, зорганізовані ПУН, беззупинно просувалися на схід. Вже 5 жовтня 1941 року, через 20 днів після здачі совєтськими військами Києва, вони досягли столиці й приступили до виконання своїх задач. У Києві відразу ж заходами заступника Голови ПУН Олега Кандиби було створено Українську Національну Раду (УНР). Ольжич був також автором "Декларації", в якій ішлося, що УНР створена для налагодження життя українського народу на основі традицій визвольних змагань та державного будівництва часів Симона Петлюри. Головою УНР було обрано проф. М. Величківського, першим секретарем - доцента І. Дубину, другим - О. Бойдуника, який почав займатися координацією праці секторів Ради, а також був відповідальним за зв'язки з німецькою окупаційною владою.

Власне О. Бойдунику вдалось з'ясувати ставлення німців до українців на окупованій ними території: Україна мала би бути колонією Великонімеччини, до неї в найближчих роках планувалось переселити двадцять мільйонів німецьких колоністів. Також мала би бути знищена українська інтелігенція, для українців, за планами окупантів, - тільки початкові школи. Німці також мали на меті знищити усі українські духовно-культурні надбання. Цю свою колоніальну політику німецька окупаційна влада почала проводити з перших днів захоплення України. Вони не розформовували колгоспів і радгоспів (тобто не міняли форм власності), а залишали їх своїм колоністам, почали фізично знищувати інтелігенцію, вилловлювати й відправляти в Німеччину молодь (навіть 14-літніх!) на каторжні примусові роботи і т. п.

"Коли б хотіли з чимось порівняти те, що німці в 1941-1944 роках коїли в Україні, -

---

15 Мельник А. Пам'яті павших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів, 1929-1954. - Ч. 4. - С. 36, 42.

* Гайвас Ярослав (нар. 1912 р.), псевдо: Андрух, Бистрий, Кремінь; діяч ОУН; з 1937 року член Красвої Екзекутиви (виконавчого органу) ОУН на Західно-Українських Землях. З 1939 року на еміграції, з вересня 1940 - Провідник Красвої Екзекутиви ОУН з-під стягу А. Мельника в Генеральній Губернії, а від 1941 - на Центральних і Східних Землях; після арешту Ольжича виконував обов'язки керманіча ОУН; 1945-1949 член Проводу Українських Націоналістів; з 1930 - у США (Енциклопедія українознавства. - Львів, 1993. - Т. 1. - С. 335.).

16 Гайвас Я. Пора висвітлити факти // Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. - С. 325-326.

згадував О. Бойдуник, - то сміло можна це представити таким рядом: половецька орда, кіпчацька орда, полчища Андрія Боголюбського, похід Джінгісхана, петрівсько-катерининські пожари і "прибирання к рукам", ленінсько-дзержинські "м'ясорубки ЧК", сталінсько-хрущовські нищення духовно-культурної верхівки, голодова акція в Україні і тевтонсько-гітлерівське розбишацтво у відношенні до українського народу і України стоять в одному ряді. Хто кого перевищив у нищенні - про це скажуть історики. Безперечно, що тим разом це тевтонсько-гітлерівське розбишацтво, відбувалося в "цивілізований" спосіб, в дусі ХХ століття, з приміненням найновіших здобутків техніки..."¹⁷.

Так було по усіх куточках окупованої німцями України. Так було і в Галичині, яку вони 1 серпня 1941 року приєднали до польської Генеральної Губернії, і на захоплених землях Правобережжя та Лівобережжя, які були 20 серпня 1941 року включені в так званий "Райхскомісаріат Україна" на чолі з кривавим катом українського народу Еріхом Кохом. Так було і на землях Басарабії, Буковини та на території, яка лежала між Бугом й Дністром, які німці 19 серпня 1941 року віддали румунам, як "Трансдністрію", так було й на Закарпатті, яке залишилось під угорською окупацією. Та, мабуть, найжорстокіший окупаційний режим спостерігався в прифронтових областях України, які підлягали військовому командуванню. На усіх українських землях, розчленованих німецькими окупантами, було встановлено режим диктатури, а всякий спротив цій диктатурі ліквідовувався безоглядним терором. Все це ще раз підтвердило, що у німецьких завойовницьких планах Україна була лише як колонія імперії, як життєвий простір для їхнього розвитку (так званого "Лебенсраум"). Іншими словами, німцям не йшлося про Україну як якусь самостійну державу.

Цілком зрозуміло, що завдання і плани Української Національної Ради були на перешкоді німецькій окупаційній владі у здійсненні їхніх людиноненависних марень. Тому ця влада усіма можливими й неможливими способами старалась усі заходи УНР звести нанівець. Дійшло до того, що німці взагалі заборонили українську Національну Раду та її організаційні структури. Здійснювали це поступово, але в категоричній формі. Спочатку, в середині листопада, представники німецької окупаційної влади викликали керівників УНР на так звану "конференцію", в якій з українського боку брали участь М. Величковський, О. Бойдуник та сотник П. Войновський. Німці заборонили заплановане УНР урочисте відзначення 22 січня роковин проголошення Злуки ЗУБР з УНР та проведення свята вшанування пам'яті Симона Петлюри. А вже через декілька днів, 17 листопада 1941 року, німці знову ж викликали представників УНР й довели до їхнього відома розпорядження Райхскомісара Коха про заборону подальшої діяльності Української Національної Ради. Таке рішення окупаційної німецької влади спонукало провідний актив ОУН 20 листопада 1941 року провести нараду, яку відбули в помешканні О. Ольжича за участю М. Капустянського, О. Теліги, О. Штуля, Я. Яхна, Зілинського та О. Бойдуника. Було вирішено: припинити діяльність УНР, а усім розконспірованим провідним членам ОУН у найкоротший час покинути Київ і повернутися на Захід. А тим членам організації, які ще перебували на нелегальному становищі, запропоновано залишатися в столиці для подальшої роботи.

Уже із самого початку грудня 1941 року почалися арешти. Були заарештовані редактори "Українського Слова" та "Литаврів": Олена Теліга, Іван Рогач із сестрою Ганною, Орест Оршан-Чемеринський з дружиною та багато інших. Усіх їх утримували у сумнозвісній

---

17 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 102.

в'язниці - колишній катівні НКВД на вул. Короленка, 33, а згодом, на початку лютого 1942, року розстріляли у Бабиному Ярі*.

20 грудня 1941 року німці заарештували також О. Бойдуника. Але його навіть без ніякого допиту відпустили на волю. Він цієї ж самої ночі з допомогою київської української поліції покинув Київ. В цьому ж часі столицю залишив й генерал М. Капустянський. Вже 26 грудня О. Бойдуник дістався Берліну з метою доповісти Голові ПУН полк. А. Мельнику про становище в Україні, про усі страхиття окупації й про припинення діяльності Української Національної Ради. Андрій Мельник негайно скликав нараду, в якій взяли участь члени ПУН та провідні діячі ОУН, які на цей час перебували в Берліні, а саме: Я. Барановський, Д. Андрієвський, О. Бойдуник, М. Селешко та М. Мушинський.

"Свої звідомлення, - згадував О. Бойдуник, - я закінчив такою фразою: якщо Німеччина виграє війну і не змінить своєї політики до завойованих країн та народів на Сході, то за 50 років прийде до війни всіх слов'янських народів проти народу германського. На те Голова ПУН з притаманним йому спокоєм відповів: "Хоч як цікаво було б знати, що буде за 50 років, то все ж таки нам цікавіше було б знати і від вас почути, як, на вашу думку, нам сьогодні реагувати на ті страхиття і ситуацію в Україні, які ви нам представили?"¹⁸.

Відповідаючи на це запитання, О. Бойдуник роздумував так: в даний історичний момент провести українцям збройне повстання є недоцільно, бо окупанти є ще настільки сильними, що з таким українським виступом дуже швидко розправляться і при тому в жорстокий спосіб знищать велику кількість населення. Це перше. А друге, що цим повстанням можуть скористатися більшовики й знов захопити Україну, а в такому випадку один окупант замінить другого. Виходячи із вищесказаного, О. Бойдуник запропонував створити український суспільний фронт усіх українських політичних чинників, який би усіма доступними йому засобами протистояв німецькому окупанту. Практично, потрібно створити Українську Верховну Раду (УВР), яка б перебрала на себе керівництво подальшими визвольними змаганнями.

"Крім тих заходів, - говорив далі О. Бойдуник, - треба вислати відповідний меморандум до Гітлера, в якому слід було б звернути його увагу на ті страхиття в Україні і можливу реакцію на них народних мас та просити припинити ті страхиття і змінити політику супроти України, тим більше, що, як нам відомо, є багато провідних німецьких діячів, а в тому числі й міністр для Сходу Європи, Розенберг, які з тією політикою Гітлера не згодні. Цей меморандум повинні підписати: Голова УНРади в Києві, проф. Микола Величківський, Голова УНРади у Львові, Митрополит Андрій Шептицький, Заступник Голови Директорії, Андрій Ливицький, колишній Гетьман України, Павло Скоропадський і Голова ПУН, полк. Андрій Мельник. (Бандери тоді не брано до уваги тому, що сидів в концтраку). Крім того, окремо повинно бути вислано меморандум до Райхскомісара Еріха Коха в Рівному, у якому також треба звернути увагу на ті страхиття, які можуть поважно ускладнити німецьку політику на сході і нанести шкоду німецькій адміністрації в Україні, а тим і ускладнити економічне питання в Україні. Цей меморандум повинен підписати вже лише Голова УНРади в Києві, яка не розв'язана, проф. Микола Величківський"¹⁹ (Українська Національна Рада існувала у Києві підпіль-

---

* Бабин Яр, великий яр між трьома районами м. Києва: Лук'янівкою, Куренівкою і Сирцем. 29.IX - 3.X.1941 окупаційною німецькою владою розстріляно 52 000 євреїв та циганів, упродовж 1942-1943 місце масових розстрілів радянських бранців та учасників комуністичного та націоналістичного руху опору (всього за роки II Світової війни близько 100 000 осіб). У 1966 р. встановлено пам'ятник жертвам нацизму. (Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 99).

18 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 110.

19 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 112.

но аж до 1943 року).

Після детального обговорення ця нова концепція національно-визвольної боротьби, яку проводив ПУН та ОУН, була нарадою схвалена. Члени ПУН опрацювали ці два меморандуми, переклали на німецьку мову й доручили О. Бойдунику зібрати необхідні підписи. "З готовими меморандумами я виїхав з Берліну, щоб зібрати підписи, - згадував О. Бойдуник. - В першу чергу йшлося про підпис Голови УНРади в Києві проф. Величківського, який жив в Києві. Їдучи до Києва, по дорозі я вступив до Львова, щоб поінформувати полк. Романа Сушка і інж. Володимира Мартинця та Олега Ольжича, який також уже повернув з Києва, про рішення в Берліні. Ген. Миколи Капустянського на той час ще не було у Львові. По дорозі з Києва до Львова він зупинився на Волині для підпільної праці. Полковник Сушко не мав жодних застережень ані до концепції, ані до рішення..."²⁰.

Ще на самому початку німецько-советської війни Роман Сушко перебрався до Львова. Точної дати його повороту в рідні краї встановити не вдалося. Голова ПУН А. Мельник подав наступне: "Напровесні 1941 року користувався я гостинністю полк. Р. Сушка в часі мого об'їзду окраїнних українських земель, і це була остання наша зустріч, бо в липні конфінували мене німці в Берліні, а Сушко дуже скоро, ще літом цього ж року, дістався до Львова..."²¹. В свою чергу П. Войновський згадував, що дібравшись за декілька днів після 28 червня 1941 року до Львова, він негайно зв'язався з Головним Проводом ОУН, який знаходився в помешканні В. Мартинця напроти церкви Святого Юра. Далі писав: "Я вперше тримав звіт перед Головним Проводом своєї Організації. І досі наче живими бачу перед собою першого заступника Голови Проводу Олега Ольжича, друзів: генерал-хорунжого Миколу Капустянського, полковника Романа Сушка, Омеляна Сеника-Грибівського, інженера Миколу Сціборського, інженера Володимира Мартинця, інженера Осипа Бойдуника. Я хвилювався, я вперше в житті бачив перед собою таке поважне зібрання людей, якими ще в юності зацікавився, захоплювався, читаючи в націоналістичній пресі або їхні матеріали, або про них. Надто моє серце тягнулося до Олега Ольжича, і тепер, оповідаючи, що вдалося мені як тереновому провідникові зробити, я раз у раз позирав на Ольжича - чи сприймає він мене? Слухали всі уважно. І я був щасливий, що діяльність Буковинсько-Басарабської ОУН, її теренового проводу за час мого перебування провідником було схвалено. Тоді пропоную свій розроблений план вимаршу колон на Східну Україну, зокрема на Київ. Його теж було схвалено. Вирішено було також об'єднати розрізнені групи в одну формацію й назвати її за історичною традицією - Буковинський Курінь. Мене назначено командиром Куреня... На західних землях України провідником залишався інженер Володимир Мартинець, а референтом військових справ буде полковник Роман Сушко"²².

Власне, ці два, приведені вище уривки із спогадів Андрія Мельника та Петра Войновського підтверджують наші припущення про час повороту Романа Сушка до краю. Як згадувала його ременівська родина, поселився він спочатку в помешканні на вул. Пекарській, 10, а зго-

---

* До створення Української Верховної Ради так і не дійшло, бо коли переговори доходили до успішного завершення, наступили арешти деяких членів ПУН й взагалі членів ОУН, і з боку ПУН не було кому їх завершити. Ті члени ПУН, які залишилися на волі, створили Всеукраїнську Національну Раду, а бандерівці - свою Українську Головну Визвольну Раду. Таким чином замість одного, почали діяти два визвольні центри, а це ускладнило національно-визвольну боротьбу українського народу.

20 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 113.

21 Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - На чужині, 1955. - С. 39.

22 Войновський П. Моє найвище щастя. Спомини. - Київ, 1999.

дом перебрався на вулицю Чернецького, 3 (тепер вул. В. Винниченка).

До наших днів дійшло дуже мало відомостей про життя і діяльність Романа Сушка в окупованому німцями Львові. І це не дивно, адже перебував він на нелегальному становищі, тобто в підпіллі, а кожне підпілля старається приховати, утасмничити свою діяльність. Врешті, не потрібно забувати заповідей "Декалогу Українського Націоналіста", в одній із яких говориться: "Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба" та про дванадцятку прикмету українського націоналіста, в якій йдеться про те, що націоналіст повинен бути "обережний, завжди суворо придержуватися усіх засад конспірації".

В нашому розпорядженні - спогади Осипа Бойдуника, на цей час виконуючого обов'язки члена ПУН, власне про цей період перебування Романа Сушка у Львові. Він згадував: "В міжчасі, коли велися розмови про творення суцільного фронту і творення спільного центру в 1942-1944 роках, в Україні розвивалась партизанська акція, започаткована "Поліською Січчю". Не буду над тим розвитком і еволюцією тут зупинятися тому, що про це вже є поважна література. В цій еволюції від "Поліської Січі" до Української Повстанської Армії, а згодом виникнення другої УПА і в боротьбі між тими двома УПА були моменти трагічні, від яких лише сором паленіє на саму згадку про них. Цей сором за цю трагедію, як і інші братовбивства, буде палити й нащадків з покоління в покоління - і як про Святополка Окаянного - пригадуватиме й остерігатиме перед повторенням такої чи їй подібної сваволі і розбишацтва..."

Тут перервемо цитування спогадів О. Бойдуника й для підтвердження його слів звернемося до безпосередніх очевидців і учасників цих подій.

Михайло Каркоць-Вовк, один із націоналістичних лідерів Волині писав: "Бандерівці не мали ще подостатком зброї, а все ж оголосили загальну мобілізацію з метою за всяку ціну на всьому терені перебрати владу в свої руки. У зв'язку з тим вони обклали селян харчовими поставками так, що вже відтепер селяни змушені були платити подвійно - і німцям, і бандерівцям, а за невиконання наказів слідували суворі кари. В той саме час почалося т. зв. "очищення терену" не тільки від "ворожих елементів", але й від своїх, інакше думаючих українців. І тут головну роль відіграла спеціально організована для цього "прославлена" Служба Безпеки (СБ), яка складалася з тупоголових виродків, які, не перебираючи в засобах і без ніякого суду підступно стріляли з криївок ззаду або зловлених вішали і душили путами. На чолі цієї української "національної" бойні, в якій загинули сотні найкращих українських патріотів з різних середовищ, що не хотіли брати участі в злочинній роботі С. Бандери, стояв тоді його найближчий дорадник і заступник Лебедь-Рубан, який пройшов найкращу гітлерівську поліційну школу в Закопаному...".

Далі Михайло Каркоць-Вовк описує зустріч курінного УПА з "начальником" бандерівської СБ, яка мала місце в одному із сіл Волині: "Юстик, як начальник СБ, запропонував нам узяти участь в екзекуції одного "сексота". Увечері, коли вже смеркло, випроводили ми його за село. Там стояла приготовлена лопата. Юстик наказав йому викопати яму. Той викопав. Казав лягти в яму - той ліг. Тоді Юстик поправив собі шапку й приложив йому польського "віса" до потилиці: постріл. Забулькотіла кров. Ще агонізуюче тіло закидали землею. Які обвинувачення мав той селянин, ми не знали. Лише були свідками короткої розправи. На нас зробило це неприсмне враження. Так убити людину з премедитацією ми б не могли, тим більше українця. Це не по нашій вдачі. Не штука вбити безборонного. Чесна боротьба може йти лише на полі бою. Ми розуміли, що в ім'я справи часом доводиться стріляти свого, але хай роблять собі це інші. Але ж повинен бути якийсь суд, обвинувачення, змога оборони. Навіть советські партизани питали людей, чи ми винні, чи ні. Юстик без нічийого наказу, без суду, виконав присуд і сам розстріляв. Він був суддя і виконавець. Він був паном життя і смерті селян, які

належали до району його влади. Це нам був образок майбутньої діяльності бандерівської СБ"²³.

Степан Касіян-Карпо у своїх спогадах з часів партизанки писав: "Прийняли мене (бандерівці. Автор) найгрубшою, огидною лайкою, якої я в житті своїм не чув. Згадав я, як перед місяцем арештували мене німці і трохи не застрілили, а весь час велися чемно, пригадалося, як били мене в польській поліції, і мушу сказати, що таких добірно вишуканих соковито ординарних слів не довелося мені ані до того, ані потім, в житті почути. Лайка перепліталась з прокльонами про те, що наплодилося стільки мельниківців, що й вистріляти їх годі, пішов Сенік, пішов Сціборський, дідько забрав Барановського, убили Сушка, позбулися Йойка* - і щораз інші перебігають їм дорогу, треба з тим раз на все скінчити..."²⁴.

Тут знов повернемося до перерваної нами цитати із спогадів О. Бойдуника: "Коли йдеться про ОУН, то питання партизанки належало до Військової Референтури ПУН. Зв'язок від ПУН з партизанами вдержував полк. Роман Сушко, який для того зв'язку їздив до партизан, або делегати партизан приїздили до нього, зглядно Військової Референтури. Іншої форми зв'язку ПУН з партизанами не було. Чи партизани вповні придержувались напрямних і вказівок Військової Референтури ПУН, це вже інше питання. Про арешти, розстріли чи іншого способу мордування українців, а в тому й членів ПУН, та інших провідних і рядових членів ОУН в часі Другої світової війни я вже вгорі дещо згадував..."²⁵.

Ще одна подія, яка схвилювала український Львів, відбулася 11 травня 1943 року: серед білого дня в людній частині міста було по-зрадницькому, вистрілом із пістолета малого калібру, вбито відомого діяча ОУН з-під стягу А. Мельника, д-ра Ярослава Барановського. В розпорядженні автора є неопубліковані досі рукописні спогади безпосереднього свідка цієї жакливної події Богдана Костюка**, який згадував: "Досі, хоч це сталося на моїх очах, для мене загадкою залишається смерть Ярослава Барановського, секретаря Проводу Українських Націоналістів Мельниківського напрямку, якого я добре знав, бо він часто бував у нас вдома. Коли влітку 1943 року я зустрів його на вул. Усйського (тепер вул. Бібліотечна), недалеко мого дому, то запросив його до себе, на пл. Юра, 7. Поруч з ним ішов ще якийсь мужчина. Коли ми розставалися, вели розмову про Ріко Ярого. Порівнявшись з будинком механічного корпусу, Барановський раптом почав падати, хоч не було чути жодного пострілу і в мене склалося враження, що в нього погано з серцем. Через кілька секунд він уже лежав на землі нерухомий. Я побіг додому по допомогу. Моя мати, яка також знала Барановського і його родину, побігла викликати допомогу з лікарні на вул. ІІ. Скарги (тепер Озаркевича), але заки та приїхала, хоч то було дуже близько, - тіла уже не застали. Якись невідомі забрали його в машину і кудись повезли. Потім довідалися, що Барановського убили пострілом в лівий бік".

---

23 Каркоць-Вовк М. Від Вороніжа до Українського Легіону Самооборони. - Рівне, 2002. - С. 78-79.

24 Вогонь родиться з іскри... Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки. - Торонто, 1967. - С. 206.

* Йойко Мирослав (Юкович), народився в Коломиї, по фаху правник. За націоналістичну діяльність арештовувався поляками. Після 1939 року - у Холмі, працював секретарем регіонального Українського Допомогового Комітету. Брав участь у формуванні Буковинського Куреня. Згодом - Організаційний Референт Крайової Екзекутиви ОУН. Поранений бандерівцями у Львові.

25 Бойдуник О. На переломі. - Париж, 1967. - С. 123.

** Костюк Богдан (1927-2003), народився у Львові, навчався у школі Сестер Василянок. Від 1939 року член Юнацтва ОУН. В 1942 році після закінчення гімназії поступив до Львівської Політехніки. В 1947 році засуджений більшовиками як активний учасник ОУН на 10 років каторги, яку відбував у "Тайшетлазі". Після звільнення працював в Інституті нафти і газу. Був активним учасником відродження незалежної України. Помер і похоронений у Львові.

З приведеного вище спогаду в першу чергу кидається в очі основне: між Я. Барановським і невідомою Б. Костюку особою йшла відкрита розмова про Р. Ярого, а отже, й про справи Організації Українських Націоналістів. Такі розмови з невідомою особою Я. Барановський не міг був вести, бо німецьке гестапо через свою агентуру висліджувало і жорстоко карало за приналежність до ОУН. Отже, цією невідомою особою міг бути тільки якийсь особисто знайомий Я. Барановського по членству в ОУН.

Звістка про вбивство Я. Барановського миттєво рознеслась містом. Дійшла вона й до Романа Сушка, який того ж дня від імені Проводу Українських Націоналістів звернувся до народу з наступною заявою:

КОМУНІКАТ

Дня 11 травня 1943 року, коло першої години пополудні, впав на стійці Борця-революціонера на бруку міста Львова, недалеко площі Св. Юра, колишній член Української Військової Організації, піонер Українського Націоналістичного Руху на Західньо-Українських Землях, Генеральний Секретар та член Проводу Українських Націоналістів у роках 1935-1940, один з найближчих співпрацівників сл. п. Полковника Євгена Коновальця, довголітній політичний в'язень, відзначений срібною відзнакою Українського Політичного В'язня, довголітній дійсний, потім почесний Президент Центрального Союзу Українського Студентства, доктор прав і суспільних наук Ярослав Барановський на 37 році свого життя, замордований ззаду з руки скритовбивника револьверовою кулею в голову.

У розгарі праці, напередодні великих світових рішень понесла Організація Українських Націоналістів та український нарід тяжку й незаступну втрату. З наших рядів вирвано підло й підступно людину твердого характеру, великих духових і моральних вартостей, бойовика-революціонера, талановитого організатора, непересічного державницького діяча і глибокий аналітичний розум. Убито зразкового націоналіста, що своєю двадцятилітньою працею поклав у визвольній боротьбі великі і тривкі заслуги.

Розкладові сили нашого життя спрямували саме на нього як на остю організованого порядку й дисципліни свої атаки проти Організації. Не хотючи своєю особою ускладнювати ситуацію, Ярослав Барановський уступає зо своїх організаційних постів, але не кидав працювати індивідуально для визвольної справи, хоч як чорно відплачувалася йому людська злоба за його повне трудів героїчне і плідне життя.

Убивник вийшов із того самого гурту, що має вже на сумлінні десятки підступно помордованих членів ОУН, а між ними сл. п. Омеляна Сеника-Грибівського й інж. Миколу Сціборського. Керманічі диверсії проти ОУН знову дали доказ відсутності в них усякої національної етики, політичного глузду та виявили перед усією українською громадськістю, що виконують ту саму роботу, яку на знищення української Нації ведуть її вороги. Все здорове в нашій суспільності відсепарується від цієї роботи і ганьбою затаврує новий злочин.

Трагічна смерть Ярослава Барановського ще більше зміцнює нас у переконанні про правильність нашого шляху. Його кров ще більше зцементує ОУН та український нарід в боротьбі за здобуття Самостійної Соборної Української Держави, а нашого походу не спинять ніякі ворожі стріли в наші ряди.

Слава Україні!

Постій, 11 травня 1943 року,

Провід Українських Націоналістів*.

---

* Один примірник "Комунікату" зберігається у автора.

Похоронили Ярослава Барановського на 1-му полі Личаківського кладовища у Львові. За п'ятдесят років тоталітарного комуністичного режиму, який панував в Галичині, поховання було без догляду, так що довгі роки залишалося забутим та занедбаним, і тільки невеличкій жмінці старої львівської інтелігенції було відомим. І лише 7 листопада 1993 року на могилах Я. Барановського та Р. Сушка, які знаходяться поруч, було встановлено могильні пам'ятки.

Розділ десятий

ХТО ВБИВ ПОЛКОВНИКА СУШКА?

Українці Львова, незважаючи на важкі часи воєнного лихоліття, готувались до зустрічі нового 1944 року. З надіями на краще до скромної зустрічі нового року готувалися й чільні учасники націоналістичного руху з-під стягу Андрія Мельника. Зібрались вони у члена ПУН Миколи Бігуна, в помешканні якого одну кімнату займав генерал-хорунжий Армії УНР Микола Капустянський. Власне у цій кімнаті в переддень нового року зібрались ті члени ПУН, які на цей час перебували у Львові, щоби висловити генералу новорічні побажання. Рівно об одинадцятій годині ранку прийшов й полковник Роман Сушко. Був у доброму настрої, обмінявся з усіма присутніми новорічними привітаннями.

Водночас на вимогу заступника Голови ПУНу Олега Ольжича присутні заслухали інформації деяких членів Проводу. Осип Бойдуник доповів про стан внутрішньо-політичних переговорів, в яких уже проглядалась українська національна консолідація й була впевненість, що найближчим часом настане повна координація українських політичних виступів та акцій. Другим з черги звітував Микола Бігун - фінансовий референт ПУНу. Він зазначав, що в даний час витратні можливості організації покривають майже усі фінансові потреби ПУН-ОУН. Відтак полковник Роман Сушко склав інформаційний звіт про стан воєнних операцій і про сподіваний розвиток воєнно-політичних дій.

"Полковника Сушка, - згадував М. Бігун, - слухалось завжди з глибокою увагою, бо його думки спиралися на скрупулянтних аналізах фактів, явищ і ситуацій, а в цих аналізах він послуговувався найкращими методами першорядного експерта свого діла. Та сьогодні він себе перейшов. Вже по кількох хвилинах його слухання, ми відчули, що полковник якимось надзвичайним імпульсом змобілізував всі сили душі і ума, щоб вірно і вичерпно передати слухачам картини дійсності, що від них залежатиме в великій мірі ближче і далі майбутнє української справи. Полковник розглядав: Джерела і розміри виявлених останньо большевицьких сил і ударів та німецькі поразки й катастрофи - очікуваний західний фронт і шляхи аліантських тенденцій - стан взаємовідношень між аліантми після зломання 3-го Райху - з України вийде біля чверті мільйона втікачів - цю еміграцію творитимуть цвіти церкви, політики, науки, культури, мистецтва, господарства, вільних професій, селянства й міщанства, отже, буде вона немов малою Україною, соборною і незалежною у вільному світі, з обов'язками й можливостями себе монолітно зорганізувати й сповняти визвольну місію на довгу мету"¹.

Ця зустріч з генералом М. Капустянським закінчилась о другій годині пополудні. Дружина Миколи Бігуна запросила залишитися на обід тих, у кого не було у Львові своїх родин. На цей обід Роман Сушко не залишився, сказавши, що має запрошення десь в інше місце. По

---

¹ Бігун М. В останній день полковника Романа Сушка (14 січня 1944 року у Львові) // Новий шлях. Вінніпег, 1974. - 30 січня.

обіді гості розійшлися, а генерал пішов відпочити до своєї кімнати. О п'ятій годині Микола Бігун разом з генералом пішов ще до одного львів'янина, який запросив їх на новорічний обід. Повернулися додому о сьомій тридцять і від господині дому довідалися, що перед двома годинами був убитий Роман Сушко. Через кілька годин це повідомлення підтвердив і Петро Войновський. Під враженням почутого генерал М. Капустянський сказав: "Наш нарід щасливий високоцінними його духовними прикметами, виплеканими довгими століттями його історії. Але його вороги виплекали теж століттями в ньому зародки духа руїни, який знесилює наш нарід і не дає досягнути належних йому прав і незалежності"².

Ця несподівана звістка завдала усім присутнім важкого, несподіваного удару. Як вдалося тоді встановити, Роман Сушко, знехтувавши особистою охороною, приблизно о годині пів на шосту вечора, коли місто уже охопили сумерки, повертався до свого мешкання на вулиці Чарнецького, 3 (тепер В. Винниченка). Зайшовши до будинку, почав підніматися слабо освітленими сходами вгору. Саме в цей час вбивця вистрілив йому в спину. Полковник впав, уражений кулею на смерть. Постріл почула його родичка Євгенія Чайковська, яка на цей час перебувала в помешканні полковника. Вона вибігла в коридор і побачила мертвого уже Романа Сушка, який лежав на сходах, а його багряна кров ще поволі стікала цими брудними сходами. Сумна звістка про цю трагедію швидко дійшла до всіх українців як в краю, так і за кордоном.

Тіло покійного було встановлено в анатомічній каплиці на вулиці Пекарській. Сам похорон, який відбувся 19 січня, засвідчив надзвичайну популярність полковника Романа Сушка серед української громади Львова та його околиць. Похоронні обряди відправив і вів похорон Преосвященний Кир Никита Будка в супроводі багатьох священників, співав чоловічий хор "Сурма" під диригуванням Омеляна Плешкевича. Перед похоронним возом велика група ветеранів несла вінки та військові нагороди Покійного. Труна була покрита червоною китайкою та синьо-жовтим прапором з великим золотим тризубом, а також багатьма вінками. Безпосередньо за похоронним возом йшла рідня Покійного із села Ременів, велика група ветеранів Українських Армій, особисті його приятелі, товариші по підпільній боротьбі, знайомі. Процесія розтягнулася так, що коли її початок був уже на Личаківському цвинтарі, то кінець - ще біля каплиці.

Покійного полковника Романа Сушка хоронили на самому початку цвинтаря, ліворуч від головної брами, поруч могили Сидора Чучмана. На цвинтарі духовенство відслужило панахиду, відтак першим мав прощальне слово представник Митрополита Андрея Шептицького, Прелат о. Леонтій Куницький. З його вуст прозвучали слова із відомого Пастирського листа Митрополита "Не убий!", які засуджували злочинне вбивство заслуженого українця-військовика, він також "кинув на вбивцю клятву" (тобто прокляв його).

У своїй прощальній промові о. Леонтій Куницький виголосив із Митрополичого послання такі слова:

"...Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, противний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язковий заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але й політичному та суспільному житті. Людина, що проливає

---

2 Бігун М. В останній день полковника Романа Сушка (14 січня 1944 року у Львові) // Новий шлях. - Вінніпег, 1974. - 30 січня.

3 Про це див.: Посмертна згадка // Краківські вісті. - Краків, 1944. - Ч. 16. - 26 січня.

невинну кров свого ворога, політичного противника, є тим самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для грабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви... Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя для вбогого терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то, може, в хвили, коли той ближній, на смерть не приготований, стратив через неї всяку надію на вічне життя! Тим вчинком скривдив усі діти вбитого, жінку, старих батьків, які без помочі вбитого засуджені, може, на голод і нужду. Та не тільки вбив ближнього, але й свою душу позбавив надприродного життя, Божої благодаті, та ввів її в пропасть, з якої, може, вже й не буде спасіння! Бо прокляттям невинної крові викликав, може, в своїй душі демонів пожадливості, які кажуть йому в терпіннях і болях ближнього шукати власної радості..."⁴.

Другим прощав покійного Осип Бойдуник, який наголосив на тій великій втраті, яку понесли українці із втратою Романа Сушка. Далі з прощальним словом від ветеранів промовляв Михайло Хронов'ят та один представник ветеранів-наддніпрянців, ім'я якого з метою конспірації, преса не подала. Похорон закінчився могутнім "Вічная пам'ять" та піснею "Видиш, брате мій...". Таким було прощання з вірним Сином України в цей морозний, зимовий день.

А вбивцю так і ніхто не впіймав, він безслідно зник. Від часу цієї сумної і трагічної події пройшло довгих шістьдесят років. І за цей час так і не знайшлися сліди злочинця, врешті вони так і ніколи не знайдуться! Чим більше час віддаляє нас від цього скритовбивства, тим менше й менше надії на розкриття злочину. Стосовно цього українці мають вдале приспів'я: "Не впіймавши, не кажи що злодій!" Нехай так. Хоча це вбивство оповите тасмницею, ми все ж таки можемо зробити певні висновки про вбивцю на основі аналізу діяльності тих тодішніх політичних сил, для яких український націоналістичний рух з-під стягу А. Мельника був ворожим. Отже, якщо відкинути, що вбивцею міг бути якийсь фанатик-одинак або той, хто служив водночас двом чи трьом контррозвідкам одночасно, то цей злочин могли організувати і здійснити або німецьке гестапо*, або польські націоналістичні "пляцуфки"', або більшовицькі енкаведисти-ковпаківці, і, врешті, цей терористичний акт могли здійснити свої, боївкарі-бандерівці. Тому є необхідність проаналізувати, яким політичним силам представляла небезпеку ОУН з-під стягу А. Мельника й зокрема кому був на заваді особисто полковник Роман Сушко.

Перше припущення: організатором і виконавцем вбивства було німецьке гестапо. Загальновідомо, що нацисти не сприймали Україну як самостійну державу, їхньою метою було перетворити українські землі на свою колонію і таким чином дістати новий життєвий простір. Виходячи із цього, вони повели непримиренну боротьбу з усякими проявами національно-визвольного руху, вважаючи українців "нижчою расою". На окупованих українських землях німці закріплювали свою владу нечуваним досі терором: організовували прилюдні страти непокірних через розстріл або повішення, запроторювали волелюбних українців до своїх катівень, концтаборів, повсюдно виловлювали молодь й вивозили на примусові роботи до Райху, морально і фізично знущалися з місцевого населення. Масовим терором прагнули залякати укра-

---

4 Шептицький А. Не убий! // Львівські Архієпархіальні відомості. - Львів, 1942. - Ч. 11. - С. 179-180. - Листопад.

* Гестапо (Geheime Staatspolizei) - політична поліція III Райху, створена у 1933 році для боротьби з противниками гітлеризму. Під час Другої світової війни здійснювало політику терору і знищення населення в окупованих країнах. На Нюрнберзькому процесі визнана злочинною організацією, винною у масовому вбивстві людей (Див.: Універсальний словник-енциклопедія. - Київ, 1999. - С. 306).

** Пляцуфка - (із польської) боївка, підпільна озброєна група.

їнців, вибити в них навіть думку про який-небудь спротив окупаційному режиму.

Так, наприклад, у Львові нацисти створили Янівський концтабір, в якому загинуло 200000 осіб, табір у фортеці Цитадель, де знищили 140 000 військовополонених. Для єврейського населення Львова організували "Юденлаг" - гетто, в якому зліквідували 70 000 чоловік⁵. Крім того, на примусові роботи тільки з однієї Галичини забрали 108 152⁶ юнаків і дівчат. Це ж саме було і в Києві, і в Миколаєві, Кіровограді, Полтаві, Харкові та в інших містах і містечках в Україні. Десятки тисяч, якщо не сотень українців запроторювали до в'язниць, розстрілювали, катували, вішали, примусово вивозили на каторжні роботи і т. п.

Потрібно наголосити на тому, що усі свої злочинні акції гестапівці проводили відкрито, не приховуючи свої злочини від населення. Приречених на смерть розстрілювали в прилюдних місцях, на вулицях в центрі міста, там же ставили шибениці, з яких після страти тижнями не знімали замучених. На такі розправи зганяли якнайбільше людей. Гестапівці весь час проводили облави, ревізії в помешканнях, забирали заложників, тероризували населення і вдень і вночі. На видних місцях вивішували довгі списки замучених й закатованих.

Так, у Києві, не окриваючись від мешканців столиці, гестапівцями були заарештовані націоналісти-мельниківці Олена Теліга із своїм чоловіком Михайлом, Іван Рогач і його сестра Ганна, Орест Оршан-Чемеринський з дружиною Дарією, Іван Рожко-Ірлявський, Василь Кобрин, Василь Кузьмик, сестри Євгенія та Антоніна Суховерські, Олійник, Кошик, Тупало, Ігнатко та багато інших. Їхній шлях на Голготу почався з вулиці Короленка, 33 (з будинку колишнього НКВД, в якому при німецькій окупації розмістилося гестапо) і закінчився після жорстоких катувань у зловіщому Бабиному Ярі⁷.

Тому дисонансом до вищесказаного звучать твердження співзасновника і члена Української Головної Визвольної Ради, історіографа УПА Льва Ванковського, який намагався довести наступне: "Безпосередньою причиною вбивства полк. Романа Сушка, яке могло бути докнане українцями - агентами Гестапо, був факт, що Гестапо впало на слід акцій полк. Р. Сушка для знайдення безпосередніх контактів із західними альянтами (полк. Сушко ці контакти знайшов!), а теж бажання пограбувати його мешкання, адже Гестапо знало, що в ньому зберігаються значні фонди на акції, що їх провадив полковник"⁸.

Це твердження Л. Шанковського є настільки неправдоподібним й надуманим, що можна тільки подивуватися, як такі нісенітничі міг він пропагувати! Якщо б німецькому гестапо дійсно була потреба ліквідувати Романа Сушка й пограбувати його мешкання, то вчинили б вони це відкрито, не ховаючись ні за якого українця. Отже, версія, що вбивство полковника - це справа німців, є непереконливою і не може бути взята до уваги.

Друге припущення. Замах на Романа Сушка могли здійснити поляки, адже у Львові та його околицях переважало польське населення, яке ще з часу Листопадового Чину 1918 року було вороже налаштоване до українців. За статистичними даними, у Львові в 1943 році проживало 209 100 чоловік, із них: українців 62 700 (29,9%) та 131 300 поляків (62,9%)⁹. Потрібно мати на увазі й те, що усі провідні місця в державних і приватних установах після німців займали поляки, переважно так звані "фольксдойчери".

5 Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. - Київ, 1968. - С. 81.

6 Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж, Нью Йорк. Львів, 1993. - С. 267.

7 Про це див.: Дорожинський П. Велика жінка - героїня // Самостійна Україна. - Київ, 2002. - Ч. 1. - С. 6.

8 Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення Української Головної Визвольної Ради // Літопис УПА. - Торонто-Львів, 2001. - Т. 26. - С. 64.

9 Фіголь А. Львів // Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. - Т. 4. - С. 1411.

Польський еміграційний уряд в Англії мав намір відбудувати польську державу в межах, які вона займала до вересня 1939 року. В часі, коли уже було зрозумілим, що у війні німці зазнають поразки, цей уряд весною 1943 року спланував військово-політичну операцію під назвою "Бужа" (по українськи - "Буря"), яка повинна була проводитись силами польського підпілля та Армії Крайової (АК). План "Бужа" був затверджений головним командуванням АК 20 листопада 1943 року. Він передбачав, що в часі відступу німецьких армій із західноукраїнських земель загони АК візьмуть участь в боях з відступаючими німецькими військами і цим продемонструють, що польське військо є союзником Червоної армії, що воно бере участь у визволенні довоснних "польських" земель і є повноправними їх господарями. Кінцевою метою плану було: визнання Совєтським союзом еміграційного польського уряду в Лондоні та встановлення довоснних польсько-совєтських державних кордонів. Таким чином, згідно операції "Бужа" поляки на території Західної України почали інтенсивно зосереджувати свої підпільні збройні сили, нагромаджувати зброю, вести шалену пропагандистську роботу серед місцевого населення і тому подібне*.

Взагалі план "Бужа" був дещо наївним. Совєтський союз не визнавав польського еміграційного уряду в Лондоні, бо створив "свій" польський уряд та "свою" польську Армію Людову (АЛ). Враховуючи це, цей план був заздалегідь приречений на невдачу. Але, незважаючи на це, поляки усіма своїми силами продовжували здійснювати цю операцію.

Завершальна фаза "Бужі" пройшла в другій половині липня 1944 року, в часі, коли Червона армія була на підступах до Львова. І хоча Романа Сушка на цей час уже не було в живих, про неї потрібно коротко розповісти хоча б для того, щоб показати незахищеність українців перед польськими шовіністами. Події у Львові розгортались так. Польське підпілля розповсюдило в місті велику кількість протиукраїнських листівок з метою залучити якомога більше поляків Львова до збройної боротьби з українцями. Тут приведемо уривок із такої пропагандистської листівки, підписаної "Комітет визволення Львова":

"Вояки!!! Ідете карати!!! Але не ворога, а бунтівника. Не вояка неприятельського, а бандита... Українська "інтелігенція", яка стоїть на чолі катів, як і богохульні українські попи, що закликають до різни, є такими самими злочинцями, як і українські хлопці, що йдуть з ножами й сокирами... Тільки тверда, безмилосердна рука польського вояка може врятувати східні землі для Польщі, вигубити злочинців, показати, що польський народ є гідний незалежного життя"¹⁰.

Відтак поляки повели бойові дії з німцями. Свій штаб вони розмістили на вулиці Кохановського, 23. Військовими формуваннями керували полковники В. Філіповський та С. Червінський. 23 липня поляки розпочали бої за Львів. Спочатку заволоділи передмістям, відтак звели бої у самому місті. Ввечері 26 липня захопили ратушу, на вежі якої вивісили чотири прапори: свій, біло-червоний, англійський, американський та червоний, совєтський. Еміграційний уряд відразу ж надав В. Філіповському військову рангу генерала, а також нагородив велику групу старшин вищим орденом "Віртуті Мілітарі". Поляки тріумфували. В місті і його околицях почались дні польського терору. Поляки повсюдно чинили самосуди над українцями, розстрілювали їх десятками, й навіть сотнями (наприклад в околицях Пасік). Українське населен-

---

* Детально про план "Бужа" див.: Ілюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // Незалежний культурологічний часопис "І". - Львів, 2003. - Ч. 28. - С. 152-171.

10 Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність генерального секретаріату закордонних справ УГВР // Літопис УПА. - Львів, Торонто, 2001. - Т. 26. - С. 121.

ня Львова було беззахисним. Власне, цей терор продовжувався до часу переселення поляків із Советського союзу до Польщі.

27 липня до Львова увійшла Червона армія, яку радісно вітало польське підпілля. Але ця радість була короткою, бо уже 31 липня всіх старшин АК (28 мужчин та 4 жінки) більшовики заарештували і запроторили до в'язниці на вулиці Лонцького. Усіх їх засудили на терміни від 10 до 20 років і вивезли на Сибір. Тоді ж арештували і генерала В. Філіповського. Рядових вояків більшовики роззброїли і запропонували їм або йти до Червоної армії, або до "своїх" Армії Людової генерала М. Жимерського".

Успішна реалізація поляками свого плану "Бужа" засвідчила те, що у Львові та його околицях не було жодних українських підпільних військових формувань, які б могли дати відсіч польському свавіллю. Не було тоді ні підрозділів УПА (за даними історіографів УПА, на території Львова та області знаходились Воєнні Округи ВО-1 та ВО-2, які належали до УПА-Захід), ні тим більше будь-яких військових груп чи відділів ОУН з-під стягу А. Мельника. Із вищесказаного випливає, що особа Романа Сушка не могла являти собою загрозу полякам, адже в його розпорядженні не було військових підрозділів, які б стояли на заваді реалізації ними плану "Бужа". Звичайно, діяльність Романа Сушка як чільного діяча ОУН та його перебування у Львові не могло не бентежити поляків, але ліквідація його була ще не на часі. Крім того, через певні кола підпілля АК Роман Сушко виходив на зв'язок із західними державами, а отже, мусів мати серед представників цього підпілля й особисті знайомства. Таким чином, версія про ліквідацію Романа Сушка поляками є також надуманою і безпідставною.

Третє припущення. Романа Сушка могли зліквідувати більшовики, адже від часу поразки української революції й національно-визвольної боротьби вони мали на меті поголовно винищити старшин та стрільців усіх українських військових формувань, розправляючись з ними підлими, жорстокими методами. В першу чергу більшовики намагалися обезголовити український національно-визвольний рух. Їм вдалося в 1926 році організувати і здійснити підле вбивство Головного Отамана Симона Петлюри, а у 1938 році ще підліше вбивство Голови ОУН, полковника Євгена Коновальця.

Звичайно, ця тема вимагає окремого дослідження, але тут приведемо деякі приклади. Вже у 1920-1921 роках в підмосковному таборі військовополонених Кожухів та на Соловках серед інших були вбиті більшовиками генерали О. Микитка та С. Горук, сотники Р. Дудинський та Л. Воєвідка, у Києві були розстріляні підстаршини М. Опока та В. Григорович.

В кінці 20-х - початку 30-х років багато старшин та стрільців, які перебували на еміграції, повірили більшовицькій пропаганді про побудову в Україні української держави, втративши свою національну гідність і вояцьку честь, добровільно виїхали до Советського союзу "будувати свою державу". Іншими словами, добровільно повернулися до тих, з якими так завзято воювали! Усіх їх в кінці 30-х років більшовики зліквідували (переважно розстріляли як "буржуазних націоналістів" та шпигунів). Серед них були полковники Г. Коссака, І. Рогоульський, В. Дідушок та О. Букшований, сотники О. Семенюк, І. Коссака та П. Дідушок, четарі М. Чичневич, В. Коссака та сотні інших. У цей же час в кінці 30-х років більшовики розстріляли в Одесі Петра Бубелу - одного із організаторів Листопадового Чину у Львові в листопаді 1918 року.

В часі, коли більшовики згідно "Пакту Молотова-Ріббентропа" захопили Галичину, то й тут продовжували свої розправи над колишніми старшинами і стрільцями українських армій.

---

11 Про це див.: Яцимирський Ю. Акція "Бура" // За вільну Україну. - Львів, 1995. - Ч. 101. - С. 2. - 29 липня.

Так, засудили й вислали в Казахстан четаря В. Старосольського (загинув у 1942 році), четар І. Цьокан загинув на вигнанні у Семипалатинську в 1940 році. Десь таємно енкаведисти зліквідували сотника Людвіка Розенберга - В. Чорнія, заарештувавши його у 1939 році. В перших днях війни в тюрмі міста Дрогобича були по-звірськи закатовані полковник І. Чмола та сотник Д. Бурко.

Особливо з великим розмахом в кінці війни і в перші повоєнні роки взялось НКВД та "Смерш"* виловлювати і знищувати колишніх українських військовиків по усій Європі. Уже у липні 1944 року у Любліні пропав безвісті полковник В. Кучабський з родиною, а через декілька місяців - сотник О. Думін. На території Австрії енкаведисти злочинно захопили сотника М. Матчака (відбув 10 років каторги в Сибірі й помер на засланні в 1957 році), полковника О. Лесняка (загинув у 1946 році), В. Вишиваного (захопили в 1948 році, загинув на засланні у 1949 році). Четаря І. Іванця арештували в Кракові у 1943 році, вислали на каторгу до Солікамська, де й помер у 1946 році.

Підло розправились більшовики також із генералами Армії УНР. Так, генерал-поручника П. Єрошевича захопили в Польщі у віці 75-ти років і слід його згубився десь на засланні. Генерал-поручника В. Сінклера у 1943 році розстріляли без слідства і суду в польському місті Соснівка (Сілезія) у віці 66 років. Генерала В. Курмановича заарештувало НКВД в Австрії, етапували до Одеси, де у 1945 році помер у в'язниці на 69-му році життя. Цікаво склалась доля у відомого генерал-хорунжого О. Греківа. Його у 1948 році підступно захопили у Відні, таємно вивезли до Совєтського союзу, засудили 73-річного ветерана на 10 років каторги. Він мужньо перебував неволею, у 1956 році його звільнили і повернули до Австрії помирати!

Отже, така розправа була приготовлена більшовиками й Роману Сушко. Тим більше, що про нього більшовики знали усе. А одержували такі відомості від своїх же, українців. Звернемось до прикладу. Львівський професор, заступник голови Наукового Товариства ім. Т. Шевченка Іван Головацький, вивчаючи архівні матеріали НКВД, які стосувались знищених енкаведистами українських старшин - братів Дідушків, віднайшов протокол допиту отамана Г. Коссака, в якому цей перевертень зізнавав:

"...Йдучи на схід вони стриміли до відокремлення України від Росії. До костяка, так званої університетської молоді, належали: Коновалець, Гоїв, Сушко, Паліїв Омелян, Порайко, Букшований, три брати Заклинські, Дідушок Василь і Петро, Максимович (Саврич), Свидзинський, Яворський, М. Гаморак, Примак, Геринович, Кондратський, Старосольський Володимир, Дашкевич, Вітовський, Гірняк Н., Іринець, Гаврилів, Гаврусевич, Музичко, Дідуняк, Назарук О., Когут, Донцов та інші, котрих зараз не пам'ятаю... На чолі УСС був доктор К. Трильовський, а членами генерального штабу Вітовський, Дашкевич, Чмола, Семенюк, Катамай, Мельник А., Коновалець, Індишевський Ярослав, Дідушок та інші...

У 1918 р. Скоропадський дав згоду Коновальцю і Дідушкам організувати Січових Стрільців для збройної боротьби проти Радвлади, а Петлюра дозволив організувати 100 000 корпус СС, призначив начальником корпусу Коновальця, а політичним керівником Дідушка Петра. Активними сподвижниками Коновальця в справі організації корпусу були офіцери УСС Чорний, Бей, Назарук, Сушко Роман, Гірняк Н., Рожанківський Т., обидва Білячі, Безпалько, Букшований, Старосольський та інші... Тоді ж для керівництва УВО був призначений Коновалець, а йому на допомогу Мельник, Чиж, Сушко, Дідушок П., Бей, Чорний, Матчак і

---

* "Смерш" (смерть шпіонам) - назва совєтської військової контррозвідки в 1943-1946 роках.

інші..*¹².

Але й без таких "зізнань" більшовики мали достатньо відомостей про бойовий шлях, діяльність в УВО та ОУН, місця перебування і т. д. полковника Романа Сушка. Враховуючи все це, можна було б стверджувати, що замах вчинила більшовицька розвідка.

Правда, так можна було думати до виходу у світ в 1996 році книги: "Спецоперації. Лубянка и Кремль. 1930-1950 годы". Її автор - більшовицький терорист, вбивця Є. Коновальця, генерал-лейтенант НКВД П. Судоплатов. Для цієї книжки, як і для багатьох подібних, характерне те, що автор вихваляє вбивства, провокації, замаху та інші злочини комуністичної системи на чолі із Сталіном, Косіором, Петровським, Хрущовим та ще з деякими партійними босами високого рангу. Судоплатов у подробицях "смакує" вбивство Троцького (30 сторінок!), Валєнберга, а з українців - Є. Коновальця, О. Шумського, єпископа Т. Ромжу, Р. Шухевича і т. д. Докладно описує методи проведення терористичних акцій та їх виконавців. Читаючи цю "працю" переконуємося, що якби вбивство Романа Сушка здійснила агентура НКВД, то Судоплатов обов'язково мусів би похвалитися цим. Тим більше, що у деяких місцях своїх спогадів Судоплатов згадував Романа Сушка, правда, у зв'язку з іншими обставинами. Отже, цей енкаведист високого рангу добре знав про діяльність полковника Романа Сушка. Але у своїй книзі подав наступне:

"Гибель Коновальца вызвала раскол в ОУН. Судьба руководителей ОУН, работавших при Коновальце, сложилась в 1939-1943 годах трагично. В ходе борьбы за власть внутри ОУН между Бандерой, освобожденным немцами в 1939 году, и официальным преемником Коновальца Мельником погибли видные боевики и соратники Коновальца. Бандеровцы расстелили Барановского, Сциборского, Грибивского, Сушко в Житомире и во Львове в 1942-1943 годах. Боевик Лемек был ликвидирован ими в Полтаве в 1942 году"¹³.

Четверте, найвірогідніше, припущення. Романа Сушка підло вбили свої, українці, члени ОУН(б), бойовики УПА. Як відомо, після розколу Організації Українських Націоналістів Роман Сушко, який залишився на боці А. Мельника, одержав призначення на пост Крайового Провідника ОУН на західноукраїнських землях з надзвичайними повноваженнями. Він мав також завдання розслідувати цей розкол, виявити причетних до нього осіб й подати їхні прізвища до організаційного трибуналу. Власне в цей час, знаючи що трибунал може вивести цим особам смертні вироки, Роман Сушко врятував Р. Шухевича, а коли трибунал виніс смертні вироки С. Бандері та його спільникам, то він переконав А. Мельника скасувати їх.

Більш того, за деякими даними (дослідження члена-кореспондента НАН України професора К. Товстюка) між мельниківцями і бандерівцями проходили переговори в так званій "Вовчій Ямі", метою яких було створення спільними силами єдиної УПА та призначення Романа Сушка головнокомандуючим. Роман Сушко навіть розробляв плани побудови в Карпатах цілої системи фортифікаційних споруд, які б перевершили знамениту "лінію Маннергейма" і перегородили більшовикам шлях до Європи. Водночас ця лінія повинна була стати опорою для боротьби українців за свою державу. Але цим намірам не вдалось здійснитися. На заваді їм стали бандерівці, які повели проти ОУН з-під стягу А. Мельника і особисто проти Ро-

---

* Цей уривок із протоколу допиту енкаведистами Г. Коссака показує також те, що Коссак або не знав розстановки кадрів в українських військових формуваннях 1917-1921 рр., або був доведений слідством до такої межі, що вже не пам'ятав нічого з минулого.

12 Головацький І. Василь Дідушок. Полковник, отаман, хроніка життя і діяльності. (1889-1937). - Львів, 1998. - С. 107-106.

13 Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль, 1930-1950 годы. - Москва, 2003. - С. 48. (Перевидання).

мана Сушка спочатку шалену пропагандистську нагінку, а відтак вдалися до відкритих погроз. Вже в травні 1943 року Головна Команда УПА розповсюдила листівки наступного змісту:

"Українці!

Вступайте в ряди УПА, допомагайте їй у боротьбі з наїздниками!

Викривайте та знищуйте агентів большевицького та німецького імперіалізмів, що творенням диких, ніби партизанських, відділів намагаються ослабити Всеукраїнський Революційний Фронт боротьби за УССД під проводом УПА!

Женіть від себе різних атамаників-анархістів та недобитків всяких політичних груп і партій, що хочуть з наказу НКВД чи гестапо розбити Український Революційний Фронт!

Не давайте себе спровокувати т. зв. мельниківцям, які вступили на службу Гестапо (Сушко і інші), продовжують далі розбишацько-продажню роботу польських провокаторів Барановських. Ці конаючі посіпаки "організують" в деяких місцевостях партизанів, щоб передати їх в руки німецької поліції.

Женіть цих провокаторів, п'яниць, розпусників та злодіїв, що викрадають кращих синів українського народу!

Геть з підбрехувачами та провокаторами!

Вступайте в лави УПА, помагайте УПА, якої відділи діють по всій Україні та до якої вільний вступ кожному чесному українцеві, що бореться за самостійність своєї Нації!

Геть з німецьким та московським імперіалізмом!

Смерть наїздникам та їхнім агентам!

Хай живе Українська Повстанча Армія!

Головна Команда
Української Повстанчої Армії

Постій 20 травня 1943 р."¹⁴

В одній із своїх публікацій Я. Дубовий згадував наступне: "Серед багатьох повідомлень, які одержували члени ПУНу під кінець 1943 року було одне про "вирок смерти бандерівців" на полковника Романа Сушка. Воно дійшло також тоді до Голови ПУН, полковника А. Мельника, який мав з ним безпосередній зв'язок"¹⁵. Про це Андрій Мельник згадував так:

"...Сушко дуже скоро, ще літом цього ж року (1941. Автор.) дістався до Львова, де й осів, виконуючи продовж двох літ свої військові завдання, наскільки на це дозволяли тодішні обставини. А обставини ці були найгірші, які можна собі уявити; це був час скріпленого німецького терору проти українського націоналізму і терор перекидався вже з середніх на західні українські землі; це був час неvigаслого циклу братовбивств, - скритовбивство кілька разів загрожувало і полк. Сушкові.

В останнім листі своїм, який дійшов до мене в перших днях січня 1944 року, переслав мені Сич текст засуду смерті, що його він одержав, і повідомляв мене, що мусить числитися з найгіршим, що статися може, але з посту свого не зійде і застрашити себе не дасть. В переддень мого арешту дійшла до мене відомість, що згинув полковник української армії Роман Сушко з руки скритовбивника, як третій з провідного активу на львівському терені по Яросла-

14 Відозва до українців // Літопис УПА. - Київ-Торонто, 1999. - Т. 2. - С. 3.

15 Дубовий Я. Вбивство полковника Романа Сушка на тлі обставин і подій 1944 року // Українське слово. - Париж, 1981. - Ч. 2045. - 1 лютого.

ві Барановським і по Утю Соколовським.

Не на полі бою з ворогом України судилося впасти Тобі, Ромахо, а в темному куті від кулі в потилицю у висліді одержаного присуду смерти. Згадуючи Тебе, боліс неповинною Твою смертю кожний українець, хто знав Тебе, лицаря без скази, на життєвім Твоїм шляху - УСС, СС, УВО, ОУН"¹⁶.

В руслі цього згадуваний уже мною Богдан Михайлюк згодом писав: "Полк. Роман Сушко, один із організаторів УСС, відважний вояк, полковник Січових Стрільців, близький військовий співробітник полк. Коновальця, учасник партизанських рейдів, що чудом не попав в большевицькі руки біля Базару. Член УВО і двома наворотами її Крайовий Командант під Польщею, шеф військового штабу ОУН і заступник військового референта ПУН. Кількома наворотами пересиджує в польській в'язниці, звідки за браком доказів мусять його звільнити. Такає за кордон і вносить перед Лігу Націй скаргу за тортування українських політичних в'язнів у Польщі. Через те мусить пізніше боронити своєї чести перед наклепами польонофілів, що на доручення польської розвідки старається зганьбити його ім'я, щоб ослабити величезне враження, викликане його петицією в цілому світі. Автор і редактор декількох військових підручників на українській мові. Під кермою військового референта ПУН розпрацьовує багато проблем військової натури у зв'язку з планами ОУН на майбутнє. З доручення ОУН відбуває організаційну поїздку по Новому Світі, щоб затіснити зв'язки з українськими старшинами, що емігрували туди після війни. Шанують його старшини всіх українських політичних напрямків і до останньої хвили піддержують з ним контакт. За большевицькими підшептами гине від бандерівської кулі в січні 1944 року, саме в час, коли українські повстанці звертаються до нього з проханням підсилити її вишколеними старшинами..."

В партійному засліпленні та в ненависті до вірних Проводові націоналістів, боївки Степана Бандери і товаришів вимордували зрадливим способом тисячі українців, жертвою бандерівського терору впали: сотник Омелян Сенік-Грибівський, підполковник інж. Микола Сціборський, полковник Роман Сушко, д-р Ярослав Барановський, інж. Утьо Соколовський, Іван Мицик, Ігор Шубський, два брати Пришляки, сотні нижчого організаційного активу та около 4000 рядових членів, симпатиків та бійців. Відповідальність за смерть тих людей тяжить на Степанові Бандері та його помічниках"¹⁷. Тепер уже важко встановити, чи до злочину була причетна "рука Москви", чи ні, але схилиюся до думки, що замах виконав бандерівець.

Є ще один, хоча й не безпосередній доказ причетності бандерівців до замаху на Романа Сушка. В його рідному селі Ременові в кінці війни була сформована з місцевих парубків боївка УПА. І коли до села дійшла чутка про вбивство полковника, то ці боївкари пригрозили Кирилу Сушку (племіннику полковника) що його вб'ють, як родича мельниківця. Тоді Кирилу нічого не залишилось, як у своєму домі обладнати криївку і переховуватися в ній. Перебуваючи в сирій схованці, захворів на сухоти й згодом помер. Хоронили його батьки вночі, ховаючись і від енкаведистів, і від бандерівців водночас*.

Чи міг Роман Сушко в часі, коли працював над книгою "Хто вбив полковника Отмарштайна?" передбачити, що колись напишуть й про його трагічну смерть розповідь під таким же заголовком? Напевно що ні, бо про свою смерть він ніколи не думав, хоча чатувала вона на

---

16 Мельник А. Кіндрат-Сич. Полк. Роман Сушко // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Збірник статей у 23-ліття ОУН. - На чужині, 1935. - С. 39.

17 Михайлюк Б. Білі плями історії. - Тернопіль, 1997. - С. 17, 46-47.

* Відомості про це подав Роман Сушко, внук Василя, рідного брата полковника Романа Сушка.

нього на кожному його кроці! Згадаймо слова стрілецького літописця Василя Дзіковського, дещо перефразовані нами: "Що смерть... коли він навіть не думає про неї, бо що ж вона властиво... Він гордить нею і сміється їй у вічі під час сичачих куль, свисту і реву громів, жартує, коли навколо нього валиться покотом смертне жниво і маками кріпне кров...".

А рівно через п'ятнадцять років після вбивства Романа Сушка, у своєму домі, на сходах, невідомою тоді особою був вбитий Степан Бандера. Майже при таких обставинах, як і Роман Сушко. Хто знає, може, це й була кара Всевишнього?

Розділ одинадцятий

РОМАН СУШКО: ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ І САМОСТІЙНА УКРАЇНА

З часу повернення до краю літом 1944 року "других совєтів", більшовики повели жорстоке придушення щонайменших проявів української національно-визвольної боротьби, здійснюючи це найрізноманітнішими методами, включаючи публічні страти через повішення, розстріли, засудження на довгі терміни тюремного ув'язнення, вивіз на довічне поселення у віддалені райони Союзів, переважно в Сибір. Не могла проминути лиха доля й близьку родину Романа Сушка, яка залишилася в Галичині. Енкаведисти не дивилися на те, чи конкретна особа якось завинила перед тоталітарною системою чи ні, уже одна приналежність до роду Сушків прирікала її на фізичне знищення. Те, що не встигнули більшовики заподіяти Сушкам у 1939-1941 роках, довершили з другим своїм приходом.

Вже в 1945 році Кіндрата (сина Василя) Сушка засудили за націоналістичну діяльність на 10 років ув'язнення в концентраційних таборах, а його родину вивезли в Удмуртську АРСР до міста Іжевська на заслання. Тоді ж, у березні 1945 року вивезли в Сибір Меланію (дочку Василя) Сушко. Такою ж була доля й Ілька (сина Василя) Сушка - його двічі вивозили на Сибір: перший раз у 1945 році, другий (разом з дружиною) - в 1950 році. Відбувши свій термін на важких примусових роботах, перебуваючи постійно в холоді й голоді, "заробив" на більшовицькій каторзі сухоти (туберкульоз), незабаром після повернення помер.

Як ми уже згадували, в перші дні німецько-совєтської війни енкаведисти замордували у львівській тюрмі на Лонцького Василя (сина Івана) Сушка. Із своїм другим приходом до краю вони не могли обійти своєю увагою і його родину. І дійсно, у листопаді 1949 року виселили із села Сулимів до Читинської області родину замордованого батька Івана (брата Романа) та дружину Катерину з двома неповнолітніми дітьми - Іваном (14 років) і Романом (12 років). Усіх їх завезли в глуху тайгу й залишили в необжитому ніким місці, серед дикої природи, на злиденному "пайку". Їх змусили важко працювати на лісоповалі, навіть дітям Івану та Роману "знайшли" роботу: зранку до вечора обрубувати гілляки із зрубаних дерев.

Перед нами реабілітаційна "Довідка", видана УВС Львівської області Роману Васильовичу Сушку уже в роки незалежної України:

МВС УКРАЇНИ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ІНФОРМАЦІЙНЕ БЮРО

16 липня 1993 р. 290007, м. Львів, пл. Перемоги, 3.
ДОВІДКА №. 4/4-2461

Видана про те, що гр. СУШКО Іван Кирилович, 1882 р. н.,
СУШКО Катерина Степанівна, 1912 р. н.,
СУШКО Іван Васильович, 1935 р. н.,
СУШКО Роман Васильович, 1937 р. н.

16 листопада 1949 року із села Сулимів Нестерівського району* Львівської області за рішенням Особливої Народи при МДБ СРСР від 10.12.1949 року виселені на спецпоселення в Читинську область з конфіскацією майна, з якого звільнені 2 жовтня 1958 року.

На підставі ст. 3 Закону Української РСР від 17 квітня 1991 року "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" вищевказані особи - РЕАБІЛІТОВАНІ, з поверненням конфіскованого майна або його вартості.

Відомості про вилучене і конфісковане майно в архівній справі відсутні.

Підстава: архівна справа № Р-18510.

Гербова печатка. Начальник /підпис/ І. Червак.

Нехай допитливий читач не здивується тим, що родину замордованого Василя Сушка вивезли на спецпоселення 16 листопада 1949 року, а рішення ОСО** про вивіз було прийнято аж 10 грудня 1949 року! В ці роки енкаведисти мали узаконене право вивозити приречених (членів родин оунівців та повстанців) ще до прийняття рішення позасудовим органом Советського союзу - ОСО (Особым совещанием)!

Тут звернемо також увагу на те, що на час примусового виселення Івану Сушку йшов уже 67-й рік, а це вже була старість. Він не зміг перенести жакликих умов каторжної праці, голоду й холоду, постійного перебування в вогких землянках, залишений без лікарської опіки - помер на чужині у 1954 році. Катерина Сушко, хоч і повернулася на рідну землю, але, підірвавши своє здоров'я важкою підневільною працею, незабаром померла, її діти Іван та Роман, втративши на засланні своє дитинство й юнацькі роки, не змогли одержати відповідної освіти, набути професійного фаху по своїм уподобанням.

В часі примусового виселення родини Сушків (як і родинам переважної більшості таких же нещасних), майже нічого не дозволили взяти із собою, бо їхнє майно підлягало конфіскації. Але, як завжди, відповідного акту про це енкаведисти не склали, тому усе, що було нажите їхньою чесною працею протягом багатьох років, розікрали чужі зайди й місцеві люмпени-пияки. Тому, коли у 1958 році Сушки повернулися до Сулимова, їм нічого не віддали.

Найбільш масовий вивіз людей з Ременева на Сибір енкаведисти провели у 1950 році. Тоді забрали й Ганну (дочку Кіндрата Сушка). Завезли до Томської області, де мучилась вона на лісопозалах. І тільки через вісім років її з'єднали з батьками, які перебували на спецпоселенні в селищі Тюлькіно в Удмуртії (в цьому селищі перебувала її мама, до якої етапували батька після відбуття ним терміну ув'язнення). Про свої загублені роки, проведені в більшовицькій неволі, недавно Ганна Сушко писала:

"Згодом з'єднали мене з батьками, яких вивезли до Іжевська в Удмуртію. Під охороною караулу з Томська завезли мене до Іжевська, здали в комендатуру, а звідти, теж під охороною, доставили в селище Тюлькіно, у якому перебувала моя родина. Так аж через вісім років я побачила своїх батьків. Разом з нашою родиною тут, на висилці, перебувала й мама мого майбутнього чоловіка. У 1945 році була в Ременові велика облава, під час якої загинуло багато пов-

---

* За сучасним адміністративно-територіальним поділом (Нестерів - тепер Жовква).

** Особливі наради - внутрішні поліційні суди в ССРР у системі ДПУ-НКВС-МВС, існували впродовж 1928-1953 рр. та були головними органами масового терору. Після 1936, а особливо впродовж 1937-38 та 1947-48 рр. Особливі наради масово засуджували до 10, 13 і 25 років концтабору, а також до розстрілу. За Єжова діяли через так звані "трійки", сформовані на районному і обласному рівні з трьох осіб: начальника місцевого НКВС, секретаря партійного комітету та начальника місцевої міліції. Трійки складали списки людей, що підлягали арештові на підставі підозри та доносів, списки осіб, призначених до виселення на спецпоселення і передавали їх на затвердження до Особливої Народи.

станців. На глум людям, їх мертвих посадили біля сільської ради й приводили матерів для опізнання. Мама мого чоловіка впізнала свого старшого сина, але не призналась. А молодший, мій Іван, вчився тоді у Львові на другому курсі ветеринарного технікуму. Його тоді арештували, засудили на 10 років концтаборів. Після відбуття терміну його відправили на висилку в Караганду.

На новому місці була й нова робота. Тут ми вже не рубали ліс, а корчували пні, вичищали це місце великими мотиками (їх називали "кірки"), а далі добували торф. Молоді дівчата його викопували, старші сушили й складували. Так цілий-цілісінський день. А по ночах ще будили й заставляли йти на залізничну станцію цей торф вантажити. Якщо хтось захворів або на виробництві одержав травму, тому не давали лікарняного, ще й говорили, що "бандьори" навмисне себе травмують, щоби не працювати. Пам'ятаю, як я при навантаженні торфу у вагони впала з трапа і поламала на нозі усі пальці, то в поліклініці ногу зайодували і відправили на роботу, та ще й сказали: "Ты нарощно так сделала, чтобы не работать". Декілька днів я не змогла вийти на роботу, мені проставили прогули і вирахували за ці дні з мізерної зарплати. З батьками я пробула три роки - до часу, коли сюди приїхав до своїх батьків Іван Тис. Я познайомилась з ним, а він, побачивши яка тут важка підневільна праця, запропонував мені поїхати з ним в Караганду. В комендатурі мене не відпускали до часу, поки ми не розписалися в ЗАГСі. З Іжевська до Караганди ми їхали з охороною, бо енкаведисти боялися, щоб ми часом не попрямували в Україну. В Караганді нас повинчав священник, який разом з чоловіком перебував в ув'язненні.

Прийшов довгожданний час, коли нас звільнили від реєстрації в комендатурі, й ми могли їхати додому. Спершу поїхав мій чоловік один, щоб розвідати ситуацію в наших краях. Але повернувся з поганою звісткою - в рідному селі, де споконвіків жили наші діди й прадіди, нас, як "неблагонадійних", влада не пропише. Тоді поїхала я сама, але повернулася з таким же самим результатом. Згодом народилися в нас діти, а ми не хотіли, щоб вони виростили яничарами, знову, тепер уже всі разом, приїхали ми до свого Ременева. І знов нам у прописці відмовили. Тоді нам вдалося знайти місце праці в Дублянах поблизу Львова. Згодом прописались..."¹.

В 1950 році енкаведисти вивезли на спецпоселення до Хабаровського краю також рідну сестру Романа Сушка - Ганну, разом з її чоловіком Василем Нерембою та з дітьми й онуками. Там перебували вони до 1958 року.

Коли в кінці 50-х - початку 60-х років почали повертатись наші люди із тюрем та заслань, то їх по своїх рідних селах комуністи тероризували, виганяли, переслідували, упосліднювали, перетворюючи цих знедолених у безправну рабську робочу силу.

В післявоєнні роки більшовики, крім фізичної розправи над національно-свідомими українцями в Галичині, вдалися також й до найрізноманітніших методів дискредитації національно-визвольного руху, шельмуючи його усіма можливими і неможливими способами, фальсифікуючи нашу історію, зневажаючи нашу Греко-Католицьку Церкву, наших героїв-мучеників. Більшовики, як тільки могли, висміювали і глумилися з нашої національної приналежності, мови, пісні, з наших народних традицій та звичаїв. Все це робилося більшовицькою тоталітарною системою для того, щоб змусити наш народ забути свою історію, мову, релігію, забути усе своє, включаючи навіть могили предків, й стати безмовними, безрідними, слухняними громадянами "большой советской родіни". Іншими словами, стати німими рабами примусової фа-

---

1 Тис-Сушко Г. Таким було наше життя // У боротьбі за волю України. - Львів, 2003. - С. 304-305.

бричної і колгоспної праці.

Щоб вищесказане не виглядало безпідставним, відповімо на питання: як більшовицька вульгарна історіографія трактувала Українське Січове Стрілецтво, Українську Військову Організацію та Організацію Українських Націоналістів, діяльність окремих українських політичних та військових діячів першої половини минулого століття. Що могли почерпнути з більшовицьких "джерел" молоді покоління галичан, які народилися уже після невдач національно-визвольного руху?

Звертаю увагу на наступне. В часі комуністичного режиму окремих публікацій з історії Січового Стрілецтва не могло бути, бо, спираючись на свою безглузду теорію "класової боротьби", більшовики розцінювали стрілецтво, як "контрреволюційні", "буржуазно-націоналістичні" військові формування, метою яких було виступити проти "інтернаціонального пролетаріату", нанести удар по "споконвічній дружбі між українським і російським народами", за продати Україну "міжнародному імперіалізму", відірвавши її від Росії та встановити владу поміщиків та капіталістів. У стрілецтві, як твердили більшовики, служили "куркульські та попівські" діти, студенти - вихідці із заможних верств населення, та деякі, обмануті буржуазними націоналістами, безграмотні селяни. Виходячи із вищесказаного, в "працях" совєтських авторів є лише окремі випадки проти стрілецтва взагалі та про окремих старшин, зокрема. Уся така "писанина" зводилась не до справжніх наукових досліджень, а до грубої фальсифікації історичних подій й вульгарного шельмування української історії, її збройних сил та національних героїв, в їх числі й полковника Романа Сушка.

Так, в енциклопедичному виданні "Великий жовтень і громадянська війна в Україні" наступне трактування більшовиками Січового Стрілецтва:

"Січові Стрільці"

1. "Українські січові стрільці", "УСС", "Усуси" - військові підрозділи, створені 1914 під час I-ї світової війни австро-угорським урядом за допомогою буржуазно-націоналістичної "Головної української ради" і уніатської церкви, які прагнули відірвати Україну від Росії і передати її під протекторат кайзерівської Німеччини. Формувалися в основному із представників західно-української буржуазії та куркульства і частково з селян, введених в оману націоналістичною пропагандою. Входили до складу австро-угорської армії. Під час німецько-австрійської окупації України 1918 допомагали окупантам боротися проти повстансько-партизанського руху українських трудящих...

2. Військові формування контрреволюційної Центральної ради і буржуазно-націоналістичної Директорії. Створені наприкінці 1917. Комплектувалися з колишніх військовополонених галичан і українських куркульсько-націоналістичних елементів. "Січові стрільці" виконували головним чином каральні функції (звіряча розправа над робітниками заводу "Арсенал" під час Київського січневого збройного повстання 1918, розстріл групи комуністів у Києві в грудні 1918, розгін селянського з'їзду в Полтаві тощо). Розгромлені Червоною Армією навесні 1919 року"².

Пересічній людині, яка хоч трохи обізнана з історією рідного краю, кидається в очі те, що у кожному реченні приведеного вище уривку спостерігається фальсифікація історичних фактів, підміна понять та відсутність будь-якої логіки. Звичайно, тут нема нічого дивного, адже уся більшовицька історична наука, уся її пропаганда базувалася на вигідному для системи

---

2 Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. - Київ, 1987. - С. 518.

трактуванні тих чи інших історичних подій, іншими словами, усе те, що було вигідне більшовикам, вважалося революційним і прогресивним, а те, що йшло всупереч їхній марксистсько-ленінській теорії - було контрреволюційним, реакційним й не відповідало "класовим інтересам" українського народу.

Ще один приклад. Ще наклепницьке трактування боїв, які вели Українські Січові Стрільці за Лисоню: "Неважко зрозуміти, що це був повний розгром І полку УСС, який налічував у своєму складі від 800 до 1000 чоловік і в якому служили Р. Сушко, А. Мельник, В. Кучабський. Бій під селом Потутори сучасні нащадки галицьких Січових Стрільців страх як не люблять згадувати... Як бачимо з витягів про втрати УСС, відчутно переважає число тих січовиків, які здалися в полон російській армії. Це беззастережно свідчить про те, що більшість галицьких січовиків явно не хотіла брати участь у братовбивчій війні. Тому полон для них був реалістичним, морально виправданим виходом з безвихідного становища"³. Непересічний читач, який хоч трохи володіє логічним мисленням, задасть собі питання: чи потрібно було Р. Сушку, А. Мельнику, В. Кучабському та іншим здаватися росіянам до полону, щоби згодом із нього здійснити втечу з метою створення новітньої військової формації - Київських Січових Стрільців та продовжати боротьбу як з червоною, так і з білою російською навалою?

Пропаганда тоталітарного режиму постійно мусолила тезу про те, що український національно-визвольний рух не мав нічого спільного з українським народом, був витвором української буржуазії (якої Україна не мала!) і підтримувався та фінансувався найбільш "реакційними силами", слугував тільки ворогам народу - міжнародному імперіалізму. Знаючи, скільки лиха і нещастя принесла українцям і, зокрема галичанам, німецька окупація краю, бо свіжою ще була в народі гірка пам'ять про гестапівські злочини, про примусові вивози молоді на каторжні роботи до Райху, про непосильні контингенти (здача селянами надмірної кількості сільгосппродукції) і т. п., більшовицька пропаганда особливо акцентувала "співпрацю" українських "буржуазних націоналістів" з фашистами. Ось приклад:

"...На початку лютого 1940 року Бандера скликає в Кракові зборище ОУН. З ранку до пізнього вечора на цьому збіговиську чулися матірщина, сварки. Учасники ухвалили - усунути з поста "вождя" Андрія Мельника, вивести з керівництва Барановського, Сеника, Сціборського, які ніби були причетні до вбивства Коновальця. До того ж Бандера був впевнений, що Барановський і Сенік видали його в 1934 році польській поліції.

Було обрано новий провід ОУН, до складу якого увійшли Бандера, Габрусевич, Лебідь, Ленкавський, Стахів, Стецько, Шухевич. Бандера проголосив себе "вождем ОУН" і "намісником" у генерал-губернаторстві. Мельниківський намісник у генерал-губернаторстві Роман Сушко був оголошений "скинутим".

Сушка це рішення аж ніяк не схвилювало. На початку 1939 року гестапо і німецька розвідка для зв'язку з націоналістами організовує так зване бюро українського довіреного на чолі з Сушком. Відтоді він вважав себе поставленим над націоналістичним рухом і його провідниками. Наскільки Сушко був своєю людиною серед розвідників і диверсантів абверу, говорить той факт, що за нього ручався сам керівник краківського відділу абверу Мюллер. У листі від 8 лютого 1939 року він запевняв Канаріса, що "доктор Сушко чесно виконуватиме покладені на нього обов'язки".

І Мюллер не помилився. Сушко, щоб догодити хазяям, прагнув залучити до шпигунсько-

---

3 Фоменко Ф. Засліплені ненавистю // Радянська Україна. - Київ, 1991. - Ч. 103. - 29 травня.

го і диверсійного центру під вивіскою "бюро українського довіреного" якнайбільше українських націоналістів. Під його началом бюро розросталося, і в Берліні подумували вже про відкриття філіалів. Зокрема в одному з листів гестапо керівнику розвідки Шіккеданцу зазначалося: "Після того, як за наполяганням контррозвідки головного командування армії на посаду українського довіреного в Німеччині був призначений відомий вам доктор Роман Сушко в Берліні, таємна поліція пропонує заснувати філіали цієї установи також у Відні і Празі. На ці посади за пропозицією тайної поліції можуть бути призначені тільки прихильники ОУН".

Сам Канаріс був задоволений заповідливим лакузою. У відповідь на запитання зовнішньо-політичного відомства при НСДАП щодо Сушка, адмірал шпигунів писав: "...Мова йде про німецького підданого і давнього партійного товариша доктора Романа Сушка". Ось яка це була фігура. І що для нього значили підступи якогось Бандери. Звичайно, Мельник теж не збирався віддавати владу якомусь вискочці, котрому ледь минуло тридцять років. Настраханий і розлючений, він викликає Бандеру до себе на переговори..."⁴

У своїх "дослідженнях" більшовицькі "історики" дійшли навіть до такої нісенітничі, як до "документального" підтвердження того, що Роман Сушко був не тільки "агентом німецької розвідки" але й був співучасником замаху на Євгена Коновальця!? В руслі цього, советський "професор від історії" якийсь Замлинський, писав:

"...Полонений фашистський розвідник Штольце після Великої Вітчизняної війни свідчив, що на початку 1938 року він особисто отримав вказівку від адмірала Канаріса "про переключення агентури з українських націоналістів на безпосередню роботу проти Радянського Союзу". Коновалець охоче пішов на це. Займалися шпигунством націоналісти і в Польщі, яка мала стати плацдармом для нападу на СРСР. "До підривної діяльності, - стверджує Штольце, - нами був завербований керівник українського націоналістичного руху - полковник петлюрівської армії, білоемігрант Коновалець, через якого в Польщі, в областях Західної України проводились терористичні акти, диверсії".

Однак якщо розвідувальні дані про економічний стан і воєнний потенціал буржуазно-поміщицької Польщі дістати Коновальцю було неважко, то щодо Радянського Союзу справи були кепські. Всі його намагання розбивались об радянський кордон. Залишалися газети і ще деяка зовнішня інформація. Використовуючи подібні джерела, Коновалець фабрикує свої відомості, які майже не відповідали дійсності, і продає їх за великі гроші німцям. Про це дізнався абвер. До того ж він переконався у вірогідності чуток про зв'язки Коновальця з розвідками інших держав. У розвідці такого не прощають. Про дії керівника ОУН доповіли Гітлеру. Зверху надійшла вказівка: Коновальця приборати.

Здійснити цю "мокру" справу доручили шефу головного штабу ОУН, вухам і очам абверу в організації, колишньому австрійському офіцеру-шпигуну Ріхарду Ярому... Одержавши вказівку приборати Коновальця, Ярій взявся за її виконання з особливою ретельністю. Оунівський верховода здогадувався про його махінації і не раз загрожував вивести на чисту воду. А це, зрозуміло, не могло не турбувати Ярого. До того ж він тішився надією зайняти місце "вождя".

Отож Ярій посилав шифровку Коновальцю, який був в цей час у Роттердамі на так званому з'їзді націоналістів, про те, що отримав від гестапо і хоче передати йому нову пачку грошей. Своїй довірений людині, якомусь Валюку, Ярій вручив пакунок, в який замість грошей вклав бомбу з годинниковим механізмом. Щоб остаточно забезпечити перебування Коноваль-

---

4 Замлинський В. Шлях чорної зради. - Львів, 1969. - С. 76-79.

ця в Роттердамі, Ярій звертається до свого спільника у таємних справах Романа Сушка, який перебував в той час у Відні, з проханням подзвонити Коновальцю і попередити, що йому мають доставити таємний пакет і щоб він нікуди не від'їжджав. Сушко виконав прохання приятеля... При вході в зал засідань один з помічників Коновальця, довірений агент гестапо, подав своєму шефу пакунок, сказавши, що це призначено особисто йому. Коли Коновалець розгорнув пакунок, бомба, що була в ньому, розірвала його на шматки. Таким чином Коновалець став "мучеником" українського "націоналістичного" руху. Високопоставлені нацисти після цього не раз говорили, і очевидно цілком щиро, що після смерті полковник Коновалець виявився для них ще кориснішим, ніж за життя. Коновальця заступив новий "вождь" Андрій Мельник. Наявний долею свого попередника, він ревно виконує всі настанови німецького начальства"⁵.

Аналізуючи усі приведені вище уривки із більшовицького блудослівства, можна легко прийти до висновку, що пропаганда тоталітарної системи вміло використовувала, по-перше, те, що найсвідоміші верстви українського населення Галичини були фізично ними винищені або вислані в найвіддаленіші регіони імперії, і по-друге, те, що нові покоління українців-галичан не мали доступу до правдивих історичних джерел (за зберігання, вивчення і розповсюдження "націоналістичної" літератури більшовики жорстоко карали протягом усього часу свого панування, практично до самого кінця 80-х років минулого століття). Не маючи альтернативних джерел інформації, деяка частина деградованого населення Галичини, повірила більшовицькій пропаганді, що українська національно-визвольна боротьба, яку очолювала Організація Українських Націоналістів, не мала нічого спільного з українським народом. Що свій народ націоналісти зрадили і стали прислужниками імперіалістичних держав, тобто не мали нічого спільного із своїм народом, який "знайшов своє щастя" в Советському союзі. Більшовики, як і кожні завойовники наших земель, які, мріяли про довічне панування на окупованих землях, прагнули позбавити наш український народ своєї історії, пам'яті про діла, вчинки та славу предків, взагалі позбавити народ будь-якої згадки про своє минуле й таким чином перетворити загал на безвільних яничарів. Так було в Галичині майже пів століття.

І тільки в кінці вісімдесятих років минулого століття, коли унаслідок політичної та економічної кризи комуністичний режим у Советському союзі опинився перед катастрофою, керівництво ЦК КПРС змушений був вдатися до зміни економічної, соціальної та зовнішньої політики імперії. Лідер комуністів М. Горбачов взяв курс на так звану "перебудову", "демократизацію" та "гласність". Такий політичний курс дещо послабив советську репресивну машину, і цим скористалися самостійницькі сили союзних республік, і в першу чергу в Прибалтиці й Галичині, які послідовно повели свої народи на розвал комуністичної імперії.

Не вдаючись до глибокого, всебічного аналізу цього періоду, це тема окремого дослідження, тут зверну увагу на деяких послідовних кроках самостійницьких сил, які були спрямовані на українське національне відродження краю.

Перше. Почалось створення незалежних товариств, організацій, груп, яких об'єднувало критичне ставлення до комуністичного режиму (Українська Гельсинська Спілка, Товариство "Меморіал", Спілка незалежної української молоді, Товариство "Спадщина", екологічна організація "Зелений світ" та багато інших). Найбільш популярним стало Товариство рідної мови ім. Т. Шевченка, створене у лютому 1989 року у Києві, осередки якого миттєво почали створюватися повсюдно: на заводах і фабриках, підприємствах і установах, навчальних закладах і т. п.

---

5 Замлинський В. Шлях чорної зради. - Львів, 1969. - С. 60-61.

Друге. Праця вищевказаних товариств та об'єднань призвела до пробудження національної гідності українців. Вони почали повертатися до витоків своєї історії, відновлювати могили своїх героїв - Січових Стрільців, воїнів Української Повстанської Армії, усіх тих, хто поклав своє життя за визволення народу від гніту усіх окупаційних режимів. Було виявлено й упорядковано захоронення масових жертв комуністичного терору майже в усіх містах і містечках Галичини. Українці почали відкрито відзначати свої національні свята під синьо-жовтими стягами, використовуючи Володимирівський Тризуб та гімн "Ще не вмерла Україна...".

Третє. У вересні 1989 року у Києві пройшов Всеукраїнський Установчий з'їзд Народного Руху України, на якому було схвалено статут, програму, звернення до народу та обрано керівництво. Народний Рух України, як альтернатива до пануючої компартії, об'єднав у своїх рядах не тільки українців, але й національні меншини в Україні, й набув небувалої досі масовості.

Четверте. Цілеспрямована праця Комітету захисту Греко-Католицької Церкви при підтримці мільйонної громади вірних призвела до виходу її з підпілля й була частково визнана більшовицьким режимом. Кафедральний Собор Святого Юра у Львові влада змушена була повернути вірним - греко-католикам.

П'яте. Лідерами національного відродження України стали: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, брати Горині, І. Гель, І. Хмара, О. Шевченко, Д. Павличко, І. Драч, В. Яворівський, О. Романів, П. Мовчан, Л. Танюк та багато-багато інших. Дехто із них в різний час зазнали з боку тоталітарної системи жорстоких репресій, інші прийшли з літератури й мистецтва. Деякі вийшли з комуністичних рядів, порвавши із своїм минулим. Але усіх їх об'єднувала безмежна, щира любов до знедоленої України, усі вони бажали добра для свого народу, але, прийшовши демократичним шляхом до влади, не зуміли нею розпорядитися. Власне цим в подальшому скористалися комуністи, які з часом спричинилися до економічної розрухи і морального упадку народу України. Вийшло так, як говорив колись німецький державний діяч Отто Бісмарк: "Революцію затівають ідейні постаті, здійснюють - борці-фанатики, а до влади приходять усякі негідники." Але усе це буде згодом.

А тоді, на самому початку 90-х років, логічним завершенням вищесказаного стало те, що в гострій боротьбі з комуністичною більшістю ("групою 239") і демократичною меншістю 16 липня 1990 року Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Почалась масова деполітизація суспільного життя, в Україні почали створюватися нові політичні партії, а внаслідок невдалого комуністичного антидемократичного заклоту в Москві, діяльність компартії було законодавчо призупинено. Це дало змогу Верховній Раді 24 серпня 1991 року ухвалити Акт про державну незалежність України, а 1 грудня провести Всеукраїнський референдум, за результатами якого Україна стала незалежною державою і спричинила крах совєтської імперії.

Ще до появи на карті світу України як самостійної держави в Галичині та в Києві появилася велика кількість незалежних від державних й компартійних структур, українських видань (газети "Віче", "Спадщина", "Поступ", "Поклик сумління", "Молода Україна", "Сурма", "Замкова гора" та багато інших). Оминаючи більшовицьку цензуру, друкувалися вони примітивним способом, на не завжди доброго гатунку папері, але користувалися великим попитом серед населення. А коли до місцевих рад були законно обрані представники демократичних сил, було зорганізовано видання масовими накладами таких газет, як "За вільну Україну" (Львів), "Галичина" (Івано-Франківськ), "Франкова криниця" (Дрогобич) та багато інших. На сторінках цих незалежних видань появилися публікації, тематично пов'язані з національно-визвольною боротьбою. Власне саме в цей час в пресі перший раз за довгі роки забуття прозвучало ім'я Романа Сушка. Появилось воно в контексті з проблемами відродження "Пласту"⁶,

із святкуванням 75-річчя боїв, які звели УСС за Лисоню⁷, у статтях, присвячених Є. Коновальцю тощо.

У 1989 році заступник голови Львівського "Меморіалу" професор В. Гордієнко, на основі міжвоєнних видань, склав нарис "Українські Січові Стрільці"⁹, в якому була представлена історія стрілецтва, описано бойовий шлях цієї української військової формації, перемоги і невдачі, дана характеристика стрілецьких старшин, в їх числі багаторазово згадано й сотника Романа Сушка. Автору вдалося видати нарис окремою брошурою в друкарні МВС (тобто в друкарні міліції!). Видання стало тоді настільки популярним, що автору довелося у цьому ж, 1990 році, здійснити перевидання. У цій же друкарні було тоді перевидано історію УСС Богдана Гнатевича¹⁰.

І тільки у 1992 році в галицькій періодиці появилися статті, приурочені виключно життю і діяльності Романа Сушка, опрацьовані на високому науковому рівні Іваном Мельником (1918-1996), вчителем із Вислобоків, сусіднього із Ременовим села. Власне цей сільський учитель, який народився у самому Ременові в національно свідомій родині (батько воював у рядах Української Галицької Армії), започаткував низку публікацій про свого славного земляка, зробивши те, чого не зробили титуловані вчені-історики! Першою побачила світ його велика оглядова стаття в Кам'янсько-Бузькій районній газеті "Життя і слово" від 16 січня 1992 року, другою була стаття під заголовком "Полковник УСС Роман Сушко" у львівській газеті "Ратуша"¹¹ й третьою, дещо розширеною, під заголовком "Лицар з Ременова", поміщена у газеті "Поклик сумління" - часописі української історико-просвітницької організації "Меморіал" імені Василя Стуса¹². У цих публікаціях Іван Мельник використав портретну фотографію Романа Сушка в однострою кийських Січових Стрільців, а у "Поступі сумління", крім того, ще й групову фотографію "Старшини Корпусу СС у Луцьку. 1920 рік" та фото могила Романа Сушка з "березовим" хрестом. Крім цього, заслуговує на увагу преамбула або вступ до статті, в якій автор наголошував на ролі особи Романа Сушка в українських національно-визвольних змаганнях. Писав:

"Один з промовців над домовиною полковника Романа Сушка сказав, що "говорити про історію України за останні три десятки літ без згадки про цю людину неможливо". І дійсно, майбутній історик, який буде писати історію України і Українського народу (чи історію політичну, чи військову, чи суспільно-громадську) за означені три десятки літ - з початку Першої світової війни і до закінчення Другої світової, - мусить включити в неї ім'я Романа Сушка. І ось чому. Чи ми торкнемося питання організації, формування і боїв Українського Січового Стрілецтва, чи організації, формування і боїв Корпусу Січових Стрільців в 1917-18 роках, в добу відродження української державності, чи історії Армії Української Народної Республіки і її визвольних змагань і боротьби з більшовизмом за Українську Державу в році 1920, чи її Зи-

---

6 Гургула І., Довбуш Л. Перша спроба // Молода Галичина. - Львів, 1990. - Ч. 57. - 12 травня; Якимович Б. З історії Українських Січових Стрільців // Відсіч. - Львів, 1990. - Ч. 3. - Січень.

7 Бич В. Шляхами зв'язки УСС // Бережанське віче. - Бережани, 1991. - Ч. 65. - 4 вересня; Тойсам Т. Герої Лисоні // Ратуша. - Львів, 1991. - Ч. 94. - С. 7. - 9-10 вересня; Лисоня // Спадщина. - Львів, 1989. - Ч. 1. - Жовтень; Бабюк А. Воля або смерть // Бережанське віче. - Бережани, 1991. - Ч. 64. - 31 серпня.

8 Клімашевський А. Свген Коновалець // Спадщина. - Львів, 1990. - Ч. II. - Квітень.

9 Гордієнко В. Українські Січові Стрільці. - Львів, 1990. - 40 стор.

10 Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці. - Львів, 1990. - 64 стор.

11 Мельник І. Полковник УСС Роман Сушко // Ратуша. - Львів, 1992. - 23 червня.

12 Мельник І. Лицар із Ременова // Поклик сумління. - Львів, 1992. - Ч. 47. - Грудень.

мового походу в 1921 році і одчайдушного бою під Базаром, чи організації УВО, чи політично-го життя по Першій світовій війні - всюди стрічаємо полковника Романа Сушка на чоловому місці в перших рядах, а деколи навіть, як єдиного ініціатора і працівника..."¹³.

Якби не подвижник українського національно-визвольного руху Іван Мельник, то для нашого загалу непомітно пройшли б й пропам'ятні дати - 100-річчя від дня народження та 50-річчя з дня загибелі Романа Сушка. Власне тоді, у 1994 році Іван Мельник відшукав і подав редакції "Поклику сумління" обширну статтю про забутого героя, яка була опублікована ще у 1981 році в "Українському слові" - органі Проводу ОУН(м) у Парижі. Цю статтю з деякими скороченнями під заголовком "Полковник Роман Сушко" газета "Поклик сумління" помістила на своїх сторінках у квітні 1994 року. До цієї публікації редакція додала наступне:

"Ім'я Романа Сушка добре відоме тим, хто цікавиться історією наших національно-визвольних змагань у ХХ ст. Протягом майже тридцяти років ця людина активно впливала на життя нації. Роман Сушко постійно був там, де велися бої за державність - чи то в Легіоні УСС, чи то в роки революції, чи то в УВО, а чи в підпіллі ОУН. З часом ім'я Сушка почало обростати легендами та домислами. А загадкова смерть полковника послужила ще одним ударом по розколотому моноліту ОУН. Більшість простого населення України, не заангажованого у політику і для якого історія України обмежується звичайними просвітянськими брошурками, на жаль, мало знає про цю неординарну постать. Тож згадаймо Романа Сушка бодай у день його народження чи у день смерті - а доля розпорядилася так, щоби ці ювілеї, світлий та скорботний, ішли слідом один за одним. Згадаймо, бо тенденція згадувати і занадто возвеличувати одних, а всіляко намагатися забути інших, дуже помітна нині. Так починається надрукований в часописі "Українське слово" нарис про Романа Сушка. Пропонуємо його читачам "Поклику сумління" (з деякими скороченнями)"¹⁴.

Ось і усі публікації, до яких не приклалися ні професійні історики, ні політичні "діячі", ні навіть відомі галицькі публіцисти. А причиною цьому було й залишається те, що до сьогоднішніх днів (а це вже сімдесят років!) "провідники нації" в Галичині заангажовані тільки бандерівською ідеологією, яка усе те, що лежить за її межами, вважає мало не ворожим для українського народу. Хоча маємо уже багато солідних публікацій, які закликають до примирення цих двох гілок (маємо на увазі мельниківців і бандерівців) українського націоналістичного руху, але практичних кроків у цьому напрямку не зробила жодна сторона. Для прикладу звернемось до статті прекрасного українського публіциста, вірного сина свого народу, професора журналістики Львівського Національного Університету ім. І. Франка Йосипа Лося "Conditio sine qua pop!"*, опублікованої в журналі "Дзвін". Розглядаючи чинники, які гальмують державотворчі процеси в сучасній Україні, він писав:

"Історія дає багатющу поживу для роздумів передусім у сенсі тієї максими, на чому ми зашпортувалися. У загальних рисах можемо назвати ці чинники: розбрат між своїми через жадобу, марнославство, заздрість; ставка на одчайдушну силу; деморалізація (п'янство, прислужництво та ін.). Мені подобається такий аргумент, що його висунув В'ячеслав Липинський: "Горіння буває двояке: від ненависти і від любові. Перше руйнує, друге будує. Державу Українську може здійснити наша любов до неї, а не зненависть до її ворогів. Бо не вороги винні, що не маємо держави. Винні ми, що сотворили замість держави пустку, яку заповнили своїм змі-

---

13 Мельник І. Лицар з Ременова // Поклик сумління. - Львів, 1992. - Ч. 47. - Грудень.

14 Полковник Роман Сушко // Поклик сумління. - Львів, 1994. - Ч. 12. - С. 2. - Квітень.

* "Умова, без якої нема", тобто умова, без якої неможливо що небудь, необхідна умова (з латині).

стом вороги".

Сила пам'яті в тому, що вона не дає заснути сумлінно, не дозволяє відвести погляд від правди і кличе до справедливості. Під цим кутом зору - детальніше про якийсь дивне, патологічне непорозуміння щодо деяких сторінок ОУН. Непорозуміння, бо якщо відкинути другорядні речі, особисті мотиви, тактичні промахи (неминучі за екстремальних умов), то всі проводирі ОУН-УПА - Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Шухевич та десятки інших - були одержимі любов'ю до рідного народу, вірою в Україну. То чи варто йти за почуваннями, суб'єктивними оцінками "непримиренних" політиканів, які одних із наших проводирів зводять на найвищий п'єдестал, а інших упосліджують, приписуючи їм "пронімецьку орієнтацію", "опортуністичну поставу", "надмірну обережність"?¹⁵

Далі професор Йосип Лось приводить для наслідування повчальний іспанський спосіб примирення колись ворогуючих між собою таборів однієї і тієї ж нації:

"Будьмо добрими учнями історії, і не лише власної... В Іспанії прах усіх загиблих у громадянську війну - республіканців і франкістів - звезли на один цвинтар і над усіма поставили один великий хрест! Невже ми більше нетерплячі, ніж фанатики тоталітарної ідеї? Чому ми боїмося милосердя?"¹⁶

Більш того, ця непримиренність двох гілок однієї і тієї ж націоналістичної організації перейшла в площину особистих поррахунків, брудних інсинуацій, брехливих й надуманих звинувачень. Ось приклад. Роман Сушко, внук Василя - рідного брата полковника Романа Сушка, відшукуючи матеріали до біографії свого славного дідуся, в одній із львівських бібліотек віднайшов публікацію Миколи Вороного "Д-р Христина Сушко"¹⁷. Ксерокопію цього нарису передав редакції газети "За вільну Україну", а ця в свою чергу оприлюднила її на своїх сторінках (із власним вступом та фотографією Христини Сушко) під заголовком "Вона йшла в першій лінії". Цей редакційний вступ приведемо повністю:

"Львів'янин Роман Сушко обіцяв завітати до редакції знову за кілька днів. Але не прийшов. Натомість зателефонувала його дружина: чоловік потрапив до лікарні - серце! Мене це не дуже й здивувало. Бо ще під час першого візиту Романа Сушка до редакції неважко було помітити, як близько брав собі до серця несправедливість та холодну байдужість стосовно постаті Романа Сушка-старшого, героя Маківки, полковника УНР, активного учасника визвольних змагань, уродженця села Ременова на Львівщині. Цей визначний діяч національно-визвольного руху, сподвижник Євгена Коновальця, Андрія Мельника сьогодні напівзабутий. Незаслужено*.

...З-поміж багатьох документів, довідок, які приніс до редакції Роман Сушко, впала в око стаття відомого українського письменника Миколи Вороного про дружину полковника Романа Сушка Христину, яка весь час була на полі бою разом із чоловіком, вкрила себе героїською славою, рятуючи життя воякам на передовій. У статті через образ тендітної, вродливої українки - сестри милосердя, військового лікаря - показано драматизм визвольного періоду, героїчну самопожертву людей честі й гідності, готових у будь-яку хвилину віддати життя за волю України. Перенесімося, читачу, на якусь мить у ці буремні дні народного здвигу і постараймося гідно оцінити звитягу української патріотки, яку Євген Маланюк справедливо нарік

15 Лось Й. CONDITIO SINE QUA NON! // Дзвін. - Львів, 1993. - Ч. 1. - С. 81. - Січень.

16 Лось Й. CONDITIO SINE QUA NON! // Дзвін. - Львів, 1993. - Ч. 1. - С. 81. - Січень.

17 Вороний М. Д-р Христина Сушко // Син України. - Варшава, 1920. - Ч. IV. - С. 3-5. - 11 вересня.

* Про вшанування пам'яті полковника Романа Сушка в Україні дивись в кінці розділу (Автор).

українською Жанною д'Арк, і котру теж маємо вписати Золотими літерами на скрижалі національної історії поруч з уже відомими іменами українських жінок-героїнь"¹⁸.

У відповідь на публікацію, редакція газети одержала низку відгуків своїх читачів, в яких вони схвально сприйняли статтю Миколи Вороного, адже ця стаття відкрила їм ще одну невідому сторінку нашої національно-визвольної боротьби, розповіла про подвиги однієї із учасниць цієї боротьби, нашої героїні Христини Сушко. М. Вороний, якого більшовики згодом, у 1937 році, розстріляли, писав про неї наступне:

"Ім'я це належить високій істоті з незвичайною силою духа, жінці-героїні, якою має право пишатись ціла нація. В Давній Греції таку людину на привселюднім святі увінчали б лаврами, тепер в інших державно-визвольних народів таких людей нагороджують орденом "Віртуті Мілітарі", у нас..."¹⁹

Але серед усіх відгуків, одержаних редакцією, написаних щиро, з великою любов'ю до справжніх Героїв України, найшлась одна-єдина брудна, замішана на злості й брехні, анонімка*. Звичайно, не наша це справа ритися, як кажуть галичани, в "чужому бруді", але ми повинні відстояти честь і гідність полковника Романа Сушка, захистити цю непересічну постать в історії України від злісних намагань поставити під сумнів його діяльність та принизити заслуги ОУН з-під стягу Андрія Мельника в національно-визвольній боротьбі.

Анонім, який окрився за підписом "Олекса Самсйшин", серед іншого писав: "Газета "За вільну Україну" почала друкувати матеріали, присвячені націоналістичному рухові. Це добре, та, на жаль, поряд із переважно дійсно кваліфіковано опрацьованими статтями, нарисами і дрібнішими повідомленнями, трапляються й публікації, читаючи які стає прикро і за авторів, і за причетних до їх оприлюднення співробітників редакції. Відчувається недостатня обізнаність із проблемою... Тільки тим можна пояснити, що полковника УНР Романа Сушка, який сам дуже дискредитував себе в 1939-1944 роках, в редакційній передмові до публікації Миколи Вороного "Вона йшла в першій лінії" оголошено "визначним діячем національно-визвольного руху", "геросм Маківки", незаслужено напівзабутим (ЗВУ. - 2001. - 30 травня). Та чи таким він був насправді?"

Далі на двох сторінках йдуть безпідставні звинувачення усього національно-визвольного руху ОУН з-під стягу А. Мельника й зокрема чільних членів цієї організації, в їх числі також і Романа Сушка, в тому, що вони не прилучилися до руху Бандери й тим нанесли шкоду бандерівщині. І, на закінчення, анонім вдався до відкритих погроз: "Якщо й далі малоосвічені політичні дилетанти, чи баламути або й просто звичайні провокатори, ширитимуть безглуздий і за своєю суттю протинаціональний намір ставити пам'ятник Романові Сушку, тоді доведеться про все заговорити на повний голос. І хто з того виграє? То чи не краще не "напівзабути", а взагалі не згадувати його? У випадку ж із невдалим виступом газети з цього питання, мабуть, доречно буде знайти відповідну форму і щиро визнати перед читачами помилковість і необдуманість надрукованої сентенції".

Якщо відкинути те, що автором анонімки був співробітник (або співробітники!) колишнього НКВД, то її міг написати тільки бандерівець, якийсь люмпен-недоук. На таку думку наводить нас наступне. Перше. Надзвичайно вузький кругозір автора - знав лише писання бандерівських літописців Мірчука та Шанковського. Друге. Автор боявся назвати своє прізвище

---

18 Вороний Й. Вона йшла в першій лінії // За вільну Україну, - Львів, 2001. - 30 травня.

19 Вороний М. Вона йшла в першій лінії // За вільну Україну, - Львів, 2001. - 30 травня.

* Копія анонімки зберігається в домашньому архіві Р. Сушка.

та домашню адресу. А це "почерк ідейної боротьби" бандерівців з більшовиками за Українську Самостійну Соборну Державу: виліз з криївки, із-за рогу стодоли застрілив москаля, а сам знову втік до криївки. Правда, в рахунок не бралось те, що за цей "подвиг" енкаведисти спалили півсела й вивезли в Сибір декілька зовсім не причетних до цього селянських родин. Приклад із рідного села Романа Сушка - Ременова (із доповідної Львівського обкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про дії формувань і підпілля ОУН і відповідні заходи радвлдади:

"27 июля 1949 года в селе Ременов Новояричевского района убит участковый уполномоченный Районного отдела Министерства внутренних дел Хеденский Владимир Николаевич. В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 6 семей"²⁰.

Але, мабуть, найвлучнішу характеристику цій "боротьбі" дав місцевий парох о. Іван Нагурський*, у своїх спогадах, написаних у листопаді 1948 року: "Ременівське підпілля" утворило ременівську "республіку" або "самостійну, цілком від нікого не залежну українську дірку", яке втягнуло в себе всю ременівську наволоч, яка ночію грабувала і своїх, і чужих, мордувала з приватних поррахунків наліво і направо, по ямах спала з "коханками", і на село спроваджувала сотки репресій, серед яких життя ставало пекельною мукою. Каїнів і Юдин гріх, який тягнеться через цілу історію українського народу, зацвів в Ременіві повним цвітом, в ременівське підпілля пішли провокатори, а наслідки: майже половина спаленого села, сотки молоді в сирій землі, по криміналах і на Сибірі їх батьки і рідні... баланс так сумний, як ні в одного галицького села, а решта з розпуки кинулась до самогону, "горівки" і в кінці самі ременівці в розмові з автором цих рядків константували, що в Ременіві лиш: "піяк - курва - злодій", а автор тих рядків додав: "і провокатор-донощик"²¹.

А тепер знов повернемося до згаданої статті та його анонімного автора. Якби ця стаття була написана істориком, а не анонімом, написана з метою проведення наукової дискусії, якби кожне її твердження мало під собою якесь підґрунтя, якби вона була написана не з позиції злісної бандерівської заїлості, то ми могли б вступити з її автором в якусь наукову дискусію. А тому що таких передумов не було, то ми постараємось відповісти тільки на одне-єдине питання: що приніс Галичині і галичанам бандерівський повстанський рух?

В анонімці її автор старався довести, що тільки повстанці із ОУН (б) вели боротьбу за українську державність, що тільки УПА має виключне право претендувати на особливе місце в нашій недавній історії, що рух мельниківців був чужим і навіть ворожим для галичан. Звичайно, ми не можемо не віддати належне мужності і героїзму, який проявили українські патріоти в рядах УПА (інших військових формувань націоналістичного спрямування в цей час в Галичині не було!), ми не можемо не схилити свої голови над могилами тих, які віддавали своє життя за Україну, але не можемо відзначити й того, що ця боротьба, організована Проводом ОУН (б), була безперспективною, із самого початку приреченою на невдачу - адже сили були надто нерівні! Потрібно також признати, що в цій боротьбі нашими ворогами було знищене ціле покоління галичан - молоді юнаки і дівчата віддавали своє життя за нездійсненну ідею, вони гинули на полі бою і в криївках, енкаведисти їх мучили у своїх катівнях, вони карались по тюрмах і каторгах, вмирали від голоду і холоду, гинули на лісоповалах, в копальнях, на промивці золота. Їхніми кістями наші вороги гноїли простори імперії від Воркути до далекої Ко-

---

20 Літопис УПА. - Київ-Торонто, 2003. - Т. 7. - С. 178.

* Отець Іван Нагурський народився в 1888 році, висвячений в сан священника в 1918 році. Парафію в Ременіві обійняв 6 серпня 1944 року. У 1946 році перейшов на московське православ'я.

21 О. Іванець Й., о. Нагурський І. Літопис парафії Ременів. - Львів, 1999. - С. 23.

лими, від Ігарки до казахських степів.

Більш того, потерпіли і їхні родини, яких вивозили тернистою дорогою на довічне заслання в далекий Сибір. Їх поселяли в холодних бараках, використовували як рабів на каторжних роботах, вони масово гинули від недоїдання, епідемії різних небачених досі недуг, непосильної праці під вартою, жажливих побутових умов. Вони не мали духовної опіки, вони не мали змоги дотримуватися своїх споконвічних звичаїв і традицій, їхню людську гідність усіма способами принижували, над ними знущались, жінок і дівчат гвалтували, в них забрали рідну мову, пісню, а, найжахливіше, усіма способами намагалися знищити в них національну гідність, усвідомлення того, що належать вони до волелюбної, мирної, української нації.

А коли ці нещасні, які пережили заслання, через десятиліття вернулися на рідну землю - ставали на ній ізгоями. Їм не повертали їхніх осель, господарка їхня була зруйнованою, конфісковане майно більшовики не віддавали, їх силою виганяли із села, їх не хотіли прописувати, місцева комуністична влада робила усе для того, щоби змусити їх покинути Галичину.

А тепер конкретна відповідь на поставлене вище запитання: "Що приніс українцям Галичини бандерівський рух?" Звернемось до офіційної статистики. Перед нами сьомий том "Літопису УПА", в якому знаходимо наступне:

Перше: "За період від кінця 1944 року до початку 1953 року із західних областей України було вивезено на поселення у східні райони СРСР 65 906 сімей, чисельністю 203 663 особи"²².

Друге: "Внаслідок дій органів і військ НКВС - НКДБ - МДБ - КДБ за період з 1944 по 1956 рік загальна кількість загиблих вояків УПА, членів ОУН, симпатиків визвольного руху обчислюється 155 108 осіб. Перед загрозою репресій і моральним тиском з'явилося з повинною 76 753 особи. Заарештовано за приналежність до націоналістичного руху 103 866 осіб, з яких 87 756 було засуджено"²³.

Третє: "Вартість конфіскованого майна вивезених і засуджених склала більш ніж 200000000 рублів"²⁴.

Таку величезну ціну заплатила Галичина за те, що була втягнена в безперспективну боротьбу на боці бандерівської УПА з колосальним монстром, який подолав такі мілітарні потуги, як німецький нацизм та японський імперіалізм. А більшовики все одно, може на рік-два пізніше свого задуму, провели так звану "совєтизацію" краю: встановили свою владу, колективізували село, знищивши при цьому провідну верству селянства - справжніх господарів своєї землі. Совєтська заводська і колгоспна системи породили такі чужі галичанам, явища, як злодійство, нечесність в людських стосунках, брехню. Повсюдно більшовики стимулювали зрадництво й доносителство. Тоталітарна совєтська система намагалась знищити Українську Греко-Католицьку Церкву, а її вірним нав'язати московське православ'я. Система плекала атеїзм, споювала дешевою горівкою поважних господарів, а повсюдне пияцтво, в свою чергу, призвело до морального упадку колись чесних і гордих галичан. В школах та інших навчальних закладах більшовики своїм "інтернаціоналізмом" виховали цілі покоління безбатченків-яничарів.

Так трагічно для галичан й взагалі для України закінчився бандерівський національно-визвольний рух. Тут потрібно ще раз звернути увагу на те, що ОУН з-під стягу А. Мельника "...не піддавалось спокусі розгорнути масову партизанську боротьбу в Україні під час німець-

---

22 Літопис УПА. - Київ-Торонто, 2003. - Т. 7. - С. 13.

23 Літопис УПА. - Київ-Торонто, 2003. - Т. 7. - С. 36.

24 Літопис УПА. - Київ-Торонто, 2003. - Т. 7. - С. 541.

ко-советської війни, воліючи на короткий час жертвувати своїми організаційними впливами, замість безкорисно жертвувати людським життям для короткотривалого ефекту й організаційних амбіцій"²⁵. Тому, може, якби моноліт ОУН не був поділений на два непримиренні табори, які величезні сили витрачали на поборювання один одного, то, може, іншою була б стратегія і тактика боротьби за здобуття Української Самостійної Соборної Держави, то, може, був би й інший, кращий для нашого волелюбного народу, вислід цієї боротьби!

На закінчення поставимо питання: як могла громадськість та місцева влада в незалежній Україні гідно вшанувати пам'ять свого земляка - полковника Романа Сушка? На думку автора, необхідно було віднайти і упорядкувати його могилу, спорудити хоча б скромний пам'ятник в рідному селі Ременіві, встановити меморіальну таблицю на будинку, в якому трагічно обірвалося його життя, врешті, назвати його іменем вулицю у Львові, яка була найбільше пов'язана з його діяльністю. Власне це і все, що могли й повинні були зробити земляки.

Отже, перше. Стосовно могили. Її, зарослу бур'янами і майже зрівняну із землею (тобто без могильного насипу), віднайшов згадуваний уже нами вчитель із села Вислобоки Іван Мельник. Його знахідка була підтверджена "Архівною довідкою", яку видав Державний архів Львівської області 29 квітня 1991 року. Про все це І. Мельник повідомив громадськість у статті "Полковник УСС Роман Сушко" (з портретом полковника та докладним планом виявленого ним місця захоронення), опублікованій львівською газетою "Ратуша" від 23 червня 1992 року. За час, який пройшов від віднайдення могили й до публікації названої статті в "Ратуші", племінник полковника Роман Сушко самотужки виготовив із металевих труб, розмальованих "під березу", хрест і встановив його на могилі свого славного дідуся. На хресті він вмонтував круглу табличку з написом: "Тут спочиває полковник УСС Роман Сушко. 1894-1944. Вічна пам'ять!". Цей металевий хрест було замінено могильним пам'ятником, виготовленим за підтримкою Проводу Українських Націоналістів. Аналогічний пам'ятник встановлено й на могилі Я. Барановського, яка знаходиться поруч. Офіційне освячення могильних пам'ятників Роману Сушку та Ярославу Барановському провів Митрополит УГКЦ Володимир Стернюк в супроводі священицтва та в присутності представників громадськості й родини захоронених 7 листопада 1993 року. Звіт про це подала 1 грудня 1993 року газета "Українське слово".

Друге. Коли постало питання про спорудження пам'ятника Роману Сушку та його односельцям, які загинули в боротьбі за незалежність України в Ременіві, то, як завжди в таких випадках прийнято, відділ культури Львівської міської адміністрації звернувся до ЦДІА України за довідкою про особу Романа Сушка. Треба віддати належне науковому працівнику архіву Івану Сварнику, який 10 лютого 1994 року склав виважену й об'єктивну "Архівну довідку" для передачі владним структурам, яку вважаємо доцільним привести її повністю:

"Роман Сушко народився у 1894 році в с. Ременіві (нині Кам'яно-Бузького району) на Львівщині в селянській родині. Здобув освіту в місцевій початковій школі, далі - у львівській гімназії. Відтак поступив на відділення юриспруденції Львівського університету, де включився у студентський рух. Закінчити навчання перешкодила Перша світова війна. Роман Сушко пішов добровольцем на фронт, воював у формаціях Українських Січових Стрільців. Пройшов шлях від стрільця до сотника. У 1916 році був командуючим 2-ою сотнею І-го полку УСС. Того ж року у бою на Лисоні потрапив у російський полон.

Після революції 1917 року Р. Сушко разом із своїми бойовими побратимами А. Мельни-

---

25 Пундик Ю. Вояк - філософ // ОУН. Минуле і майбутнє. - Київ, 1993. - С. 48.

ком, Є. Коновальцем та інш. здійснює втечу з табору і дістається Києва. Тут він включився у формування Галицько-Буковинського Куреня та Корпусу Січових Стрільців. Особливо сотня Р. Сушка відзначилася, роззброївши під час наступу російських військ на Київ збільшовизований полк ім. Наливайка, що міг будь-якої хвилини вдарити у спину українській армії. У квітні 1918 року Роман Сушко очолив І-й курінь 2-го полку СС.

У листопаді 1918 року Р. Сушко - один з активних учасників повстання проти гетьмана Скоропадського. Після встановлення влади Директорії - полковник на командних посадах у Армії УНР. З 1919 року командував 16-ю стрілецькою бригадою.

У 1921 році Роман Сушко був одним з організаторів Зимового походу от. Юрка Тютюнника, зумів врятувати свій загін під Базаром. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. - на еміграції.

Роман Сушко вступив в УВО у 1921 році. У 1927-1930 роках був Крайовим Командантом УВО на ЗУЗ. За свою революційну діяльність потрапив до польської в'язниці. З 1933 року - знов на еміграції. На доручення Є. Коновальця вирушив до США для створення там осередків ОУН. З завданням Сушко справився відмінно. На ІІ ВЗУН у 1938 році Романа Сушка було обрано членом Проводу Українських Націоналістів.

З початком Другої світової війни Р. Сушко формує окремих український легіон у складі німецьких військ, який мав стати ядром Української Національної Армії. Але після розвалу Польщі легіон було розформовано. В кінці 1939 року Сушко став одним з ініціаторів створення Українського Центрального Комітету. Після розколу ОУН у 1940 році Р. Сушко залишився на боці А. Мельника, був призначений Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ. Однак продовжував підтримувати тісні стосунки з прихильниками С. Бандери, особливо з Р. Шухевичем. Завдяки особистому клопотанню Р. Сушка було скасовано смертні вироки, які Революційний Трибунал ОУН виніс С. Бандері та його соратникам.

У 1941 році полковник Р. Сушко переїхав до Львова, де разом з Олегом Кандибою-Ольжичем керує боротьбою ОУН на українських землях. У 1943 році він взяв активну участь у переговорах з керівництвом ОУН-СБ та УПА, внаслідок яких було досягнуто угоди про дуалізм командування Українською Повстанською Армією: на чолі армії мали стати Роман Шухевич (від бандерівців) та Роман Сушко (від мельниківців). Однак цей план не було втілено, бо 14 січня 1944 року Роман Сушко був убитий за не до кінця з'ясованих обставин. Р. Сушко похований на Личаківському цвинтарі у Львові**.

На основі цієї "Архівної довідки", голова Львівської обласної ради народних депутатів Микола Горинь 17 квітня 1995 року (запам'ятаймо цю дату!) видав "Розпорядження" (за числом 262) "Про спорудження пам'ятників**", в якому зазначалось:

"На виконання розпорядження Представника Президента України у Львівській області № 298 від 20 квітня 1993 року "Про відзначення [...] вшанування пам'яті відомого діяча національно-визвольних змагань полковника Романа Сушка та односельчан, які загинули в боротьбі за незалежність України:

1. Спорудити пам'ятники [...] Романові Сушкові у с. Ременові Кам'яно-Бузького району.
2. Визначити замовниками виготовлення і встановлення [...] пам'ятника Романові Сушкові та учасникам національно-визвольних змагань за незалежність України - виконавчий ко-

---

* Копія "Архівної довідки" зберігається в домашньому архіві автора.

** В цьому "Розпорядженні" йшлося ще й про спорудження пам'ятника Б. Хмельницькому в с. Корчин Радехівського району, тому все те, що стосувалося цього пам'ятника, автором опущено.

мітет Ременівської сільської Ради народних депутатів.

3. Проекти і моделі пам'ятників затвердити на архітектурно-художній раді при управлінні архітектури і містобудування виконкому обласної Ради.

4. Доручити Львівській експериментальній кераміко-скульптурній фабриці виготовити і встановити пам'ятники.

5. Контроль за виконанням розпорядження покласти на заступника голови виконавчого комітету обласної Ради Ю. Зиму".

М. Горинь**.

Нам прикро констатувати, але від квітня 1995 року до січня 2005 року - а це вже десять років! "Розпорядження" М. Гориня стосовно пам'ятника Роману Сушку за цей час так і не було виконано. Правда, між цими двома датами "яких лише порогів не оббивав небіж Героя! (Мова йшла про племінника полковника Романа Сушка. Автор.), - писала газета "За вільну Україну", - у Львові, у Києві. Обіцянками відбувається і голова фундації ім. Ольжича Микола Плав'юк"²⁶. А пам'ятника як не було, так і не буде...

Третє. Художньо-меморіальна таблиця Роману Сушку була встановлена на будинку (вул. В. Винниченка, 3), у якому був убитий полковник. На таблиці скульптурне зображення Романа Сушка у військовій формі та напис: "В цьому будинку загинув 14 січня 1944 року полковник Роман Сушко. 9.III.1894 - 14.I.1944. Визначний діяч українського націоналістичного руху". Усі організаційні питання по виготовленню та встановленню цієї пам'ятної таблиці взяло на себе Львівське обласне товариство політичних в'язнів і репресованих, яке очолює П. Франко. Таблиця була виготовлена за особисті кошти Романа Васильовича Сушка. У пам'ятній книзі Товариства згадується, що "2 червня 1996 року Товариством відкрито художньо-меморіальну таблицю полковнику Українських Січових Стрільців та київських Січових Стрільців Роману Сушку. У здійсненні цього заходу багато зусиль приклав член Товариства, племінник полковника Р. Сушко"²⁷.

Треба віддати належне голові Товариства П. Франку, за клопотанням якого громадсько-патріотична організація "Галицька Січ" нагородила Романа Сушка (посмертно) Почесним Орденом "Січковий Хрест" з нагоди 80-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців. Серед посмертно нагороджених: полковник Армії УНР В. Кучабський, підполковник Армії УНР В. Бень та інші²⁸.

Четверте. Про найменування вулиці. Літом 1992 року в селі Ременіві було перейменовано вулицю Окружну на вулицю Романа Сушка. Про це повідомив І. Мельник у невеличкій замітці, опублікованій у "Поклику сумління": "Виконком Ременівської сільської Ради народних депутатів, з нагоди першої річниці проголошення Акту незалежності України, прийняв рішення про зміну назв вулиць в цьому селі. Зокрема вулицю Ковальова перейменовано на "вулицю Романа Шухевича", Високу - на "вулицю Василя Бень"^{**}, вулиця Перемоги віднині

---

* Копія "Розпорядження" зберігається в домашньому архіві автора.

26 Вороний М. Вона йшла в передній лінії // За вільну Україну. - Львів, 2001. - 30 травня. - С. 4.

27 Хроніка діяльності Товариства // У боротьбі за волю України. - Львів, 2002. - Т. 1. - С. 42.

28 Документи і матеріали // У боротьбі за волю України. - Львів, 2002. - Т. 1. - С. 442-443.

** Василь Бень (1887, Ременів Львівщина - 1941, Львів), земляк Романа Сушка. Закінчив українську Академічну гімназію у Львові та університет у Відні. В часі Першої світової війни - контрактний офіцер австрійської армії, був причетний до вишколу Українських Січових Стрільців, а в часі української революції стояв близько до Січових Стрільців Є. Коновальця. Належав до старшин, наближених до Головного Отамана Симона Петлюри. Входив до складу дипломатичної місії

матиме назву "вулиця Свободи", Окружна - "вулиця Романа Сушка"²⁹.

А у Львові рішенням міської Ради (консультант історик Богдан Якимович) у 1993 році невеличка вуличка Колективна на окраїні міста (Левандівка), забудована одноповерховими домами сільського типу, була перейменована на "вулицю Романа Сушка".

Коли рукопис цієї книжки був уже в друкарні, із-за океану прийшла довгожданна, радісна звістка: 23 січня 2005 року новообраний Президент України, лідер "Нашої України" Віктор Ющенко склав присягу на вірність Україні і українському народу. А перед тим увесь світ, затамувавши подих, слідкував за "Помаранчевою революцією", за подіями на Майдані Незалежності в Києві, за тими впевненими кроками, якими українці після довгого сну прямували до перемоги демократії та до встановлення правової держави. Демократія в Україні перемогла, а разом з нею появилася надія, що нові люди, які прийдуть до влади, а це будуть справжні патріоти України, спроможуться гідно оцінити заслуги усіх тих, що протягом довгих років боротьби наближали цей день. І тоді появиться і пам'ятник Роману Сушці, і прекрасна вулиця, названа його іменем, їй буде віддана належна шана усім учасникам національно-визвольних змагань за Українську Державу. В це ми, українці, доля яких занесла далеко від Батьківщини, твердо віримо!

УНР у Варшаві. До Львова повернувся у 1921 році в ранзі підполковника Армії УНР. Вчителював у приміських школах. У 1931 році за рекомендацією Митрополита Андрія Шептицького очолив українську школу ім. М. Шашкевича у Львові, на посаді її директора перебував до літа 1941 року.

26 червня 1941 року був заарештований і прийняв люту смерть з рук більшовицького НКВД. "...Голого, його підвісили на гаки й здерли зі спини шкіру (повішеним його й знайшли). У нього були вирвані вуса, викоті очі, а з вух стирчали цвяхи. 30 червня зранку у Львів увійшов батальйон "Нахтігаль" ("Соловейко"), і мішани кинулися до в'язниць, розбиваючи брами. Була спека, й незабаром наді Львовом завис страшний сморід: розклалися тисячі невинно убієнних трупів... Спотворене тіло Василя дружина впізнала по шарпетках, на яких сама вишила мітку - "В. Б.". Похоронили В. Беня на Янівському цвинтарі у Меморіалі Січових Стрільців (поле 38), яке в 1970-х роках більшовики знищили. У 1994 році поховання було віднайдено й тлінні останки Василя Беня - перепоховано. (Див.: Губка Т., Лялька Я., Романюк П. Українська школа або трансформація духовного подвигу в національно-визвольні змагання та державне відродження України // За вільну Україну.

29 Мельник І. Славні імена Ременова // Поклик сумління. - Львів, 1992. - Ч. 32. - С. 4. - Серпень.

ч а с т и н а   д р у г а

**РОМАН СУШКО:
НАРИСИ
ТА
СТАТТІ**

РОМАН СУШКО

Бібліографія публікацій в періодиці міжвоєнного періоду:

1. Мої спомини про першу сотню С.С. // Національна думка. - Прага, 1926. - Ч. 4. - С. 26-32; 1927. - Ч. 1. - С. 28-34. - Ч. 2. - С. 23-37.
2. Січові Стрільці за Центральної Ради (Мої спомини про I. сотню С.С.) // Календар "Червона Калина" на 1928 рік. - Львів-Київ, 1927. - С. 9-37 (Передрук з "Національної думки").
3. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи С.С.) // Календар "Червона Калина" на 1928 рік. - Львів-Київ, 1927. - С. 53-58.
4. Маратонський біг стр. Потапенка // Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - Календаріум на місяць квітень.
5. Коростишівські семинаристи // Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - Календаріум на місяць листопад.
6. Базар (Могила 359 героїв) // Календар "Червона Калина" на 1930 рік. - Львів-Київ, 1929. - С. 104-123.
7. Знак часу (Спомин про Миколу Загасвича з 2-го полку Запорізької Бригади Натієва) // Літопис Червоної Калини. - Львів, 1929. - Ч. 1.
8. Хто вбив полковника Отмарштайна? - Прага, 1933. 74 сторінки. Наклад автора.

Роман Сушко

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ ЗА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ* Мої спомини про І. сотню С.С.

Група старшин, яка 21. жовтня 1916 р. попала в полон під Бережанами, докотилась під весну 1917 р. до міста Дубовки, під Царицином на Волзі. Були тут: Сотник Мельник, Сушко, Чмола, чет. Кучабський, хор. Матчак, Пасіка, Загаєвич, Микуляк, Гречанівський, Дорошенко (який купаючись у 1917 р. у Волзі втопивсь і похований є на тамошнім кладовищі), підхор. Андрух, Савчин, Рондяк і Козак. З активніших старшин австрійської армії пор. Лев Гавинський, інж. Н. Левицький, суддя Ілля Кук, а головно студенти Бурко, Кушнірук і Колтунюк.

Українців, старшин австр. армії, було в Лубовці до 60 душ, та контакт з ними наладжено щойно з вибухом революції. Тоді потворились гуртки з метою підготовки до активної участі в національній роботі на Великій Україні. По гуртках горячково виучувано російську мову, географію, політичну економію Росії, а головно України (викладав Кучабський). Переложено також і впоряд російської армії на українську мову, зрівнюючи його з австрійським. Студіовано і партійне життя, словом ішла підготовка до громадської і військової роботи. Практично приступлено до праці в Царицині. Е. Коновалець входить в звязки з цивільними і військовими Українцями і засновує Царицинську "Українську Раду". Вже у вересні виїздить Е. Коновалець з українізованим полком на Україну. З ним поїхав з Дубовки Чмола і перші інформації про життя та працю в столиці одержуємо ми від них. За той час уже навязала наша група звязок з другими таборами полонених (Донщина, Сибір), а проходила одна думка скрізь:

Необхідність формування українського національного війська.

Найближчою була ця ідея полоненим У. С. С., бо не страшні були їм ні "державна зрада" супроти Австрії, ні сепаратизм від Росії.

Та дискусія велась над питанням, чи стреміти до формування окремих частин із галицьких Українців, чи поступати на службу до військових українізованих частин. Ні одно ні друге не було легко зреалізувати, всеж таки заходи, щоби вступаючи до зукраїнізованих частин одинцем, стали поволи вдаватись. Та ці починання не відносяться до тих, що були поглядів поміркованих. Сміло можна сказати, що в той час ще ніхто мабуть із галицьких Українців не передбачував розвалу Австрії - і тому в таборах велась боротьба між Українцями. Одні обстоювали вірність Австрії, другі орієнтувались вже на Чехію, а в несміливості думки оправдували свої "зрадливі" починання тим, що не складали присяги цісареві Карлові І. Але ця течія була дуже слаба, бо перші доказували, що нельояльністю до династії знищимо всі культурні добутки в Галичині. Сліпі були вони на те, що Чехи ризкували більшими скарбами. Тому старшинам У. С. С.-ам, які задумували поступити в українізовані військові частини з метою високо підняти там національний стяг, довелося стягнути на себе анатему не тільки австрійських пат-

---

*) Оцей спогад друкований в поодиноких числах "Національної Думки" з огляду на його актуальність з нагоди 10-ліття Берестейського Мира, поміщуємо в цілості за дозволом автора.

ріотів чужинців, але й своїх таки Українців за "державну зраду".

Так то У. С. С. і тут пішли на пробій. В таборах між Українцями почалась "революція". З Дубовського гуртка поступили на службу у російську ще тоді армію - хор. Андрух, Загаєвич* і Кушнірук. Андрух став курінним писарем. Загаєвич "каптенармусом" в царицинському полку. Вкінці із Києва одержали ми відомість, що в листопаді почав формуватись "Галицько-Буковинський Курінь". Нас попереджував Е. Коновалець, щоби готуватись в дорогу, бо наша присутність є бажаною. Ми дожидали Свят-вечера, в яким-то дні ми рішили утікати. Нічу нас одинадцять рушило на Царицин, звідки думали направитись у Київ.

Тоді у нас не ставилось ще питання, чи маємо визволяти Галичину з під Австрії, чи може будемо боронитись перед большевиками. Нам тільки одно було ясне: треба формувати українське національне військо.

Наша утеча з усіми пригодами, це в мініятурі наша пізнійша діяльність на Великій Україні. Утікають: Мельник, Сушко, Кучабський, Матчак, Пасіка, Герчанівський, Козак, Колтунюк, Бурко, Савчин, Микуляк. Шлях на Царицин веде зимою по Волзі, але він для нас не був безпечний. По дорозі були козацькі станиці, одинокі опори поваленої царської влади, козаки могли нас зловити і повернути в табір, тому ми не дивлячись на азійський бурун і глуху ніч рішили виминути станицю степом. І так ціла одинадцятка збилась з дороги. Безлюдний степ, бурун, метелиця. Утікачі висилоються, а виснажений Мельник таки не видержав і пристав. Оставити його - це все одно, що лишити на певну смерть. Тому товариство взялось його нести, бродячи вище колін в сипкім снігу, на переміну по чотирьох, решта шукала напрямку. Та загроза катастрофи була очевидна для всіх. Дороги не знаходили. Тоді Мельник рішає жертвувати себе, щоби уможливити ратунок другим: "Оставьте мене - просить - нехай я оден тут загину, а ви спасайтесь і спішіть у Київ до праці".

Не чув я, чи хто відповів йому на ці слова, - знаю тільки, що тепер вже 6-ох товаришів підняло Мельника на плечі і рванули вперед. Боролись з природою, що слала смерть. Не вільно було пристанути й на хвилину, бо вже дубів Мельник, а прочі тільки надмірним рухом побоювали сибірський холод. Був це момент, - коли зникла надія дістатись у Київ, бо ратууючись перед смертю треба було знайти станицю і не наразитись на арештовання.

І хто уявляє собі нашу радість на перший гавкіт станичних собак? Треба дивуватись, як зразу зникли всі недавні сумніви й зневіра, а знайшлося рішення: "Не має нам повороту в табір полонених. Хитрість мусить завести нас у Київ"... Ми сміливо увійшли в станицю. Через пів години, на розсвіті тієї страшної ночі 20. грудня 1917 р. ми вичерпані з останніх сил розбились на чвірки і кріпились горячим часм. Мельника відтерли і привели до пам'яті, а хитрість наша склонила станичного сотника доставити нам 4 підводи і підвести нас до Царицина. Станичного сотника ми обдурили. Хор. Козак "удавав" конвою, він мав папаху і шинелю російську, а палиця під закиненою шинелею імітувала "вінтовку" тож був схожий на революційного салдата...

І скільки-то разів доводилось нам вигадувати і уживати хитрощів в 1918-1919 р.?

Під вечір того дня були ми вже в бараках царицинського полку. Там стрівув нас "писар" Загаєвич, а "каптенармус" Андрух видав нам вечером одяг (оба вислані нами наперед для підготовки діла). Командантом куріня був сотник рос. армії Максимович, Українець (пізніше

---

* Сот. Загаєвич поляг в мотовилівським бою в листопаді 1917 р. Андрух ростріляний большевиками осіню 1921 р. як член Центр. Повст. Комітету в Києві.

був в загоні ген. Присовського). Тут очікував нас і хор. У. С. С. Грималюк, що привіз для полонених і декому з нас біженецькі документи із Києва.

За добу були ми готові в дорогу на Київ. Одні передягнені за "салдатів", другі за біженців з Галичини, а хор. Бурко, що мав добрий кожух і жалував його позбутись, побрив вуси і мав їхати як католицький біженець-священник до Києва. При значній допомозі місцевих Українців, головню "вольно-опреділяючих" студента Харченка (1919 р. служив старшиною при С. С., пізніше у Запоріжській Дивізії), вибралась ми 29. грудня поїздом Царицин - Воронеж - Курськ - Конотоп до Києва.

Небезпечно було в ті часи подорожувати серед божевільної салдатської стихії. Закліматизуватись до цього середовища було надзвичайно важко. Доводилося бути не тільки свідками але й учасниками дискусій про "аграрную землю" і "железную політическую платформу", про українсько-більшевицьку війну, про "оден котьолок і одну вош" і т. д. Доводилося бачити всякі салдатські самосуди, де подорожного запідозріного в крадіжці 10-ти карбованців у подорожної баби кинуто під поїзд, а коли за хвилю баба найшла свої гроші, то і її скинуто за кару під поїзд.

І серед такого хаосу кругом аж гуло в поїзді про сильну українську армію, про порядок в краю, добробут України, про всесильну "Центральну Раду" з дідом Грушівським на чолі, про завязаті бої, що нібито ведуть українські війська в обороні кордонів, про могутний український фронт. Як іскрились нам очі на думку, що от-от переїдемо кордон між Конотопом та Бахмачем - поцілуємо рідну українську землю і всі віддамося на службу українському урядові.

Дня 4-5 січня залишили ми московські вагони, а перейшовши 500-800 кроків по розібранім залізничім шляху, примістились у товарних возах українського поїзду, що мав завести нас у Київ.

Ми цілувалися тоді з радости. Та війська українського ми не бачили... Тільки на першій станції стояв у снігу скоростріл ніби готовий до стрілу, а оподалік один салдат лузав завзято насіння ("сімячка") і плював на всі сторони. Ми прийняли цей випадок за прикре непорозуміння. Одначе неспокій наш зростав з кожною дальшою стацією. Ми бачили все, тільки не бачили ні війська, ні порядку...

Ось вже і Дарниця, а там видніє з далека Київ (перший раз бачили ми Золотоверхий перед роком, коли нас везли сильні ескорти на Сибір). За годину маємо вступити в святі його мури.

II.

Ми на київському пасажирському двірці. Пройти ніяк.. Хмара обвантаженої мішками салдатні, брудної і вошивої. Всі вони товпяться, лаються - кудись пруть, кудись намагаються проїхати. Оголомшені несподіваними вражіннями ми ледви добились до гімназії на вулиці Пирогівській, де зустріли нас - Черник, Чмола, Коновалець та Домарадський.

Ця памятна для нас зустріч сталася дня 5. січня 1918 р.

В гімназії був розташований тодішний "Галицько-Буковинський Курінь". А що гімназія не могла помістити напливу нових охотників, то переведено курінь до Духовної Семинарії на Вознесенському Спускові.

Під той час Курінь уявляв зі себе приблизно те саме, що й другі частини на Україні. Прибувши, наша дванайцятка була вповні розчарована. Правда, помітні були деякі завдатки, що давали надію на краще... 10.І. відбувся перегляд куріня, який переводив ген. Греків (пізнійший міністр). Стрільці були дуже невдоволені, що представник української влади говорив помосковськи промову. Отже ясним було, що національна струнка була дуже голосна. З цього

прийшлося починати. Але перше вражіння було застрашаюче, не тим, що праця тут була тяжка, а тим, що ми ніде не бачили дійсного війська.

Ось епізоди: нас старшин приміщено в одній кімнаті враз із стрільцями. Це було дуже добре, бо ми зразу увійшли в життя куріня. Ранком, після першої виспаної ночі, проходив я через кімнату і не зачинив дверей, що лучили сумежні кімнати. Зараз до мене підступив якийсь тип і провокуючи спутав: "Товаришу! (на большевицький спосіб) а чи у вашого батька двері є?"

Я був заспаний і не зрозумів його зразу. Тоді він просто до мене: "Зачиняйте самі двері, бо вже минули ті часи, коли наш брат зачиняв двері за офіцерами". Провокатор цілив на мене, як на старшину.

Такий несподіваний виступ заскочив мене неприємно.

Та я свідомо не виявив свого зверхнього обурення на нахабство; я спокійно зачинив двері, потім запитав з усмішкою провокатора, чи вже вдоволений. Він засоромлений почав щось несміливо казати, але в той час підступило до мене двох стрільців, давних У. С. С.-ів зі сотні котрою я командував у 1915 р. і просили вибачення за інцидент. Та я направив їх, щоби зясували все із зачинщиком. Обурюватись не було вказаним.

Тогож дня був другий інцидент в нашій кімнаті і знову таки зі мною. В кімнаті були стрільці з двох чет. Наш приїзд був широко обговорюваний стрільцями. Загал був проти "старо-режимців". Отож підходить до мене один стрілець і в задирчивий спосіб пропонує підмітати кімнату. Щоб не давати притоки до випадів, я спитав тільки, чи то моя черга, а коли той досить заклопотаний потвердив, я став старанно підмітати кімнату, а при тому заговорив на тему зверхнього порядку і чистоти касарень. Висказував радість, що українське революційне військо не чекає примусу, а само бере чергу, словом служить Україні - "не за страх а за совість".

В той спосіб і та провокація не повелась, бо мене скоро виручили в праці знову-же таки У. С. С.-и, кілька душ, але гарних, а один із них заявив, що не дозволить, щоби його бувший командант підмітав кімнату; кожному - мовляв - приписана служба і мітла не належить старшині. Тут і завелась балачка між противними таборами.

У. С. С., кілька душ, але гарних стали в обороні старшин і за старою організацією війська; другі доказували користи "свободи" в армії. Ми-ж тим часом студіювали цей фермент.

І того вже дня старшини новоприбувші з Дубовки і давніші Черник, Чмола, Домарадський і студент Семень* відбули нараду, на якій рішили приступити до організаційної праці, бо хвиля несла несподіванки. Труди і перепони були нам ясні, та всеж таки ми рішили стати вище всього і працею перемогти всі перепону.

Поділено працю і найближчі "Курінні Збори" були дуже цікаві. На збори прибув офіційний представник "Всеукр. Ради Військ. Депутатів". Найперше обговорювано політичну ситуацію, підраховано ворогів, а коли стало ясним, що офіційний представник веде комуністичну пропаганду, то його вдалось по просто викинути (За "обиду" перепрошував потім командант куріня "Раду Всеукр. Війск. Депутатів"). На командні посади вибрано всіх бувших У. С. С.-ких старшин, а недостаток доповнено іншими. Треба було радіти, що так сталось, бо це був кінець демагогії.

Збори, були надзвичайно бурливі, грозила бійка, бо малося до діла з товпою дуже погано-

---

* Поляг в перших боях з большевиками на вулицях Києва.

го характеру. В обороні військовости і регулярности виступили бесідники: Мельник Чмола, Черник, Кучабський, Сушко, Гладкий, підстар. У. С. С. Кизима та другі.

Дашкевич і Курах - боронили "виборного начала". Тому вирішення мусіло бути компромісове, а до цього зумів довести Кучабський у кінцевій, дуже палкій, але річевій промові. І так допущено виборність у куріни, але вибрано людей, які були того свідомі, що до слідуючих виборів, себто до розвалу, допустити не сміють.

Хвиля вимагала, щоби чимскорше зробити курінь боєздатним. Та чисельність його не була без значіння. Тому рівночасно із акцією вербунковою, мусів піти вишкіл. В тій цілі поставлено на чолі куріня Е. Коновальця на місце к-та Лисенка (с-р.), помічником вибрано Мельника, кур. адютантом М. Матчака. Штаб куріня ділився роботою. Загальну організаційну і політичну діяльність (це часи, де кожда частина мусіла заступати якусь політичну лінію) вів Е. Коновалець, а чисто військову, організаційну роботу Мельник. У важніших справах політичної натури, всі старшини радили спільно і рішали справу не голосуванням, тільки обмінювались думками, а Коновалець реасумував і підводив під спільний знаменник всі напрямки, що звичайно приймалось одноголосне як обов'язуюче всіх рішення.

Курінь розділено на дві піші сотні (Сушко, Чмола). Одна сотня піших гарматчиків - (Дашкевич) і одна сотня скорострільів (Черник).

Чисельність сотень була зразу нестійна. Зголошувались нові і виступали невдоволені. Але це трівало не довго.

І-ша сотня числила 200 стр. Більшість - це були полонені австрійської армії (66%), дальше біженці з Галичини (15%), студенти (15%), а (8-10%) старі У. С. С. теж з полонених. У тій сотні почались найскорше муштрові навчання, з повною систематичністю. Стрільці бачили поступ і успокоїлись. Але треба було на початку ужити ріжних підступів, щоби їх заставити до муштри. Правда, це були більшістю бувші вояки, тільки ріжних вишколів, здеморалізовані в полоні, так, що годі було часто пізнати, хто бувший військовий а хто ні. Колиж старі вояки протестували проти муштрових навчань, бо "це тільки нарада, а не революційне військо", то найлекше було доказати неправду тим, що на вправах наказувано деяким командувати роєм, або четою, а що це їм не йшло, то не лаяти, а впевнити треба було їх, що вони самі знають діло, хоч за них робив наглядаючий старшина. Та не сліпі були стрільці, які бачили, що - інакше іде виконання під рукою вміючого старшини, а зовсім не йде під рукою компромітуючогося крикуна. Так само приборкувано к-тів чет, які були завдяки своїй демагогії вибрані на підрядні становища, з чого явно не були вдоволені.

Також незвичайно важко було встановити внутрішнє життя і порядок. Новий клич "воля" розуміло військо як "самоволя". Обмеження виходу з касарень, примушування спати в касарнях а не по приватних мешканнях (так робив весь гарнізон тоді) рівнялося "реформі", що грозило розігнанням куріня. Приклад других частин, де була ота самоволя, заражував і нас. Примусити стрільців виходити в місто поза службою без кріса, скорострільної ленти, шаблюки і кінджала, це було "новаторство" і "старорежимність" рівночасно.

Нове командування стало не популярним, але не попустило дисципліни, бо попушення рівнялося давній безшабашности, а щоби осягнути головну ціль і творити дисципліноване військо, старшини не потураючи забаганкам юрби кинули клич: Старшини мусять вести перед власним приміром на кождому кроці і в кождій обстановці!

Та не легко це вдалось. Треба було дійсного самовідречення старшин. Почались тоді виклади, реферати на ріжні теми біжучого моменту, теоретичні навчання, військові бесіди та боева військова пісня. Старшини день і ніч в касарнях при стрільцях. Не було часу зайти навіть до кравця скоротити каззонну шинелю шиту не на куцях Галичан.

Зате стрільці були вже одягнені прилично.

Серед такої праці за тиждень І-ша сотня не була вже подібною до того гуртка, який ще не давно зі себе уявляла. Своєю незрівняною працею зискали команданти вже довіря. Тепер черговим завданням було "вразумить" стрільців, що кождий наказ мусить бути виконаний точно й негайно, не може бути дускутований, а вже ніяк не сміє бути відкинений як не підходячий.

III.

Десь 20. січня припинено навчання сотні. Сотня дістала наказ виступити в плотський і лебединський район, у розпорядження комісарів районів Нестеренка і Неширетного, які розпоряджували також Вільними Козаками і при нашій допомозі мали перевести обезбросня населення.

В цілому Києві заряджено також обезбросня, як попередження місцевого большевицького виступу, готованого у підмогу Муравйому і Коцюбинському. Належить підчеркнути, що вже тут виявилась висока цінність нового стрілецького війська... Стрільці робили обшук солідно і коректно, але по дводневній практиці я відмовився від співпраці з Вільними Козаками. Ці Вільні Козаки (звичайно не всі, були і високо ідейні, однак ті не мали переважаючого впливу), що ми їх тоді бачили, це не знати, що то було: військо ні, міліція теж ні - всуміш старі і молоді, військові і студенти, що не знали, як обходитись з рушницею. Такі були вони і по одягові і по зброї. В службі робили всякі надужиття.

Одначе Січові Стрільці думали вже не так! Вчинки Вільних Козаків їх обурювали і вони доповідали мені про це.

Тоді ми побачили, що в правлячих кругах повна лихорадність, непевність і безпляновість роботи. Відібрану зброю зносили стрільці до комісаріату на плечах, бо не доставлено підвод, зате Вільні Козаки просто розносили її по домах, або по знайомих. Значиться, переливано з пустого в порожне, причому нерви успокоювано горілкою, якої у комісаріаті був значний запас. Тут "подвизався" найбільше бувший пристав, нині помішник комісаря. Коли-ж він став заохочувати до пиття також і "молодцов Галичан", я відмовився від співпраці з таким "блюстителем публичного порядку", докладаючи про це комісареві Нестеренкові, який виказував багато доброї волі, але був безсильний. Вкінці вечером другого дня тієї нашої "операції", комісаріят дістав звідомлення, що місцеві большевики виступили проти Ц. Ради, а якась артилерійська частина на Печорську направила на комісаріят гармати. Цього було досить, щоб настала повна паніка і ростіч Вільних Козаків. Почалась стрілянина по вулицях; свої стріляли по своїх. С. Стрільці не зорієнтовані ще в ситуації, не були спосібні проявити ініціативи, тому одержавши формальний дозвіл від комісаря, відійшли і долучили до свого куріня.

Гірко було ділитись вражіннями з к-том куріня Е. Коновальцем про спостережені мною непорядки. Єдиною розрадою було те, що сотня наша показала вже спосною і відпореною на посторонні впливи. Подібне помічено і у других сотнях куріня, а це очевидно заохочувало нас ще до більш напруженої праці. Дивно, що нашої молоді енергії і завзяття вистарчило на те, щоби тоді, коли кругом люди зневірювались і попадали в апатію, ми навпаки здвоювали свою енергію і поспіх організації, немовби хотіли надолужити те, що другі тратили.

IV.

Систематичні навчання сотні тривали тільки до 28. січня. Тогож дня вечером наказано сотні маршове поготівля. Разом з к-том куріня поїхав я у штаб "Лівобережного Коша" за оперативним наказом. Штаб містився в гостинниці "Ермітаж" при Фундуклеївській вулиці. Тут

вперше побачив я працю українського штабу і виніс сумне вражіння. Крутилось там багато людей. З Отаманом Коша поводитись штабовці надто фаміліярно. Отамана Коша Петлюру прийняв я зразу як попа. Він був у френчі без відзнак, і я представився тільки сотникові ген. Штабу Удовиченкові. Удовиченко поінформував нас про боєву ситуацію на полтавським фронті, а після цього в отамана Петлюри попросив директив для мене.

Я дістав устний наказ завагонувати сотню на Лукіянівському двірці і чимскорше їхати в розпорядження п-ка Захарчука, начальника бойового відтинка на ст. Яготин.

З виявленої начальником штабу ситуації виходило, що конечний тут як найбільший поспіх. Тому цієї ночі я вже не спав перевірюючи приготування до походу. Курінь залишився в Києві. Тільки І-ша сотня виступила на Лівобережжя. Переді мною стояла співпраця з невідомими людьми, в нових зовсім обставинах, проти нового ворога. Належало заздалегідь все обдумати і приготуватись на всі "революційні можливості".

Точно в наказаній годині 5:45 І-ша сотня була вже на Лукіянівській стації. Та на велике моє горе - я розумів вагу поспіху і був прямо в роспуці - ешелон, що застав я на стації, не був приготований для нашої сотні, тільки для загону "Чорних Гайдамаків", про котрих ніхто ні слова не згадував мені у штабі. Став я наводити справки. Телефонем звязатись з Кошем мені не удалось, післанець висланий з донесенням, не повертав; я переговорив з атаманом "Чорних Гайдамаків", осаулом Блаватним. У нього завдання оперативне було подібне до мого. Тому впросився я у його ешелон і після обіду виїхали ми разом на Дарницю.

З "Чорними Гайдамаками" ми відразу заприятельнулись. Це була дійсно "юнацька школа". Дисципліна у них була повна. Носили "Чорні Гайдамаки" на ковнірі шинелі чорний трикутник як відзнаку частини, а старшини білі опаски на рукаві. Це було не то, що ми бачили по інших частинах київського гарнізону.

Натомісць дисципліна і постава нашої сотні, що нагадувала регулярне військо, імпонували дуже "юнакам". Непопулярність "Австрияків" скоро зникла, бо кожний військовий витас радо в біді надійного союзника. А коли Стрільці заспівали українських пісень, то гурти Стрільців і юнаків змішались і наступило - відразу обопільне довіря.

Але вже на стації Дарниця ешелон застряг; не було паротягу, бо не було кому подати палива. Начальник стації бігав, кричав, просив, але даремно; а кругом тьма робітників. Аж пізнійше зрозумів я, що це був саботаж. Тоді ми ще не визнавались... Вкінці запропонував я осаулові Блаватному, що паливо подадуть стрільці самі. Так і сталося, а під вечір рушили ми на Яготин.

Досвіта ми докотились на ст. Переяславську і найшли штаб на стації. Полк. Захарчук остав всього щось зі 17-тьома козаками і справив нас до полк. Капкана. Про нього чув я ще в полоні, але перед відправкою з Києва у штабі мені нічого про нього не згадували. Наша сотня числила 179 боєвиків. Така чисельна сотня здивувала всіх. Капкан прийняв мене чомусь то не дуже радо, аж осаул Блаватний мусів "рекомендувати" Січовиків. Таке прийняття мене навіть обидило, та скоро я зрозумів, що - не міг Капкан довіряти невідо мим йому людям, коли зазнав розчарування таки від своїх Богданівців.

З підходом нашого ешелону, Капкан рішився ліквідувати большевиків, які були на ст. Кононівка. Тому наказав найзвичайніший "обхват" ст. Кононівки. З авангардом мав я вислати одну чету, а решта сотні мала рушити з головною кольоною ранком. Настрій у всіх, а в мене зокрема був бадьорий. До боїв привик я і був як у себе дома. Це не те, що діло з незрозумілим тоді "саботажем".

Одначе радість наша тревала коротко. О півночі, Капкан дав сотні наказ негайно відїхати окремим ешелонем через Дарницю на ст. Бобрік (бахмачський напрям), в розпорядження от.

Петлюри*), а що перша чета вже виступила на Кононівку, то належало залишити її тут. Отже вже сотню руйновано - декомплетовано, а чета не була спосібна до самостійних ділань. Потішав я себе хіба тим, що співпраця з "Чорними Гайдамаками" не розложить чети так скоро. Та наказ є наказом! Досвіта ешелон відїхав. Повне поготівля, скоростріли виставлені у дверях возів, бо ми хоч і були у своїм запіллю, але серед збольшевичілих частин і населення. Вечором вже осягнув ешелон ст. Бобрик, а zarazом доставив у штаб Лівоб. Коша одного підричника з Наливайківського полку, розташованого в Броварах, який на ст. Броварі щось маніпулював під нашим ешелonom з ручними Гранатами, стрільним порохом і запальним шнурком. Стрільці його приловили й арештували. Мені зізнав він, що дійсно був висланий з полку "взорвать" ешелон.

Я зразу не зрозумів того всього та після зізнань арештованого у штабі "Гайд. Коша" 1-шу сотню післано назад на ст. Броварі з завданням обезброїти Наливайківський полк.

Цікава була ситуація на Лівобережжі: Муравйов і Коцюбинський напірають на бахмачським і полтавським напрямку на Київ, і стоять вже від нього на два переходи. Йому заступив дорогу на Яготині і Бобрику Лівобережний Кіш Гайдамаків під командою Петлюри і готується до контр-атаки. Та київські большевики вирішили, в поміч Муравйову, підняти в столиці виступ проти Ц. Ради. В тій цілі пильнують Наливайківського полку в Броварах, щоби долучився до них і вдарив на зади Гайдамацького Коша, по перше, щоби тим улєкшити наступ Муравйова, по друге, щоби забезпечити себе в Києві перед можливою відсією столиці частинами того Коша.

Наливайківський полк числив 1200-1400 багнетів при двох батареях небоєздатних, як показалося потім, і 75 скорострілах. А обезброїти його мала 1-ша сотня С.С. при 140 багнетах, бо одна її чета лишилася в Яготині. От і завдання... До того треба обезброїти нечужий, а свій таки український полк! З такого рода "операціями" я був зовсім незнайомий. Надобавок, цей полк розташований не в касарні, а по квартирах у цілому містечку по 3-5 осіб... Як їх визбирати?

Я повинен був відмовитися від виконання того завдання, бо це виглядало на авантуру. І коли б не привычка в виконуванні завдань "неможливих до переведення" ще на службі в УСС-ів, яких австрійське командування (політика гр. Лямезана) нераз посиляло на карколомні підприємства, щоби свідомо їх знищити, то я мусів би зложити відповідальність за виконання. Та стара привычка УСС-івська стала і тут у пригоді. Всеж таки випросив я у штабі бодай 10 душ Червоних Гайдамаків, щоби їх ужити для переговорів, бо ми-ж ярко відбивали нашим галицьким діалектом. О год. 4. рано 1-ша сотня була вже на ст. Броварі. Скоро обезброєно і арештовано стаційну варту Наливайківського полку, яка поставлена була тут, щоби перешкодити вигражатись військовим частинам на "броварській республиці". Після цього рушила сотня на Броварі, але за той час я вже збігав у містечко до команданта полку, щоби з ним обговорити справу. Показалося із того, що к-т. полку Мацюк (член. Ц. Ради), сам був тієї думки, що полк треба обезброїти, бо старшини не можуть йому дати ради, і що полковий мітінг вирішив виступити проти військ Ц. Ради. Цікаво, що старшина полку не повідомила вишого командування про ці події і якби не випадок з отим підричником, полк слідуєчого дня був би вже насмабуть не пустив у Київ.

Після обговореного пляну з к-том полку Мацюком сотня окружила штаб полку і ареш-

---

*) Штаб от. Петлюри виїхав на ст. Бобрик і визвав 1-шу сотню С. С.-ів до себе.

тувала полкову раду. Скорострілами потайки обсаджено роздоріжжя, що вели на площу збору полку, а тоді наказано полковому сурмачеві затрубіти на збірку. До зібраного полку посипались промови, а коли большевики стали брати верх, виступили дві четі СС-ів, арештували ораторів, витягнули з укриття скоростріли і окруженому полкові наказали здати зброю. Вагалися Наливайківці виконати цей наказ, але команданти чет для постраху дали підготовчі прикази до стрілу і це допомогло. Два куріні, що були на збірці при крісах, зложили зброю, а третій курінь зніс її "добровільно" з хат. Винесено з "цейхгавзу" скоростріли і решту зброї. За годину сотня СС-ів охороняла більш 2.500 крісів, 75 скорострілів, а біля батарей стояла стрілецька сторожа. Для погрузки майна визвано з Дарниці 5 вагонів, а полкова канцелярія видавала спішно демобілізаційні карти обезбросним.

Стрільці хоч і раділи з самого переведення, то гірко відчували цю трагедію народу. Дикі Азіяти з Муравйовим тиснули на Київ, а український полк так гарно вінований доводилося обезброїти... За велика була у них несвідомість. Не дивно, що нас прийняли Наливайківці за Чехословаків. Бо деж-то? В той час, коли "воля" панувала на Україні, являється сотня дисциплінована, слухняна, з поняттям порядку, спосна одним духом, без жадоби грабунку і насильства! Це не могли бути Українці в поняттю місцевого населення: це мусіли бути тільки - чужинці.

Трапився ще такий випадок в цей день: коли полк був уже обезбросний, большевицький повстанчий штаб із Слобідки Нікольської телефоном запитував полкову раду, чи полк готовий до виступу проти військ Ц. Ради. Господар полку підп-к. Есаул "докладав" хитро, нібито як член полкової ради, що в полку почалися вагання і треба, щоби чим скорше приїхали представники штабу на мітінг, який якраз відбувався. Захотілося нам піймати штабовців, а що нам було потрібне авто, то підп-к Есаул радив обовязково делегації спішити автом. Удався нам підступ. За пів години вже січова застава заарештувала прибувших автом "ораторів". Були це два студенти Жиди, один студент кацап і один робітник кацап. З них один Жид пробував утекти, та його наші догнали і живого доставили у наш штаб.

На моє донесення штабові Лів. Коша про виконання наказу, наспів під вечір наказ забрати всю зброю, або знищити її, а зі сотнею рушити негайно в Дарницю, де ждати приїзду Штабу Коша. Зразу думав я, що це помилка, або підступ, тому зажадав до апарату старшину, котрого знав по голосі, щоби впевнитись, чи це не підступ ворога. На жаль наказ був правдивий: Війська Ц. Ради залишили Лівобережжя і спішили на відсіч Києва, де піднялося повстання проти Ц. Ради...

Сумно після північної години залишила сотня Броварі. Часть забраної зброї прийшлося знищити, бо не можна було забрати її зі собою. З нами вийшла з Броварів старшина обезбросного полку, около 60 душ і кількох козаків, яким зброю залишено. Вони сформували з полкових коний кінний відділ і в Дарниці увійшли в склад кінного дивізіону полк. Капкана.

V.

Дня 2.ІІ.1918 р. була така ситуація: Київ в руках большевиків, що опанували арсенал і всі передмістя. Центральну Раду боронять тільки 2 сотні СС. курія і кінний відділ Гордієнка під к-дою полк. В. Петрова. Решта гарнізону столиці, коли не з большевиками, то обявила невтральність.

Муравйов здержаний Лівобережним Кошем під проводом С. В. Петлюри, та з огляду на події в Києві, Кіш нищить тільки комунікацію і, не залишивши навіть прикриття, спішиться на відсіч столиці. Тому що Муравйов був у віддалі 2-3 дневного переходу, треба було спішитися з ліквідацією місцевого постання.

На нараді начальників у Дарниці рішено наступати двома кольонами, з метою захопити арсенал, а звідти розвивати дальші операції для очищення Києва. Права кольона під командою Петлюри, через Ник. Слобідку і Миколаївський міст, ліва з осаулом Блаватним через залізничний міст, мають атакувати "обхватом" з півдня арсенал. Наша права кольона в складі: курінь Дорошенківців, к-т Матуляк - курінь Червоних Гайдамаків, к-т Волох, - 1 сотня СС-ів, к-т сот. Сушко (177 багнетів, 1-ша чета вже долучила в Дарниці), батарея Гайдамацького Коша, 2 гарм. і 1 автопанцирник; мав ще долучити і кінний відділ Капкана, зложений більшістю зі старшин, з ктом Міляшевським, бо Капкан не захотів.

Згідно з відомостями Штабу Коша ворог зі своїми передовими відділами був у лісах, між Дарницею і Слобідкою, та закріпився на Миколаївському мості. З огляду на поспіх, кольона рушила з місця бойовим порядком, готова в кожній хвилі прийняти бій. В передній лінії наступають: праворуч шоси Червоні Гайдамаки, ліворуч Дорошенківський Курінь, 1 сотня СС. як запас; там і батарея та автопанцирник, який на 3-тій верстві нашого руху попсувався і вийшов зі строю. На горбах півтора верстви на полуд. схід від Ник. Слобідки, кольона попала на передовий ворожий відділ і по короткім бою відкинула його на Слобідку, та продовжувала наступ. Вже в цьому бою введено в бій 1 чету сотні СС., задля невидержки Дорошенківців. Очистивши місцевість від ворога, кольона підходить до моста, який лучить Слобідки, Печорську і Нікольську. Витиснений з Ник. Слобідки, ворог перейшов на західну окраїну С-л. Передмостної, де закріпився. Завданням його було обороняти переправу через міст тому, що Дніпро не замерз і переправа була можлива тільки мостом. Для цього ворог побудував по обох сторонах моста барикади і держав їх під сильним скорострільним вогнем.

Черговим завданням кольони було сфорсувати міст і це наказано Дорошенківцям та Гайдамакам. Ворог боронився дуже вперто, завдяки своєму вигідному положенню, через що наступаючі частини залягли і зачали перестрелку, яка могла спричинити небажаний затяжний бій. До осягнення остаточної цілі - взяття арсеналу - оставалося форсувати ще властивий міст, а також узгір'я Печорська. Для прискорення руху кольони і своєчасного прибуття на місце спільних ділань з лівою кольоною, сотня СС. будучи в резерві, з власної ініціативи її к-та, переходить в наступ; 4 скоростріли СС-ів завязують двобій з ворожими скорострілами, а сотня використовуючи момент, смілим і рішучим ударом бере міст та приступом вскакує в село. Ворог залишивши біля моста 30 вбитих і ранених, панічно відступає на Київ, або розбігається по Слобідці.

В бою цім захоплено 33 полонених, 8 скоростр. "Максима", 13 "Люїсів", 4 гармати і багато гарматнього майна. З нашого боку було 4 убитих і 8 ранених СС-ів, а біля 20 убитих і ранених з інших частин. Ці великі відносно втрати, після завязаного бою, мали своїм наслідком повний розгром ворога, що боронив вступу в Київ і не встиг ставити опору ні на головному мості, ні на Печерську. Геройська постава I-ої сотні СС-ів виріжнюється тим більше, що названі частини - крім сотні СС. - зложені з людей хоробрих, але нестросєвих, неспосібних до затяжного, впертого бою. Присутність значного числа старшин в козацьких рядах, спричинювала вічеве керування, а не командування в бою. В порівнянню до I сотні СС., яку в той час вже можна було назвати військовою організацією (її постава в Броварах), останні уявляли зі себе тільки імпровізацію.

Коли частина правої кольони збиралась і упорядковувалась після бою до дальшого руху, долучив до неї відділ кінноти (Міляшевський), який був задньою охороною в Дарниці.

О год. 17-ій кольона, маючи в авангарді прибувшу кінноту, продовжує рух через міст і підходить по серпентині Нікольська Слобідка, Московська вулиця, під арсенал з метою добути його ще цього вечора. Для охорони моста і Набережної вулиці залишається 4-та чета 1-ої

сотні СС. під проводом поручника Домарадського. Здобута в бою важка батарея, обслуговувана Гайдамаками, стає на позицію у Печер. Слобідці для обстрілу арсеналу. Кольона очікувала на вихідному бойовому становищі аж десь до півночі, а не навязавши до цього часу звязку з лівою кольоною, сама наступу не починала, з огляду на неясність ситуації (брак звязку як з лівою кольоною, так і з центром Києва, нічний наступ на город) та відійшла на спочинок до Слобідки Печер. Охорону моста держали через ніч чета СС-ів і Гайдамаки.

Відпочинок для сподіваних вуличних боїв був дійсно необхідний. Недіспані ночі, безнастанне поготівля під загрозою сподіваного зі всіх сторін ворога, нічний бій чети під Кононівкою, нервова діяльність при обезброєнню в Броварах і знову нічний перехід на Дарницю, а вкінці добуття моста приступом - виснажили сотню, а головно старшин.

Одначе утомлені були не лиш СС-и, тільки що другі частини не так переймались подіями; не так грали у них нерви, бо СС-и (тоді виключно уроженці Галичини) надто болюче відчували відповідальність і розуміння своєї служби. Також брак піддержки й розуміння у місцевого населення, яке в той важний мент було, коли не проти нас, то неутральне, - пригноблювали стрільців. В тому відношенні то і стрільці і старшини думали однаково. Але ради не находили ні одні ні другі.

Слідуючого дня (3.П. с. р.) в 7. год. вранці вся відпочиваюча кольона продовжує своє завдання.

Сотня Січовиків наступає прямо через Печорську Лавру, по осягненню котрої стає в запасі біля казарми. Прочі частини ведуть вуличні бої по Московській вул. та доходять до пам'ятника Іскри і Кочубея, де їх ворог стримує. В поміч їм підходить 1-ша сотня СС. і під вечір куріні гайдамацького лівобережного Коша і СС-и вриваються в арсенал, але з огляду на темноту ночі не витримують нічного рукопашного бою. Через ніч частини Гайдам. Лівобер. Коша держать арсенал в обсаді, а сотні СС-ів наказано стати в резерві у Печорській Лаврі, де умістився також штаб Коша.

В тих уличних боях приймають участь тільки три чети I-ої сотні, бо четверта чета під проводом Домарадського оставала й на дальше біля Миколаївського мосту, для його охорони і забезпечення задів наступаючих на арсенал частин з обох напрямків Набережної вулиці.

Бій за арсенал був незвичайно важкий. Необученість в уличних боях частин, повний брак технічних відділів та взагалі технічних засобів, брак гармати, а вкінці дуже мале число багнетів, спричинювали дуже великі втрати в людях, найбільше у Гайдамаків, завдяки їх мало пляновій, безсистемній та горячковій акції.

В той самий час сотня СС. виконувала своє завдання з меншим успіхом, але зі значно меншими втратами завдяки тому, що к-т сотні держав весь час тільки в своїх одних руках провід, через що не було того хаосу, що в других частинах. Сотня СС. посувалася вперед повільніше, бо треба було витягати з підвалів, знімати з вікон і дахів повставших робітників, що стріляли по задах наступаючих вперед відділів, але зате вона твердо держала в руках здобуті об'єкти при порівнюючи малих втратах.

Щодо браку матеріальних засобів, то технічне майно і гармати з набоями, навіть з кінями, можна було дістати на місці. На жаль не було людей охочих. Для приміру наводжу ось такий епізод:

Близько пам'ятника Іскри і Кочубея стояла боєздатна важка батарея, а яких триста кроків від неї велика кількість набоїв і тут же ціла гурма гарматчиків, але на наше горе неутральних. Ніякі погрози, ніякі прохання не могли заставити їх відкрити вогонь на арсенал. Навести гармату ще може найшлися би "спортовці", але піднести ящики з набоями, всі відмовлялися. Зробити це нашим боєвикам було неможливо задля малої кількості багнетів у нашому такому

складному завданні. Випадково знайшовся на місці добрий знавець салдатської маси, старий відомий артилерійський генерал Кирей*). Він сам підніс собі ящик амуніції, сам навів гармату і віддав перші стріли. На вид того - товпа нейтральних гарматчиків з подвійною енергією береться до обслуги-гармат і прямою наводкою обстрілює арсенал, чим рідше дальший бій за арсенал в нашу користь.

4.II. біля 7. год. наказано сотні вийти з Лаври в район "Понтонного Баталіона" для остаточної ліквідації ворога в тому районі тому, що уже були звідомлення про капітуляцію арсеналу нічу з 3 на 4.II.

Приводжу цікавий епізод, що яскраво малює тодішні відносини до ворога. Під касарнею, на вулиці, товпа людей числом коло 500 чол. Салдати, робітники, дівчата, жінки, підрустки, видно і Жидів. Вони покалічені ранами і побоями, обдерті і розхрістані, кричать і плачуть, їх оточили Червоні Гайдамаки під к-ою "батька" Волоха і успокоюють побоями. Волох велить поставити на бульварчику чотири скоростріли, щоби розстріляти цю товпу. Це поконаний ворог скапітульованого арсеналу. Під цей момент надходить I-ша сотня СС-ів. На те видовище і в старшин і у стрільців помітний рух невдоволення. Командант сотні підходить до Штабу Лівоб. Коша, який тутже на місці (Отаман С. В. Петлюра, Нач. Штабу А. І. Удовиченко зі своїм братом) і заговоривши про "негуманність масового розстрілу безборонних, про Європу і т. д." просить, щоби не дозволено Волохові розстрілювати без розбору винних і невинних. От. Петлюра вповні погоджується з тим, що не слід допускати масакри, але каже: "Волох не послухає наказу, все одно своє зробить". Тоді к-т сотні біжить до Волоха і пробує його вговорити. Та Волох своє: "Ну гаразд, зразу розстріляємо, потім розберемо". Дрібний випадок впевнює к-та сотні, що в товпі є неповинні люди, бо він завважує в товпі двоє дівчат, підрустків, що рівночасно зі сотнею підійшли під арсенал і серед загальної суматохи нагло опинились між капітульованими.

Жадні переконання не промовляли до от. Волоха, аж грізна постава к-та сотні і підхід якогось нагло появившогося відділу кінноти, перешкодили розстрілові. Полонених відведено на печерську "гавптваху". Охорону переняли СС-и, але вечером змінив їх якийсь відділ Вільних Козаків, а коли другого дня Гайдамаки опускали ці райони, то арештовані зуміли озброїтися і виступити знову...

VI.

В уличних боях при здобуванні арсеналу сотня СС-ів (три чети) втрат вбитими не мала. Всього чотирох ранених. Завдячити це можна тому, що хоробрість і рішучість, а ще більше інтелігентна підприємчивість, звинність і швидкість рухів малих відділів, які ділати мусять самостійно, тільки у тісній співпраці із сусідами, - це все, а не кількість, має рішачий вплив у вуличних боях. Справний скоростріл у руках певного наводчика і ручна граната кинута у вікно, чи за вугол вулиці, охороняють перед ворожим ручним вогнем і заступлять власну гармату.

Біля 2-ої год. того ж дня сотня одержує два накази: а) Штаб Гайдамацького Коша Лівобережної України наказує сотні виступити негайно через Слобідку на Дарницю, де самочинно має організувати оборону проти Муравйова і Коцюбинського, які вже рушили на Київ з Бобрики і Гребінки. б) К-т курія СС-ів наказує негайно долучити до курія на Старо-

---

*) При відступі з Києва поступив до Штабу Гайдам. Коша, як помічник от. Петлюри, за Гетьманщини виїхав до Денікіна.

київський учасок... Такі два протилежні накази вийшли наслідком того, що властивого зв'язку і орієнтації в ситуації між обома окремо діляючими групами ще не було, а брак частин спричинював те, що одним частинам приходилося виконувати різні непосильні завдання.

Тому, хоч як недобре було ділити сотню, а довелось зробити все можливе для виконання обох наказів. На Дарницю для організації вислано 4-ту чету сотні, яка до тепер охороняла міст Миколаївський, а решту чет направлено у розпорядження к-та куріня СС. для підмоги куріневи, що ще стояв в боях у центрі міста Києва і біля 14 год. вони долучують до куріня в Миколаївському Монастирі.

Тут задержимося, та згадаємо про 4-ту чету, яка весь час була окремо від сотні:

Її завданням було охороняти міст, забезпечувати від задів оперуючу Групу під арсеналом, та перехоплювати утікачів арсеналівців на випадок його здачі. Перший день боїв під арсеналом пройшов для чети без важніших подій. Другий день т. є. 3. лютого чета забрала біля сотні арсеналівців, які після їх зізнань - з причини сподіваного упадку арсеналу утікали з його, з метою пробратись на Слобідки і звіттам почати акцію на задах наступаючої на арсенал групи, щоби в той спосіб оставшим в арсеналі допомогти й дати спромогу продержатись аж до підходу Муравйова. Крім тих полонених чета задержала ще понад сотню поодиноких групок озброєних людей, які називали себе Українцями, але "неутральними". Полонені склались переважно з Жидів, а "неутральні" з козаків українізованих численних полків київського гарнізону, які в момент виступу місцевих большевиків оголосилися неутральними і бажаючи ухилитись від небезпеки боїв, старалися покинути Київ, аби переждати небезпечну хвилю. Чета цікавилась полоненими і утікачами настільки, що обезброювала їх і випитувала, а опісля перебирав їх відділ кінних Гайдамаків на приказ полк. Капкана чи Міляшевського (Цей відділ кінноти весь час боїв за арсенал перебував між Слобідками і Києвом з невідомо якими наказами. Перебраних полонених Гайдамаки - частину розстріляли, частину "охрестили" в Дніпрі, а неутральних "шомполами" і нагаями "українізували" та направляли назад у Київ.)

Чета СС-ів (галичани виключно) придивлялась, дивувалась і училась, яка то жорстока горожанська війна. Без тих випадків були би стрільці ніколи не повірили, що матроси Муравйова розстрілювали по приході в столицю на вулицях гімназистів "білоручок".

Метою висилки 4-ої чети на Дарницю було поставити там передовий відділ проти наближаючих військ Муравйова, до часу підходу частин Лівобережного Коша і СС-сів, які після ліквідації повстання мали вийти знову на стрічу Муравйова.

Повна ліквідація, повстання в столиці передбачалась до вечора дня 4 лютого. Та сталось не так, як гадалось. Большевицьке повстання в Києві здавлено добуттям арсеналу і очищенням столиці, тільки на зверх. Довести ліквідацію до повного кінця, було річю неможливою при такій мінімальній кількості активних українських частин, за такий короткий час і коли вже загрожували полчища Муравйового.

З тих причин частини СС-ів не могли перейти в Дарницю, тому й 4-та чета не могла там довго остати. Із приходом в Дарницю не застала вона там жадних наших відділів, тільки переляканих залізничників. Від них то наслухалась про різні страхіття ворожої навали, між іншим, що вже десь на 8 верстов від Дарниці машерує нібито 3000 шабель кінноти. Звичайно цим переборщенням донесенням к-т чети не дав віри, але вислав дві розвідчі стежі в напрямках на Баришпіль Княжичі, та виставив застави на обох головних напрямках. Начальникові стації доручено приготувити все до швидкої евакуації стації, зокрема відправку ешелонів з важнішим військовим майном.

Приблизно о год. 10.30 одержано звітлення від стежі, яка вийшла в напрямі на Баришпіль, що вона наткнулась на ворожий кінний відділ около 50 шабель, 10 верств від стації Дар-

ниця. Скоро прийшло донесення від другої стежі, направленої на Княжичі, що там ворога не стрінuto, але є відомости, що в Баришпіль прибули більші ворожі сили. К-т чети приспішує евакуацію, а сам зі своєю горсткою готується зустріти переважаючого ворога і то в нічному бою. Чета не має ні одного скоростріла. Спроби звязатись з Києвом не вдаються, також обіцяні сотні не надходять, але чета відбиває ворожий кінний відділ. До 4-ої год. рано відправлено всі важніші ешелони з військовим майном; більше перевантажений Київ не приймає.

Під безпосередню загрозою оточення чета над раном залишає Дарницю і по залізниці відходить на Київ, де бере під охорону залізничний міст, який остав тепер без охорони.

Досвіта закипіли знову бої в столиці (5.ІІ.). Кругом стрілянина - з рушниць, скорострелів, гармат. Товарна станція попадає в перехресний вогонь наших і ворожих гармат. Повна незорієнтованість. Зв'язку жадного і навязати його годі. На станції не то війська, але цивільних людей не найдеш. Наказів жадних. К-нт чети рішає пробиватись в город на злуку зі своїми. Знайомий шлях це на арсенал, де надіється найти свої частини, або навязати звязок. Чета прямує забезпеченим маршем. Біля арсеналу страшне побоєвище. По вулицях валяються від трьох днів трупи людей і коней, камениці розбиті гранатами; ніде цілого вікна, двері і брами порубані, чи просто посічені скорострелами; ні одної цілої деревини. На вулицях ні живої людини. Все завмерло. Комунікація не можлива: вулиці затарасовані розвалинами мурів, поломанною деревиною, а ті перегороди немов спутані піврваними телеграфічними дротами. Утомлені стрільці не можуть відсвіжитися водою, бо водопровід не працює. Нічого не питати про електричне світло. А пам'ятники культури?! Годі описати боєвище цих вуличних боїв. Під самим арсеналом к-нт чети одержує повідомлення від своїх розвідників, що І-ша сотня на Подолі бере участь в боях. Але й без того було вже ясно, що головні бої тепер ідуть на Подолі. Чета направлюється тоді на Миколаївський монастир, а відси на Андріївський спуск до Духовної Семинарії, де знаходить свою сотню, що якраз покінчила очищувати Поділ. Сотня дістала наказ "чимскорше спочати", бо знову жде робота.

Слідуючий день приніс вияснення загальної обстановки, але не в нашу користь. Вдержати столицю ще було можна, але виступити проти Муравйова, хоч би з метою задержати його довший час - не було кому. Вже 6. лютого по обіді І-шій сотні наказано виступити з Києва на Святошин як авангард курія зі завданням очистити цей район від ворожих і нейтральних частин. Нейтральні в той час були більш небезпечні чим ворог, бо всюди була їх велика кількість, і їхній виступ на задах грозив нам повною ліквідацією.

Сотня виконує своє завдання, а в ночі зосереджується в Святошині цілий курінь С. С., що веде розвідку в напрямі Поста Волинського, щоби нічу з цієї сторони ударити на ст. Київ Товарний, куди по відомостям підійшов уже Муравйов. Мета була часово стримати Муравйова. Своє завдання з обеззброєнням місцевих відділів (авіац. парк) сотня виконала до приходу курія, але справа з автопанцирним дивізіоном Бельгійців, які тут перебували, не була ясна. Вони оголосили "нейтралітет", але такий "строгий", що спротивились навіть залишенню в їхньому районі звязкового нашого старшини, котрому очевидно наказано пильнувати "нейтральних". Не знали ми чия вина в тому, що така в той час значна бойова одиниця не була використана нами в вуличних боях. Остаточо Бельгійці заявили к-тові сотні повні симпатії, але орієнтувались на поступовання Чехословацьких Легіонів.

Тої ж ночі переїздить до Святошина частина членів Центральної Ради, бо вирішено залишити Київ і перейти до Житомира. Правительство з Грушевським на чолі, під охороною скорострільної сотні і роя студентів нашої І-шої сотні, т. зв. "залізної бригади" подалось другого дня на село Юрову, що на шляху Київ-Житомир.

VII.

I-ша сотня о I-шій год. ночі дня 7.II. вирушила в напрямі на Житомир по житомирській шосі і пізнім вечером 8. II. осягнула без перешкод, але при надзвичайному напруженні Юрово. Надзвичайний характер горожанської війни у незнаних суспільних відносинах (сотня виключно Галичани) виснажили її фізично, а залишення Києва і рух в напрямі збільшеного фронту не міг бадьорити стрільців. При тім форсовний перехід з огляду на завдання положе на курінь С. С., після якого той курінь, був самотнім і безпосереднім прикриттям правительства, яке на автах і звичайних возах спішило в Житомир, пригнав сотню у с. Юрово майже нездільною до дальшого руху. Вправді як старшини так і стрільці були свідомі вимог, які ставила до них хвиля, алеж нелегко проявити активність мимо повної саможертви, коли безсонниця валить з ніг, а ноги покровавлені від безнастанних маршів.

В с. Юрово сотня стає на нічліг. Одна виспана ніч додає їй сили і гарту. Рівночасно радісна телеграма про підписання Берестейського Мира, а ще більше привіт по прямому проводі Львів-Київ, підписаний добре відомим і улюбленим У. С. С-ми сотником Дмитром Вітовським (пізнійший державний секретар військових справ) з нагоди підписання цього договору, підносить настрої стрільців до тої ступені, що стрільці знову нічним маршем з 8-9.II. осягають Житомир, очікувані нетерпеливо правительством.

Та не довелось спочати на "гарнізоні" службі в м. Житоїрі. "Цент. Рада" мусіла залишити Житоїр на жадання - мійської ради (*sic!*). Вже дня 16.II. сотні наказано погрузитись в ешелон і вирушити авангардом куріня С. С-ів для очищення і забезпечення шляху Житоїр-Коростень-Сарни. Сюди мало приїхати правительство, сюди мали приїхати перші німецькі війська, звідси мали знову початись нові операції з німцями - для очищення України. В хвилі одержання наказу про похід на Коростень сотня числила 180 багнетів при трох скорострілах під командою сот. Р. Сушка. Четами командували пор. А. Домарадський, Черниш, Вудкевич і Олійник. Завдання сотні було настільки широке, що повний успіх важко було передбачити. Загальна ситуація точно невідома. Частина, які були в Житоїрі, не мали до себе довіря. Тут сотня стрінулася з отаманією, гіршою Волохівської. Сотня в назначену наказом годину явилась для погрузки, але ешелон був поданий тільки на протязі цілої ночі, аж за особистою інтервенцією військового міністра Жуковського, хоч грузився там відділ Біденка, який мав мабуть дуже секретне завдання, бо ніяк не хотів к-нтови сотні навіть приблизно, "зрадити" свого напрямку відїзду, не кажучи про можливе співділання. Не вірила одна частина другій. Найблищим завданням сотні було опанувати власними силами Коростенський вузол й забезпечити його для підїзду дальших військових ешелонів разом з правительством. Коростень був виставлений на велику небезпеку; переходив раз у раз то в руки ворога, то в наші. "Наші" це були залізнодорожний комісар Ц. Ради і повітовий командант, оба без реальної сили. Збільшені фронтові російські частини цілою навалою сунули ешелонами в напрямі Шепетівка-Звягель, та зі Сарн через Коростень: одні на Овруч, другі на Київ. Найбільшу погрозу уявляв собою відкритий шлях на Коростень із Києва, де сидів Муравйов. Найповажнійшої і фактичної небезпеки, - місцевого повстання залізничників (коростенське депо) тоді не передбачалось.

З прибуттям на Коростень, з огляду на те, що сподіваний усіх сторін (крім Житомирського напрямку) ворог став насувати від Звягля, і готовився рушити також із Києва, рішено вислати два відділи для знищення залізничного шляху і для застав на обох тих напрямках. В напрямі Сарн вислано стежу. Дня 18.II. прибула сотня в Коростень коло полудня. Станція була вільна. Стояв там ешелон якоїсь обеззброєної фронтової частини. Залізничний комісар перестерігав перед революцією залізничних робітників, що по наказу з Києва готовились опанувати станцію.

К-т сотні наказує: 4-й четі з скорострілом виїхати в напрямі Києва і на 20-ій верстві знищити шлях. До вечора покінчити працю і вертати, 1-й і 2-й четі дано таке саме завдання на Звягельському напрямку. Вечором очікуваний був слідуючий ешелон СС-ів на Коростень, а сотня 1-а мала рушити на Сарни.

4-а чета сідає на летучку (паротяг і один вагон і дві площадки) забравши потрібне знаряддя для нищення залізничного шляху та на протязі $4\frac{1}{2}$ годин зриває біля 2 верств шин, забираючи їх на площадки. Працю проводили 3 рої, а один зі скорострілом творив заставу. Коло години 5-ої працю застановлено, завдання виконано, чета мала вертати на Коростень. В той якраз момент зауважено ешелон, що повною парою йшов із Коростеня. Вгадати хто не легко! Можливості ріжні: міг бути ешелон фронтової частини, що наскочила на оставшу в Коростені чету, ліквідувала її і з невідомо яким, наміром направлялася до 4-ої чети, - могли бути і свої, якась допомога для основного нищення шляху. Міг ще бути якийсь "невтральний" ешелон, задержаний на Коростені, що самочинно, використавши якесь хвиливе замішання "утікав" перед небезпекою, поставивши на паротяг свого машиніста, по власній "путевій", не думаючи про очевидну небезпеку ударення поїздів. Та міг бути також і "порожняк" пушений з розмислом, аби знищити нашу летучку. А пустити такого несподіваного гостя було кому тоді! Такі випадки вже в той (і пізніші часи) случались часто, бо головні боєві сутички відбувались на залізницях. Це пускання паротягів практикувалось головню там де треба було пригвоздити ворожі ешелони і катастрофою улекшити собі без втрат завдання. З огляду на те чета робить засідку. З наближенням ешелона стало ясним, що їдуть не свої, а ворог і то значно переважаючої кількості. Про явний опір не могло бути і думки, вже хоч би тому, що затягнений нічний бій унеможливив би четі її безпосереднє завдання.

На щастя виявилось становище: це ешелон обеззброєних фронтовиків скористав з замішання, що повстало в Коростені через виступ робітників залізничного депо проти 1-ої сотні, рушив самовільно на Київ і тут натрапив на летучку. Хмара "товаришів" (так тоді називано розбільшевичених салдатів) вискочила з ешелону і "подалась, в напрямі летучки, але тільки з кулаками. Рушниць мало. Тоді к-т чети з одним роєм вийшов напроти товпи, держучи на позиції решту чети і скорострілів. Стріча к-та з товпою була досить ризикозна. Юрба з лайкою і проклинами домагалася справлення розібраного шляху і пропущення на Київ. Прийшло скорострілом "заганяти" їх назад до вагонів і силою завертати назад до Коростеня, аби не справили шляху і тим самим не відкрили знову Коростеня від сторони Києва.

Цей випадок при певній нерішучості к-та чети задержав чету з поворотом на Коростень на дві години, а ще деяке опізнення було би мало катастрофальні наслідки, бо повставші робітники могли захватити правительство, яке під цю пору приїздило на Коростень.

Тут тим часом склалося таке: з виїздом 4-ої чети вирушила також 1-ша і 3-та чета під командою хорунж. Вудкевича в напрямі на Звягель. Їм треба було проїхати ст. Коростень Подільський, де також мусіли заpastись потрібним знаряддям для розбивання шин. Однак цей відділ, стрінувся з опором робітників. Завдяки нерішучості к-та чети, який замість ужити сили, пішов у переговори з робітниками із депо, ввів одну чету в депо, чим дався окружити робітникам, що на його очах розбирали зброю, заговорюючи тим часом стрільців. Робітники напали на чету, двох стрільців вбито, чотирох ранено, а решта попала в полон крім кількох, які встигли вирватись. Далі робітники вдарили на другу чету, що задержалась перед депо і чета змушена була відступити під огнем скорострілів, які робітники устали на тендері паровоза (рід імпровізованого панцирника). Таким чином виправа цієї півсотні скінчилась повною невдачею; шлях звягельський був відкритий, станція Коростень-Подільський в руках робітників, а на ст. Коростень-Правобережний була тільки одна чета, бо відступаюча чета чет. Олійника

відійшла в безпорядку, розбита імпровізованим панцирником.

Становище тоді на Коростені-Правобережнім було дуже скрутне. Відомостей про очікуваний босвий ешелон не було; стягнути 4-ту чету було неможливо, а переривати начате виконання наказу являлось недоцільним. Тим часом чет. Олійник, що остав зі своїми розбитками проти депо, докладає, що робітники готуються до наступу на ст. Правобережну. Не оставало нічого, як увести в бій весь "резерв". Запасна чета скріплює тоді, чету Олійника і здержує наступ робітників, в той час надходить вже і 4-та чета, що завернула ешелон утікаючих нейтральних. Робітники приймають їх за значну нашу поміч. До того ще надходить з Житомира ешелон з евакуйованим артилерійським майном. І це також допомогло нам, бо робітники прийняли його за нову гарматну частину. Рівночасно зголошено підхід ешелона з членами правительства.

Щоби спасати положення сотник пробує хитрощів. Викликає до телефону представника виконавчого комітету з депо і диктує "ультімат". "...Негайно стягнути з позиції повставших в депо, щоби оминати проливу крови, зложити всю зброю і одним вагоном привести на ст. Правобережну на протязі 1/2 години. Негайно видати, полонених, вбитих і ранених. Арештувати і видати ініціаторів повстання. Невиконання цього "ультіматума" потягне за собою безпощадне знищення ст. Подільської гарматним вогнем, та вирізання Гайдамаками всіх робітників без ріжниць чи винен чи не винен. До 15 хвилин Штаб Коша (ультімат ставить нібито отоман Коша) чекає в означенім місци заложників щодо повного виконання наказу"...

Тим поставлено послідну ставку. "Ультімат" був просто хитрістю, та підперти його погрози абсолютно не було чим... Сотня після невдачі стала горсткою перестрашених незвичайними обставинами людей, не будо ні одної боєздатної гармати, не то щоб можна було здемолювати депо. Тільки для замаскування нашої сили вислано два задержані на стації вози з кінями, які їздили з гуком по полі біля розстрільної і тим маркували нібито уставлювання гармат. Та рішив нашу виграну мабуть ешелон з членами Центральної Ради, під прикриттям "Залізничного Курія". Збунтовані прийняли його очевидно за нову "силу", що йшла нам на поміч, ультімат ще раз був повторений вже не знаю якимсь комісаром нашим, потім пішли інші торги, але наслідок був той, що робітники здали зброю і вернули полонених. Команду над Коростенем переняли підїзжаючі частини, а І-ша сотня коло півночі без хвильки спочинку, здекомплетована рушила вже далі по шляху на Сарни продовжувати виконання свого наказу. Тут долучив до нас відділ "партизанів" залізничників і поштовців, коло 18 чоловік, що під Сарнами нам багато помогли знанням місцевих відносин та особистими зв'язками з залізничниками і поштовцями сарненського вузла.

Завдання сотні після забезпечення Коростеня було іти авангардом в напрямі ст. Сарни, забезпечити рух дальших ешелонів, і осягнути Сарни, а головно опанувати міст на р. Случі і не допустити до його знищення, бо це головний шлях, куди повинні були прийти Німці. Сотня при можливій остророжності з найбільшим поспіхом їхала туди.

VIII.

Досвіта 19.II. сотня осягнула ст. Охотниково, залишила сторожу коло кольосальних військових складів, які розтягались населенням безсумлінно, а в полудне осягнула без перешкод ст. Клясово. Тут була вістка, що стація і місто Сарни заняті фронтовими большевицькими частинами, в тім числі нібито і Кексгольмським (?) полком - словом, ворога, на Сарнах обчислювано на тисячі. В виду великої скупченности ворога, зростаючого весь час підходячими з фронту новими відділами, к-т сотні звідомляючи про ситуацію жадає підтягнення резерв та гармат, без яких прийняти бій неможливо. За той час сотня просувається на перестанок. Стра-

шево і захвачує міст на р. Случі. Пішла лихорадочна праця над укріпленням мостового причілка, при чому належало в ніякім разі не зрадити ворогові нашої присутності під самими Сарнами, щоби не спровокувати нерівного бою, до підходу дальших частин. Напруження у стрільців було значне. Вечором залишено на мості півсотні зі скорострілами, решта відпочивала. На телеграфічних апаратах сиділи поштовці-партизани, що услівною мовою весь час порозумівалися зі своїми знакомими залізничниками в Сарнах. Ми мали тому безпосередні і вірні інформації про ворога і своєчасно звіdomляли штаб на Коростені. Коростень заповів нам висилку бронепоезду з гарматами і одної батареї, значить, виграти на часі до їх прибуття треба було за всяку ціну. Наше напруження дійшло до найвищої точки, коли зі Сарн повідомлено, що лаштується відділ для відправки на міст з метою зірвати його. До пізньої ночі ворог не відкрив ще нашої присутності, але тепер було неминучим, що тайна відкриється... І тут виручає нас щасливий випадок. Командант півсотні пор. Домарадський, що стояв на мості, вислав коло півночі в напрямі Сарн стежу, з наказом пройти як можна ближче під Сарни і стежити за ворогом, але скрито, щоби не зрадити своєї присутності. Стежа в силі 3-ох стрільців під проводом ройового Андрія Дупака, старого підстаршини У.С.С., з "хлопським розумом" і стрільців Сютрика та Крета, підійшла непомітно аж під семафор. Тут напроти виїхав ешелон у напрямі моста. Стежа пам'ятаючи наказ залягла в рові, щоби не зрадитись; інакше окритись вже було пізно. Нещастя хоче, що ешелон задержується якраз в тім самім місці, де лежить стежа. Це цілий технічний поїзд з двома паровозами, що задержувався для якихсь маніпуляцій при зворотних (стрілках) і семафорі. Крізь відкриті двері паде смуга світла на стежу: Ворог відкрив їх! Тікати, ніколи! Що ж робить вістун Дупак?

Треба подивляти неправдоподібну підприємчивість, відвагу і рішучість того чоловіка. Замість відповідати ворогові на його запити він зі стрільцями одним скоком, під стрілами ворога вскакує на паротяг, що в хвості поїзду і заставляє машиніста повною парою рушити в сторону моста, а обом стрільцям наказує скорим огнем стріляти з дверей паротяга вздовж ешелона по обох його сторонах. Сміливий плян і виконання його швидко. Машиніст згаданого паровоза-товкача пхає поїзд в напрямі моста, незорієнтована команда і передній паровіз дають тривожні сигнали, але здержати поїзд не можуть. До того весь час коло кожного вагона і то по обох сторонах свистять кулі: виходить, що ешелон попав несподівано у ворожу засідку? Отже в поїзді паніка! Салдати на бігу вискакують у розпуці з возів, бо це безпечніше, чим бути розірваним з цілим поїздом вибуховим матеріалом, який заготовлено на зрив моста на Случі.

Вістун Дупак "здобув" тим Сарни. На міст докотив він в порядку ремонтний поїзд, повний обладнання, який дійсно виправлений був зі завданням знищити міст. В поїзді лишилися полонені, що не встигли вискочити на ходу, коло 30 душ з командантом, які дають точні відомости про ворога.

Раділи та дивувались Стрільці вчинкові вістуна Дупака і обох його товаришів, і це признание товариства було всім трьом єдиною нагородою, бо молода ще Республіка не знала, як нагороджувати своїх дійсних героїв. Дупак дістав "на папіроси" 200 карб. від к-ра сотні, а його товариші по 100 карб. Тільки й всього! Натомість той же вістун Дупак в боях під Бердичевом 1919 року, як командант чети 1 п. п. С. С., доказував чудес хоробрости, аж поки смертельно поранений не опустил кріса і славного товариства.

Подія з захопленням технічного поїзду найшла відзив так у Сарнах як і в нас, на перестанку Страшево. Тим була викрита наша присутність під Сарнами і на мості. Очевидно в Сарнах хто не сподівався, що захвачення поїзду доконало всего трьох стрільців. Як нам передавали телеграфісти, ворог в Сарнах вдарив на тривогу. З ремонтного поїзду виріс зі страху бронепоезд. Погашено світла на станції. Настала паніка...

Натомість в нас певности прибуває. З найблищої стації заповідають приїзд нашого панцирника і батареї. К-т сотні заохочений успіхом "ультіматума" на Коростені, повторює ту саму історію. Визиває до апарату большевицького комісаря зі Сарн, а як той не являється, передає наказ начальникові стації для передачі йому: "Негайно освітити стацію і місто Сарни. Висадити частини ешелонів, зложити зброю і чекати дальших розпоряджень. Очистити головні тори, а порожняки-ешелони витягнути на лінію Сарни-Лунінець і Сарни-Рівне, для погрузки наших частин, що з заняттям Сарн направляються туди". Наказ "підписаний" отаманом "Слобідського Січового Коша"; невиконання наказу буде мати такі наслідки, що Кіш, який оточив Сарни, відкриє вогонь з важких гармат.

В цей момент підходить наш бронепоезд. Ще одна полева гармата на відкритій площадці, при двох скорострілах під к-дою старшини-артилериста гайдамацького Коша сотника Осипенка; людини очайдушної. Цей не вичікує кінця переговорів, а їде на міст і не чекаючи наказу, проти волі к-та півсотні, що стояла на мості, виїздить під Сарни і нічю відкриває вогонь по стації. Ультімат-наказ і гарматні стріли викликали повну паніку на ст. Сарни. Ешелони один за другим утікають на Лунінець, а щоби стримати наш грізний "бронепоезд", комісар наказує пустити проти нього паровіз, щоби ним його розбити. Та завдяки знайомим нашим телеграфістам і про цей намір ми дізнались своєчасно і вжили заходів охорони. Натомість залізничники сарненські подбало тут про те, що паротяг виїхав, що правда, під примусом, але "не доїхав" до нас. Надійшов новий наш ешелон - "батерія", як було сповіщено, але тільки самі заладовані гармати без обслуги. Добра була би це нам поміч в разі потреби! А в слід за ними ешелон з двома сотнями С. С-ів, а з ними дід Грушевський і премієр Голубович. Цей ешелон, як свіжий і відпочивший, направлено негайно на Сарни і по короткім бою без утрат досвіта захвачено Сарни, бо сотн. Осипенко стріляючи по ночі навмання, хоч нищив сам собі та нагнав страху Кексгольмцям (?) не менш як "ультімат". Тоді 2 сотня С. С. (Чмола) і скорострільна сотня (Черник) продовжували переслідувати ворога, а Сарни остали під охороною 1-ої сотні, якій належався вже день спочинку.

ІХ.

Грушевський з членами правительства прибули в Сарни з 1-им ешелоном. Не дивниця, що обстановка з моменту залишення Києва не дозволяла нікому звертати увагу на зверхній свій вигляд. Противно, на осіб, що стояли на чолі, чигала небезпека на кождім кроці. Тому дехто, не то з браку можливости заховати приличний вигляд, а таки нарочно "маскувався" - щоби не бути пізнаними з першого погляду.

Згадаємо тільки двох: "дід" Грушевський в довжезній кавалерійського зразку салдатській шинелі, з піднятим ковніром, в якому зникла його поважна борода, - з під шинелі стидливо вилазили "казьонні" величезні черевики, непаристі і здається не одної краски, на голові спортова, зимова вовняна шапка підв'язана під бородою. В цілости уявляв зі себе фігуру покриту шинелею, на котру наложено окуляри. Правдоподібно "дід" був переконаний, що ніхто його не пізнає і безперечно здивувався, коли виліз з вагона на перон, а С. С-и 1-ої сотні, які його знали з лиця і боготворили першого президента республіки, з найбільшим задоволенням віддавали йому військову почесність.

Другий "замаскований", це військовий міністр Жуковський. Чорний, скірянний, замазаний кашкет ніби в машиніста, брудна зелена куртка, заболочені штани "на випуск" та "казьонні" черевики. Лице неголине близько 2 неділі і не відомо, коли мите - виглядав дійсно в кращому випадкові на машиніста.

Вечором прийшов із Ковля 1-ий ешелон Німців. Чи ж можна дивуватись, що Німці бачу-

чи як С. С.-и "тягнуться" з належною військовою міністрові пошаною, не повірили, що військовий міністр може бути в такому вигляді? Они - Німці - що не бачили ще горожанської війни!! Не дивниця, що коли вийшов який спір між ними і залізничниками а Жуковський старався інтервенювати на місці, то не допомогло його авторитетне слово, бо Німець казав прямо якимсь діалектом: "Nee, du bischt kaan Kriegschminischer". Прибувши Німці (один курінь як авангард) зробили надзвичайно приємне вражіння на нас. І вони зустрівшись з С. С.-ами не виходили з подиву, що українське військо (С. С.-и в той час виключно Галичани) "навіть" по німецьки говорять. Але вже того вечора добрий обсерватор міг замітити, що на революційній Україні і Німцям не здобувати.

Біля стації були величезні військові харчові магазини. Хоч Німцям ніхто не боронив консерв - їх ще трактовано як гостей - вони вечером "тягли" зі складу пачку за пачкою з консервами. Ніхто їм не жалував того, хіба жартом котрий Стрелець полохав Німця. Та це не довго тривало, що Німці рахували українські склади за чужі, а те все і викопало їм яму...

В міру того, як прибували Німці, С. С.-и могли спочити. Перші дні постою в Сарнах використано на реорганізацію куріня.

Загально під кінець постою в Сарнах 1-а сотня перейшла стадію зімпровізованого військового відділу і стала дійсною військовою частиною. Моральна її сила була дуже висока. Стрільці зрозуміли, яку важну роль відіграли вони за останній місяць у визвольній боротьбі. Вони винесли на своїх плечах головний тягар удару являючися в найкритичніший час носіями й представниками української державної думки. І це почуття було для них імпульсом до дальшої інтенсивної праці.

З вирішенням загально-політичної ситуації правительство Ц. Ради підприймає наступ на Київ спільно з Німцями.

По шляху Сарни-Коростень-Київ направляють курінь С. С.-ів, який на Коростені лучиться зі Слобідським Гайдамацьким Кошем, 1-а сотня знову іде авангардом куріня в безпосередній співпраці з Гайдамаками. Треба сказати, що війна йшла тут по залізниці. Штаб Слоб. Гайд. Коша дуже спішився, щоби першим підійти під Київ. Тяжких боїв не було. Наші операції обмежувались головним чином до того, щоби з наскоку, захвачувати поодинокі стації, не дозволяючи ворогові нищити комунікації. Ворог знаючи про те, що за нами йдуть Німці, не думав про поважний опір, але обмежувався до нищення шляху. Ми захвачували значну кількість полонених і рвались вперед, напереміну 1-а сотня С. С.-ів з курінем Червоних Гайдамаків (к-т Волох), як старі знакомі з Лівобережжя і київських боїв. Більший опір поставив нам ворог на Ірпені дня 2.ІІІ. Гайдамаки форсують перехід через ріку. 1-а сотня С. С.-ів і тут рішила побіду. Ворог повів контрнатуп на Гайдамаків і випер їх назад за ріку. С. С.-и, що були в запасі, рукопашним боєм вдарили на ворога і сфорсували перехід. Це був останній бій сотні в цьому періоді. Він виказав повну боєздатність сотні, яка не тільки видержує сильний обстріл важких і далекострільних гармат, але і рукопашний бій. Генерал Кірей (помічник - отамана Гайд. Коша) став з того часу великим приятелем С. С.-ів, бо "вони зуміли в той час зорганізувати майже регулярну військову частину".

З одержанням відомостей, що група Ген. Присовського і Натієва підходить під Київ з Бердичівського напрямку по Житомирському шосе, Штаб Гайд. Коша рішає захопити Київ з боку передмістя Куренівки. В авангарді і тут 1-а сотня. Коло 4-ої години 3 березня входить вона в Київ.

Ранком 4.ІІІ. на Софійській площі робив отаман Гайдамацького Коша, Петлюра, перегляд вступивших у Київ українських частин. Хвиля була незвичайно радісна. Вільний Київ вітав визволителів цвітами. Курінь С. Стрільців був у першій хвилі прийнятий за Німців. Бо

вони мали скромний одностайний одяг, вишколення не російське, а У. С. С-ське (австрійське), на привіт і похвалу отамана Коша не відповідали, а мовчки проходили грізним муром. Та оце непорозуміння скоро вияснилось і Стрільців закидали цвітами.

Тут закінчується перший період 1-ої сотні. Січові Стрільці остають в Києві як гарнізон. З куріня формується полк, а 1-а сотня переходить в гімназію на Терещенківську вул. і стає завязком 1-го куріня 1-го п. п. С. С-ів*).

Календар "Червона Кадина" на 1928 рік.
- Львів-Київ, 1927. - С. 9-57.

Роман Сушко

БРАТ НА БРАТА (Матеріяли до історії Ударної групи СС)

З початком січня 1919 року починається розвал лівобережного фронту. Отаман Гулий веде бої проти Махна за посідання Катеринослава, Запоріжський Корпус напередодні залишення Полтави, Чорноморська Дивізія стоїть на лінії Конотоп-Бахмач.

На скріплення лівобережного фронту висилає Осадний Корпус ударну групу в складі: 2-ий курінь 1-го п.п. СС (сот. Домарадський), 4-ий полк СС (Захарчук), Сердюки і Дніпровці, Кінний Лубенський Дивізіон, 2-га батарея СС (сот. Курах), 1-ша Гавбічна Батерія СС (сот. Ничай), Технічний Курінь з ремонтним поїздом і панцирник "Стрелець" (Вудкевич і Дорошенко). Загальна кількість 1800 піх., 200 кінноти, 8 гармат, 2 панцирні потяги при відповідній кількості скорострільів, під командою полк. генштабу Сулковського.

На самий Новий Рік 2-ий Курінь 1-го п.п. СС як авангард групи виїздить з Києва, відбиває залишену Запоріжським Корпусом м. Полтаву, але з дальшим відступом Запоріжської групи залишає її. На Миргород відходять дальші частини Ударної групи і готують новий удар на Полтаву. Та через відхід Запор. Корпусу на Кременчук і таким же скорим залишенням Чорноморською Дивізією Бахмача мусить Ударна Група СС закріпитись на лінії ріки Псьол. зв'язується із Запорізцями через м. Кобиляки, здобуває Гадяч і Ромни, загрожує Конотопові з метою піддержання Чорноморської Дивізії. Дальші події в сусідних групах відсунули Ударну групу від Полтави.

І так, в Запоріжським Корпусі арештує Волох от. Болбочана, починається там розвал, а з ним часова небоєздібність корпусу. Штаб Чорноморської Дивізії не хотів нічого й чути про наступову акцію, а до того опозиція Трудового Конгресу - ліві "есери", обявили збройний виступ на задах армії. В районі Ударної групи повстає тоді Гадяч, Лохвиця, Решетилівка й Хороль. Правда, виступ цей скоро ліквідовано і то не зброєю, а переговорами та агітацією, але страчено на те якраз той час, який використав ворог для дальшого напору на Кременчук і Крути. Зокрема загрозили столиці Києву нові сили на лінії Чернігів-Остер. До всіх нещасть долучилися ще повстання Зеленого, зрада Гордієнка й цілого ряду частин, які попали під вплив лівих партій, примушуючи мабуть головне командування залишити первісний план активної оборони Лівобережжя.

---

*) По розв'язанню Центральної Ради розв'язано і С. С.-ів. За гетьмана сформовано курінь С С-ів у Білій Церкві, який опісля за Директорії стає завязком Корпусу С. С.-ів.

бережжя, бо з Ударної Групи відтягнуто якраз кінний дивізіон і 4-ий п.п. СС на оборону столиці.

Таким чином Ударній Групі остає тільки один надійний курінь СС, але командант групи прилучує до складу групи місцевий миргородський курінь, лохвицький партизанський відділ, рештки 28 стародубського полку, продовжуючи своє завдання в пасивній обороні лінії ріки Псьол. З огляду на безнадійні бої Запоріжського Корпусу під Кременчугом й остаточний розвал Чор. Дивізії, що залишає Крути й котиться на Пирятин та дальшої хвилі повстань на південному Правобережжі - відтягає Головна Команда Ударну Групу в новім її складі, спочатку на лінію р. Сули, а в кінці дає наказ оборони залізничного вузла т. є стачію Гребінку.

І так, Ударна Група СС стала самотнім оборонцем Лівобережжя. На стачії Гребінка злучилась з Чорноморською дивізією, з якої остала в дійсности тільки назва, бо з чотирьох піших полків осталися тільки штаби з малою кількістю старшин, гармати без повної обслуги і імпровізований панцирник. Найсильнішу частину уявляв собою 1 п.п. Чорном. Дивізії, бо мав 90 багнетів, але мимо всієї енергії доброго і боєвого команданта полку підполк. Царенка він не міг бути ужитий до операцій. Деморалізація була повна (К-та дивізії от. Поліщука арештовано за бездіяльність і відставлено до Києва). Завдання ударної Групи ускладнювалось найбільше загрозою, яку виявив к-т корсунського полку от. Хименко, який зрадив українську владу, спровокував гарнізон м. Черкас, заняв Золотоношу і появився як новий і небезпечний ворог. Його авангард (гарнізон м. Переяслава) відтяв зв'язок групи з Києвом, занявши стачію Переяславську і стачію Яготин.

Для виконання свого завдання, а то за всяку ціну удержати вузол Гребінку як важний стратегічний пункт для розвинення можливих операцій з підходом нових частин - штаб Ударної Групи рішає мати свободну руку для акції проти червоних військ, які наближались від стачіони Полтави і Крут через Прилуки. В тій цілі наказано:

Сотникові Ковдунові з лохвицьким і трипільським курінем, знищивши шлях на стачії Ромодан, стояти заслоною і здержувати противника під Лубнами.

Полковникові Шаповалові з рештками 28 Стародубського полку, поновленого лубенською залогою і повітовими сотнями, вийти на зміну Чорноморській Дивізії до Пирятини і почати демонстративні бої у напрямі Прилук. Оба ці відділи з гарматами на площадках (імпровізовані панцирники зі сіна). Головна частина Ударної Групи дістала наказ ліквідувати повстання Хименка в Золотоноші. Треба було привести до порядку і рештки Чорноморської Дивізії.

Бій на стачії Гребінка

В час перегрупування Ударної Групи одержано про повстанців Хименка і Ангела такі відомости: Захвативши Золотоношу, базу Чорном. Дивізії, Хименко згрупував там три полки: корсунський, черкаський і гарнізон Золотоноші в силі 2500 піхоти, дивізіон кінноти (500 шабель), легкі і гавбічні батареї, панцирний поїзд і автопанцирний дивізіон Чорном. Дивізії. Ця, на той час, значна сила має намір заняти станцію Гребінку, а от. Хименко вже має в своїх руках останню стачію перед Гребінкою - Гребово.

Для ліквідації Хименка штаб Ударної Групи призначає 1-ий п.п. С.С, панцирник "Стрілець" і "Чорноморець", гавбічну батарею, та ремонтний поїзд з технічним курінем, а з браку всякої кінноти, імпровізує кінну розвідку з гарматчиків 2-гої батареї СС. Загальний провід у руках сот. Домарадського, команданта куріня. Згідно з наказом 29.1. 1918 о год. 4-ій рано вирушає зі стачії Гребінка дві кольони. Права 5 сотня 2-го куріня (сот. Кічун). ешеленом ремонтного поїзду під охороною панцирника "Чорноморець" по залізниці в напрямі стачії Драбово,

зі завданням справити зірваний шлях у селі Петропавлівська Слобідка та повести розвідку на станції Драбово. Ліва кольона 8 сотня СС (сот. Микуляк) з двома гарматами через Гребінку, Городище, Петропавлівську Слобідку, яку занявши має долучити до сотні 5-ої з метою дальшого наступу. Головні колоні 6-ої сотні (сот. Гринева) і 7-ї (сот. Ільчука) з гавбічною півбатарією наказано відїхати о год. 6-їй ешеленом на ст. Драбово.

Досвіта, ледви свитало, передова права кольона (5-та сотня) наринається несподівано на ворога, який вже займає Петропавлівську Слобідку. Ворожий панцирник вступає у бій з панцирником "Чорноморець". Пята сотня коротким зустрічним боєм викидає ворога зі села Слобідки і продовжує наступ. Наш панцирник "Чорноморець" цільним стрілом убезвладнює ворожий панцирник, який виходить зі строю. На північ від Петропавлівської Слобідки зустрічає 5-та сотня головні ворожі сили, приймає з ворогом бій, а загрожена ворожою кіннотою з правої сторони, відступає позад залізниці на горби, що на південь від села Городище.

Ворог, маючи чисельну перевагу, продовжує виконувати свій плян, назирає одною кольною на 5-ту сотню, а другою прямує по дорозі Слобідка-Гребінка, прямо на станцію. Та на самій греблі в Городищу попадає на 8-му сотню, нашу ліву кольону. Зав'язується завзятий бій. Сотні 5 і 8 піддержані гавбічною батареєю боронять горбів на південь і південний схід від Городища. Ворог мимо невідгих позицій і великих втрат, наступає масою. Його кіннота зриває залізницю і телефонічне сполучення на Київ і Лубни та загрожує станції Гребінка із півночі. Наша батарея заатакована борониться до останка. Гине сот. Ничай і вся обслуга гармат. Але сотні держаться непохитно, поодинокі чети, а головно чета 5-тої сотні кілька разів випадає проти кавалерії, що маневрує на нашому правому крилі. Вкінці припирає кінноту на леді і масакрує. Біля 8 год. наше ліве крило, загрожене обхватом, подається взад, сотні тратять зв'язок, через що 9-та сотня примушена відїйти на яр, що на північ від Городища. У ворога остала наша півбатарія. Ворог наступає чотирма розстрільними. З в'ясненням обстановки і аж надто явної небезпеки, команда групи направляє 7 і 8 сотні на скріплення передових сотень, які відступили вже під саму станцію та продовжує ліве крило відділом Чорноморців з полк. Царенком. 2-га батарея сотн. Кураха переходить в пішім строю в протинаступ, атакує праве крило і відкинувши ворога на віддаль можливості гарматнього стрілу, відкриває за утікаючим з гармат вогонь. Чета охорони штабу заслонює Гребінку з півночі перед кавалерією.

Зав'язаний бій продовжується. На самій станції багато ранених. Штаб групи хапає також за кріси, піддержує ліве крило, де захитались Чорноморці Царенка. Всі сили введено в бій, а ворог назирає і наближується на 60-100 кроків. В той мент панцирник "Стрілець" відкриває вогонь на наших правім крилі, курінь вдаряє на багнети, а ворог подається взад. Його кіннота, що на північ від Гребінки, завертає на крила, а ворог приймає її за нашу кавалерію і його охоплює паника. Стрілецькі скоростріли масакрують утікаючу гущу. Год. 2.30 бій устав.

Побіда була за нами. Ворог лишив на полі бою понад 300 убитих і ранених, біля 400 ранених осталося по найближих селах. Ми захватили біля 500 полонених, в тім числі помічника Хименка, маса зброї і скорострілів. Ворог залишає Золотоношу і утікає на Черкаси Після такої різні він цілком зліквідований. У одній могилі тільки під селом Городищем поховано 138 убитих. Другу подібну могилу викопано під Петропавлівською Слобідкою.

Курінь СС стратив: 5 сотня - 5, 6-4, 7-1, 8-2, згинув командант батареї сот. Ничай та 6 гарматчиків. Були також ранені в охоронній сотні і в Чорноморцях.

Зізнання полонених виявили: Рахуючи на значну кількість своїх сил (в бою було 2000 піхоти. 500 шабель, панцирник і батарея), штаб Хименка з надмірною самовпевненістю виступає не до бою, а "машерує" накрити штаб Ударної Групи і "вирізати Австрійців та Мадярів". Для охорони перед евентуальною підмогою для наших частин, його кіннота зриває залізницю на

Лубни і Київ. Зустріч із 5 сотнею в Петропавлівській Слобідці і зустрічний бій упевнює ворога, що має діло тільки з горсткою "Германців", тому напірає масою 3-ма і 4-ма розстрільними без всякого маневрування у відкритім полівім бою. Початкова утеча і підхід під саму стацію упевнює ворога про передчасну перемогу.

Та цей фронтальний удар ворога у найбільш некорисному терені (через став 4 верстви довгий і 2 верстви широкий) зраджує примітивність і повну безрадність його кермування. Бо не тільки кількість, але й якість сил ворога досить висока. Він мимо величезних втрат напірає на 5 і 8 сотню, ударяє багнетами, атакує батарею і здобуває її. Та його кіннота не проявляє тоді ні енергії, ні ініціативи, а батарея хоч приймає участь в бою, не робить нашим ніякої шкоди. Противно курінь С. С-ів; це знаменито вишколений білоцерківський курінь під кермуванням знаменитих к-тів сотень. Осторожність перед числом ворога уможлиблює 5-тій сотні (к-т чет. Ценкий, Бойчук і другі) видержати львину працю в бою, мимо передчасної зустрічі з ворогом. Знання терену (попереднього дня к-т сотні перепроводжує полеві вправи зі сотнею, якраз на теперішньому побоєвищі), уможлиблює відповідне маневрування. Ворог вдається в зтяжний бій, через що штаб групи зискує на часі, на введення у бій оставших частин і мобілізує усе живе на стації для останнього і рішачого удару. Ворожа атака нашої півбатерії і обхват нашого лівого крила вправді відбив 8 сотню на саму стацію, але відділ Чорноморців з полк. Царенком, скріпленій частинами Штабгрупи в пору здержує безпосередню небезпеку, а 6 і 7 сотні скріплюють знесилені чотиригодинним боєм 5-ту і 8-му сотні, в останній і рішачий момент (ворог на 60-100 кроків) переходять у загальний наступ на багнети в сам ворожий центр. Рівночасно наш панцирник дає моральну піддержку на правому крилі. Друга батарея, яка не могла боронити гармат за малою віддалею ворога, переходить пішим строєм в контратаку на праве його крило. Цього удару ворог видержати не може. Він панічно утікає, лишаючи гекатомби жертв на побоєвищі. Найменшу активність проявив наш панцирник, що надто лякався ворожої кінноти, але його щасливий двобій із ворожим панцирником в зустрічному бою, а також моральна піддержка правого крила в рішачій борбі, все таки дала свої наслідки.

Бій під Гребінкою остане побідою одного куріня 1 п. п. СС над повстанчою бригадою от. Хименка; 300 проти 2500.

Це клясичний примір переваги горстки дійсного правильного війська над безголовою, хоч сміливою масою. Побіда одного над вісьмома, робить всякого героєм-борцем. Мінімальні наші втрати в убитих і ранених (1:40) це клясичний примір сили і незнищимости вишколеного і здисциплінованого та ідейного боєвика, - його перевага над товпою без відповідної керми. Також і друга батарея своїм концентричним наступом в пішим строю доказала, що може рішити бій.

2 курінь 1 п.п. СС відніс повну побіду, виконав блискуче своє завдання, міг не оплакувати своїх поляглих героїв (сот. Ничай, який з гарматчиками поляг при своїх гавбіцах, бо ці машини не витримали того, що винесло його молодецьке завзяття) не сміли товариші жаліти і своїх товаришів геройських. Але душа Січового Стрільця відчула тяжко трагедію цієї різни, це трагічне непорозуміння і прокляття несвідомої української маси.

Ось один епізод з братоубійчих змагань під Гребінкою.

Після бою стрілець привів групу полонених, в її числі і свого рідного брата. Озвірілість його інстинкту - як наслідок нерівної борні - найшла вияв у тому, що він плакав. Плакав гірко і окладав свого брата поличниками та кричав: "Ти дурню, ти виродку, чого ж ти хочеш, за що ж ти різати хотів мене? Який же я маляр, коли нас одна мати родила!"

І хто ж не відчус цієї глибокої трагедії наших визвольних змагань? Хіба такі злочинці і провокатори як Хименко.

Якраз три роки після цього трагічного походу брата на брата під Гребінкою, стрінулись в румунській тюрмі два противники, учасники бою: старшина СС-ів Кичун і повстанчий ідеолог Ангел. Розговорились, пригадали собі момент цієї борні. "Ех, дурні ми були тоді, - сказав Ангел, - не розуміли, не доросли до того, щоби розуміти вас, Січових Стрільців". Завіса над таємністю 1919 року на Україні розкривається - упав Великий Богдан, Мазепа, Дорошенко, Орлик, - не видержали 1919 року і Січові Стрільці...

Календар "Червона Калина" на 1928 рік.
- Львів-Київ, 1927. - С. 53-58.

Роман Сушко

МАРАТОНСЬКИЙ БІГ СТР. ПОТАПЕНКА

Було це весною 1919 року. Війська УНР відступали взад. В Шепетівці, висунені клином далеко вперед, боронять залізничного вузла Січові Стрільці. Для охорони лівого крила і розвідки висилає штаб команди Січових Стрільців в напрямі Шепетівка-Звягель панцирник "Воля", з оборотною вежою, двома гарматами та шістьма скорострілами.

В околиці Майдан ілля панцирник попадає у ворожу засідку. Ворог зриває шлях спереду і ззаду.

Починається бій.

Панцирник борониться та не має вигляду на рятунок.

Бій такого панцирника, коли гремить дві гармати і шість скорострілів, чути далеко. Штаб дивізії догадується, що там щось недобре, і висилає на підмогу ще один панцирник. Та за цей час команда "Воля" посилає стрільця Потапенка, родом з Полтащини, щоби продерся лісами через ворожу лінію та дав знати в штаб СС про небезпеку.

Потапенко, босий, без шапки, тільки з крісом в руці, пускається бігом через гуші і дебри і біжить, що тільки сил стане, щоби виконати важке завдання. Він чує, що від нього залежить доля панцирника і життя його товаришів! Цілий облитий потом, задиханий, ледви держиться на ногах, а біжить. Вкінці обезсилений, з кров'ю на ногах, прибігає над раном до штабу:

- "Воля" попала в засідку! Конечна відсіч!.. - ледви вимовив і впав омлілий.

Команда штабу негайно вислала на допомогу відділ піхоти. Одначе ця допомога не була вже потрібна. Два панцирники дали собі і так раду, прорвали ворожий фронт і прочистили шлях. Та геройський і повний посвяти вчинок стрільця Потапенка залишиться надовго в пам'яті Січових Стрільців. Був це дійсно марафонський біг і то серед граду куль та ворожої небезпеки. Стрелець Потапенко перебіг тоді понад 40 км за нецілих 3 години.

Календар "Червона Калина" на 1930 рік.
- Львів-Київ, 1929. - Календаріум на місяць квітень.

Роман Сушко

БАЗАР
Могила 359 героїв

Хай знає брат, що тягне ще ярмо,
Хай знає Друг і ворог хай почує,
Що тут - хоча ми тілом лежимо -
Та дух живий наш, волю все чатує!
(Оверченко)

Приблизно 40 км на північний схід від міста Коростеня, та стільки більш-менш на південний схід від м. Овруча, дримає над болотистою річкою Звіздаллю оживовіле містечко Базар. Річка Звіздаль лівиво тече на північ і вливається разом з Норцем до р. Уж, а далі в Припять. Околиця міста Базару горбковата, покрита добре вже протеребленим мішаним лісом. Мешканці тих осель убогі, мало культурні, щось ніби галицькі бойки, але національно доволі свідомі.

Під тим то Базаром - тихо мов тайну закліату зберігаючи - стоїть висока і широка братська могила 359-ти борців, розстріляних 22. листопада 1921.

Західна Україна мало знає про історію тієї братської могили. Це свідок останнього зриву у визвольних змаганнях, останній трагічний акт великої епопеї 1917-1921 років.

Щоби дати по змозі обширний і безсторонний матеріал про цей кровавий епізод, я як учасник повстанчого походу з 1921 р. на Україну, покористувався джерелами 36-ти учасників цього походу, писаними або устними та зазначую притому, що записника бойових дій, оперативних чи організаційних наказів, в нікого немає. Цей спомин не є виключно мій особистий. Також і цифри та події, такі багаті переживаннями і враженнями, запозичені подекуди з передань інших учасників".

Покалічені й споневіряні чужими, без співчуття від своїх, очутились недобитки української народної армії в таборах інтернованих у Румунії, Польщі та Чехії. Гуртки щасливіших розбрились по всьому широкому світі, де хто зумів захопити кусок гіркого емігрантського хліба.

На руїнах очутилось це нещасне вояцтво у 1921 р. Довелося коротати дні журливі, дні важких міркувань про майбутнє.

Європа не цікавилась трагедією української нації. Їй байдуже було, що стільки пролилося крові на Україні, що наїзники знищили цю найкращу землю плодівиту, що тисячі народу вимерло там із голоду, що люде людей пожирали у цім голодовім божевіллі. Ці страхіття, цей жах ні не зворушував, ні до серця не промовляв "перечуленій" Європі. Що їй там якийсь 40-мільоновий народ. Нехай вигибас! Вона, проголосивши "самоозначення народів", мала спокійну совість, тим більше, що їй вдалося, висвободивши одні народи, другі поневолити. Та гурти недобитків, останки борців за незалежність, які карались по таборах за дротами, не могли дивитись на те, як "з Матері полатану сорочку здирають" та живцем четвертують. Вони рішились ще раз хопити за зброю, щоб виявити великий гнів нації і, піднявши за собою повстанців, викинути наїзників з рідної землі.

Саме перебував тоді у Львові польовий штаб повстанців з ген. Юрком Тютюнником та невсипучим лицарем абсурду Січових Стрільців полковником ген. штабу Юрком Отмарштайном. Цей штаб готовився до випадку на Велику Україну з метою розбудити там широку ініціативу

та влити віру у власні сили, щоб на місце рабської надії на чужу допомогу скристалізувати розуміння ваги власного, рідного, національного війська. В парі з тим систематично організовано і поширювано на Україні повстанчі ядра, цю збройну силу, що у слушний момент мусіла вибухнути з такою міццю, щоб одним махом знівечила московську большевицьку армію на Великій Україні рука об руку з ударними регулярними частинами, що збирались у волинських лісах над західними кордонами совдепії.

В жовтні місяці підготовано над західним кордоном України дві ударні групи, які мали дати поклик до повстання на Великій Україні. Це ударна група ген. хорунжого Гулого-Гуленка на Бесарабії, та група ген. хор. Ю. Тютюника на Західній Україні. Обі групи, продершись на Правобережжя, мали стати ядрами-кадрами одної повстанчої армії.

Но ворог не спав і спрямував усі зусилля на забезпечення західних своїх кордонів, сконцентрувавши на Великій Україні, зокрема на Правобережній, майже $\frac{3}{4}$ своєї тодішньої большевицької армії. Концентрацію цю прикрито голодовою скрутою совдепії і армію, нібито, пересунено у хлібний район "на кармленіс". З огляду на це продертись ударним групам з закордону в глук краю було незвичайно трудно. Коли зважити, що в чотирикутнику між Дніпром - Кам'янцем Подільським - Сарнами росташовано в той час 13 дивізій, кінний корпус з дивізією Котовського, дві окремі пограничні дивізії, гарматні бригади, та по повітових містах окремі "трудбати" (трудові баталіони), то стає ясным, що прорвавшись через кордон, підняти повстання у прикордонній смузі було неможливо. Повстанчий Штаб вирішив тому прорватися на Лівобережжя, там підняти повстання і, станувши твердо на Дніпрі, відрізати ворогові відворот у глибину Росії, а винищуючи ворожі частини, росташовані на Україні, заволодіти зброєю, всім військовим припасом, та перешкодити евакуації "продналогу", бо голод і без того грозив населенню. Зброя ворожа, військове майно і хліб - це ті основні передумови для створення нової, правильної армії.

II.

Якже переведено цей божевільний плян? Про бесарабську ударну групу ген. хор. Гулого-Гуленка знаємо дуже мало. Вона мусіла начати акцію перша, як чисельно слабша. Мала демонструвати випад, стягнути на себе увагу противника, і таким чином облегчити прорив головній групі, згуртованій у волинських лісах. Та ця бесарабська група акції майже не проявила.

З конечности завдання її, переймає на себе "Відділ Окремого Призначення" під проводом полк. Палія. 25. жовтня 1921 р. відділ цей в силі 380 стрільців IV. Київської Дивізії, озброєний в 140 крісів (на 380 стрільців!!), 4 скоростріли Максима та пару скорострілів легких, погано одягнений, без коней (про обоз годі було й думати), переходить совітський кордон на Збручі в районі Гусятин з завданням прорватися вглуб України, підняти до повстання місцеве населення та, завдаючи матеріальні втрати ворогові, стягнути на себе його увагу. Цей відділ проходить проскурівський і летичівський повіти в успішних боях, тут під напором переважаючих сил ворога звертає на північний схід під прикриття любарських лісів, прямує на північ у житомирський і коростенський повіти, звідси повертає на південний схід, на Малин та Бородянку під Києвом. Дня 17. листопада осягає цей відділ села Гута Котюжинська - Вахівка. Не злучившись з головною групою ген. Тютюника, завертає на схід від Радомишля, на південь від Коростишева та Житомира через любарський та заславський повіти прямо на захід до польського кордону, який переходить дня 29. листопада 1921 р. і попадає знову до табору інтернованих.

Воєнний успіх і трофеї цього відділу великі. На всьому довгому поході відділ нищить несподіваними наскоками малі ворожі частини, розганяє адміністративні совітські установи, ви-

нищує силу московських "ответственных работников" та чекістів, розбиває 7 і 8 кінні полки, нищить комунікацію та ширить велику паніку по Правобережжі, а зустрічаючи повстанчі ватаги Орлика та Струка, піддержує їх та скріплює відпорність населення проти окупантів. Відділом кермує після поранення пполк. Палія, бувший артилерійський старшина Січових Стрільців пполк. Чорний і він виводить цей відділ зі скрутного положення.

Весь рейд цього відділу (що вже в перших боях здобув у ворога коні і став кінним відділом), - пробувши від 25. жовтня до 29. листопада у ворожій гущі безкарно, - підходом під самий Київ, своєю ініціативною підприємчивістю, виявив безумовно великий військовий подвиг.

Та поклику до загального повстання відділ цей не кинув, бо у місцевих повстанців не було зброї, а відділ сам теж був заледви на половину озброєний.

III.

Загальна кількість волинської групи: в другій половині жовтня 1921 р. скупчено у волинських лісах на роботі, при вирубі ліса, понад 1.200 (тисячу двіста) вояків з таборів інтернованих: Александрів, Каліш, Вадовиці. На північ від Рівного в районі сіл Великий і Малий Мицьк, Велика і Мала Стидина, на борзі та нишком перед владою, формовано бойові відділи, що мали підчинитись полевому повстанчому штабові ген. Ю. Тютюника та продертись на Велику Україну. Виділивши хорих, калік, жінок та 29 і 30 куріні з IV. Київської Дивізії (Тютюника), прийнявши натомість около 100 "урядовців" так званого "Цивільного Управління" з Ченстохови та Тарнова, мав п. повст. штаб до розпорядження 900 хоробрих і на все готових вояків.

По родам зброї група ця складалась з 534 піхотинців, 60 кінних, 80 гармашів, 50 технічних та спеціальних військ, решта (170) це не муштрові і не військові (адміністратори).

Схематично створив Тютюник з тих 900 людей:

1. Полевий Повстанчий Штаб групи, з управліннями: Військового Керування, Цивільного Керування, Залізничного Управління, Інспекторати, Фінансове Управління та інші.

2. Штаб 2-ої повстанчої групи (пполк. Ступницький).

3. Штаб київської повстанчої дивізії (ген. хор. Янченко).

4. 1-ша київська бригада (пполк. Шраменко).

5. 2-га збірна бригада (полк. Сушко).

6. Штаб гарматньої бригади.

7. Окремі сотні (кінна, технічна, скорострільна).

8. Дивізійний шпиталь.

Творячи ці голосні "назви" штабів, Тютюник мав очевидно на увазі розгорнення їх у повні військові частини через поповнення місцевими повстанцями. Бо помилково Тютюник менше думав про "бойові відділи" і їх працю, чим про кермуючий апарат" і це виявилось зараз по переході кордону. Бойові частини виглядали менш більш так: 2-на збірна бригада, що увійшла в склад повст. київської дивізії, сформована в днях 26-30 жовтня 1921 р. в селі Великий Мицьк (30 верств на північний захід від ст. Костополь, що на лінії Рівне-Сарни), мала 39 старшин, 5 урядовців і 182 стрільців із VI. стр. дивізії та 37 старшин і 29 стрільців з III-ої залізної і II-ої волинської дивізії, разом 294 чоловіків. Бригада ділилася на:

а) штаб бригади з командами кінної розвідки (ні одного коня), команда звязку (без ніякого технічного приладдя) і полева жандармерія.

б) 4-й піший курінь трьох-сотенного складу, сотні по три чети та четі скорострільній.

в) 5-й залізний курінь двох-сотенного складу.

Подібний склад мала і 1-ша бригада.

Був це жовтень 1921 р. Осінь випала гарна, суха, але пізня і треба було надіятись острої зими. Вся ця група була обідрана, майже гола. У 2-ій збірній бригаді було 60% одягу негідного до щоденного вжитку, а ми стояли перед безконечними походами і боями. На 200 стрільців (VI дивізії) виїхало з табору 48 стрільців босих (дослівно), а 34-ох підв'язувало черевики шнурками. Так само старшини були одягнені тільки в "лати". Все роблено на поспіх, потайки і призначені команданти частин не знали, що діяти. Дур голови брався. Вимагали обуви і одягу "ультімативно", та постачання не мало його де взяти. Кмндт 2-ї збірної "найшов" у Львові "на краківським" 100 пар черевиків по 4.000 марок польських, однак нач. постачання не встиг так скоро, як вимагалось, зреалізувати купна і відділ залишився босий. Довелося для босих заготовити на місці личаки з кори, однак ці ходаки нездатні були до походу, зокрема по розмоклому ґрунті. Дещо краще одягнений був 5-ий залізний курінь, але теж не на зиму.

В таких вигляді вирушила група під самий кордон. В селі Каменка (коло Костополя) одержано зброю: 400 крісів, 120.000 кріс. набоїв, 6 скорострілів "Максима", 36 "Кольтів", 2 "Люіси", 500 шабель, 300 кавалерійських списів, 1.000 ручних гранатів, около 4-х пудів підривного (вибухового) матеріялу та значну кількість ліків і лікарського приладдя. Це все на цілу групу.

2-га збірна бригада одержала 180 крісів (на 294 боєвиків), 6 скорострілів "Кольта", без запасних частин, 1 скоростріл "Максим" (у його підвозі бракувало одно колесо, то стрільці доробили самі качало деревляне), 21.600 набоїв крісових, 10.000 скорострільних, 25 шабель, 25 списів, 100 ручних гранатів. Кріси були щоправда нові, петроградського виробу з 1920 р., однак з браку місця і часу не були пристріляні, а їхня несправність скоро виявилась вже в перших сутичках з ворогом. Вони забивались через несправне ділання лускотяга, дула розривались, а ціляння було більш випадкове. Списи, видані замість крісів, для піхоти були непридатні, вони тільки обтяжували стрільця в ході і прийшлося їх зложити на підводи. Скоростріли "Кольта" теж годі було використати. Це зброя доволі примхувата, а у нас зовсім не було до неї запасових частей. Навіть замкові ключі пробували скорострільці дороблювати у сільських ковалів, але це була радше іронія, а не ключі. Справні були тільки ручні гранати (французькі цитринки), та їх не було надто багато.

Така то була матеріяльна підготовка. Можна сказати ніяка. Але що було робити? Відкладати виступу не можна було, бо кожної хвилини могла нас "накрити" польська влада. Здержати стрільців було годі. Бо одержавши цю поганеньку зброю в руки, заясніли їхні очі, завзяття спалахнуло і вони стали "непоборними побідниками". Не треба було нікого підбадьорувати, навпаки, довелося вгамовувати цей порив*).

На другий день командант 2-ої бригади звідомляв п. п. штаб:

"...Настрій у козаків чудовий, вони нестримно рвуться вперед, тільки старшини турботно зажурені..."

В останній хвилині перед переходом через кордон прийшло "підкріплення". Приїхав скарбник зі 100,000.000 (сто мільйонів) карбованців та 100.000 (сто тисячами) тризубів-відзнак на шапки для армії! Оце все. З тим рушила група за кордон.

---

*) В цьому споміні я цілком не торкаюсь політичної сторінки, чи радше політичної праці відповідних чинників (Уряд У. Н. Р. та П. П. Штаб Тютюника). Це мусять зробити ті, які цю політику "робили". Мені це навіть невідоме. Моїм скромним завданням є: передати душу і військовий подвиг рядових борців, як довг, для зрозуміння братської могили.

IV.

Досвіта 4. листопада повстанча група переходить польсько-совітський кордон в с. Нетреби. Сам перехід відбувся щасливо, але підхід був сильно нервовий. Ми «втікали» до... ворога, бо за нами гнала польська кавалерія. Тут, в тій утечі, ми наскочили на відділ польської кінної жандармерії, а що не мали ми ніяких коней (крім 2 верхових для штабу), то "зісадили" польських жандармів з коней і коні забрали. Так зявилося у нас 15 душ кінноти на перший день походу. Це було у селі Борова. Щоби скрити наш рух перед большевиками, говорили ми в поході місцевим людям, що йдемо на лісову партію та "встановляти" пограничні стовпи.

Большевицькі граничні сторожі ми дуже зручно зняли. Був прекрасний, приморозний осінній ранок. Якраз сонце світило нам в очі, немов витало ясно і радісно наші перші кроки на рідній землі. Всі звернули на це увагу. По кольоні несло півголосом з уст до уст:

- Яке ясне наше українське сонце. Слава українському сонцю!!

Всіх опанувала загальна радість. Кольона приспішила крок. І старшини і стрільці розуміли, як "може заважити на терезах українського державництва удачний такий похід. Жажда волі і пімсти опанувала всіх. Небіщик полк. Ю. Отмарштайн п'янів із радості. Надігнав мене, розцілувався, та вказуючи на захід і схід, задеклямував Кобзареве:

- ...І тут степи і там степи,
Та тут не такії. Руді,
Руді аж червоні... а там
Голубії... мережані нивами полями!

Та не звучали ці слова ні крихти плаксиво - сантиментально. Це був радше видимий вияв всіх нас, - голос чорнозему нашого, що звав нас на захист собі перед хижими, голодними наїзниками. Не диво, що мов у відповідь здвоювали ми крок. Був один лиш поклик: "Вперед!"

Напрямна головної кольони:

- 31.X. - М. Мицьк - Плотична - Марянівка.
- 1.XI. - Плотична - Яринівка - Каменка.
- 2.XI. - Каменка - Біланівка.
- 3.XI. - Біланівка - Борова.
- 4.XI. - Борова - Боровські Будки - перехід через кордон біля Нетреби - Майдан Голишинський - Рудня Зольна - урочище Сердюки - Кішин (34 вер.).
- 5.XI. - (Виступ о 7г.) с. Кішин - Столипинка - Зубковичі - Жубровичі - Мяколовичі - Кривотин - слоб. Кривотин (35 верств).
- 6.XI. - (10 г.) сл. Кривотин - Ємінець - сл. Анішполь - Боднарівка - Ущиця - Коп. Калішівська - Гутка - Піски. - Жупани - Давидів - Дорошичі - Кожухівка - Чигирі - ст. Коростень - Чигирі - Полушівка - Михайлівка - Васьковичі - Межирічка - Дідковичі (70 верств).
- 8.XI. - Постій.
- 9.XI. - (5 г.) Дідковичі - Обіходи - Рудня Калинівська - Савлуки - Ксаверів - Каменка - Шкурати - Буда Камінецька (34 верстви).
- 10.XI. - (7г.) Буда Камінецька - Юзефівка - ст. Чоповичі - Гута Юстінівка - Буда Фортунатівка - Буглачки - Будилівка (26 верств).
- 11.XI. - (11 г.) Буглачки - Облітки - Шлямарка - Дітинець, - Заньки (20 верств).
- 12.XI. - (12г.) Заньки - Чайківка - Пилиповичі - Журавлівка - Березівка - Мішейки - Городок - Войташівка - Царівка - Ставецька Слобода - Гута Забілецька - Раївка - Гута - Рудня Комарівка - Кодре - Буда Забуянська - Язвинка - Рак - ст. Трубецька - Поташня - Блітка - Леонівка - (переправа в брід через Тетерев біля ур. Старий млин), - Жерова - Лукашівка - Розважів (174 верстви без задержки!!)

15.XI. - Спочинок.

16.XI. - (12 г.) Розважів - Вишива - Полідарівка - Залешани - Віли - Голубіївка буда - М. Мінки (38 верств).

17.XI. - Брід черед Дідове Болото — переправа через Уборч - на північ від Перги та далі.

20.XI. - Брід Жлобки - с. Журжевичі - на Біловиж (140 верств).

Зараз першого дня після переступлення кордону виділено відділ в силі 6 старшин та 14 стрільців під проводом пор. Гопанчука і направлено на м. Шепетівку. Відділ цей мав чинити самостійно, як відділ партизанський. Мав зв'язатися з поодинокими повстанчими районами і піднімати місцеве населення. Зі села Рудня Зольна попри м. Емільчин - м. Кропивне - с. Рудулін продерся відділ до Шепетівки. Сконстатувавши лише, що провідники місцевої повстанчої ватаги арештовані, залишає Шепетівку, а нагнавши паніки на м. Слауту, перескакує відділ на м. Попонне; тут піднімають частинно селян, поповнюють свій відділ людьми, та зліквідувавши ворожі обози та кінське депо, вже їдучи на верхових конях, перетинає пор. Гопанчук шосе Звягель-Житомир біля с. Курне і спішить на злуку з головною кольоною у східному напрямкові. Через м. Горошки-Черняхівка-с. Городськ надібує повстанчі групи Литвинчука та Святенка, з ними вдаряє з успіхом на м. Брусилів, а 24.XI. осягає село Гурівщину при Києво-Житомирським шляху, віддалене на один перехід від Києва. Малий числом цей партизанський відділ, з допомогою місцевого населення та повстанчих ватаг, ширить паніку у ворожих рядах, стягає на себе значну кількість ворожої кінноти, а не маючи сили стати з нею до відкритого бою і не відшукавши головних власних сил, продирається зі значними трофеями назад до кордону, наглядно даючи доказ повної можливості ведення в даний час глибоких партизанських випадів.

Та тяжча доля зустріла головну кольону групи Тютюнника. Не було дня, майже години не було, щоб повстанці не мали до діла з більшовиками. Коли не більші бої маневрової війни з червоною армією, то дрібні сутички, з дрібними відділами, стежами, міліцією, з "особими отрядами" по збірці "продналогу" і т. д.

А великі бої?

Перший бій звели повстанці за місто Коростень. Дня 6.XI.21 р. (диви маршрут) вирушила група в напрямі на Коростень, щоб ненадійно нічним наскоком від півночі вдарити на стачію правобережну, та на само місто. Облекшити наскок повинен був відділ пполк. Ступницького і пполк. Рембаловича в силі 60 бойовиків, що вилучившись з головної кольони проскочив через Вигів - Краснопіль і мав ударити на Коростень з півдня. Опановання м. Коростеня мало для групи надзвичайну вагу, так з погляду політичного як і стратегічного. Коростень, великий залізничний вузол. Сам факт заняття його повстанцями громом пролунав би по Правобережжю; телеграф, телефон, надавча радіостачія уможлиблювала повідомити "всіх, всіх, всіх" про підняття повстання проти більшовиків; а найважніше, то воєнний наряд, - зброя, одяг, коні, які не наче ждали на безбройних та босих повстанців. По відомостям штабу повст. групи Тютюнника, дивізія більшовицької залози Коростеня стоїть - 133 п. бригадою в прикордонній полосі, 395 полк по селах кругом Коростеня, а до 100 шабель кінноти і міліція в містечку. Передню сторожу кольони творить курінь 1-ої бригади, задню сторожу 5. курінь 2-ої бригади. Накази дає сам Тютюнник. - Щоби ненадійно вскочити на Коростень, належало непомітно продертись селами, в яких роставовані куріні 133 п. бригади, без бою. З другої сторони, не можна було залишати собі на пятах ворожих курінів, які очевидно перешкодилиби зайняти місто, бо вдарили б на наші зади. Тому Тютюнник наказує: повст. відділи маскуються (підшиваються) під червоних, передня сторожа та головна кольона з підводами проходять мовчки без стрілу, просто крізь ворожу гушу, не задержуючись ні перед, ні за селами. Прикриває нас темна дощева ніч. Ворожі частини має "ліквідувати" тихо без стрілу задня сторожа. Тільки шаблі пра-

цюють...

І дійсно зразу було все гаразд. Повстанці проходили села під прикриттям ночі крізь ворожі розташованя без стрілу. Аж в с. Купище задня сторожа, "ліквідуючи" сонних большевиків, мусіла "промовити" щось двома ручники гранатами. Це занепокоїло ворожий штаб полку в сусідньому селі Кожухівці, поставило на ноги полкову скорострільну "команду", яка і стрінула нашу передню сторожу вогнем. Щоправда "непорозуміння" скоро вияснено, ми заняли Кожухівку і пішли далі, но скорострільну пальбу почув Коростень. Подібна пригода стрінула в Краснополі відділ Ступницького. Щоправда ворог попав в паніку. Не знав, хто кого "ліквідує". Були випадки, що з хати, де були росташовані большевики, вискакував писар з сотенною чи курінною канцелярією, а то і з полковою писарською машиною, кидав це "спасасме" майно на нашу підводу, і тоді шойно питав, "какая часть", хочаби примоститись на возі. Повстанець спокійно чекав, коли той нарешті заладується, і потім... за одним свистом шаблі, машина з канц. паперами лишалася на возі, а писарська голова під віз. Так робилося все "тихо", щоби не збудити ворога. Бувало, що повстанець попавши в хату, де спали червоні командіри, "докладав" їм затревоженим голосом, що "спокойствие водворено", а натомість призвавши собі ще другого повстанця, розправлявся з ними коротко. - Та чи можна словами переповісти все це, що діялось? Бували сцени смішні і трагічні. До сполоху, який счинитись мусів в Коростені, прийшли ще нові відомости про ворога. Донесено, що якраз в день нашого підходу, прибуло 2 військові ешелони з Кієва силою понад 1000-багнетів". Становище наше погіршало. О 5-ій год. ми входимо в с. Чигири. Ми опізнились на цілих 5 верств походу. О 5-ій мали вже начати бій. Тим часом цей нічний, куріозний, нервовий 30-годинний марш по розмоклому ґрунті перетомив нас. Налезало за всяку ціну хоч годинку відітхнути. Та годі. - Наступ міг удатись тільки нічю, тільки коли ворог не знав, з ким має діло. Світало вже, як ми ледви дихаючи підійшли на вихідну бойову позицію. Ми майже бігли останніх 5 верств, бо виступаючи з Чигирів почули сильну стрілянину на Коростені з півдня. Це відділ Ступницького, не виждавши нас, ускочив в місто. Йому вказує дорогу місцевий повстанець - міліціонер. 20 бойовиків з пполк. Рембаловичом вриваються на стацію, ширять паніку і нищать частинно телеграф і телефон, обкидають ручними гранатами ешелони і тікають до міста. А тут пполк. Ступницький вирізує штаб 133-ої бригади (з командіром включно), випускає 470 в'язнів (дезертирів), розганяє міліцію і займає склади зброї, обмундіровання. Не діждавшись головних сил кольони Тютюнника, висувається за місто, очікуючи дальших подій. В місті грають сурми, бють дзвони... тривога.

В цей момент передня сторожа кольони головних сил (пполк. Шраменко) з північної сторони заатакувала ворожі ешелони за стацією. Стомлені повстанці не в силі енергійно "наскокувати". Завязався звичайний полевий затяжний бій. Для заняття стації Тютюник підсилає 4 курінь. Стацію курінь займає, чинить там масакру, бере 300 полонених, займає ешелони з 9 гарматами разом з запрягом, здобуває потяг зі зброєю і англійським новим обмундірованням, вскакує під радіостацію; та в тій хвилині наша 1-ша бригада не видержує протинаступу ворога; бо він вискочив з возів, залег за залізничним насипом, і зорієнтувавшись, що лиш горстка повстанців перед ним, рушив до протинаступу. В піддержку 1-ій бригаді витягнуто 2 сотні 4 куріня (що чинив на стації). А коли мимо того 1-ша бригада відходить під напором, залишає сотн. Стефанишин теж і стацію...

Розвиднілось. Бій ще далі затягався. Мимо надлюдської перевтоми стрільців, що ледви на ногах держались, Тютюник наказав поновити наступ всіми силами. Демонструючи обхват крил, все живе озброєне пішло в бій. Однак ворог опанував себе з нічного оторопіння. Вигідно засів і скорострілами обсадив себе. Це "Школа Красних Командірів" підоспіла з м. Житомира на виручку Коростеневі, разом з 2-ма панцирними потягами, ще вчора на вістку про напрям

руху повстанців; большевицьке командування добре розуміло вагу Коростеня і очевидно чекало удару повстанців по ньому. Правда, не сподівались так скоро появи повстанців і за помилку дорого заплатили, а все ж таки Коростень вдержали. Тяжко кровавились повстанці, неустрашимо напіраючи на ворога з чистого поля, пробираючись крізь дротяні перешкоди, якими вкритий був передтерен; вже п'ятий курінь під проводом хороброго полк. Лисогора дійсно обхвачувати став вороже крило, як в цей якраз момент викотили большевики два панцирні потяги на наше праве крило і наші зади; та ще десант стали висаджувати. Не було сили вдержатись. Наказано загальний відворот на м. Михайлівку (18 км на північ). Стомлених повстанців переслідують гарматним вогнем ворожі панцирники. Щастя, що ліс хоронить. Щастя (в такій війні все залежить від щастя), що ворожий десант побоявся атакувати підводи з бойовим майном, що оставали без всякої охорони; бо остали б ми без набоїв. Наслідком цієї невдачі ми мусимо "відорватись" від ворога, щоб спочити. Серед надлюдської втоми пройшовши нічним маршем, серед ворожої гущі, в крайньому нервовому напруженні, майже 35 верств, потім виснажуючий 4 годинний бій, повстанці спішно відходять на північ. За яких 18 км Михайлівка, але село це заблизько залізниці, тому аж у Дідковичах заночували.

Важко було на душі. Ще й перший сніг упав цієї ночі на босих повстанців. Коростенський маневр не вдався. Новенькі англійські одяги, маси зброї, 9 гармат, коней, все це було вже в наших руках; та не встигли ми скористуватись, 2-а збірна бригада лишила б забитих, між ними той "найкращий з найкращих" сотник Володимир Стефанишин (зі Станиславова) та 12 ранених. Залишився тут теж хор. Соколовський (учасник зпід Крут).

Причин невдачі годі шукати. Плян, рішучість, хоробрість, консеквентність, все це було. Алеж і був в осмеро сильніший ворог, який нас дожидав. Ми ніколи не мали б сили удержати Коростеня, при таких переважаючих ворожих силах. Правда, могли б запасти одягом, набоями, кіньми, а головне нам потрібна була на початок перша перемога, щоби стрясти населенням, щоби здепрімувати ворога. Переведення задуманого пляну не було точне. Пполк. Ступницький починає свої чини о 1 1/2 години скорше, чим було наказано. Тим ударемнює рівночасний концентрований наступ, бо своїм слабим ударом тільки ставить на ноги ворога, що в повній готовості приймає бій з головними нашими силами. Очевидно, випертий ворогом, не міг навіть належно демонструвати наступу в момент розпочаття зтяжного бою наших головних сил. Катастрофальне було опізнення головних наших сил, хоча і наступило через *vis major*. Зовсім лишнім було поновлювати загальний наступ зтяжного бою; було ясным, що не можемо голими руками брати укріплених позицій та бронепотягів; правда, примана зброї і одягу на Коростені, була велика. Цей другий наступ наказав Тютюнник мимо спротиву обох кмдтів бригад і нач. штабу полк. Ю. Отмарштайна. Та Тютюнник любив грати *va banque*. Заграв на весь банк і програв його, на наслідки не довелось довго ждати.

Пізнім вечером у селі Михайлівці командант дивізії ген. хор. Янченко, з обома кмд-тами бригад обговорювали перед ген. Тютюнником ситуацію. Була думка не йти вглуб краю, коли не вдалося добути зброї, або бодай перших ранених перекинути за кордон. Та Тютюнник задивлений був вперед. Він рішив перейти в район Коростень-Радомишль-Житомир, бо в тому нібито трикутнику партизанів повстанчий загін ген. Нельговського.

В тій цілі вирушив Тютюнник ранком 9.XI. у східному напрямі, а досягнувши Ксаверова повертає зигзаком на південний захід (майже назад), щоби звівши короткий бій за ст. Чоповичі податись на південь. Дня 14. XI. Тютюнник вже під Радомишлем. Два випадки послідні, а це на ст. Чоповичі і Радомишль, мають демонстративний характер, але Чоповичі нам дорого коштують, бо тяжко постріляно кмдта 5-го куріня полк. Лисогора (3-ї залізної дивізії) та вбито полк. Мінаківського.

Стрільці, що беруть участь у виправах, спрагнені успіху, уважають ці демонстративні випадки за невдачі. Настрій підупадає головно ізза холоду. Вже третій день без перестанку паде сніг, тисне сильний мороз, а хлопці босі; далі вже і ці, що були озуті в дрантя, остали босими. Добра половина стрільців 2-ї бригади окутує босі ноги онучами, обв'язує шнурками і так "машерують" на виправи, стежі, застави, йдуть приступом на багнети... Ще раз лишнім виявляється доказ, що весь відділ, як бойова частина, тратить на вартости через настановлення маси штабів; бо за багато передаточних інстанцій, коли ініціативну роль грає тільки комгруп Тютюнник, а кмдт дивізії і кмдти бригад зовсім зайві, коли одиницею бойовою, найдоцільнішою тут, це відділ о силі яких 200 багнетів т. є. тодішний курінь. Але Тютюнник ніби чогось жде. Мовчить як сфінкс. Так сфінксом і остався до кінця цієї операції... Не найшов Тютюнник в трикутнику Коростень-Радомишль-Житомир ватаги Нельговського, то рішив перекинутись на Київщину.

Дня 12.XI. в полудне рушили повстанці прямо на південь. Перед веде 2-га збірна бригада. Коло 15-ої год. кольона проходить с. Чайківку; на задню сторожу нашу наскакує ворожа кіннота з боку Радомишля. Це вже передові частини кінної дивізії Котовського, що рушив нам на зустріч. Наша задня сторожа не може відвзятись від тієї кінноти. Наша кольона прямує на південь, щоб переправитись через річку Тетерев і прикритись старими ще нерушеними тетерівськими лісами. Настала ніч. Ясна місячна ніч. Срібним сніжним покривом вкрита непроглядна рівнина; а по ній чорною, довгою зміюкою поспішає кольона повстанців; місяць освічує нам дорогу, але ж його світло зраджує нас наче день в степу. І ворожа кіннота не дрімає. Що хвилини наскакує то на хвіст повстанцям, то з боків криє кольону скорострільним огнем. Спиною нам рух, примушує до оборотного бою затяжного, аби зискати на часі, до підходу дальших власних сил. Ворожі скоростріли січуть вздовж кольони, дядьки-підводчики нервуються, хорі і ранені зіскакують з саней, бо невиносимо лежати закостенілому бойовикові безчинно і безборонно на підводі, очікуючи спокійно сліпого ворожого стрілу. Ворожі стріли однаково досягають і однаково шкодять хвостові як і голові кольони. Очевидно у нас щораз більше ранених (між іншими б. міністр морських справ Білінський ранений в ногу). Це переслідування ворожої кінноти не переривається до півночі. А по півночі ми добились до Тетерева в село Городськ. Та тільки перед кольони вступив на довгу греблю і міст біля млина, як ворог наскочив з боку, загороджуючи переправу. Це новий відділ кінноти Котовського та тих частин, що росташовані здовж Тетерева по селах і переправах над нею, що творять оборонну полосу стіною з півночі на південь перед Києвом. Ворожа стежа, що продовжувала переслідування весь вечір, використовує ситуацію і повстанці приймають вимушений бій. Добувають переправу та активно обороняють її, аж поки всі не переправляться. Важка була ця операція. Ворог насадив настирливо, намагаючись не пустити нас за Тетерев під прикриття лісів; бо ті ліси давали нам можливість підступу аж під сам Київ, а навіть переправитись на Чернігівщину за Дніпро. Натомість ми були перетомлені. Тих наших справді хоробрих і випробованих вояків треба було аж погрозами вдержувати на позиціях. А переправа тривала здавалось у безконечність, бо гребля довга і страшенно розбита, коні знервовані рвали упряж. І як настирливо насадив ворог, доказом цього є його великі втрати. Пять днів пізніше тою самою переправою перекрадавсь відділ пор. Гопанчука з Шепетівки і на нашому побосвищу найшов більш 30 ворожих вбитих коней. Очевидно, що не менші втрати мав і в людях. Але наші втрати ненадмірно збільшились. Було багато відморожених рук і ніг, а разом з раненими з попередніх боїв наш обоз з раненими збільшився до 50 підвід. А це велика колона для рухливості в поході.

Досвіта 13-го листопада ми перетинали між Користишовом і Качеровом Києво-Житомирський шлях під невеселими виглядами. Відітхнувши пару годин у Войташівці рушив Тю-

тютюнник новим зигзаком просто на північ, так як останні дні йшов на південь. Так, бо треба було за всяку ціну відорватись від кінної дивізії Котовського, бо ми попали в район її рота-шування. І знову переходимо впоперек київського шляху і навмисне не нищимо його, щоби не лишати ворогові сліду за собою. Мимо того ворожа кіннота скоро нас надоганяє. Сніги глибокі випали, ми спішно проходимо незалюдненими місцевостями, але лишаємо по собі битий шлях у глибокому снігові. Цей і слідує дні йдемо безперервно у ворожому вогні. Майже без настанку йде бій, або передньої нашої сторожі зі зустрічним ворогом, або задньої охорони з насадою кіннотою, чи доганяючою нас на санках піхотою. Бувало і так, що перемішувались ворожі кулі; ті, що зпереду, били у спину задню сторожу, а ті зі задньої сторожі попадали в пробиваючися передню сторожу.

Не було можності відорватись від ворога, тягнучи з собою підводи з раненими. Ворог ли- шав нас в спокою тільки тоді, коли кормив втомлені коні, або коли наступала зміна нової час- тини. Пробував було хоробрий 4-ий курінь, ставши задньою сторожею, дати затяжний бій во- рогові, аби уможливити шпиталеві кілька годин спочинку в селі для перевязки та підкріплен- ня ранених. Так було при переправі через річку Білку під Раївкою. Та ворог окружив цю хороб- ру горстку, відтяв відворот, і курінь мусів відходити в брід через напів замерзлу багнисту річ- ку. На дворі тиснув сильний мороз. Вкриті ледяними панцирами, дібралися стрільці до села, однак погрітись чи похарчуватись не встигли. Знову наскочив ворог, знову треба було відступати. Та не всі були всілі відступати. Стрелець Сичук, б. січовий стрілець, старий вояка, зморе- ний, нездібний до дальшого походу, кулькою з власного кріса розчерепив собі голову на очах селян, заскочений ворогом. Не хотів попадати в полон, схоронитись у дядків було пізно, а ру- шати за своїми - не стало сили. Так зробив і скорострелець Андрійко та й інші.

Становище ставало невиносимим. Ворог став напирати вже великими силами. Налезало захитати його сміливість. 2-га бригада, як задня сторожа, використовує пригідний терен лі- систих, поперечних горбових пасем і стає засідкою на одному з горбів між селами Поташнею і Леонівкою біля ур. Стекло. Завдання було дуже ризиковне, але конечне. На одному з горбів скрито відділ біля 50 чоловіків з ручними гранатами, широко розставлених в лісі. 800 кроків в напрямі нашого руху у підніжжя горба уставлено дві сотні впоперек дороги нашого руху. Ворог зударившись чолом з нашими скорострілами, мусів завернути, а тут його ждав пекельний во- гонь ручних гранатів. Засідка намерзлась з запертим віддихом цілих три години, но ворог тієї ночі більш не пішов за нами. Видно втомився. Засідка залишила позиції, шойно зачувши силь- ний вогонь голови нашої кольони десь далеко впереді. Ми надігнали наших вже після бою. Бій був завзятий. Наші відступили. Тютюнник наказав спалити всякі канцелярії і все майно, якого хлопці не могли унести на плечах. Він рішив завернути на захід до кордону, рішив відворот. Бій під Леонівкою, це просто клясичний примір несподіванок, які чекають повстанців серед хаосу, що витворюється в запіллі ворога, через брак розвідочних відомостей, при надмірних маршевих скоках, у нічній суматосі. Бо приключилось так, що якраз в момент підходу чола на- шої кольони під Леонівку зі заходу, нічого про нас не відаючи одночасно підійшов під Леонівку з півдня, наш південний відділ з пполк. Чорним. Він прибув сюди пару хвилин скорше, вивідав, що Леонівка занята большевиками і без вагання ударив на них нічним наскоком. Тютюнник почувши перед самим носом нічний бій, здогадуючись сутички большевиків з місцевими пов- станцями, забажав використати положення і собі ударив в боку по ворогові; але у нічній незор- ієнтованості зачіпив і відділ Чорного. Натомість сам Тютюнник попав у два огні. Несподівану появу Тютюнника прийняли большевики за переважаючу силу повстанців, тому вицофались з бою. Натомість відділ Чорного-Палія, не сподіючись тут когось зі своїх, прийняв групу Тютюн- ника за переважаючі сили ворожі і теж завернув зпід Леонівки. А Тютюнник попавши між два

сильні огні, не зумівши нічу зорієнтуватись в ситуації, мусів теж відскочити, що більше, нагло змінити напрям руху, бо остаточно переконався, що стрільці немилосерно перетомлені, неспосібні до бою. Тому велів спалити запасове майно та канцелярії, а то, щоб облекшитись та забезпечитись перед захватом ворожим наших канцелярій. А села Леонівки ніхто не заняв.

Причина цієї катастрофічної невдачі ясна. Це повний брак розвідочних відомостей. Не брак розвідчих бойових стеж, бо розвідчі бойові стежі при таких нагальних маршових скоках не в силі в час принести достаточних відомостей про ворога, як це буває у звичайній маневровій війні, а найчастіше не вспівають засягнути язика в такому хаосі, де всякий діючий відділ назовні ховається під ворожу мову, під ворожий одяг, відзнаки і т. д. Тут може допомогти тільки власна заздалегідь розбудована ціла система розвідчої сітки, яка постійно працює на місцях в районі операцій, зі сталими розвідчиками, заздалегідь приготованими звітними місцями, точно періодично звітуючими про кожний рух всіх відділів. А це праця велика, затяжка, коштовна, вимагаюча дуже свідомих розвідників.

Цього не було.

І ще не було розуміння координування акції. Бо ранком по цій злосчасній ночі відділ Чорного-Палія розвідав, розглянувши місце таборования групи Тютюнника (палення майна) по зовсім певних признаках, що нічну зустріч мав з групою Тютюнника, але мимо цього чомусь не рушив наздогін для злуки чи хоч звязку з ним, а ухиляючись від ворога, що насадив на хвіст відступаючої групи Тютюнника, сам подався на схід. А був це момент, коли відділ Чорного-Палія не був вже в силі стягнути на себе ворога і відтяжити цим групу волинську, а група волинська не була спосібна до оборони. Отже злука обох відділів мусіла би вийти тільки на користь їм обом. Цього не сталось.

І так волинська група поспішно відступає. Облекшилась. Утікає. Прямує до кордону. Перевтома повстанців доходить до крайности. Це не військо, а примари нічні. Стрільці дослівно падають з ніг. Останніми зусиллями підганяють старшини знеможених стрільців. Це 120 верств "пробіг" відділ пішки по глибоких снігах, непроходимими лісовими стежками, в безнастаннім ворожим огні, при невдачних боях, денних і нічних. Тепер група зближається знову над річку Тетерів старезними глибокими лісами. Довгі тіні таємно кидає місячне ясне світло. Сон перемагає. Тут повстанці пережили рідкий прояв перетомленої уяви. Тут вся кольона улягла масовій галюцинації. Масовому привидові. Виглядає це на казку, але дійсно так було. Ото комусь зі старшин штабу причулось гавкання сільських собак. Село!! пронеслось по кольоні чарівне слово. І всі нараз "побачили" хати, світло в хатах, а крізь вікна палахкотячі лучива "неба"*) і вогні в печах та пару з теплої страви. Вся кольона немов пробудилась, всі приспішили хід, а штаб верхи виїхав вперед. На момент призабуто про наявність ворожої небезпеки. - Та пройшли кроків 500, верству, дві, три верстви пролетіли... село щезло... В першій хвилині здавалось, що ми зблудили; на це стало світати. Ми зрозуміли, що це був привид; чи може сон поміг "осягнути" мрію таку, як тепла хата та тепла страва. Бо такі "мрії" мали наші повстанці. Розвиднілось, як повстанча волинська група добилась до р. Тетереви. Командант рішив переправлятися в брід між двома недалекими селами Блітчею і Колінцями біля хутора Старий

---

*) "Небо" це стародавнє нічне освітлення (лямпи) у хатах тутешних лісових мешканців. Зі стелі звисає довгою, в горі стятою лійкою, грубе, напушене, часто глиною намазане полотно. До долішнього ширшого берега присилена на чотирох дротах чи ланцюшках чотиригранна, або округла бляшана плитка, на котру накладається горяче лучиво (скіпки соснові), що горять ясним огнем, дають світло і тепло в хаті. Дим виходить отвором лійки в стелі до комина. Це "небо" подібне ніби до наших "бовдурів" у великих селянських печах.

млин. Щоби переправитись "сухопутно" в однім зі сіл обсаджених ворогом, треба було найперше вибороти переправу у ворога, тобто не тільки вступити в бій, але передовсім зрадити нашу присутність. Цього не смів мати в пляні командант групи. А тому наспіх покладено кладку для піхоти, а санні підводи перевезли хорих і ранених вбід тим способом, що складано на верх по дві пари саней, аби не замочити закостенілих ранених у напів замерзлій ріці. Р. Тетерів в тім місці широко розливає свої води, а болотисті береги були замерзли. Переправа продовжувалась около 1 1/2 години. Підчас того покладено ватри, при яких повстанці розгрівались, коптили на рожнах сире мясо і тим кормили хорих та ранених. Ворог не помітив нашої переправи. Ми щасливо "відорвались" від нього.

Пізнім вечором дня 15-го, дальшим цілоденним походом, добрали повстанці до с. Розважева. Ворог стратив нас з очий. Група стала на нічний спочинок, пройшовши без теплої їжі, без хвилини сну аж 174 верств, безперервним походом з боями. Чого не видержали коні, це видержали молоді завзяті стрільці.

Розгром у с. Малих Мінках.

Одна виспана ніч і повстанці повеселіли. Вирушила кольона з с. Розважева коло полудня через Полідарівку-Заліщани-Голубовичі, досвіта на другий день осягнула Мінки. Нічний перехід знову знеміг стрільців. Знову наскочив настирливий Котовський. В Мінках Тютюник наказав великий довгий спочинок. Дуже непригідна на це була ця місцевість. Ще через 10 верств ми були би переправились через широку болотисту річку Уж і окрилились під прикриття рокітнянських залісених болот, примерзлих вправді, але для операцій кінноти Котовського непроходимих. Наша піхота могла з трудом пробиратись крізь болота. Домагались цього кмдти бригад у командуючого та Тютюник рішив інакше. Вирух з Мінків назначив аж на полудне цього дня. Була явна небезпека оточення ворогом.

Але змучені були не лиш стрільці. Не стало сил і кмдтам. Сам Тютюник був хорий. ген. Янченко їхав на санях з відмороженими ногами. Хорий кмдт 2-ої збірної передав команду бригади сот. Григорякови. З ним обговорив ситуацію, можливість оточення і евентуальний шлях відвороту в разі поразки. П. п. штаб став в хатах біля церкви. Північну сторону села заняла 2-а збірна бригада, південно-східну 1-ша київська бригада. Варивсь на скору руку обід, кормлено коней.

Тим часом стежі доповіли, що надтягнув ворог. Котовський зрозумів, що ситуація сприятлива для нього, що йому послідна пора замкнути в кліщі ворога. Котовський осягнув свою тактичну ціль. Перетомив і вимотав рештки сил і нервів героїчних повстанців, та привів їх до майже панічного настрою. Він уже послідної ночі намагався оточити нас в селі Голубовичах, та це не вдалося йому. Тому він спішився. Підтягнув дві кінні свої бригади, вславлені в боях, та бригаду піхоти, підтягнув також 8 гармат.

Одержавши такі відомости, дав Тютюник наказ негайно рушати далі, щоб не допустити до повного оточення такими переважаючими силами. В момент виступу нашої кольони з села в напрямі с. Звіздаць, це село ще не було заняте ворогом. Ворожий перстень ще не був замкнений. Але ще наша задня сторожа була в селі, як бригада Котовського вдарила по ній і змусила до зтяжної оборони. Рівночасно в кіннім ладі заатакував з двох сторін кольону підвод з нашими раненими, що їхали посередині кольони. Чоло нашої кольони повернулось, щоб виручати ранених, а за цей час кіннота Котовського загородила дорогу зпереду.

Настало пекло. Це не був бій маневрової війни, це була різня. Не було пощади. Ранені наші на підводах, заатаковані кіннотою, хватили за ручні гранати. Перший напір кінноти здержано ручними гранатами. Та ворог поновив напір під прикриттям своїх скорострільних "тачанок". Не було ради... Послідними ручними гранатами наші ранені зривали себе самі, самі себе

стріляли, щоб не датись на катування вороже. Наложив тут руку на себе і б. морський міністр В. Білінський. Хто мав силу відтяти посторонки у підвідчих коней, скакав на коня, щоб верхи проскочити в щілину, не замкнену ще ворогом зі заходу. Розбите чоло нашої кольони подалось в ліс, але не встигло добігти. Кого не вирубав ворог, забрав в полон. Рештки 4-го і 5-го курія збірної бригади під керуванням очайдушного сот. Григоряка добігло до ліса, но і тут вже стрінув їх ворог. Полонив і їх. Хто під час цього бою допав коня, чи мав щастя на санях проскочити в щілину на захід від с. Звіздали, той вратувався. Таких було не багато. Всіх около сотні числом, в тім часть старшин, що були на конях, і около 15 підвод з раненими та кінна наша стежа. Ця групка подалась бігом на північний захід, а далі переслідувана ворожою кіннотою героїчно обороняючись, переправилась через річку Уж біля села Тараси і скрилася в лісисті болота під охороною ночі. Решта мучеників остала на полі бою. Дехто скривсь в лісах, а дехто схоронивсь таки в Мінках і Звіздали під опікою прихильних нам селян.

Наслідком цього розгрому понад 500 повстанців попало в полон, більш 150 полягло; ворог стратив більш сотні вбитими і раненими. Але за ним побіда.

Повстанчу групу Тютюнника зліквідував таки Котовський. Ті, що висмикнулись з рук Котовського, по трьохднєвній блуканині болотистими лісами, добились до польського кордону і там попали до таборів інтернованих. Дехто радше був би наложив руку на себе з жалю за цими прекрасними, геройськими стрільцями, за пропавшою надією визвольного зриву, але розуміння відповідальности та обовязку, бодай переказати землякам про цей непомірний, великий вояцький труд, перемогли хвилю зневіри, іншим знову дали силу витерпіти муку полону, нагінок і вернути знову до нового життя, до нової праці.

А що сталось з тими, що попали в руки московських катів? Про це говорять офіційні звіти ворога, про це з жахом розказують ті полонені старшини і стрільці, яким сприяла доля і вони втікли з полону, оповідають селяни, очевидці катувань і знущань ворожих, свідчить той стрілець "з того світа вже", та широка і глибока братська могила під м. Базаром. А полонені оповідають: Всіх їх загнано і замкнено у церкві в Мінках. На холоді і голоді держали, знущались, катували до приїзду Чрезвычайної Пятьорки. Пятьорка рішила: "Сборнік приказов Кієвскаво Воєннав Округа, - Садержаніє №. 2578. 26. ноября 1921 года п. п. 4." подає: "Зарублено в бою 400 чеваск і захвачено 537 чеваск, в том числі і раненис... В мамент боя нскоторіє із вищаво камандуванія відя безвіходность палаженія самі себя разстрелівалі і взривалі бомбамі"... п. 5. тогож "зборніка" каже: "Всяво перед чрезвычайной камісією (пятьоркой) предстало 443 чеваск, астальніє умерлі (sic!) ат ран до пріхода камісії ілі нахаділісь в тяжоллом састаянії і аставлєні до ізліченія. Рукаводствуюсь велєніямі Рєволюціонной совєсті, асновиваясь на всьом више ізложеном і даби предупредіт падобнїя преступленія, прі участїі аставшіхся на теріторїях сасєднїх с намї гасударств бандїтов всєх аттєнков і показать всєму капїталїстїческому мїру і єво наймітам, что власть Савєтов безпашадно карает всякаво пакушающався нарушіть єво мїрную работу, Чрезвычайная Пятьорка постановляєт:

1. Ліц перєчїслєніх в прїложеном к сєму спїску в числє 359 чеваск, как злостнїх і актївнїх бандїтов разстрелять.

2. Ліц вищаво каманднаво састава і граждаскаво Управлєнія, прїбївшіх са штабом армії Тютюніка, в числє 41 чеваск, направїть, для дапалнїтєльнаво дапроса, следствєнїм органам.

3. Бївшіх красноармєйцев, попавшіх в плєн в 20 гаду і прїмкнувшіх к бандє с целю вирваться с плєна, в числє 42 чеваск, направїть в асобїй атдєл К. В. О. для правєркі".

Протокол підписали:

Предсідатель Ч. К.: Гарькавий
члєні Лівшиц

Іванов
Катовській
Фріновській
Літвінов
секретар
м. Базар 22. ноября 1921 года.

Наказ підписали:

Команд. Войск. Окр.: Якір
член. Рев. Воєн. Совет. Окр.: Затонській
Начштаба Окр. генштаба Паука

Очевидці селяни сумно згадують:

Під містечком Базаром веліли кати викопати широку братську могилу, зігнали з далеких повітів селян, щоб ще раз на власні очі побачили страху ради "вєленіє революціонной совєсті". Потім вивели з мінської церкви засуджених, змучених, споневіряних, майже голих українських борців. Не сумні вони були, а поважні і горді. Рішучо станули над могилою. Москалі навели скоростріли. Але виступив ще якийсь червоний комісар і спитав, хто заявляє каяття та присягне вступити в ряди червоного московського війська для борби з "українськими бандами"... помилюваним буде. В цю грізну хвилину виступив з рядів вістун Щербак, бувший стрілець 1 п. п. Січових Стрільців. Він став казати: "Я - козак 6-ої стрілецької дивізії Щербак, від себе і козаків, яких я знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмось смерти, але до вас служити не підемо. - Коли ж ви нас побєте, то знайте, що за нас вам помстить весь український народ, а коли до українських козаків дійде чутка про вашу ганєбну роботу, то за кров нашу вони будуть нищити все, що тільки має хоч малий звязок з вами, каторжани"... Грімке, потужне "Слава" крикнули повстанці і понісся гимн "Ще не вмерла", аж заглушили цей могутній спів ворожі скоростріли; тихо стало, лиш стогін-скарга нісся з братської могили.

Наповнилась могила вщерть 359 тілами мучеників за Волю України, за її славу.

А як стали кати землю присипати ще живі, постріляні тіла, то вискочив з могили стрілець Артим. Він не був ранений. Він сам живцем скочив в могилу з жаху перед скорострілами. А тепер понюхавши сирої могили, жити, жити забажав і пустивсь тікати з могили. Але його зловили, а червоні хотіли назад загнати в могилу, та присутні селяни не дали, бо "він вже не той сам, він вже звідтам "з того світа вже вернув"... І спасли.

І висипали селяни могилу, щоб з вітром говорила, що тут лягли борці, не за найми, а за волю, честь і славу української держави найкращі її сини.

Календар "Червона Калина" на 1930 рік
- Львів-Київ, 1929. - С. 104-123.

Роман Сушко

ЗНАК ЧАСУ

Спомин про Миколу Загаєвича з 2-го полку Запорізької Бригади Натієва

Це не казка - а билиця. Це ясний спомин очевидця про лицаря Січових Стрільців сот. Миколу Загаєвича, того, що разом з сот. Федьком Черником геройською смертю під Мотовилівкою добув нам перемогу над Москалями. Випадок, що про нього кажу, скоївся в липні місяці 1918 року у м. Воронках, Чернігівської губернії. Воно лежить в півдорозі між м. Стародубом та м. Новгородом Сіверським над рікою Десною. Ворожа судьба, з якою через три роки так завзято дужались Січові Стрільці в обороні українських державних кордонів, кинула в цім часі частину роззброєних Німцями в Києві "Сікачів" аж сюди на крайню північно-східну границю Української держави. Переслідвані гетьмансько-московською владою, СС-и 1-го полку одинцем продерлись до Запоріжської бригади от. Натієва і скупчились в силі біля 700 багнетів у полку полк. Болбочана; міцно держали вони кріси проти Москви, заховавши свою стрілецьку ідею, чистий прапор та славу вояцьку під назвою "кулеметної ватаги", "пішої команди" та "гарматної сотні"; по деякім часі, творили окремих курінь, у 2-му Запоріжському полку.

Були то старі вояки; і старшини, і стрільці творили одну родину, жили одними radoщами і одним смутком, одна ціль стояла їм перед очима: рідне військо українське і власна держава. Збудувати і оборонити Україну було їх єдиною метою. Скільки тяжких переживань не знали вони в тім часі, все горіли їхні очі вогнем запалу, не зневірювались, все сильні духом як і пристало на козацьких нащадків. Бо "козак ніколи не старіється, він тільки живе, або вмирає".

Внутрішнє життя куріня було якнайкраще. Примірне старшинство та ідейне, щиро обовязкове карне стрілецтво творили одностайне тіло, одно брацтво. І це давало можливість встояти перед ріжними супротивностями, що їх так багато на Україні копичилось з кожним днем існування молоді Української держави.

Служба при охороні кордону не була тяжка - це був період перемиря і переговорів українсько-гетьманської влади з большевиками. В коротких боях з напасними набігами большевиків курінь легко і побідно справлявся. Місцеве населення, пізнавши нас, відносилось як до свого рідного війська. Бо це одна з тих частин нашої широкої землі, де ще свіжа, жива традиція козацька, де селами правлять не "волостні голови", а сотники, а вулиці більших сіл ще задержали свої старі назви чисел давних козацьких сотень. Одного нашого стрільця - як жаль, що не пригадую його прізвища, бо записки тих часів пропали серед революційної хуртовини - який поляг в бою з большевицькими напасниками, рада села Демянівки (під згаданим м. Воронками), рішила похоронити старим, козацьким звичаєм, з козацькими почестями. Зразу гадали похоронити біля церкви, щоб "на очах могила була", - але ж "не місце козакові рядом з бабами лежати" говорив на раді якийсь старий козарлюга, а тому поховали нашого стрільця при вїзді до села, на найвишому горбі, і всім селом возили та висипали високу могилу, ще й шапками для старої чести землю носили; тільки хреста на бажання стрільців, поставили дубового, з корою зі скісно стятими раменами: стрілецького хреста... А напис на таблиці так - певно памятаю: "Тебе змінять - та не замінять". Так ця козацька могила зі стрілецьким хрестом певно до нині вартує східні кордони України.

Також відношення старшин і козаків Запоріжців-однополчан до нас було на загал гарне. Головно бойовий склад полку і команда ставились до нас гарно, по братерськи, з повагою і

признанням. Самий полк Запоріжський в той час був нечисельний. Це був радше кадр полку, що мав доповнитись новобранцями, але що тоді обов'язувала система вільного побору по всій Україні, то в полку було чи не на половину старшин і козаків. Тому більшість старшин служила рядовими козаками, а командні пости займали дійсно добірні старшини, які пізніше відіграли поважну роль в армії, приміром курінні Дубовий і Зілінський - пізніші полковники. Але були тут і старшини русотяпи, що "примазались" тільки до полку ради особистої вигоди. Це ті злої пам'яті "специ", що часто з доручення ворога, чорного або червоного, просто де тільки могли, саботували свої обов'язки. Це Росіяне.

І якось так зложилось, що більшість їх зібралась в полковім постачанні та технічній сотні. Помічник командира полку (начальник постачання) полк. Василів був людина порядна, свідомий Українець, тільки слабовільний і любив випивати. За його плечами згадані "заводові" постачальники творили, що хотіли. А що наші стрільці дуже різко виступали проти цієї російської братії, - було, що навіть чинно розправлялись, караючи за російську мову чи сороміську московську пісню, - то згодом курінь не одержував належних харчів, чи одягу, чи частин озброєння. [Комічний випадок: Небіжчик сотник Турок вимагав ременів до крісів. Йому не видали (хоч був полковий наказ), бо завідуючий магазином удав - чи може й дійсно не розумів - що то є кріси. Потім пояснював, що зрозумів "крыса" (по російськи щур), а таких ременів (капканів на щурів) він не мав]. Це був дійсний саботаж з боку Росіян-старшин.

Микола Загаєвич, командир „бомбометної сотні", знаний батько сотні, хрустально чесна людина, скромний у вимогах, а педант у виконанні обов'язків, загально шанований бойовий старшина, перед обідом у старшинській харчівні, обурений на якусь чергову сикатуру його сотні, сказав на адресу саботажників „з тими злодіями треба зробити вже раз лад". Висказ цей почув полковий скарбник, урядовець, Українець і чесний сам собою хлопець. Взяв цей висказ до себе, скипів, і, не питаючи, з місця зареагував. Підступив і несподівано вдарив сотника Мик. Загаєвича в лице. Все це сталось несподівано, нагло, публично, на очах майже всіх старшин полку. Напасть і кривда улюбленому сот. Загаєвичові була так всім наглядна, що старшини не допустили Загаєвича до честивої оборони, а зразу ж гуртом побили цього урядовця, викинули з свого товариства, а к-р полку вимірив з місця сот. Загаєвичеві задосить учинення так, що іменем старшин полку просив вибачити зневагу, віддав наказ про виключення з полку горячого урядовця, а за обідом посадив "зневаженого" сотника Загаєвича на першій (командірській) місці в знак цього, що він є ще більш шанованим старшиною, як до цієї ніби зневаги.

Тільки ці, що знали небіжчика сотника Миколу Загаєвича, його чистий характер, його лицарську вдачу, його ширшу відданість праці "за друзів своїх", тільки вони можуть узмисловити собі бурю душевну, яку він в той час пережив. А Загаєвич був одним з тих немногих у нас мужів, що відповідають все і всюди за замисли свої, тим то цей надзвичайний інцидент, надзвичайне рішення к-ра полку викликали у нього і надзвичайні рефлексії. Отже свою відповідь старшині і командирові полку він закінчив: "А той поличник мене не пащить, не болить. На мойому лиці румянець радосте. Панове старшини! Чи не бачите, як ми виростаємо з рабів на вільну націю? Ми з коліноприклонних Русинів і безобличних Хахлів доросли вже до цього, що бємо в лице. Коби мені ще дожити хвилі, щоби Бог, наш Бог, дав нам розум, кого і за що бити в лице, то я повторю тоді за блаженним Симеоном: "Нині відпускаєш раба Твого, Владико, по глаголу Твоєму, з упокоєм, бо виділи очі мої спасення Твоє, що готовив еси перед лицем всіх людей. І спокійно умру".

Так закінчився той памятний старшинський обід у харчівні 2-го Запоріжського Полку. Призадумалась старшина над цим випадком, в скорому часі злодіїв усунено, а старшина училась, заправлялась відповідати не тільки за вчинки, а і за слова тай задуми свої.

Січові Стрільці та Запоріжці стали найкращими частинами української Армії.

Це було одинацять літ тому під час революційної нашої хуртовини. А нині?

Літопис Червоної Калини. - Львів, 1929. - Ч. 1.

Христина Овад

HORRESCO REFERENS*

На закінчення, я вважаю за необхідне подати читачеві деякі відомості із свого життя, розповісти про свою найближчу родину та про своє життя на еміграції. Джерелом такої інформації в першу чергу були спогади моєї мами - Романи Сушко, дочки Романа та Христини (з дому Скачківської) Сушків. Вона народилася 2 квітня 1920 року у Львові, в часі, коли українці глибоко переживали небажаний для себе вислід національно-визвольної боротьби й втрату своєї державності. Багато колишніх військовиків українських армій не могли з цим змиритися й шукали нових шляхів та методів боротьби як з польськими, так і з більшовицькими окупантами. До них належав і її батько - полковник Армії УНР Роман Сушко, один із організаторів київського Січового Стрілецтва, який в подальшому усе своє життя віддав боротьбі за вимріяну ще з дитинства Українську Державу. Належав він до перших осіб, які довгі роки очолювали цю всенародну боротьбу, жертвуючи своїм особистим життям, родинним затишком, ризикуючи кожної хвилини потрапити до рук підступного ворога.

Маминим хресним батьком був Євген Коновалець, і власне цим вона усе своє життя дуже пишалася. Вона була єдиною дочкою Романа Сушка, який, незважаючи на своє перебування в підпіллі, часті переїзди з місця на місце, матеріальні нестатки, все ж таки приділяв їй велику увагу. За його наполяганням, моя мама закінчила політико-економічний факультет Українського Вільного Університету в Празі (після війни ще студіювала докторатом політичні студії Сорбонського університету в Парижі). Мамин батько завжди приділяв велику увагу вивченню іноземних мов, рекомендував мамі найкращих професорів. Сам він знав дев'ять, його дружина (моя бабуся) Христина - одинадцять, а мама володіла українською, польською, французькою, німецькою, італійською, англійською мовами, досконало знала класичну латинь та греку. У Львові мама мешкала до 1925 року. В цьому році вона захворіла, можливо, це був якийсь частковий крововилив, який дав ускладнення на одно око. Тому моя бабуся Христина повезла свою п'ятирічну донечку на лікування до Італії...

---

* Про це розповідаю з трепетом (з латини).

Моя мама Рома вийшла заміж в 1936 році за Івана Крису, який працював з дідом Романом і був одним із його охоронців. Як члени підпільної Організації Українських Націоналістів, і мій дідусь Роман, а також й Іван Криси, з різних обставин змушені були досить часто переїздити з країни в країну, з міста до міста. Перебували вони то в Німці, то в Парижі, знов поверталися до Львова, а за деякий час перебралися до Відня, де був офіційний офіс дідуся, а відтак знов був Львів...

У Німці, в цьому французькому курортному місті на узбережжі Середземного моря, 8 грудня 1937 року у моєї мами та Івана Криси народилася донечка, яку назвали Ліліяна-Стелла. В часі війни, під час бомбардування Відня, Іван Криси трагічно загинув, залишивши маму вдовою, а дочку Ліліяну - напівсиротою.

З великим болем та із сльозами на очах розповідала мені мама про те, як вночі з 13 на 14 січня 1944 року підступно вбили її батька - Романа Сушка. Згадувала про те, як його соратники, члени ОУН, цілу ніч спалювали різні документи, нищили архів Організації, щоби ніких компроментуючих підпілля матеріалів не потрапило до рук гестапо*.

Відразу ж після того, як було убито Романа Сушка, німці заарештували маму, а з нею забрали в гестапо і її семирічну донечку Ліліяну. Але, не добившись від мами ніяких конкретних зізнань, відпустили. Після пережитого мама з Ліліяною вирішили втікати до Франції. Втеча була надзвичайно довгою (майже весь цей шлях пройшли пішки!), небезпечною і трагічною. Коли проходили Чехію, в неї народилася друга донечка, яку назвали Іванкою. Але серед чужих людей, не маючи відповідних умов доглядати немовлятка, перебуваючи без свого даху над головою та від простуди, дитинка померла. Знайшовся один добрий селянин, який зробив маленьку труну, в яку у біленькій сукеночці поклали мертву дитинку і захоронили. Для мами це була велика втрата, був найтрагічніший момент у її житті: за два роки вона втратила батька, чоловіка й дитинку. А було їй всього-навсього 24 роки! Тому, в подальшому, мама завжди мене застерігала ніколи "не йти в політику", бо політика - це "брудна справа".

Втікаючи, мама не мала при собі жодних документів, тому в Чехії її знову заарештували гестапівці, прийнявши за циганку. І тільки через два тижні, переконавшись в протилежному, її та Ліліяну відпустили на волю. На німецько-французькому кордоні їх ще раз хотіли затримати, але за них заступився якийсь капітан французької пограничної служби, і таким чином вони опинилися у Франції. Мама тоді всюди розшукувала свою маму Христину Сушко, яка десь працювала лікарем, але знайшла її уже після закінчення війни в 1945 році в Munich.

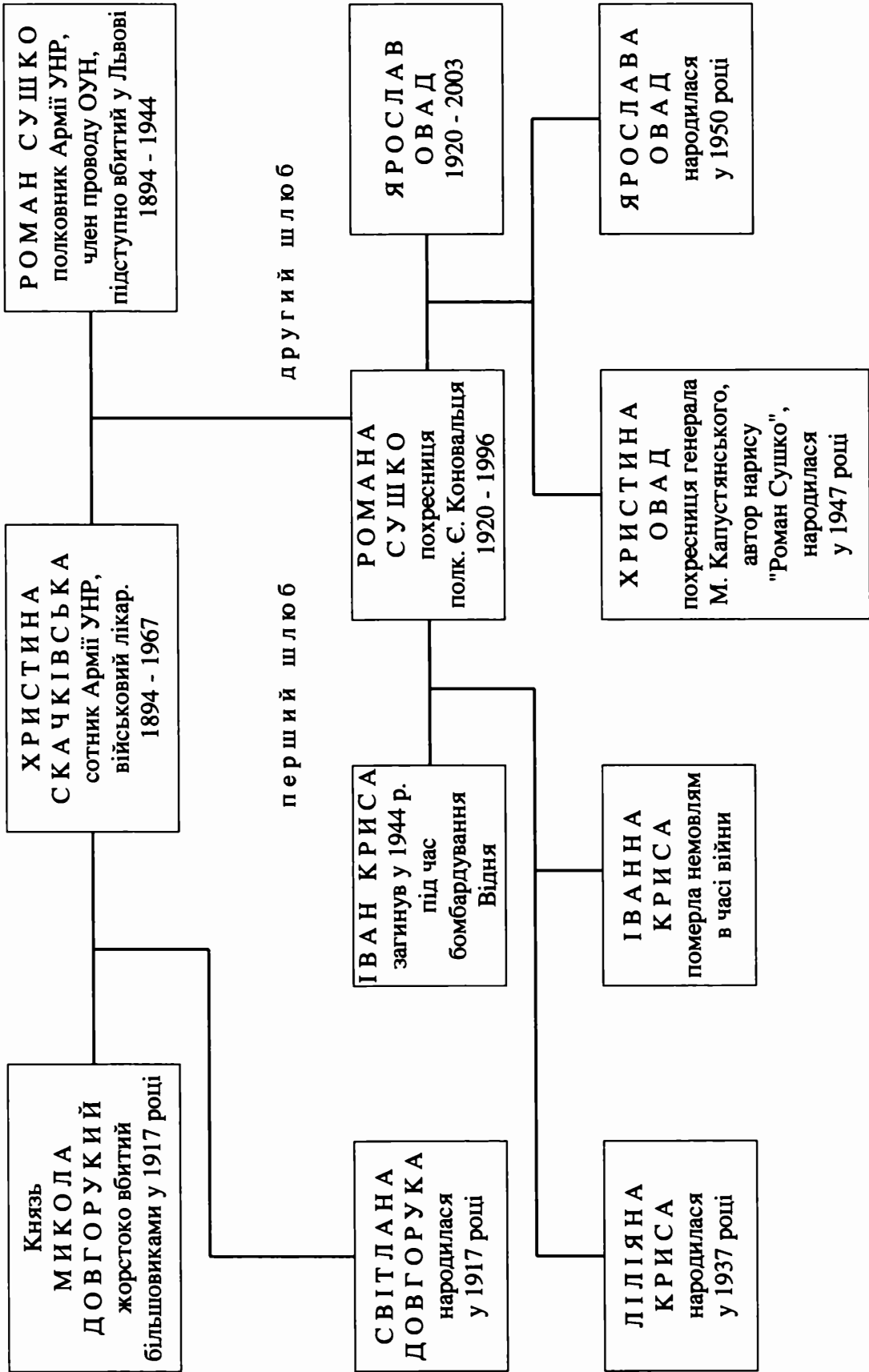
В перші повоєнні роки мама з Ліліяною перебували в Римі. Мама працювала в організації, яка опікувалася сиротами війни. В Римі вона познайомилася з Ярославом Овадом (1920-2003) - бухгалтером невеличкої фірми, вони полюбили один одного, і 20 грудня 1946 року мама вдруге вийшла заміж. Після цього вони виїхали до Франції і поселилися в Парижі, у місті, де 2 вересня 1947 року народилася я - Христина Овад. Охрестили мене: Аес-Марі-Крістін. В Парижі пройшло моє дитинство й перші роки навчання в початковій школі. Вчилася дуже добре, навіть на математичній олімпіаді здобула друге місце. І це тоді, коли змагалися учні з усієї Фран-

---

* Цей родинний спогад спростовує твердження Л. Шанковського про те, що "гестапо впало на слід акцій полк. Р. Сушка для знайдення безпосередніх контактів із західними альянтами, а теж мало бажання пограбувати його помешкання, адже гестапо знало, що в ньому зберігаються значні фонди на акції, що їх провадив полковник" (Див.: Шанковський Я. Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради // Літопис УПА. - Львів, 2001. - Т. 26. - С. 64.). Якби німці дійсно мали причетність до вбивства Романа Сушка, то вони першими увійшли б до його мешкання і вчинили б грабунок. Але цього не сталося, тому довірені члени ОУН мали змогу знищити усі компроментуючі Організацію архівні матеріали. Це ще один доказ непричетності німців до вбивства Романа Сушка.

перший шлюб

другий шлюб

РОДОВІД ХРИСТИНИ ОВАД

ції! В 1950 році в Ліоні народилася моя сестричка: Ярослава-Анастасія-Марія Овад.

Після одинадцяти років проживання у Франції, наша родина прийняла рішення перебраться до Сполучених Штатів Америки. До цього кроку ми вдалися тому, що там проживала батькова мама, а моя бабуся Анастасія Овад зі своїми дочками Станіславою та Іванкою. Власне вони листовно дуже вихваляли тамтешнє життя. Батько оформив усі необхідні документи, одержав візи на виїзд і ми вирушили в дорогу. За нашими розрахунками, ми повинні були приїхати до Америки саме на День Подяки - 26 листопада 1955 року. Але вийшло так, що ми долетіли літаком до Америки аж 5 грудня - подорож тривала 11 днів! Із Парижу ми вилетіли 24 листопада. Саме в цей час відбувалися великі страйки авіакомпаній, тому наш літак, а був це чотирьохмоторний американський бомбардувальник "В-52", переобладнаний на пасажирський, перелетівши Бельгію та Люксембург, повернувся знов до Парижу. І тільки за другим разом ми, а було на борту дуже мало пасажирів, полетіли і мали першу зупинку в Іспанії, на Азорських островах. Літак приземлився там тому, що потрібно було справити мотор, який в дорозі весь час псувався. І тільки тоді, коли усунули поломку, ми полетіли далше. А коли пролітали безмежний океан - мотор загорівся. Пасажири почали панікувати. Я і моя сестричка Ярослава дістали кровотечу з вух. Літак летів дуже низько над океаном, мотор горів, через ілюмінатор можна було бачити вогонь і безмежні простори океану. Згодом почав горіти мотор з другого боку літака. Щоб облегшити його, з нього почали викидати різні вантажі, навіть крисла-сидіння. А в цей час тато поводив себе дуже спокійно - робив олівцем якісь зарисовки (мав здібності до рисування!). Власне цей спокій батьків передався нам, дітям. Я притулилася до мами й дивилася на великі хвилі океану, які перекидали уламки льодової криги. Спокійно поводили себе мої сестрички - і п'ятирічна Слава (народилася у 1950 році) і, тим більше, сімнадцятирічна Ліліяна. Врешті ми приземлилися на засніжене військове летовище Gander Military в Канаді. Ніколи не забуду цю повітряну подорож... Після цього щасливого приземлення, ми ще довгий час посилали святкові вітання екіпажу літака, який так вміло врятував літак, а заодно і нас.

Канадська еміграційна служба переконувала батьків залишитися в Канаді. Розповідали про Америку несусвітні речі. Говорили, що їхніх трьох дочок там будуть гвалтувати чорні, що там нема дітям де вчитися тощо. Татові обіцяли добру роботу і мешкання, лиш би він тільки залишився. Але тато не погодився на такі принадливі пропозиції, мотивуючи своє рішення тим, що їде до своєї мами.

Врешті, 5 грудня 1955 року ми прилетіли до Нью-Йорку. Моє перше враження - безмежний простір. Правда, ми були на летовищі, але це враження великого простору Америки маю й до сьогоднішніх днів. А друге враження - обід в індивідуальній упаковці. Я вже не мусіла ділитися із сестрами... В цей момент Америка була моїм краєм! А коли ми опинилися в місті, побачили височезні будинки - хмародери. Вони на усіх нас справили велике враження.

В Нью-Йорку нас зустріла бабуся Анастасія і тета Станіслава, і ми поїхали поїздом в Коннектикут. Коли я побачила будинок, у якому мешкала бабуся, то дуже розчарувалася, бо хотіла бачити ковбойську ферму та багато коней! Але усього того не було і я дуже засумувала. Згодом почалась моя наука в другому класі публічної школи. Для емігрантів не було спеціальних класів для вивчення англійської мови, тому нас садили на задні лавки разом із чорними, давали кольорові олівці, папір, і ми малювали майже цілий день. Для мене після навчання у Франції це був рай! Один раз я малювала Матір Божу у синьому вбранні. Чорний хлопець, мій перший "вчитель", запитував, кого я намалювала. Я відповіла по-французьки, що це є Матір Божа. Говорив він до мене англійською і навчив мене трохи слів ще невідомої мені мови.

Тато був незадоволений такою школою і перевів мене до французької католицької шко-

ли. А коли у 1956 році ми переїхали до штату Нью-Джерсі, записав мене до української - при церкві Св. Івана Хрестителя в Нью-Арку. Я тоді володіла тільки українською і французькою мовами, а в цій школі за пів року навчилася й англійської. В 1963 році я закінчила гімназію, в 1969 році - Коледж французької історії та мови, а переїхавши до міста Олбані (штат Нью-Йорк), закінчила ще три магістерки: французька мова, історія та література, була педагогом і публічним адміністратором. До сьогоднішнього дня працюю в уряді.

Декілька слів про наше життя в Америці. Мій тато мав професію інженера, а мама була вчителькою французької, німецької та італійської мов. Як тільки ми приїхали в Коннектикут, тато й мама відразу ж почали працювати. Вони обоє знали англійську мову, тому на роботі не мали ніяких мовних затруднень. Згодом ми переїхали до штату Нью-Джерсі, ближче до тети Світлани. Мама вчителювала аж до пенсійного віку (30 років!), а тато працював інженером в радіо-електронній компанії США, потім проектував трубопроводи для різних країн Близького Сходу. Батьки багато працювали, так що ми, діти, бачили їх тільки вечорами. Зате у вільний їхній час, у вихідні дні, ми завжди усі любили подорожувати. Купили автомобіль на дев'ять осіб і їздили в штат Мейн (біля Бастону). Відвідували ми й оселю О. Ольжича та табір "Золотого Хреста". Там ми зустрічалися з Андрієм Мельником, братами Михайлом* та Степаном Селешками й іншими діячами націоналістичного руху. Взагалі цей табір був осередком українського життя. В ньому ми вивчали українську історію та поезію, брали участь в олімпіадах, спортивних змаганнях тощо. Про табірне життя в нас залишилися найкращі спогади. Наші батьки вважали, що все, що ми, діти, побачимо за час подорожей, це також є доброю наукою. Тому ніколи не шкодували грошей на такі екскурсії.

В 70-х роках наші батьки часто їздили до Європи (Париж, Відень), два рази відвідували Італію. Наше родинне життя завжди було змістовне. На усі українські свята ми їздили до бабусі Анастасії в Коннектикут. В 1980 році бабуся померла на 92-му році життя. Взагалі велике значення приділяли батьки й нашому духовному вихованню, дотримуючись греко-католицьких церковних обрядів. Кожної неділі і на кожні свята ми ходили до греко-католицької церкви. І тільки в 1967 році перейшли до української православної церкви, бо у ній відзначали свята за нашим церковним календарем, хоча й залишалися греко-католицької віри. Ходили до храму Св. Миколая, до якої ходив і полковник Петро Войновський з родиною.

Наша родина була дуже побожною. Батько біля хати збудував невеличку капличку, власноручно оздобив її вирізьбленим іконостасом та різьбленими підсвічниками. Уся вона була прикрашена вишиваними рушниками. Наша мама, а разом з нею й ми, діти, дуже любили квіти, тому біля каплички цвіли українські соняшники і мальви та розквітала оспівана нашим народом калина. А найважливішим і вікопомним для нас було те, що освятив капличку Патріарх Української Греко-Католицької Церкви Йосиф Сліпий в часі своїх відвідин Америки, надавши їй ім'я Апостолів Петра і Павла. Капличка дбайливо зберігається й до наших днів. Ми ніколи не забували про свої релігійні свята: Різдво, Богоявлення, Великдень та Зелені Свята. Винятком для нас була зустріч Нового Року, яку відзначали за латинським звичаєм - 1 січня, бо на наш Новий Рік, 14 січня, було вбито діда Романа Сушка, і цей день ми проводили в жалобі (60 років).

Як емігранти, ми шанували всі свята тих країн, в яких перебували. Так, в Америці святку-

---

* Селешко Михайло (1901, Галичина - 1981, Торонто) - громадський і політичний діяч, журналіст, діяч УВО і ОУН. З 20-х рр. на еміграції в Німеччині, Чехословаччині, з 1948 - в Канаді, діяч Української Стрілецької Громади.

вали 4 липня День Незалежності, 26 листопада День Подяки, а у Франції - 14 липня День Французької Революції. Також завжди пам'ятали й про свої національні свята: 22 січня Проголошення Української Народної Республіки та 1 листопада - утворення Західно-Української Народної Республіки та інші.

В лютому 1967 року в Женеві (Швейцарія) померла наша бабуся Христина Сушко. В поштовій скриньці нашого будинку мама знайшла спеціальний лист із Женеви, обведений широкою чорною смугою. Тримаючи цей лист в руках, мама із сумом сказала мені: "Моя мама померла!" Для усіх нас це був великий, непоправимий удар. Це повідомлення про смерть бабусі прийшло до нас уже після її похорону. Однак мама все ж таки полетіла до Женеви, а я тоді не змогла поїхати з нею. Хочу наголосити на тому великому впливі, який мала на моє життя бабуся Христина Сушко. Пам'ятаю, коли ми були ще в Німеччині, вона приготувляла мене до Першого Причастя. Багато розповідала мені із Катехизму, задавала мені різні питання із Старого і Нового Завіту, на які я влучно відповідала. Вона була певною, що я готова до цієї непересічної події в житті, а я дуже пишалася цим, і в травні 1954 року прийняла Святе Причастя. Перебуваючи тоді з бабусею, на її прохання, я читала для неї різні газети, друковані французькою або німецькою мовами. Так вона вчила мене іноземних мов.

Другий спогад про бабусю Христину відноситься до часу, коли мені було тринадцять років. В школі з предмету біологія задали нарисувати серце та легені. Я була в розпачі, бо не могла й не вміла усе це зробити. Побачивши мою безпорадність, бабуся посадила мене за стіл, дала в руки пластилін і сказала: "Ліпи легені, серце, а до них ще аорти, судини, бронхи і т. д." І, як лікар, показувала й пояснювала мені, як усе це робити, а я, під її вмільним керівництвом упоралася з цим завданням на відмінно!

Взагалі бабуся Христина користувалася в родині й серед української громади великою повагою і шаную. Ми, діти, називали її "наша мама". Таке звернення до неї придумала я, ще коли мені було п'ять роцків. З бабусею я часто листувалася й до тепер пишаюся тим, що назвали мене в її честь - Христиною. В моєму житті бабуся була тією провідною незгасаючою зіркою, яка стала для мене своєрідним дороговказом!

Хоча в Америці ми проживали далеко від своєї Батьківщини - України, але своє життя будували на українських родинних традиціях та споконвічних звичаях. Вдома усі ми розмовляли своєю, українською мовою, передплачували й читали українські газети, такі як: "Свобода" та "Українське Слово". Мали гарну, досить велику, бібліотеку - одна кімната в нашому домі була призначена для книжок, виданих українською мовою. Окреме місце тут займали наукові праці та художні твори в яких йшлося про Українське Січове Стрілецтво, про Українську Військову Організацію та Організацію Українських Націоналістів, взагалі про історію України першої половини ХХ століття, й зокрема такі книги, в яких йшлося про дідуся Романа та бабусю Христину Сушків. В другій кімнаті зберігалися видання на німецькій, французькій та англійській мовах з історії, філософії, теології та класичної літератури. Окреме місце займали різні батькові технічні довідники та технічна література.

У своєму житті я багато читала про свого дідуся Романа Сушка. Про нього розповідали мені, крім родичів, і в Європі, й в Америці. Все своє життя шкодую, що особисто його не знала і все життя відчувала, що мені його бракує. Власне це спонукало мене взятися за написання праці про нього, щоб слава нашого роду не стерлася з людської пам'яті!

ч а с т и н а   т р е т я

**РОМАН СУШКО:
ДРУЗІ
ТА
СОРАТНИКИ**

ІЗ КОГОРТИ ЛИЦАРІВ ОУН

Від самих початків заснування ОУН з її діяльністю тісно пов'язані визначні діячі нашого життя в минулому столітті - військовики, дипломати, науковці, культурні, освітянські, церковні і громадські діячі, такі як полковник Андрій Мельник, генерал Микола Капустянський, генерал Віктор Курманович, полковник Микола Сціборський, сотник Омелян Сенік-Грибівський, інженер Дмитро Андрієвський, інженер Володимир Мартинець, професор Євген Онацький, д-р Юліян Вассіян, інженер Осип Бойдуник, полковник Роман Сушко, сотник Юліян Головінський, Зиновій Книш, Дмитро Данилишин, Василь Білас, генерал Віктор Зелінський, д-р Ярослав Барановський, д-р Олег Кандиба-Ольжич, Ольга Басараб, Олена Теліга, Орест Чемеринський, Іван Рогач, Василь Ситник, Василь Кузьмик, отаман Бульба-Боровець, генерал Роман Шухевич, Іван Кидюлич, Микола Чирський, редактор Олег Штуль-Жданович, д-р Денис Квітковський, професор Августин Штефан, професор Володимир Січинський, професор Леонід Вілецький, професор Юрій Пундик, професор Володимир Державин, Олександр Олесь (Кандиба), Олесь Бабій, Михайло Михалевич, Євген Маланюк, Леонід Мосенз, Юрій Клен, патріарх Мстислав, архієпископ Володимир Дідович, професор Петро Шатун-Голубенко, професор Олександр Оглоблин, професор Олександр Корсунський, д-р Остап Грицай, інженер Андрій Стратієнко, професор Петро Стерчо, редактор Юрій Степовий та десятки тисяч інших*.

Враховуючи те, що такі постаті нашої національно-визвольної боротьби й взагалі нашої української нації, як Євген Коновалець та Андрій Мельник, є загальновідомими як в Україні, так і в діаспорі, то тут представляємо біографічні довідки тільки тих провідних членів ОУН (в алфавітному порядку), які у свій час визначали політику та ідеологію Організації у боротьбі за волю України та йшли пліч-о-пліч з полковником Романом Сушком.

ДМИТРО АНДРІЄВСЬКИЙ

Дмитро Андрієвський (1892, Будки, Полтавської губернії - 1976, Дорнштант, Німеччина. Похований в Мюнхені), громадсько-політичний діяч, публіцист. В часі Української Народної Республіки був скерований Центральною Радою до Швейцарії як секретар дипломатичної місії УНР і з цього часу й до кінця життя провів на чужині. Після закінчення Першої світової війни залишився як емігрант в Бельгії. Працював інженером в бельгійських та французьких фірмах.

---

* Замість передмови // Самостійна Україна. - Київ, 1997. - Спеціальний випуск. - С. 3-4.

Учасник I Конференції Українських Націоналістів у Берліні (3-7 листопада 1927 року) як представник редакції празького часопису "Національна Думка". На цій Конференції обраний членом ПУН - керівником ідеологічно-статутарної референтури. Співпрацював з часописами: "Державна Нація" (Подебради) та "Розбудова Нації" (Прага). Як член ПУН, брав участь у II Конференції Українських Націоналістів у Празі (8-9 квітня 1928 року) та був учасником Першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні (28 січня - 3 лютого 1929 року). На пленарному засіданні Конгресу виголосив доповіді: "Український Націоналізм" та "Державний устрій України", а також був затверджений у складі Проводу як політичний референт. 3-6 червня 1933 року брав участь у роботі Конференції ОУН в Берліні як представник ПУН. Був уповноваженим ПУН для керівництва діяльністю ОУН в Бельгії, де репрезентував Українську Національну Раду і керував Пресовим Бюром у Брюсселі.

В роки Другої світової війни за дорученням ПУН - відповідальний за зв'язки з підпіллям та українськими повстанцями. На початку весни 1944 року був заарештований німцями і за-проторений до "бункера" концтабору "Саксенхаузен", в якому уже перебували: А. Мельник з дружиною, його секретар М. Мушинський, Є. Онацький, Т. Бульба-Боровець та інші. В цьому таборі був закатований О. Ольжич-Кандиба. Від 1948 року - член Української Національної Ради - передпарламенту державного центру Української Народної Республіки на вигнанні та її Виконавчого Органу. Автор багатьох статей, присвячених проблемам українського націоналізму та міжнародній політиці України.

Твори: Українська пропаганда за кордоном // Розбудова Нації. Прага, 1931. Ч. 1-2; Ідея та ідеал, як одні із передумов самостійності. // Самостійна Думка. Чернівці, 1931. Ч. 8/10.

Література: Краснодемський В. Гасла без чину нічого не варті // ОУН: минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 158-170; Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу ОУН 1929 року // Український визвольний рух. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39-60; Періодика Західної України 20-30-х рр. ХХ ст. Львів, 1999. С. 214; Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. - Т. I. С. 44. Т. II. С. 264; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен-Лондон-Нью Йорк, 1968, Т. I; а також окремі статті із: Євген Коновалець та його доба, Мюнхен, 1974 та Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955.

ЯРОСЛАВ БАРАНОВСЬКИЙ

"За його відданість справі, за незвичайну працьовитість, за глибоке знання ділянок, кермованих ним, був загально цінений серед провідного активу, зокрема Покійним Вождем. Був вимогливим і суворим до себе і до всіх, коли йшло про ОУН, зосібна коли йшло про карність і організаційну дисципліну. Він вийшов з твердої боєвої школи і готував кожного з молодших до усвідомлення, що шлях революціонера не рожамі встелений. Призвичаював до гарту, невигод і належного стилю конспіративної праці. Звідси не одному з молодших "став на нагнітки", був вибачливий у дрібних провинах, але неблаганний у справах, де йшло про престиж ОУН, її добро і честь".

Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955. С. 46.

Ярослав Барановський (1906, Станиславівщина, Галичина - 1943, Львів), псевдоніми: Борис Лімницький, Макар. Провідний член УВО-ОУН. Як бойовик УВО, в 1924-1926 роках був учасником "Летючих бригад", зорганізованих Комендантом УВО Ю. Головінським, головним завданням яких було: підрих авторитету окупаційної влади, залякування ворога, моральна мобілізація українського населення, а також проведення експропріаційних акцій. Після нападу на поштовий "амбулянс" під Калушем у листопаді 1925 року був спізнаний поліцією і через декілька місяців висліджений та заарештований у Львові. Відтак, на судовому процесі "поштовиків" його, разом з братом Романом, засудили на два з половиною роки тюремного ув'язнення.

Брав участь у Першому Конгресі Українських Націоналістів 28 січня - 3 лютого 1929 року у Відні та у Львівській Конференції УВО-ОУН у травні 1930 року як зв'язковий між Начальною Командою і Крайовою Командою УВО. В кінці квітня 1935 року в Берліні брав участь у спеціальній конференції (крім нього від ПУН були - Є. Коновалець та Р. Ярий, а від Крайової Екзекутиви ОУН - С. Бандера), на якій було вирішено вбити у Варшаві міністра освіти або міністра внутрішніх справ, у Львові - шкільного куратора, а на Волині - волинського воєводу. На початку 1938 року, у зв'язку з подіями на Закарпатті, С. Коновалець зорганізував два штаби: перший - для політичного врегулювання проблеми (Я. Барановський, О. Сенник, М. Сціборський та Р. Ярий, другий - для військового (М. Капустянський, В. Курманович, В. Колосовський та М. Колодзінський). У серпні 1938 року як референт зв'язку з ЗУЗ оголосив заповіт полковника Євгена Коновальця про А. Мельника, як наступника на пост Голови ПУН. 11 жовтня 1938 року, разом з членами ПУН О. Сенником та Р. Ярим, прийняв клятву А. Мельника при його вступі на пост Голови Проводу Українських Націоналістів. 21 липня 1939 року у Венеції, разом із А. Мельником, О. Сенником від ПУН та з о. д-ром А. Волошином, Ю. Ревасем та А. Штефаном від уряду Карпатської України, підписав окрему угоду про співпрацю. Був учасником II Великого Збору Українських Націоналістів 27 березня 1939 року в Римі, на якому був обраний членом Проводу. Важко пережив розкол в ОУН. Категорично відмовився стати на бік С. Бандери. За такий вчинок представники ОУН звернулися до Голови ПУН А. Мельника із заявою про зраду Я. Барановським Організації. Голова ПУН скликав у 1940 році в Кракові Револьційний Трибунал, який розглянув цю справу, опитавши низку свідків, але не знайшов підстав засудити Макара і звільнив його від закиду зради організації.

Я. Барановський був одружений з Ганною Чемеринською, активісткою ОУН, яка близько стояла до ПУН. За життя мав багато неприємностей і неоправданої недовіри з боку деяких членів ОУН р з причини зради української справи рідним братом Романом. Вбитий в 1943 році у Львові невідомим терористом, за деякими даними, бандерівцем.

Література: Михайлюк Б. Білі плями історії. Тернопіль, 1997; Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. Т. I. С. 91; Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен-Лондон, Нью Йорк, 1968. Т. I; Окремі статті із збірника Євген Коновалець та його доба, Мюнхен, 1974.

ОСИП БОЙДУНИК

"Тому нині, рік після земного відходу нашого незабутнього друга, співробітника й провідника - ми оцінюємо його величезний вклад праці, енергії і серця в справу розвитку Організації та цілого Націоналістичного Руху. Високо оцінюємо його великі заслуги, його львиний позитивний вклад в добро Організації, його людську індивідуальність та революційну непохитність і вірність. Але понад усе цінимо те, що характерне нечисленним: Вірну службу українській визвольній ідеї кожного дня і кожної години. Беззастережну відданість єдиній любові Покійного інж. Осипа Бойдуника - Діброви - Боярського, відданість Україні!

Гординський В. Переднє слово до: Бойдуник О. На переломі. Париж, 1967. С. 14.

Осип Бойдуник (1895, Долина, Галичина - 1966, Мюнхен, Німеччина), псевдоніми: Діброва, Боярський, Домотенко. Публіцист і політичний діяч, старшина Української Галицької Армії та Армії УНР. З 1920 року член УВО. В часі, коли на початку 1921 року в таборі інтернованих вояків УГА у чеському містечку Ліберці була зорганізована "Група Української Національної Молоді", став одним із найактивніших її членів, був обраний членом Екзекутиви цієї групи. Представляв ГУНМ на II Конференції Українських Націоналістів у Празі 8-9 квітня 1928 року. Учасник I Конгресу Українських Націоналістів у Відні 28 січня - 3 лютого 1929 року, на якому був обраний до складу соціально-економічної комісії Конгресу. В організаційній комісії зробив доповідь: "Уваги до Статуту Організації Націоналістів".

У 1929-1932 роках був співпрацівником інформативного тижневика "Український Голос", що видавався в Перемишлі. 2 листопада 1931 року арештований у Львові. На початку вересня 1932 року у Львові розпочався процес проти шістьох учасників Конгресу Українських Націоналістів у Відні. На лаві підсудних опинилися: Ю. Вассиян, О. Бабій, О. Бойдуник, С. Ленкавський, Є. Зиблікевич та З. Пеленський (так званий "процес конгресівців"). 16 січня 1933 року у Варшаві відбувся перегляд справи у найвищому суді, який затвердив терміни ув'язнення "конгресівцям": по 4 роки Ю. Вассияну, С. Ленкавському, О. Бабію та О. Бойдунику. Вийшовши з тюрми в кінці грудня 1935 року, О. Бойдуник у 1936 році став політичним референтом Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. В роках 1936-1938 провідний автор тижневика "Голос" (видавався у Львові) та головний редактор, делегований на цю посаду КЕ ОУН, тижневика "Голос Нації" (видавався також у Львові).

В 1939-1941 роках брав участь в налагодженні українського життя в Генеральній Губернії, як уповноважений ПУН. З переїздом у 1941 році до Кисва перебував на посаді секретаря Української Національної Ради. Згодом працює над виробленням протинімецької концепції ПУН. В січні 1944 року арештований гестапом і запроторений до концентраційного табору в Бресті. О. Бойдуник займав ряд керівних посад в системі ОУН: член Сенату УВО-ОУН. Головний Контрольний ОУН в 1939 році, від 1941 року - виконував обов'язки члена ПУН, а від 1947 року й до кінця життя (1966 р.) - постійний член ПУН та учасник всіх Великих Зборів Українських Націоналістів.

Твори: статті: Національний солідаризм. 1948; Українська внутрішня політика. 1948; На переломі (Уривки спогадів). Париж, 1967. 158 стор.

Література: Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. Т. I. С. 148, Львів, 2003. Т. II. С. 272; Провід Українських Націоналістів (кількісний і особовий склад) // Самостійна Україна. Київ, 1999. Ч. 1. С. 8-9; Дроздовська О. Бойдуник Осип // Українська журналістика в іме-

нах. Львів, 1999. Випуск 6. С. 37-39; Акт обвинувачення // Український Голос. Перемишль, 1932. Ч. 33; Стрийщина: Історично-мемуарний збірник. Нью Йорк, 1990. - Т. 2. С. 134; Періодика Західної України 20-30 рр. ХХ ст. Львів, 1998. Т. I. С. 40, Львів, 1999. Т. 2. С. 42; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, Лондон, Нью Йорк, 1968. Т. I; Окремі статті із збірника Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.

ЮЛІАН ВАССИЯН

"В горнилі синтези націоналізм став стрункою ідеологією. Статті д-ра С. Вассияна надавали цій синтезі філософської глибини, ставили український націоналізм на рівень універсальної світової проблематики..."

Провід Українських Націоналістів. Пройдений шлях // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955.

Юліан Вассиян (1894, Колодецьке Жовківського повіту, Львівщина - 1953, Чикаго, США), псевдонім: Арм'яшка. Публіцист, громадсько-політичний діяч, ідеолог українського націоналізму. Народну школу закінчив у рідному селі, а у 1905-1913 роках - Українську Академічну гімназію у Львові. В 1913 році записався на філософський факультет Львівського Університету Яна Казимира. В 1914 році, із самого початку Першої світової війни зголосився до Легіону Українських Січових Стрільців. Провів усі бої і походи УСС від Карпат до Одеси. В чотирикутнику смерті переніс тиф, а згодом табір військовополонених. Тільки в 1922 році вдалося повернутися до краю, де став слухачем Українського (таємного) Університету у Львові, водночас працював урядовцем у Товаристві "Просвіта". Із часу створення тавхної Української Крайової Студентської Ради, за дорученням УВО, став її університетським референтом. Переслідуваний поліцією, у 1924 році виїхав до Чехословаччини, де продовжив навчання у Карловому Університеті в Празі. Брав активну участь у студентському житті, співпрацював з часописом "Національна Думка", у якому появилася його перша стаття "Пізнання життя". В Празі також очолив "Групу Української Національної Молоді" (1926-1928 рр.).

Як представник "Групи Української Національної Молоді", брав участь у I Конференції Українських Націоналістів в Берліні 3-7 листопада 1927 року. Від січня 1928 року в Празі почав виходити журнал "Розбудова Нації", як орган Проводу Українських Націоналістів. В перших його числах В. Вассиян помістив статтю "До головних засад націоналізму", у якій в науковій формі стисло подав основні засади ідеології українського націоналізму, підкреслив зв'язок цієї ідеології з духовністю української нації та з її прагненням до самовиявлення в усіх ділянках життя та з'ясував державницький характер української націоналістичної ідеології. Був учасником II Конференції Українських Націоналістів у Празі (8-9 квітня 1928 року) як представник ГУНМ, а також був учасником Першого Конгресу Українських Націоналістів 28 січня - 3 лютого 1929 року у Відні, на якому його було обрано до Президії Конгресу, і, крім того, обрано ще головою ідеологічної комісії, на засіданні якої прочитав доповідь: "До головних засад націоналізму". На пропозицію Є. Коновальця, якого було обрано Головою Проводу Українських Націоналістів, Ю. Вассияна обрано до складу Проводу.

В 1930 році закінчив докторантом філософію Карлового Університету в Празі й повер-

нувся до Галичини. Як ідеологічний референт ПУН, займав посаду головного редактора тижневика "Український Голос" у Перемишлі. В травні 1930 року брав участь у Львівській Конференції УВО-ОУН. 2 листопада 1931 року заарештований поляками і на процесі так званих "конгресівців" (учасників віденського Конгресу Українських Націоналістів, якими були: О. Бабій, О. Бойдуник, З. Пеленський, С. Ленкавський та він, Ю. Вассиян), засуджений на чотири роки тюремного ув'язнення. Свій термін відбував у львівських "Бригідках", дрогибицькій в'язниці та тюрмі у Седльцах.

Вийшовши із тюрми у 1935 році, через короткий час знов арештований польською поліцією і без слідства і суду відправлений на невизначений термін до катівні Береза Картузька. Там і утримувався до вересня 1939 року, тобто до часу упадку польської держави. Перебравшись до Кракова, працював в Українському центральному Комітеті. Влітку 1941 року повернувся до краю, де активно працював як член ПУН та як перекладач німецької мови при Українському Допомоговому Комітеті в Бродях. На цій посаді в 1944 році був арештований гестапом і запроторений до в'язниці в Брец.

Звільнений восени 1944 року, перебував деякий час на лікуванні в Лібен на Шлезьку, відтак перебрався до Австрії. В повоснному часі перебував в Авгсбургу а потім у Діллінгені, де працював гімназійним учителем у табірній гімназії. В лютому 1950 року переїхав до США, до Сент Пол в Міннесоті, а від травня цього ж року перебрався до Чикаго, де і помер у 1953 році.

Твори: статті: Пізнання життя. 1927, До головних засад націоналізму. 1928, Ідеологічні основи українського націоналізму. 1929, Змаг основ. 1947, Бог і Нація, Два обличчя націоналізму та інші.

Література: Лапичак Т. Виректи своє слово на міру прометеївського чину... // ОУН: Минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 131; Антонович М. Історіософія Юліяна Вассияна // ОУН: Минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 144; Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу ОУН 1929 року // Український визвольний рух. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39; Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. Т. I. С. 217-218; Мартинюк М. Українські періодичні видання. 1914-1939 рр. Львів, 1998. С. 182; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, 1968. Т. I; Окремі статті із збірників: Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині. - 1955; Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.

МИКОЛА КАПУСТЯНСЬКИЙ

Микола Капустянський (1879, Чумаки, Катеринославщина - 1969, Мюнхен, Німеччина), псевдонім: Низоля. Військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, генерал-полковник, військовий міністр уряду УНР в екзилі (на вигнанні). Визначний діяч УВО-ОУН, автор ряду статей на військову та політико-громадську тематику. В 1912 році закінчив Чугуївське військово училище та Академію Генерального Штабу. Під час Першої світової війни обіймав різні керівні посади, командував піхотним полком, а напередодні 1917 року в ранзі полковника - начальник штабу дивізії. В часі української революції перевівся до 34 армійського корпусу, яким командував П. Скоропадський. Наполегливою працею зукраїнізував цей кор-

пус, створивши 1-ий Український Корпус. Відтак очолив штаб 1-ої піхотної дивізії. Найвдаліші бойові операції були проведені корпусом тоді, коли їх розробляв полковник М. Капустянський. В грудні 1917 року під його керівництвом було нанесено непоправного удару більшовицькому 2-му Гвардійському корпусу, яким командувала Є. Бош. Його корпус захопив тоді важливий стратегічний пункт - Шепетівку. У березні 1918 року увійшов до складу Комітету по створенні Армії УНР. В часі протигетьманського повстання активно підтримав війська Директорії, ставши у лютому-липні 1919 року Начальником Оперативного відділу Армії УНР. В серпні-листопаді 1919 року - 1-ий генерал квартирмейстер у ранзі полковника, а в травні-грудні - 3-ій генерал-квартирмейстер. В 1920 році М. Капустянський був підвищений до ранги генерал-хорунжого. В цьому ж році генерал виїхав до Польщі, а вже в 1924 році покинув Польщу й виїхав до Франції.

Власне в цих роках наддніпрянський генерал пов'язав свою долю з УВО-ОУН. Перебуваючи в Парижі, організував Українську Громаду, яка з часом переросла в Український Народний Союз, ставши його головою. Незабаром цей Союз увійшов до складу ОУН. М. Капустянський був учасником I Конгресу Українських Націоналістів 28 січня - 3 лютого 1929 року у Відні, на якому від УВО був обраний до Президії Конгресу (під псевдонімом П. Низоля), а також був обраний до складу Проводу. На Конгресі виголосив реферати: "Військова політика України" та "Справа інтервенції". 3-6 червня 1933 року в Берліні пройшла чергова Конференція Проводу ОУН з представниками Крайової Екзекутиви ОУН. Серед інших, учасником цієї Конференції був генерал М. Капустянський. Керував військовою перепідготовкою колишніх старшин УГА на Східніх Прусах. На початку 1938 року, у зв'язку з подіями на Закарпатті Є. Коновалець організував два штаби: один для вирішення проблеми в політичному аспекті, другий, під керівництвом М. Капустянського, для такої ж праці у військовому аспекті. Після смерті Є. Коновальця був призначений членом триособової Президії ПУН, разом із О. Сеніком та Я. Баранівським. На II Великому Зборі ОУН, який відбувся 27 серпня 1939 року в Римі, був обраний членом Проводу. Належав до військової Комісії для опрацювання проекту резолюції (Р. Сушко, М. Капустянський, В. Курманович та Р. Ярій).

З початком Другої світової війни генерал перебрався до Відня, а із захопленням німецькими військами у 1941 році Києва - виїхав туди. У столиці генерал-хорунжий М. Капустянський став заступником голови Української Національної Ради, а також створив Українське Військове Товариство ім. П. Полуботка. Коли 13 грудня 1941 року у Києві почалися масові арешти українських націоналістів, йому вдалося виїхати до Відня, де він ще довгий час працював у Проводі ОУН (до складу Проводу обирався: у 1947, 1955, 1964 та 1965 роках на III, IV, V та VI Великому Зборі Українських Націоналістів). В 1948 році, як чільний представник ОУН увійшов до складу Української Національної Ради в Німеччині. Постановою уряду Української Народної Республіки на вигнанні від 19 липня 1948 року став міністром військових справ. На цій посаді був підвищений до звання генерал-поручника, згодом до генерал-полковника. Помер у Мюнхені в 1969 р.

Твори: Похід Українських Армій на Київ - Одесу в 1919 році. Львів, 1921. Ч. 1 - 2, Львів, 1922. Ч. 3. Перевидання: Мюнхен, 1946, 1947; Військове знання. Загальний курс військового вишколу під керуванням генерал-хорунжого М. Капустянського. Париж, 1931-1932; Додатки та виправлення до історії українського війська // Історія українського війська. Київ, 1993; Мої спомини з часів 1923-1938 років // Український історик. Нью-Йорк, Мюнхен, 1983; Пригадалось... // На зов Києва. Торонто, 1983. Перевидання: Київ, 1989.

Література: Тинченко Я. Головний мозок армії // Українське офіцерство: шляхи скорботи та

забуття. 1917-1921. Київ, 1995. С. 108-111; Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність. Варшава, 1939. Ч. 9; Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. // Український визвольний рух. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39-60; Історія українського війська. Львів, 1992; Енциклопедія Українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 957; Львів, 2003. Т. II. С. 308; Кучабський В., Безручко М., Коновалець Є. Золоті ворота. Історія Січових Стрільців. 1917-1919. Львів, Рочестер, 2004; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, Лондон, Нью Йорк, 1968. Т. I; Окремі статті із збірників: Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955; Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.

ЗИНОВІЙ КНИШ

Зиновій* Книш (1906, Коломия, Галичина - ?). Псевдоніми: Б. Михайлюк, Ренс. Публіцист, журналіст, історик. З початку 1920 року - член УВО, брав найактивнішу участь у бойовій підпільній діяльності Організації, багато праці вклав у розбудову широкої мережі структур УВО на Покутті, зокрема в Коломиї. З 1930 року - бойовий референт УВО. Учасник Львівської Конференції УВО-ОУН в травні 1930 року, а також брав участь у роботі Празької Конференції ОУН-УВО в червні 1930 року, на якій разом із Р. Сушком та Ю. Головінським представляв Крайову Команду УВО. При реорганізації Крайової Екзекутиви ОУН, яку провів Ю. Головінський після Празької Конференції, З. Книшеві було доручено очолити провід над одною із боївок УВО. 30 липня 1930 року провів експропріаційний напад на поштовий віз біля Бібрки. Висліджений поліцією, і в цьому ж 1930 році був заарештований. Суд, який відбувся у 1931 році - так званий "процес Богдана Кравціва і 13 товаришів", серед яких були й учасники нападу під Бібркою, засудив Ю. Дацишина на кару смерті (замінену на 20 років тюрми). З. Книша - на 6, а М. Максим'юка - на 15 років тюремного ув'язнення. Був одним із провідних авторів двотижневика "Напередодні" (Львів, 1937-1938). За часу Генеральної Губернії брав участь у роботі Українського Центрального Комітету. Після війни емігрував до Німеччини, а у 1949 році переїхав до Канади. Обирався до складу Проводу ОУН у 1947, 1964 та 1965 роках на III, V та VI Великому Зборі Українських Націоналістів.

Твори: Дух, що тіло рве до бою. Вінніпег, 1951; Устрій ОУН. Порівняльна студія. Вінніпег, 1952; Дрижить підземний гук. Вінніпег, 1953; Бунт Бандери. 1950; статті: Лицар світлочистої ідеї // Хлібороб. Куритиба (Бразилія), 1951. - Ч. 50-31; Очима інших. // ОУН: минуле і майбутнє. Київ, 1993. С. 30-60; Коновалець в очах молоді генерації УВО // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 274-287. (інший заголовок: Військо в цивільній одежі // Життя і смерть полковника Коновальця. Львів, 1993. С. 78-87.); Начальна Команда УВО у Львові // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974, С. 288-297. (передрук: Життя і смерть полковника Коновальця. - Львів, 1993. С. 88-94.), Видання "Срібної Сурми" в Торонто (в алфавітному порядку): Б'є дванадцята. Спогади і матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941; В яскині Лева - українець у польському підпіллі; Власним руслом - Українська Військова Організація від

осени 1922 до весни 1924 років; Голос з підпілля; За чужу справу; На порозі невідомого (спогади з 1945 року); Перед походом на Схід (спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках); Погром у тюрмі; Розбрат (спогади й матеріали до розколу ОУН в 1940 році); Справа Східних Торгів у Львові; Так перо пише... (вибрані статті).

Література: Енциклопедія Українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 1054; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, Лондон, Нью Йорк, 1968. Т. I; Провід Українських Націоналістів (кількісний і особовий склад) // Самостійна Україна. Київ, 1999. Ч. I. С. 7-9; Окремі статті із збірників: Організація Українських Націоналістів. 1929-1954; На чужині, 1955; Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.

ВОЛОДИМИР МАРТИНЕЦЬ

"Євген Коновалець оповідав мені про сильну індивідуальність та солідну освіту п. В. Мартинця, редактора "Розбудови Нації". Хвалив його".

Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 706.

Володимир Мартинець (1899, Львів - 1960, Вінніпег, Канада). Псевдоніми: Волянський, Я. Полянський, Сокира, Трубкович, Туратті, Тур. Політичний діяч, журналіст та публіцист. З юнацьких років активно боровся за створення Українського (таємного) Університету у Львові (разом з В. Кучабським, М. Матчаком, З. Палієвим та ін.). Обраний членом Української Крайової Студентської Ради її економічним референтом (1921-1925 рр.). УКСР належала до Центрального Союзу Українського Студентства (ЦеСУС) у Празі. Коли він перебрався до Чехословаччини, був обраний віце-президентом ЦеСУС (1926-1927 рр.). Водночас працював редактором "Національної Думки (1926-1927 рр.). З початком виходу місячника "Сурма", пресового органу УВО (виходив у Німеччині, Чехословаччині, Литві), працював співредактором, подавав хроніку подій, займався збором матеріалів, а згодом став головним редактором цього підпільного видання.

Учасник I Конференції Українських Націоналістів 3-7 листопада 1927 року в Берліні як делегат від УВО та Групи Української Національної Молоді. На цій Конференції його обрано до складу ПУН як члена УВО й редактора "Сурми". Згодом був призначений головним редактором місячника "Розбудова Нації" (1928-1934 рр.). У грудні 1927 року арештований поляками у зв'язку із замахом на куратора Яна Собінського, але, не маючи доказів його участі в цій акції, після трьох місяців слідства, поліцією відпущений на волю. Як член ПУН, брав участь у II Конференції Українських Націоналістів, яка відбулася 8-9 квітня 1928 року в Празі, а 11 квітня в Подєбрадах був учасником масового віче (разом із Д. Андрієвським, М. Сціборським та П. Кожевниковим), на підтримку організованого націоналістичного центру. 28 січня - 3 лютого 1929 року, як представник Легії Українських Націоналістів, брав участь у роботі I Конгресу Українських Націоналістів у Відні. Був обраний до складу Президії Конгресу як головний секретар. На пропозицію Голови ПУН Євгена Коновальця його також обрано до складу Проводу

референтом пропаганди (1929-1941 рр.)

Після страти польськими карателями бойовиків ОУН В. Біласа та Д. Данилишина, Є. Коновалець призначив В. Мартинця головою Організаційного Суду, метою якого було розслідувати причини, які привели до жертв при нападі на пошту в Городку. Від 1929 до 1934 року в справах Організації декілька разів їздив до вільного міста Данціг, у якому знаходився важливий осередок ОУН. У листопаді 1933 році був арештований у Празі. Друкувався в альманасі "На Службі Нації" (Париж, 1938 р.). Від 1934 до 1940 року займав посаду головного редактора часопису "Українське Слово" у Парижі. Обраний Крайовим Провідником ОУН (під проводом А. Мельника) на західноукраїнських землях (1941-1942 рр.). У 1941-1944 роках - Голова Спілки Українських Журналістів та директор Літературно-Мистецького Клубу у Львові.

В післявоєнні роки на еміграції в Німеччині, а від 1949 року - в Канаді. Редактор часопису "Новий Шлях" у Вінніпегу. Автор численних статей і кільканадцяти книжок, в яких чітко розрізнув ідеологічні засади українського націоналізму і так званого інтегрального націоналізму І. Донцова, що сприяло глибшому розумінню основ, завдань та перспектив націоналістичного руху.

Твори: За зуби і пазурі нації. 1933; Українське підпілля. Від УВО до ОУН. 1949; Ідеологія організованого Націоналізму. 1954; статті: Жидівська проблема в Україні, реальна чи визвольна політика?, Ми і українські політичні партії, Теж націоналісти, Микола Міхновський - піонер українського націоналізму.

Література: Мудрий В. Змагання за український університет в Галичині. Львів, Нью Йорк, 1999; Енциклопедія Українознавства. Львів, 1994. Т. 4. С. 1478, Львів, 2003. Т. II. С. 335; ОУН: минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 187; Журавський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. // Український визвольний шлях. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39-60; Комариця М. Журнал "Дзвони". 1931-1939. Львів, 1997. С. 117; Окремі статті із збірників: Організація Українських Націоналістів. 1929-1955. На чужині, 1955 та Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974; Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен, Лондон, Нью Йорк, 1968. Т. I.

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ

"Впав на пості Герой, якому не багато рівних; впав Провідник молодого націоналістичного активу, якому не знайшов я досі нікого рівного; впав Друг сердечний, якому рівного не знаю чи найду ще, - незрівняний зразок Борця за волю України для грядущих поколінь".

Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955. С. 32.

Олег Ольжич (1906, Житомир - 1944, концтабір Саксенгаузен), справжнє врізвище Кандиба, організаційний псевдонім Д. Кардаш. Політичний діяч, член Проводу ОУН, поет і публіцист, за фахом археолог. Від 1924 року на еміграції у Празі, де закінчив університет. Працював

у чеському Національному Музеї. У 1938 році читав лекції в Гарвардському університеті та брав активну участь в організації й роботі Українського Наукового Інституту в США.

З 1929 року - член ОУН. На II Великому Зборі Українських Націоналістів 27 березня 1939 року в Рим обраний членом Проводу ОУН. Став одним із провідних ідеологів Організації. Водночас утверджував себе як талановитий український поет, ставши автором поетичних збірників. Крім цього, виступав як науковець працями з історії літератури, літературної критики, політології, археології тощо. Серед найближчих його приятелів та друзів - А. Мельник, М. Сціборський, О. Теліга й інші.

Брав активну участь у встановленні української державності на Закарпатті. Голова ПУН полковник А. Мельник особисто доручив Ольжичеві перебратися до Карпатської України і безпосередньо стати до керма оборони цієї молоді держави. Хоча й була потоплена в крові кращих синів народу Карпатська Україна, завдання Організації він виконав з честю.

На початку Другої світової війни - керівник ОУН на окупованих німцями українських землях. Одним із перших вирушив з Похідними Групами ОУН і очолив націоналістичне підпілля в Києві. Під його безпосереднім керівництвом у столиці почало розбудовуватися українське національне життя. Було створено Українську Національну Раду, організовано випуск газети "Українське Слово", активізовано діяльність ОУН. Все це призвело до масових арештів української інтелігенції. У Києві гестапівці ув'язнили і розстріляли Олену та Михайла Теліг, Івана Рогача, Петра Кошика, Ореста Чемеринського та багато інших чільних діячів ОУН.

На той час О. Ольжич, як заступник Голови ПУН, фактично керував усім націоналістичним підпіллям на Україні. Власне тому агентура гестапо кинула усі свої сили для того, щоб відшукати й зліквідувати незламного борця. Відчувши це, він переїхав до Львова, але й тут розшуки гестапо не припинялися. Врешті у травні 1944 року його все ж таки вислідили і заарештували на конспіративній квартирі. Як "особливо небезпечного злочинця" його вивезли до Райху і запроторили до сумнозвісного бараку особливого режиму "целленбау" Саксенгаузена. Його в нелюдський спосіб катували, але не довідавшись нічого про підпілля ОУН, в ніч з 9 на 10 червня 1944 року замордували. О. Ольжич з рук катів прийняв найжорстокішу смерть.

За свого (прожив усього 38 років!) короткого життя О. Ольжич як науковець, друкував свої праці у "Збірнику Українського Наукового Інституту в Америці", а як поет - в журналах і газетах: "Літературно-Науковий Вісник", "Вісник", "Обрії", "Напередодні" (усі у Львові), "Студентський Вісник", "Пробоєм" (Прага).

Твори: Український Націоналізм // Самостійна Україна. Київ, 2004. - Ч. 3. С. 18; Поетичні збірки: "Рінь" (1935), "Вежі" (1940), "Підзамча" (1946, посмертне видання).

Література: Слабошпицький М. Доля і музика Олега Ольжича // ОУН: Минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 69; Червак Б. Героїчність духу (Поет і лицар Олег Ольжич) // ОУН: Минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 76; Олійник В. О. Ольжич - людина правдивої лицарської чесноти // Самостійна Україна. Київ, 1997. - Ч. 4. С. 14; Череватенко Л. Покликання. Віра. Вибір (О. Ольжич-Кандиба) // Самостійна Україна. Київ, 1998. Ч. 4. С. 16; Київ, 1999. Ч. 1. С. 24. Виступ народного депутата Миколи Жулинського на вечорі пам'яті Олега Ольжича // Самостійна Україна. Київ, 2002. Ч. 3. С. 3; Брунь С. З покоління великих. Відзначення 95-х роковин з дня народження Олега Ольжича в Києві // Самостійна Україна. Київ, 2002. Ч. 3. С. 10; Кандиба О. До 60-ї річниці героїчної загибелі О. Ольжича // Самостійна Україна. Київ, 2004. Ч. 3. С. 3; Антонович М. Моя остання зустріч з О. Ольжичем. // Самостійна Україна. Київ, 2004. Ч. 3. С. 5; Товстюк К. Людина в трьох іпостасях. Роздуми на тлі спогадів // Самостійна Україна. Київ, 2004. Ч. 3. С. 7; Неврлий

М. Ольжич і сучасність. З нагоди 60-х роковин загибелі // Самостійна Україна. Київ, 2004. Ч. 3. С. 14; Енциклопедія українознавства. Львів, 1996. Т. 5. С. 1850-1851; а також окремі статті із: Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974 та Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955.

ОМЕЛЯН СЕНИК

"Цілою душею був він відданий Справі; не було у нього ні дня, ні ночі, коли треба було здійснювати раз прийняте рішення. Подиву гідною була його працездатність, глибоким було його ознайомлення з кожною ділянкою організаційної діяльності, прекрасне мав знання нашого активу... Був це всесторонній ум, високої особистої культури, перфектної товариської оглади, милої зовнішності з усміхненими очима, які блискавкою прошивали в моменті схвилювання. Був тривким стовпом ОУН, на який кожний завжди міг спертися, в повнім довір'ї і завжди міг на нього числити".

Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955. С. 35.

Омелян Сенік (1891, Яворів, Львівщина - 1941, Житомир). Псевдоніми: Грибівський, Канцлер, Урбай. Сотник Української Галицької Армії, співзасновник УВО (член її Крайової, згодом Начальної Команди). В 1924-1926 роках, як добре вишколений бойовик, був у складі організованої С. Головінським "Летючої Бригади", яка мала на меті проведення так званих експропріаційних акцій. Від 1927 року - на еміграції. Був співредактором та займався технічною справою видання і розповсюдження нелегального часопису "Сурма".

Учасник I Конференції Українських Націоналістів 3-7 листопада 1927 року у Берліні як делегат від УВО та II Конференції Українських Націоналістів 8-9 квітня 1928 року в Празі як представник (разом із С. Чучманом) Головної Команди УВО. З другої половини лютого 1929 року О. Сенік - Крайовий Комендант УВО. Організував атентат на Східні Торги у Львові. В жовтні 1929 року посаду Крайового Коменданта УВО передав Роману Сушку. В червні 1930 року був делегований Є. Коновальцем на Західно-Українські Землі (ЗУЗ) з метою опрацювання і підготовки пропозицій для розв'язання проблеми співіснування УВО та ОУН. Як обвинувач, брав участь в процесі, який провів Організаційний Суд у справі недбалої підготовки М. Лебедем акції в Городку, внаслідок чого загинули Д. Данилишин та В. Білас.

3-6 червня 1933 року брав участь у черговій Конференції Проводу ОУН (так звана "Берлінська Конференція"). За дорученням Організації декілька разів відвідував українські осередки в США, Канаді, Південній Америці і спричинився до розбудови тамтешніх націоналістичних організацій. Весною 1938 року проводив разом з Я. Барановським, М. Сціборським та Р. Ярим роботу з політичного врегулювання проблем, пов'язаних з подіями на Закарпатті. Також проводив військовий вишкіл членів ОУН і був причетним до видання "Загального курсу військового вишколу". Окреме місце в житті та діяльності О. Сеніка зайняла справа з так званим "Архівом Сеніка", на який випадково натрапила чеська поліція й передала польським спецслужбам, які використали деякі матеріали архіву проти членів ОУН.

Після вбивства Є. Коновальця виступав проти розколу ОУН. На II Великому Зборі Українських Націоналістів, який пройшов у Римі (Італія) 27 березня 1939 року, О. Сенник був обраний до складу ОУН (голова - А. Мельник, провід: Д. Андрієвський, Я. Барановський, О. Кандиба Ольжич, М. Капустянський, Є. Онацький, О. Сенник, Р. Сушко, М. Сціборський та Р. Ярий). Належав до "Вужчого Проводу" ОУН. Обстоював позиції А. Мельника. Влітку 1941 року разом із М. Сціборським очолював Похідні Групи ОУН А. Мельника, а 30 серпня 1941 року був підступно вбитий у Житомирі.

Література: Михайлюк Б. Білі плями історії. Тернопіль, 1997; Провід Українських Націоналістів // Самостійна Україна. Київ, 1999. Ч. Т. С. 7; Енциклопедія українознавства. Львів, 1998. Т. 7. С. 2753; Окремі статті із: Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974 та Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955.

МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ

"В ділянці пропаганди був Микола Сціборський справдішнім майстром, схоплював зразу суть подій, зокрема ворожих витівок, і реагував відразу з питомою йому гостротою розуму і легкістю пера, завжди з глибоко продуманим змістом і в блискучій формі чи то газетної статті, чи записки, чи меморандуму, чи окремого реферату-інструкції, чи книжки".

Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1955. На чужині, 1955. С. 40.

Микола Сціборський (1897, Житомир - 1941, Житомир). Псевдоніми: Житомирський, Органський. Співзасновник та визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик націоналізму. За фахом - інженер-економіст. Учасник української національно-визвольної боротьби, полковник Армії УНР. З 1920 року на еміграції, спершу в польському таборі інтернованих, з 1922 року в Чехословаччині, де закінчив у 1929 році Українську Господарську Академію. Із самого початку 20-х років належав до націоналістичної організації наддніпрянців "Українське Національне Об'єднання". 12 листопада 1925 року в Празі очолив Легію Українських Націоналістів у якій об'єдналися невеличкі організації націоналістичного спрямування. На надзвичайному з'їзді Легії Українських Націоналістів, який проходив 17-18 березня 1928 року, було обрано Генеральну Раду, яка в свою чергу вибрала свій керівний орган - Центральний Комітет на чолі з М. Сціборським.

3-7 листопада 1927 року як представник Легії Українських Націоналістів брав участь в роботі I Конференції Українських Націоналістів у Берліні, на якій був обраний до складу новоствореного органу - Проводу Українських Націоналістів - координаційного центру усіх організацій націоналістичного спрямування. У створеному на Конференції місячнику "Розбудова Нації" в 1-3-тій числах помістив свою статтю "Соборність психології та політики - основа націоналізму".

М. Сціборський брав участь в роботі II Конференції Українських Націоналістів, яка проходила 8-9 квітня 1928 року в Празі, а також у роботі Першого Конгресу Українських Націона-

лістів, що проходив від 28 січня до 3 лютого у Відні (був обраний головою Президії Конгресу, а також виступив з доповіддю "Аграрна і торгівельна політика"). На цьому Конгресі ОУН обрано Є. Коновальця Головою Проводу Українських Націоналістів, а на його пропозицію затверджено М. Сціборського, серед інших, до складу цього ж Проводу організаційним референтом. Як член Проводу ОУН, брав участь у роботі Львівської Конференції УВО-ОУН (травень 1930 року) та Конференції ОУН у Берліні (3-6 червня 1933 року).

У першій половині 30-х років М. Сціборського почали незаслужено звинувачувати в тому, що він є агентом польської поліції (1928 рік) та зв'язках з більшовицькою агентурою (1934 рік). Все це було організовано совєтськими та польськими спецслужбами з метою внести в Організацію чвари й таким чином руйнувати її зсередини. На вимогу М. Сціборського Організаційний Суд ОУН провів у цій справі слідство та судову розправу, і внаслідок цього був цілком виправданий. У 30-х роках перебував у Парижі, згодом у Відні, з кінця 1939 року - у Кракові. Після розколу ОУН залишився на боці Мельника. На II Великому Зборі Українських Націоналістів, який пройшов у Римі (Італія) 27 березня 1939 року М. Сціборський був обраний до складу ПУН. Коли почалася Друга світова війна, влітку 1941 року, він, разом із О. Сенником, очолював Похідні Групи полковника А. Мельника, а 30 серпня обидва були підступно вбиті в Житомирі.

М. Сціборський - ідеолог українського організованого націоналізму, зокрема так званого солідаризму і корпоративного державного устрою, теоретик офіційних видань ОУН, автор численних статей у націоналістичних журналах "Державна Нація", "Сурма", тижневику "Українське Слово" (Париж) та у різних альманахах. Співатор проекту "Конституції Української Держави".

Твори: Земельне питання (1930), ОУН і селянство (1933); Робітництво і ОУН. Націократія (1935), Національна політика большевиків на Україні (1938, українською, англійською, французькою та німецькою мовами); Демократія, Сталінізм (1938, перевидання 1941 та 1947), Україна і національна політика Совєтів (1938), Земельне питання (1939), Україна в цифрах (1940, перевидання німецькою мовою - 1944).

Література: Таран С. Державотворення Миколи Сціборського // ОУН: минуле і майбуття. Київ, 1993. С. 108-114; Провід Українських Націоналістів // Самостійна Україна. Київ, 1999. Ч. 1. С. 7-9; Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. // Український визвольний рух. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39-59; Енциклопедія українознавства. Львів, 2000. Т. 8. С. 3117; Окремі статті із: Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974 та Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. На чужині, 1955.

Коротка біографія

Христина Овад - народилася в Парижі 1947 р.
В Америці є 50 років (Connecticut, New Jersey, New York).

Education:

Rutgers University	Baccalaureate French and History Double-Major	1969
University of Albany	Master's Degree of Arts French Language and Literature	1979
University of Albany	Master's Degree in Education	1982
University of Albany	Nelson A. Rockefeller College of Public Affairs and Policy Master's Degree in Public Affairs	1984
Oxford (England) University	Christ Church Certificate Historic Studies (Summer 1992)	1992

Працювала в уряді 35 років, державні пости.
Пані Христина Овад проживає в штаті New York з родиною.

Славної пам'яті полковника Романа Сушка пізнала я в Кракові весною 1941 року. Щасливо зложилося для мене, що Полковник потребував секретарки, чи радше когось, щоб писав на машинці - а я здобула цю штуку зараз після матури, бо знала, що посади учительки за панування поляків не дістану. Крім того життя в Кракові в той час було дуже активне, то хотіла жити в Кракові, а без праці було б це неможливо. Вправді платня, яку заробляла вистарчала на запланення мешкання й два рази в день якийсь харч (недорогий) але без сніданків можна було ж жити.

Праця в бюро Полковника була дуже цікава. Стільки визначних людей приходило до бюро, стільки цікавих писань було до друкування. По більшій часті відвідувачі Полковника були люди військові - то були стрункі виспортовані молодці - нам дівчатам, що сиділи за машинками аж очі світилися.

Майже кожного дня заходив генерал Капустянський, що як давав щось до писання - завжди звертався "любочко переписиць це", зате полковник Малець мав дуже невиразне письмо й ми не дуже поспішали переписувати його "гірогліфи". Частими гістьми були пп. Сенік, Сціборський, Штуль, О. Олень, Бойдуник і багато інших славних людей з Організації. Праця перервалася, коли німці пішли на схід і ми пішли за ними. Кожний мріяв про зустріч з своїми рідними з якими контакт був зовсім перерваний.

У Львові, коли я прийшла досить пізно, тому що велику частину прийшлося йти пішки, бо організаційні зв'язки вже були перервані - канцелярія полковника Сушка вже працювала й я далі передруковувала різні письма на машинці.

Зі загадковою смертю Полковника й великою еміграцією наших відвідувачів бюро на східню Україну, перервалася моя праця, бо мусіла їхати на село "відживлятися" тому, що легені дістали плями й зачала горячкувати.

Ольга Кобзар
12-II-2006

МИКОЛА БІГУН

У кімнаті ген. Миколи Капустянського вже зібралися, перебуваючі тоді у Львові, члени ПУН, щоб зложити генералові новорічні привіти й побажання. Очікувалося ще полк. Романа Сушка. Точно о год. 11-ій вдарив придверний дзвінок. Я метнувся в передпокій і відкривши входові двері, зустрівся, з привітно усміхненим полковником Сушком. Ми найщиріше обмінялися новорічними привітаннями. Полковник

швидко роздягнувся з плаща, мигом провірив перед дзеркалом порядок своєї одежі й зачіски і, задоволений, за відміреними військовими кроками, бадьоро та респектно цокнув зап'ятками посеред зібраних друзів, фронтом до врадуваного генерала.

— Ось і наш дорогий Сич (псевдо полковника)! — весело викликнув генерал, підвівся з-за стола і два побратими духа, ідеї і Марса, сповняючи вимоги традицій і особистих почувань, розцілувавшись дружньо, обмінялися новорічними побажаннями. Любо було бачити цю прекрасну картину.

Пішли взаємні привітання між усіма присутніми. Господарі хати внесли вино й чарки для тосту на честь і здоров'я генералові та легку перекуску.

Відавши належне традиції, на вимогу Заступника Голови ПУН О. Ольжича кількох референтів ПУН давали інформації про стан і успіхи акцій їхніх ресортів. Инж. Осип Бойдуник дав відрадні реляції про стан внутрішньо-політичних переговорів, в яких вже виразно відчувається близькість моменту, що в ньому затріюмфує ідея української національної консолідації, а вже з усею певністю скоро заіснує повна координація українських зовнішньо-політичних виступів і акцій. В тому напрямку діє ПУН своїми ресортами та всіма своїми засобами. Далі інформував я, як фінансовий референт ПУН, що хоч важка і небезпечна ситуація для всіх організаційних акцій, то акція фінансова ПУН змогла достаточо покривати дотеперішні організаційні бюджети і с підстава надіятись успіхів і на майбутнє. Тут треба підкреслити великі заслуги українських і кооперативних союзів і патріотичного українського купецтва, що нехтуючи терористичними загрозами з боку гештапо і одного українського чинника, постійними й значними квотами покривали майже всі фінансові потреби ПУН-ОУН.

На чергу прийшов інформаційний звіт полк. Сушка про стан воєнних операцій і про сподіваний розвиток воєнно-політичних дій. Полковника Сушка слухалося завжди з глибокою увагою, бо його думки спиралися на скрупулятних аналізах фактів, явищ і ситуацій, а в цих аналізах він послуговувався найкращими методами першорядного експерта свого діла. Та сьогодні він себе перейшов. Вже по кількох хвилинах його слухання, ми відчули, що

полковник якимсь надзвичайним імпульсом зобілізував всі сили душі і ума, щоб вірно і вичерпно передати слухачам картини дійсності, що від них залежатиме в великій мірі ближче і далше майбутнє української справи. Полковник розглядав: Джерела й розміри виявлених останньо большевицьких сил і ударів та німецькі поразки й катастрофа — очікуваний західний фронт і шляхи аліантських тенденцій — стан взаємовідношень між аліантами після зломання 3-го Райху — з України вийде біля чверть мільона втікачів - цю еміграцію творитимуть світи церкви, політики, науки, культури, мистецтва, господарства, вільних професій, селянства й міщанства, отже буде вона немов малою Україною, соборною і незалежною у вільному світі, з обов'язками й можливостями себе **МОНОЛІТНО** зорганізувати й сповняти визвольну місію **НА ДОВГУ МЕТУ**.

Глибокий зміст реляцій полковника, що заключав в собі немало моментів пророчих, замінив атмосферу новорічної зустрічі, атмосферою високовідповідальної діловости. Поважна дискусія й зустріч протягнулися до год. 2-ої по полудні. Цих, що не мали родин у Львові, моя дружина просила залишитись у нас з генералом на обід. Полковник відмовився, бо був запрошений де-інде й відійшов. По обіді гості відійшли а генерал подався в свою кімнату спочити. О год. 5-ій ми з генералом, пішли до одного ідейного купця, запрошені на новорічне прийняття. Повертаючись о год. 7.30 додому, нам відчинила двері дружина вся в сльозах.

Щойно по хвилині вона змогла видобути з себе вістку, що перед двома годинами вбито полковника Сушка в сходовій клітці дому, в якому він жив. В тій хвилі ввійшов до нас орган, друг, сотн. Петро Войновський і серед глибокого зворушення потвердив жаклиивий факт убивства, подаючи, що організаційні чинники вже про те поінформовані. Помимо особистого важкого удару я слідкував за кожним рухом генерала, бо я знав, що у нього послаблене серце. Генерал з блідим обличчям повільно пройшов до своєї кімнати і спинився перед вікном, я за його спиною. По хвилинах мовчанки з уст генерала ледви чутно виходили назви військово-революційних формацій та місць героїчних боїв, в яких блистіло ім'я полк. Романа Сушка. "Сич відійшов" двократно півголосом ствердив собі генерал...

Та враз генерал повернувся до нас і глянувши бистро розумними очима визначного штабовця-полководця, в кутиках яких ще блестіли недосохлі шляхетні сльозинки, промовив: Наш нарід щасливий високоцінними його духовими прикметами, виплеканими довгими століттями його історії, Але, його вороги виплекали теж століттями в ньому зародки духа руїни, який знесилює наш нарід і не дає досягнути належних йому прав і неза-лежности.

Впродовж 2-3-днів всі українські осередки в Європі дізналися про смерть полк. Романа Сушка. Похорон був визначений родиною й Організацією на 19 січня 1944 р. у Львові, на Личаківському Цвинтарі. У віддані пошани й супроводі до могили взяли участь львівські церкви з св. Юром у проводі, світ комбатантський, політичний і широкий громадський, на чолі з рідним селом покійного полковника. В надмогильній промові висланник Митрополита А. Шептицького, Пралат Леонтій Куницький кинув на вбивника клятву.

*Церква Собору Пресвятої Богородиці,
закладена в рідному селі Романа Сушка Ременові
(1906).*

*Ременів.
Пам'ятник Борцям за волю України, які загинули у 1939-1952 роках.*

Іван Франко

Михайло Грушевський

*Народний дім у Львові
у приміщенні якого діяла Філія української Академічної гімназії.*

*К. Триловський
- організатор січово-
стрілецького руху.*

І. Боберський - четар УСС.

Львівський Університет, у якому в 1913-1914 рр. навчався Роман Сушко.

*Т. Рожанківський
- командант Легіону УСС.*

Д. Вітовський - сотник УСС.

Стрілецька стежа.

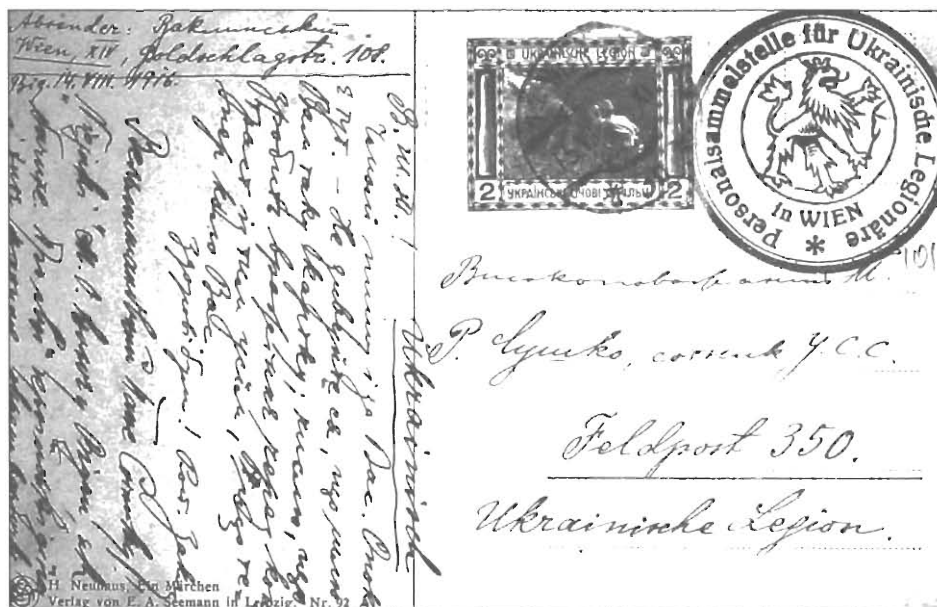

Роман Сушко - солдат УСС (1915 р.).

Підполковник УСС А. Варивода
із старшинами та стрільцями своєї сотні (1916).

Звістка від соратника Сотнику УСС Р. Сушка.

*В. Кучабський - четар УСС
(1914).*

*В. Дзіковський,
стрілецький літописець.*

*М. Гайворонський,
підхорунжий УСС.*

*Р. Купчинський,
стрілецький пісняр.*

І. Іванець, четар УСС.

О. Курилас, стрілецький художник.

Стрілецький скульптор М. Гаврилко за працею.

*Катерина Гладун,
санітарка УСС.*

*Олена Степанів,
хорунжа УСС.*

*Ольга Підвисоцька,
стрілець УСС.*

*Павлина Михайлишин,
десятник УСС.*

*Ганна Дмитерко,
десятник УСС.*

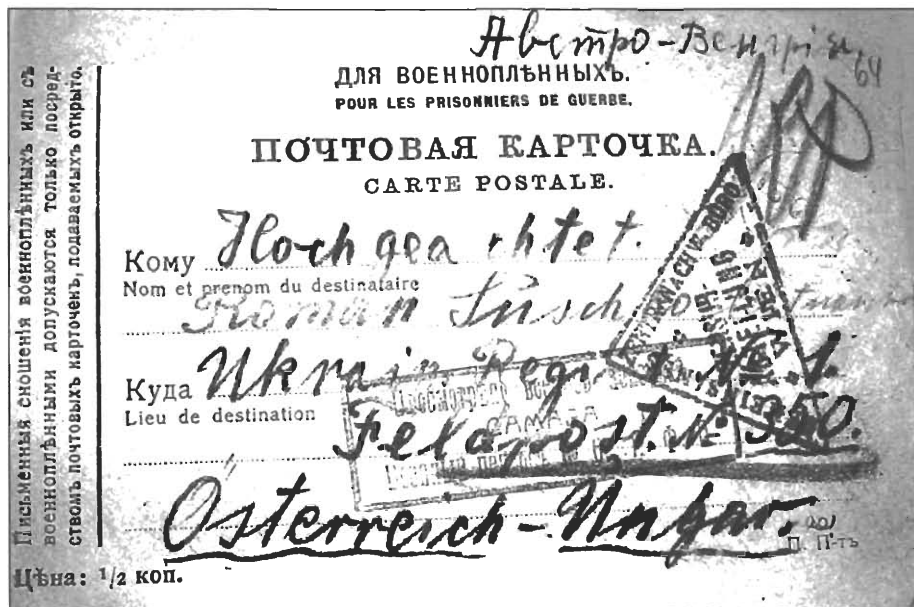
*Софія Галечко,
хорунжа УСС.*

*Г. Дмитерко, С. Галечко та О. Басараб
(замордована поляками в 1924 р. у Львові).*

Поштівка Р. Сушку,
 адресована до табору військовополонених в Царицині (1916).

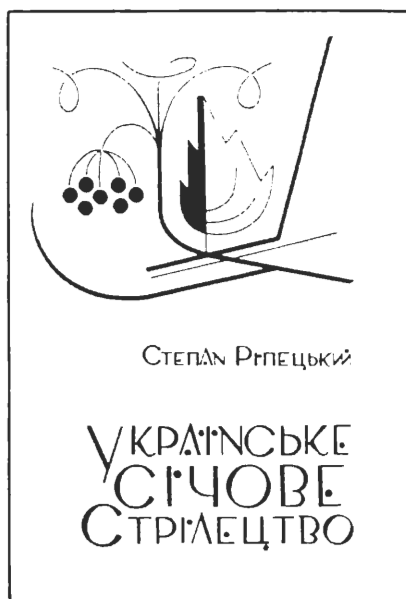
"Поштова карточка" в неволю.

*Обкладинка збірника праць
про Українське Січове
Стрілецтво.*

*Обкладинка збірника праць
про Українське Січове
Стрілецтво.*

Видання про УСС в діаспорі.

*Нагорода Р. Сушка,
вручена родині в 1994 р.*

Полковник Роман Сушко (Київ, 1918 р.).

Полковник Свієн Ковалєвсь.

Полковник Андрій Мельник.

*Полковник Василь Кучабєський
(в однострою сотника).*

*Нагрудний знак
члена Стрільської Ради.*

Є. Коновалець та Р. Сушко (в центрі)
серед старшин II-ї Дивізії СС (Шепетівка, 1919 р.).

Посвідчення полковника Романа Сушка.

Команда II дивізії СС у Шепетівці (1919 р.).

Історія Київських Січових Стільців.

Нагорода Р. Сушка, вручена родині (1967).

*Команда СС після ліквідації Корпусу:
в центрі - Є. Коновалець, праворуч від нього - Р. Сушко (Луцьк, 1920 р.).*

Церква в таборі інтернованих у Шепйорні (Польща, 1920 р.).

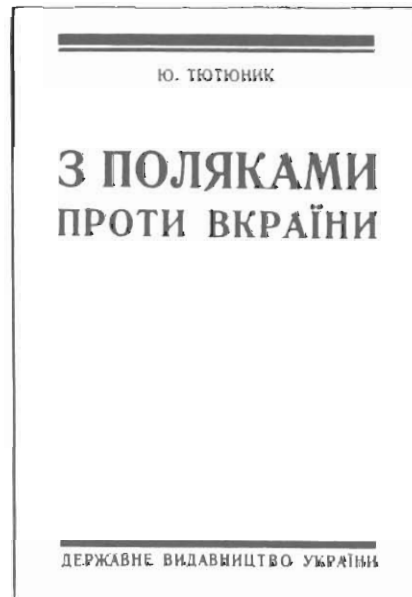
*Генерал-хорунжий
Ю. Тютюнник
- керівник Другого Зимового
походу.*

*Полковник Ю. Отмарштайн -
начальник штабу під час
Другого Зимового походу.*

*Почтова листівка
до 20-річчя Другого Зимового
походу.*

*Книжка, написана
Ю. Тютюнником
під наглядом НКВД.*

Христина Сушко в 17 років.

Христина Сушко в 19 років.

Ярослава Овад, Христина Сушко та Христина Овад (1962 р.).

*Христина Сушко - лікар, поручник Армії УНР,
дружина Романа Сушка.*

Свген Коновалець

Андрій Мельник

СУРМА

Орган Української Військової Організації

Ч. 2 БЕРЕЗЕНЬ 1927

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

СУРМА

Орган
Української Військової Організації.

1928 ЛЮТЕНЬ 1928

Підпільне видання Української Військової Організації.

Роман Сушко

Микола Капустянський

*Видання Організації
Українських Націоналістів.*

*Видання Організації
Українських Націоналістів.*

Омелян Сеник

Зиновій Книш

Ярослав Барановський

Дмитро Андрієвський

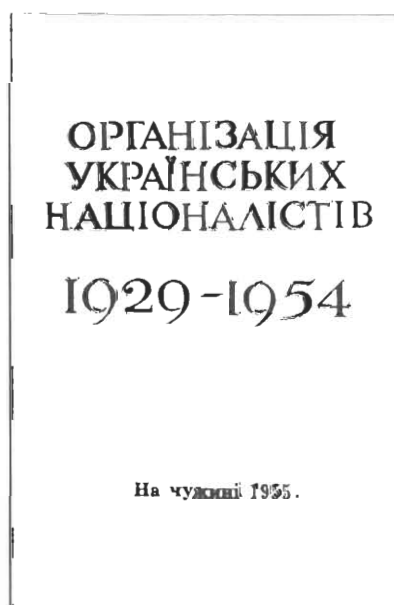
Володимир Мартинєць

Олег Ольжич (Кандиба)

Обкладинка праці Осія Бойдуника.

Видання до ювілею ОУН.

Полковник Роман Сушко у Вінніпезі.

Серед представників Січової Громади (Канада, 1938 р.).

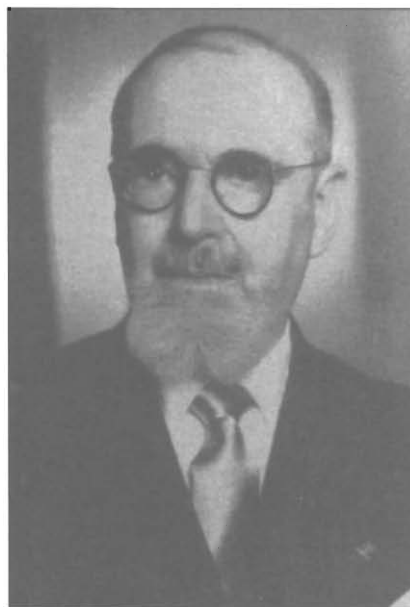
Роман Сушко (Віліям, США, 1938 р.).

Роман Сушко з невідомим.

*С. Коновалець.
Під час відвідин США.*

М. Капустянський (США).

Р. Сушко (Віліям, США, 1938 р.).

*Євген Коновалець із сином
Юрком.*

*Романа Сушко,
похресниця Є. Коновальця.*

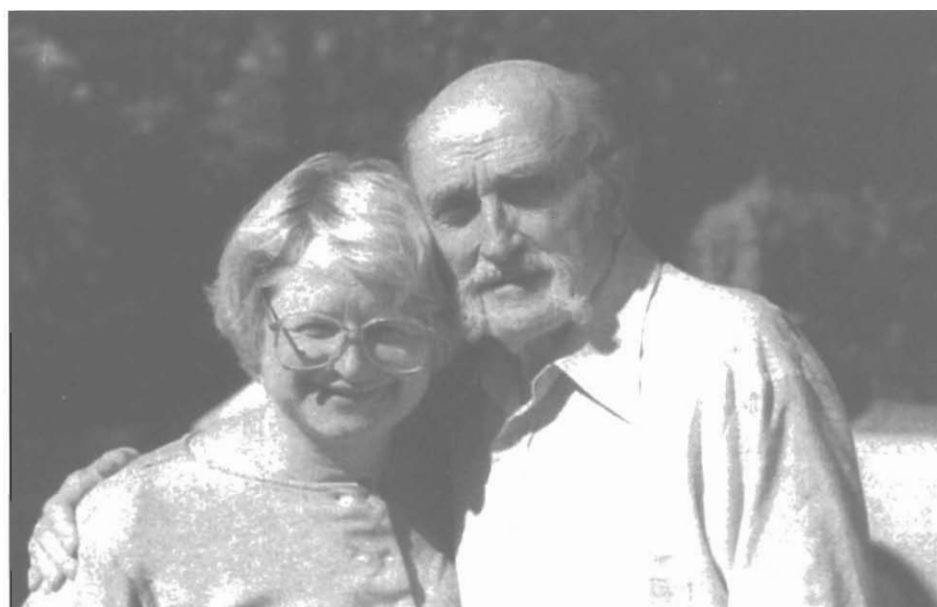
Романа та Світлана Сушко.

*М. Капустянський,
хресний батько Х. Овад.*

*Ярослав Овад
біля могили Р. Сушка (1992 р.).*

Полковник Петро Войновський та Христина Овад.

Полковник Роман Сушко на смертному ложі (Львів, січень 1944 р.).

*Могили Романа Сушка та Ярослава Барановського
(Львів, Личаківський цвинтар, 1993 р.).*

*Відзнака легіону полковника Романа Сушка.
Випущена в Німеччині 1939 року. Діаметр відзнаки - 45мм.
Відзнака бронзова з тризубом і мечем та написом "Слава Україні". Існує оригінальний випуск і
перевиданий.*

Оригінал діда

З М І С Т

Герб Організації Українських Націоналістів	7
О. Бабій. Марш Українських Націоналістів	8
Х. Овад. Від автора	9
І. Залужний. Це твій син, Україно	12

Частина перша. Роман Сушко: життя та діяльність.

Розділ перший. Дитячі та юнацькі роки	16
Розділ другий. Доброволець Легіону Українських Січових Стрільців	25
Розділ третій. Київські Січові Стрільці в обороні Центральної Ради	46
Розділ четвертий. Протигетьманське повстання. Доба Директорії Української Народної Республіки	58
Розділ п'ятий. Другий Зимовий Похід	85
Розділ шостий. Крайовий Комендант Української Військової Організації	105
Розділ сьомий. Шлях від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів	122
Розділ восьмий. Діяльність в Генеральній Губернії /1939-1941/	143
Розділ дев'ятий. В окупованому німцями Львові /1941-1944/	157
Розділ десятий. Хто вбив полковника Романа Сушка?	174
Розділ одинадцятий. Роман Сушко: тоталітарний режим і самостійна Україна	185

Частина друга. Роман Сушко: нариси та статті.

Бібліографія публікацій в періодиці міжвоєнного періоду	204
Р. Сушко. Січові Стрільці за Центральної Ради	205
Р. Сушко. Брат на брата	225
Р. Сушко. Маратонський біг стрільця Потапенка	229
Р. Сушко. Базар. Могила 359 героїв	230
Р. Сушко. Знак часу	244
Х. Овад. <i>Horresco Referens</i>	246

Частина третя. Роман Сушко: друзі та соратники.

Із когорти лицарів ОУН	254
Андрієвський Дмитро	254
Барановський Ярослав	255
Бойдуник Осип	257
Вассиян Юліян	258
Капустянський Микола	259
Книш Зиновій	261
Мартинець Володимир	262
Ольжич Олег	263
Сеник Омелян	265
Сціборський Микола	266
Коротка біографія	268
Микола Бігун	269
Фотографії	271
Зміст	304